

CATHARINA VON BORA

UIT HET LEVEN VAN LUTHER, ZIJN VROUW EN KINDEREN

DOOR

ARMIN STEIN

**Bewerkte vertaling
met diverse toevoegingen door Paul Scheurlen en anderen**

Oorspronkelijke uitgave:

**NIJKERK
G. F. CALLENBACH**

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2012**

INHOUD

I. EERSTE BOEK. De jonkvrouw

INLEIDING

1. Een geheim verbond bij de nonnen te Nimptschen, 1521
2. Hoop op Maarten Luther
3. De morgenschemering van verlossing
4. Verlossing uit het nonnenklooster, 1522
5. Catharina von Bora bij Reichenbach
6. Student Baumgärtner en Käthe
7. Doctor Kaspar Glatz doet aanzoek bij Käthe
8. Een onverwacht besluit: Luther verloofd met Käthe
9. Een schone huwelijksdag, 13 juni 1525

II. TWEEDE BOEK. De huisvrouw

INLEIDING

10. Gesmaad en toch gelukkig
11. Moordaanslag op Luther vrijdeld, 1525
12. Nieuw leven; Hans geboren, 2 juni 1526
13. Als stervenden, en zie, zij leven, 1527
14. Verlies en vergoeding, 1528
15. Luther in Coburg, Käthe in eenzaamheid, 1530
16. Luthers gezin als een Godshuis
17. Vrede tussen de keizer en de Evangelische vorsten, 1532
18. De moeder en haar kinderen, 1533, 1534
19. Uit de dood verrezen, 1537
20. Käthe erft landgoed Zulsdorf, 1539, 1540
21. Een erezuil voor Catharina in Luthers testament, 1542
22. Een lijdensweg
23. Van Wittenberg naar Zulsdorf, 1545
24. Luthers zalig einde, 1546

III. DERDE BOEK. De weduwe

INLEIDING

25. De steun van de verlatenen
26. Schmalkaldisch Verbond gebroken, 1547
27. Door nieuwe angst en zorgen
28. Zonnestralen
29. Verlossing uit de grote verdrukking, 1552
30. Het nageslacht

INDEX

"Iedere vrome vrouw moet geëerd en bemind worden, vooreerst, omdat zij een geschenk en een gave van God is; ten andere, omdat God de vrouw voortreffelijke en grote deugden verleend heeft, welke haar kleine feilen en gebreken verreweg overtreffen, vooral als zij vasthoudt aan de eerbaarheid, de trouw en het geloof." MAARTEN LUTHER

Zie voor gedetailleerd verslag van Luthers gezinsleven, het prachtig boek van **Paul Scheurlen: Luther onze huisvriend**. Uitgave 1923, n.a.v. 400 jaar Reformatie. Herdrukt door BV. Uitg. de Banier, Utrecht.

Dit boek van Catharina von Bora werd samengesteld door Willem Westerbeke

I. EERSTE BOEK. DE JONKVROUW

INLEIDING

Katharina von Bora, de vrouw van Maarten LUTHER.

Toen Maarten de hand van Kätke vroeg, wist ze toen wel wie Maarten was? Ja, dat wist ze goed! Maarten Luther was de grote weldoener van het Duitse volk. En niet het minste van de Duitse kloosterlingen, die als het ware gevangen zaten in hun cellen. Of dit gewillig of onwillig was, is een andere zaak. De historie heeft geleerd, dat zij smachten naar verlossing. Verlossing van kerkelijke, geestelijke en disciplinaire banden. De weldoener van hen werd Maarten Luther. En er is nog een groter weldaad die Luther het Duitse volk gaf.

Een van de grootste diensten die Luther het Duitse volk heeft bewezen, is zijn vertaling van **de Bijbel**. God ging spreken in de Duitse taal.

Luther bezat de innerlijke voorwaarden, die daarvoor nodig zijn: "een echt vroom, trouw, ijverig, voorzichtig, christelijk, geleerd, ervaren en geoefend hart." In de duisternis van de zwaarste, inwendige aanvechtingen, terwijl zijn naar God smachtend hart om vrede worstelde, ging hem een licht op over de schoonheid van de Bijbel. Van toen af liet deze hem niet meer los. Hij was in zijn, toen Latijnse, Bijbel thuis, voordat hij aan de vertaling begon.

In een brief aan Joh. Lang te Erfurt, van 18 december 1521, zinspeelt Luther voor het eerst met een enkel woord op zijn plan, waarvan hij weet, dat ook zijn vriend ermee bezig is. En hij is met hem zó ingenomen, dat hij voortgaat: "Mocht toch elke afzonderlijke stad een tolk bezitten. Dit boek alleen moest in de mond, de hand, de ogen, de oren, en in het hart van allen zijn."

In 3 maanden was Luther met de vertaling van het Nieuwe Testament gereed. Toen de onlusten, door de dwepers en beeldenstormers in Wittenberg veroorzaakt, hem deden terugkeren, zonder dat hij zich van rijksban en kerkelijke ban wat aantrok, werd het hem opnieuw en goed duidelijk, hoezeer de mensen de leiding van het Woord van God nodig hebben. Met het Woord, en met het Woord van God alléén, heeft hij de storm te Wittenberg gestild.

Op 21 september 1522 was het Nieuwe Testament gedrukt. Welk een gedenkwaardige dag in de geschiedenis van het Rijk van God! Melchior Lotter te Wittenberg heeft het boek, dat door Lucas Cranach met houtsneden was versierd, gedrukt. De eenvoudige titel van de eerste druk luidde: "Das Newe Testament Deutzsch." (Het Nieuwe Testament in het Duits.) Naar de maand waarin het verscheen, ontving dit eerste Nieuwe Testament de naam "September-bijbel." Er kwamen niet minder dan 5000 exemplaren van de drukpers. De prijs bedroeg 1 1/2 gulden. Niettemin was de opslag na drie maanden uitverkocht! Met zulk een dorst wierp zich het Duitse volk op de zo lang verstopte bron van het Woord van God!

Voor de vertaling van het Oude Testament, waarmee hij terstond een begin maakte, had Luther meer dan 10 jaar nodig. In de eerste plaats bezorgde het Hebreeuws hem op veel plaatsen moeilijkheden, iets wat ook nu nog veel geleerde navorsers van deze taal moeten erkennen. Ten tweede werd de arbeid telkens onderbroken, wat bij de overweldigende hoeveelheid werk, die op de schouder van Luther drukte, volkomen begrijpelijk is.

De vertaler deed voor de onduidelijke plaatsen graag een beroep op de hulp van Melanchthon, Aurogallus, professor in de Hebreeuwse taal, en anderen.

In 1523 kwamen de 5 boeken van Mozes klaar. In 1524 lagen de historische boeken tot het boek Esther gereed. Job leverde grote moeilijkheden op. Luther sprak eens als zijn mening uit, dat hij (Job) "nog minder een vertaling kan verdragen dan de vertroosting van zijn vrienden." En later, in 1530, zegt hij: "Aan Job hebben wij, Mr. Philippus, Aurogallus en ik, zóveel werk, dat wij soms in vier dagen nauwelijks drie regels kunnen klaar krijgen. Lieve help, nu het in het Duits vertaald en gereed is, kan iedereen het lezen en verstaan, en men doorloopt met de ogen drie, vier bladzijden zonder ook maar een keer te struikelen. Men merkt niet, hoeveel stenen en kluiten er liggen, waar men nu overheen loopt als over een geschaafde plank." Midden in het werk aan de profeten schrijft hij op 14 juni 1528 aan zijn vriend Link: "Wij zweten nu over de profeten. Mijn God, wat is het een groot en moeizaam werk om de Hebreeuwse schrijvers ertoe te dwingen om Duits te spreken. Hoe strubbelen zij tegen! Zij willen hun Hebreeuwse aard niet verloochenen en het barbaarse Duits niet naspreken, evenmin als men de nachtegaal kan dwingen om de koekoek na te doen, wiens eentonig geschreeuw hij verwenst."

Nadat het Oude Testament eerst in afzonderlijke delen was verschenen, is in augustus 1534 voor de eerste maal de gehele Bijbel in één band uitgekomen, eveneens met houtsneden versierd, en gedrukt bij Hans Lufft. Op het titelblad stond: "Biblia, das ist, die gantze Heilige Schrift Deutsch. Mart. Luth. Wittenberg. Begnadet mit Kurftirstlicher zu Sachsen Freiheit. Gedruckt durch Hans Lufft. MDXXXIII." (Biblia, dat is de ganse Heilige Schrift in het Duits. Maarten Luther, te Wittenberg. Begunstigd met het privilege van de keurvorst van Sachsen. Gedrukt door Hans Lufft. 1534.)

Maar voor de naar waarheid strevende Luther was deze eerste, grote poging niet voldoende. Evenals de Reformator de uitgaven van het Nieuwe Testament in de jaren 1526 en 1530 aan een grondige herziening onderwierp, zo deed hij dat ook met de gehele Bijbel. Bijzonder nauwgezet en voor de laatste maal, met de trouwe medewerking van zijn vrienden, in de jaren 1539-1541.

Laat ons Mathesius, in die jaren een tafelgenoot van Luther, van die plechtige en gezegende samenkomsten een beeld schilderen. Mathesius zegt in zijn 13de preek: "Nadat eerst de gehele Duitse Bijbel was gereedgekomen, en de ene dag ten koste van veel strijd de andere leerde, neemt Doctor (Luther) met grote ernst, ijver en gebeden de Bijbel weer van het begin af voor zich, en herziert hem in zijn geheel. En omdat de Zoon van God heeft beloofd, dat Hij aanwezig wilde zijn waar enkelen in Zijn naam zijn vergaderd, en Hem om Zijn Geest bidden, daarom stelt Doctor Luther terstond een eigen Sanhedrin¹⁸ samen uit de knapste personen, die toen beschikbaar waren, en die elke week enkele uren voor het avondeten bijeenkwamen, namelijk: doctor Johan Bugenhagen, doctor Justus Jonas, doctor Kreuziger, magister Philippus, Mathëus Aurogallus, terwijl daarbij ook magister Röser, de corrector, tegenwoordig was." Men had zich thuis voorbereid en ieder maakte zijn gevoelens bekend. Luther, de "president", zoals Mathesius hem noemt, nam de eindbeslissing. Wonderschone en leerzame woorden moeten bij die arbeid gesproken zijn, die later als korte kanteekeningen en verklaringen aan de rand naast de tekst zijn gedrukt. Het zal altijd een gedenkwaardig feit blijven, dat de boekdrukkunst, die weinige jaren voor de komst van Luther in de wereld, werd uitgevonden, ons als eerste, grote geschenk de Bijbel van Luther heeft gegeven. Vooral voor het Duitse volk.

En in welk een taal! Luther heeft - het midden houdend tussen het Hoogduits en het Platduits - in de stijve, ambtelijke taal van Keursaksen ("ik spreek overeenkomstig de Saksische Kanselarij, die alle vorsten en koningen in Duitsland navolgen") de oorspronkelijkheid, bewegelijkheid en levendigheid van zijn wonderlijke taalgevoel ingegoten. Zonder dat zou de Bijbel geen Boek voor het volk geworden zijn. Luther

heeft de Bijbel "vertaald", maar ook nog meer dan dat, hij heeft hem "verduitsd." Hij had zijn zinnen erop gezet "om hem in krachtig, goed Duits weer te geven." "Men moet", zo luidt een bekende uitspraak van hem, "de moeder in huis, de kinderen op straat, de gewone man op de markt vragen, en op hun mond letten, hoe zij spreken, en in overeenstemming daarmee vertolken, dan verstaan zij het en dan merken zij, dat men Duits met hen spreekt."

Dat heeft Luther in toepassing gebracht. Met zijn voor de gevoelswaarde en het ritme van de taal zo fijngevoelig oor heeft hij naar zijn volk geluisterd. Zonder weerga het woord machtig, schenkt deze meester aan de Duitse Bijbeltaal zowel de weldadig aandoende populariteit en waardevolle kracht, de gebedswarmte van zijn vroom gemoed, als ook de meeslepende kracht van zijn strijdbare natuur. De Bijbel van Luther spreekt tot ons in de vertrouwelijke taal van een broeder, die ons hart goed doet. In de Bijbelvertaling van Luther heeft de Geest van de Heilige Schrift een innig verbond aangegaan met de Duitse taal.

Op de Bijbel heeft Luther de Duitse Kerk gegrond, en met hem heeft hij ook de reformatie van het Duitse gezin tot stand gebracht. De vorst in zijn paleis, de burger in zijn woning, wie ook maar de Bijbel leest, hij bezit daarin een schat, die alle schatten overtreft. Zijn woord is een handleiding voor het dagelijks werk, een kracht in bange tijden. Zijn vertroosting doet de verwelkte gelaatstreken van de ouden opklaren, de liefelijke verhalen van de Heiland de ogen van de kleinen schitteren.

Welke gedachten hebben Luther geleid bij de arbeid, die hij 25 jaren van zijn leven aan de Duitse Bijbel heeft besteed? "Ik kan", zegt hij, "met een oprecht geweten verklaren, dat ik de grootste trouw en ijver daarin betoond heb, en nimmer verkeerde motieven heb gehad. Want ik heb er geen penning voor aangenomen noch verlangd, noch eraan verdiend. Ik heb er ook niet mijn eigen eer mee op het oog gehad, dat weet God, mijn Heere, maar ik heb het gedaan ten dienste van de geliefde christenen, en ter ere van Hem, die hierboven woont, die mij elk uur zóveel goed doet, dat ik, al had ik duizendmaal zo veel en zo ijverig vertaald, toch niet verdiend zou hebben om één uur te leven of een gezond oog te hebben. Alles wat ik ben en heb, dat dank ik aan Zijn genade en barmhartigheid. Ja, het is alles de vrucht van Zijn kostbaar bloed en bange zweet. Daarom moet het ook alles, omdat God het wil, met vreugde en van harte dienen tot Zijn eer."

Voor Luther, de grote en rijke geest, die de wereld in geschriften, enig in hun soort, een volheid van geweldige en zegenrijke gedachten heeft geschonken, is de Bijbel werkelijk het Boek der boeken geweest: "Met een zuiver geweten durf ik te zeggen, dat ik niets liever zou hebben dan de ondergang van al mijn boeken, die ik ook maar moest laten uitgeven om de mensen voor dwalingen te waarschuwen en naar de Bijbel te leiden, opdat zij hem leerden verstaan en dan mijn boeken lieten verdwijnen." Zijn "boven alles geliefde Heilige Schrift" verdedigt hij met niets ontziende moed, tegen wie het ook zijn mag. Haar schatten zijn onuitputtelijk: "De Bijbel of de Heilige Schrift is als een zeer groot, uitgestrekt woud, waarin veel en allerlei bomen staan, waarvan men velerlei ooft en vruchten plukken kan. Want men bezit in de Bijbel een rijkdom van troost, lering, onderricht, vermaning, waarschuwing, beloften en bedreiging. Maar er is in dat woud geen enkele boom, waarbij ik niet heb aangeklopt, en waarvan ik niet een paar appels of peren geplukt of afgeschud heb."

Men kan er op vertrouwen als op een rots: "Ik voor mij wil alléén het Woord van God bezitten, en ik vraag naar geen wonderteken, ik begeer ook geen gezicht, en ik wil zelfs geen engel geloven, die mij wat anders leert dan het Woord van God. Ik geloof alléén het Woord van God en Zijn werken, want het Woord van God is vanaf het

begin der wereld betrouwbaar geweest en het heeft nooit gefaald, en ik ervaar metterdaad, dat alles gebeurt, zoals het Woord van God dat zegt. Daarom stel ik tegenover alle uitspraken van de vaders, tegenover alle wetenschap en woorden van engelen, mensen en duivel, de Schrift en het Evangelie. Op dit standpunt sta ik, daarop houd ik stand, daarop ben ik trots, en ik zeg: Het Woord van God gaat mij boven alles."

In dit Woord van God heeft wat "over Christus handelt" (Christum treibt) voor hem de hoogste waarde. Derhalve zijn het Evangelie naar Johannes, het echte, tere voornaamste Evangelie; de brieven van de Heilige Paulus, inzonderheid die aan de Romeinen; en de eerste brief van de Heilige Petrus; de eigenlijke kern en het merg van alle boeken, die dan terecht voorop moeten staan." En het zou een christen geraten zijn, om die het eerst en het allermeeft te lezen, en die zich zo eigen te maken als het dagelijks brood. Want daarin vindt ge niet veel werken en wonderdaden van Christus beschreven, maar ge vindt daarin wel zeer meesterlijk getekend, hoe het geloof in Christus zonde, dood en hel overwint, en het leven, de gerechtigheid en de zaligheid schenkt, wat de ware aard van het Evangelie is. Het zijn boeken, die u Christus laten zien en die u alles leren wat u nodig is te weten tot zaligheid, ook al zoudt ge geen ander boek inzien en geen andere leer horen."

Maar men moet zich in de Bijbel verdiepen. "Brieven van een vorst moet men twee of drie maal lezen, omdat zij met bedachtzaamheid en wijsheid zijn geschreven. Te meer nog moet men de Bijbel dikwijls lezen, want daarin heeft God Zijn wijsheid laten opschrijven. En waarlijk, ge kunt niet te veel in de Schrift lezen. Zij is uw levenselement. Wat voor het vee de weide, voor de mens een huis, voor de vogel een nest, en voor de gems een rots, en voor de vissen de stroom is, dat is de Schrift voor gelovige zielen. Er staan immers geen woorden om te lezen, maar enkel woorden des levens in. Maar dan ook flink gestudeerd! Er is op aarde geen duidelijker boek geschreven dan de Heilige Schrift; met andere boeken vergeleken is zij wat de zon is in vergelijking met alle licht. Niets is helderder dan de zon, dat is de Heilige Schrift. Maar wanneer er een wolk voorschuijft, dan bevindt zich daarachter toch niets anders dan die zelfde heldere zon. Als er dus een duistere plaats in de Schrift staat, twijfel er dan niet aan, of daarachter ligt dezelfde waarheid, die op een andere plaats duidelijk is, en wie het duistere niet kan begrijpen, die blijve bij het licht."

Hoe moet men de Bijbel lezen?

Daarover spreekt Luther zich reeds uit in 1518, in een brief aan Spalatinus, die hem om raad gevraagd had voor het vruchtbaar lezen van de Bijbel. Hij schreef aan deze vriend, dat deze met zijn verzoek zo iets groots van hem verwachtte, dat het zijn krachten ver te boven ging. Maar toch wilde hij voor hem de manier, waarop hij zelf de Bijbel bestudeerde, niet verborgen houden. "Allereerst is het volkomen zeker, dat men niet door studeren en met het verstand alléén in de Heilige Schrift kan doordringen. Daarom komt het er voor alles op aan, dat men met gebed begint, en wel met zulk een gebed, dat God door Zijn diepste ontferming u Zijn woorden recht te verstaan mag geven. Want er is geen andere leraar van het goddelijk Woord dan de Auteur zelf van dat Woord, gelijk Hij zegt: "Zij zullen allen van God geleerd zijn." Daarom moet ge van uw studie en verstand volkomen afzien, en alleen op God en op de invloed van de Geest vertrouwen. Geloof mij, want ik heb het zelf ervaren." Een andere keer zegt hij: "Men moet de Heilige Schrift niet naar ons verstand afmeten, beoordelen, verstaan en verklaren, maar biddend en ijverig overdenken en betrachten." En laat men het zich vooral voor gezegd houden: "Iemand, die zalig wil worden, moet het zich zó voorstellen, alsof er geen mens op aarde was dan hij alléén, en alsof elke troost en belofte van God overal in de Heilige Schrift alléén op hem betrekking heeft."

Vooraf "wanneer Christus spreekt, moet men beide oren spitsen." Voorts: "Wanneer ge nu alzo Christus bezit als de grond en het hoogste goed van uw zaligheid, dan volgt het andere stuk, dat ge Hem ook als voorbeeld neemt, en u zo ten dienste van uw naaste overgeeft, gelijk ge ziet, dat Hij zich voor u heeft overgegeven. Zie, dan gaan het geloof en de liefde aan het werk, het gebod van God is vervuld, de mens vrolijk en onverschrokken om alles te doen en te lijden."

Ten tweede gaf Luther het Duitse volk **liederen en Psalmen**. Voor het jaar 1523 was van Luther nog geen lied verschenen. Veertig jaar lang is er uit de zo zanglustige mond van Luther geen eigen lied voortgekomen en lag de rijke bron van zijn liederen diep in zijn gemoed besloten. Als een jeugdige, vrolijke student heeft hij vroeger wel met zijn mooie stem, die reeds de edele mevrouw Cotta in Eisenach bekoorde, menig lied bij zijn luit gezongen. Maar in de opgewekte studentenkring was hij toch de peinzende, de filosoof.

Eerst toen het Duitse volk de Bijbel (het Nieuwe Testament) bezat, kreeg het ook het lied daarbij. Het ontving dat, toen het werk van de Reformatie, dat de ziel van Luther geheel vervulde, dit nodig maakte. Niet eerder. Maar toen vloeide de diepe en zuivere bron van de liederen van Luther.

Er was een bepaalde aanleiding, die de bron deed openspringen. Op 1 juli 1523 werden twee jonge Augustijner monniken om hun evangelisch geloof op het marktplein te Brussel verbrand. Zij heetten Hendrik Voes en Johannes Esch. Het bericht van hun marteldood heeft het hart van Luther smartelijk ontroerd. Onder tranen sprak hij: "Ik meende, dat ik de eerste zou zijn, die voor dit heilig Evangelie gemarteld zou worden, maar ik ben het niet waardig geweest." Daarop vatte hij met weemoed en toom de geschiedenis van de dood der bloedgetuigen samen in een populair heldenlied, dat als vlugschrift in alle landen werd verspreid. Het begint zo:

*"Een nieuw lied heffen wij nu aan, dat geve God, de Heere,
te zingen wat God heeft gedaan te Zijner lof en ere.
Te Brussel, ginds in Nederland, 't was door twee jonge mannen,
heeft Hij Zijn wondermacht getoond. Hij had hen met Zijn gaven
zo overvloedig rijk versierd."* Enz.

In die tijd zet Luther zich ertoe om aan de door hem erkende behoefte van de eredienst der gemeente te voldoen, want zonder het Duitse kerklied kan de Duitse evangelische eredienst niet bestaan. De gemeente moet daaraan meewerken met haar gezang. Dan moet Luther zijn geliefd Psalmboek daartoe aanwenden, dat hij zo juist had vertaald. Weliswaar vertrouwt hij, bescheiden als hij is, de taak om Psalmen uit het Oude Testament tot Duitse kerkliederen te berijmen, niet alleen aan zichzelf toe. "Ik ben van plan", zo schrijft hij in het begin van 1524 aan Spalatinus, "om naar het voorbeeld van de profeten en de oude kerkvaders Duitse Psalmen voor het volk te vervaardigen, dat zijn geestelijke liederen, omdat het Woord van God ook door het gezang onder het volk mag blijven. Wij zoeken dus overal naar dichters. Omdat gij nu de Duitse taal zo goed beheerst en daarin welbespraakt zijt, daarom verzoek ik u, om daarin met mij samen te werken, en te proberen om één van de Psalmen tot een lied te maken." Maar de nood dringt, en daarom kan Luther niet lang op de medewerking van zijn vrienden wachten. Hij begint zelf met Psalm 130. De diepte en de volheid van dit oudtestamentisch lied giet Luther in het koraal, dat zo geheel nieuwtestamentisch klinkt: "Uit diepe nood roep ik tot U!"

Luther heeft niet alleen Psalmen berijmd, maar ook uit andere Bijbelboeken zijn liederen geput. De schat van de oude christelijke kerk wordt door zijn dichterlijke arbeid aan

de gemeente geschonken. Middeleeuwse, Latijnse gezangen heeft hij in het Duits bewerkt. Wij denken aan de verzen over de apostolische geloofsbelijdenis, aan de vertaling van de Ambrosiaanse lofzang. Ook oude Duitse liederen heeft hij overgezet, of er nieuwe verzen aan toegevoegd.

Wij noemen het Kerstlied "U, Jezus Christus, loven wij", de beide Pinksterliederen "Nu bidden wij de Heilige Geest", en "Kom, Heilige Geest", en de lijkzang "Midden in het leven zijn wij....."

Maar wij zouden de dichtkunst van Luther onderschatten, wanneer wij hem alleen maar voor een "bewerker" of "berijmer" hielden. Prachtig vloeien zijn oorspronkelijke liederen daarheen. Wij herinneren slechts aan "Bewaar ons, Heere", en aan het tere Kerstlied "Uit hogen hemel daal Ik neer", dat de grote man met zijn zo zuiver inzicht in de kinderziel, als "Kinderlied op het Kerstfeest" heeft gedicht.

Welk een meester Luther is, ook wanneer hij zijn lied uit bescheidenheid een "bewerking" noemt, toont "Een vaste burcht is onze God", wanneer men het vergelijkt met Psalm 46, die eraan ten grondslag ligt.

Het eerste gezangboekje verscheen in 1524. Niet op aandrigen van Luther, maar meer als een onderneming van een onbekende drukker. Dit "Achtliederenboek" bevatte 4 liederen van Luther.

Het jaar, dat het rijkst was aan liederen van Luther, is het jaar 1524 geweest. Hij heeft toen niet minder dan 24 liederen gedicht. De componist en dichter Johan Walther heeft de meeste ervan op muziek gezet. Nog in hetzelfde jaar verscheen te Wittenberg het "Geestelijk gezangboekje" met 37 liederen, waaronder 32 in het Duits. Het bevatte 25 liederen van Luther. In het volgende jaar verschenen ook gezangboeken in andere steden. Naast Wittenberg had ook Erfurt er in 1524 een gekregen.

In 1526 kwam te Wittenberg opnieuw een gezangboek uit, ditmaal met 42 liederen. "Een vaste burcht" is er nog niet bij. Wij zouden zo graag weten, wanneer dit lied is ontstaan. Deze vraag heeft de geleerde onderzoekers reeds lang bezig gehouden. Het meest aannemelijk is het vermoeden, dat het is ontstaan in het voor Luther zo bijzonder moeilijke pestjaar 1527. Misschien wel door een soortgelijke aanleiding als het hierboven vermelde lied op twee martelaars, en wel de marteldood van Leonhard Kaiser, een vriend en leerling van Luther. In 1529 was het gedrukt beschikbaar. Het verdedigings- en aanvalslied van onze Evangelische kerk! In een zware tijd heeft het zich uit de ziel van Luther losgescheurd. In een zware tijd is het met ons gehele leger als een onoverwinnelijke held ter bescherming en gewapend opgetrokken, bruisten zijn machtige akkoorden door onze kerken, wanneer de gemeente haar gevoelens van bange zorg of van jubelende dankbaarheid wilde uiten. Welke Duitser zou het zingen van het Lutherlied in de wereldoorlog (1914-1918) ooit kunnen vergeten?

Luther rustte niet, voordat hij ten behoeve van de Duitse eredienst niet slechts de gemeentelieder, maar ook de liturgische gezangen gereed had. Het was vermoedelijk één van de allereerste aangename bezoeken, die de vriendelijke gastvrouw Käthe in haar huis ontving, toen zij in oktober 1525 gedurende drie weken de grijze zangmeester Konrad Rupf en de bekwame organist van de keurvorst, Johan Walther, beiden uit Torgau, in haar gastvrije woning opnam. Het is een kostelijke aanblik, zoals de beide musici aan de tafel noten zitten te schrijven, terwijl Luther met de dwarsfluit in zijn mond heen en weer loopt, en die beiden niet laat gaan, voordat alles goed gelukt is. Het was niet de enige maal, dat de zalen van het Zwarte Klooster van het gezang weergalmden. Vanuit de studeerkamer zweefden de liederen, door de muziek zo echt levendig geworden, over naar het gezin van Luther, en vandaar naar de

Kerk en naar het Duitse huisgezin. Ook het gezangboek heeft de liefderijke hand van Luther ons geschonken.

En in de derde plaats schonk Luther zijn volk de **Catechismus**. Ook dit geschenk is uit een dringende nood voortgekomen. Het is zo wonderlijk, dat Luther, wanneer hij de noodzaak van iets inzag, niet slechts helpen wilde, maar dat hij het ook kon.

De kerkvisitaties, die hij hier en daar hield, openden de ogen van de Reformator voor de ontzettende onkunde van het arme christenvolk. Die moest verholpen worden. De reden, waarom dat zo vlug mogelijk gebeurde, was deze, dat Luther het in zijn preken steeds als een van zijn voornaamste taken had beschouwd, hoe hij aan de eenvoudige lieden het Evangelie duidelijk kon maken. Zijn stelregel was: "Een oprecht, vroom en getrouw prediker, die het Woord van God zuiver, onvervalst en duidelijk onderwijst, moet aandacht schenken aan de kinderen, knechten en dienstmaagden, en aan de arme, gewone, eenvoudige gezinnen, die onderricht nodig hebben. Op hen moet hij zich instellen."

De Catechismussen van Luther staan in verband met een meer dan duizendjarige werkzaamheid in de onderwijzing en opvoeding van de christelijke Kerk. Het "Onze Vader" en de apostolische geloofsbelijdenis waren de voornaamste onderdelen bij het onderwijs van de doop, waarbij in de tweede helft van de Middeleeuwen, met de uitbreiding van de biecht, de tien geboden gevoegd werden. De Catechismussen zijn tevens de rijpe vrucht van de eigen onderwijzing en prediking van de Reformator. Reeds sinds 1516 heeft Luther herhaaldelijk deze "drie stukken" behandeld en in zijn geschrift van het jaar 1520, het "Kort begrip van de tien geboden, het geloof en het Onze Vader", dat sedert 1522 de grondslag van zijn dikwijls uitgegeven gebedenboekje bleef, duidelijk uitgelegd. Sedert 1523, toen Bugenhagen stadspredikant werd te Wittenberg, werden hier elk jaar meermalen preken over deze hoofdstukken gehouden, die sedert 1525 het voor ons gewone vijftal vormen.

Terwijl Bugenhagen in 1528 met verlof te Brunswijk vertoefde, heeft Luther als zijn plaatsvervanger ook drie series Catechismuspreken gehouden, in mei, september en december. Daaruit zijn zijne beide Catechismussen gelijktijdig ontstaan. Terwijl hij de zogenaamde "Grote" (Oorspronkelijke "Duitse Catechismus") schreef, liet hij de later zogenaamde "Kleine", naar een wijd verbreide gewoonte van die tijd, op aan één zijde bedrukte biljetten, tabellen, verschijnen. De eerste serie, die het eerste tot het derde hoofdstuk bevatte, was in januari 1529 gereed, de tweede serie (de beide sacramenten en een deel over de biecht) in maart. Daarbij kwamen nog als bijlagen de morgen- en avondzegen, de tafelgebeden en de "huistafel" (Bijbelteksten over de leer-, weer- en werkende stand, over kerk, overheid en gezin, de drie oeroude heilige instellingen van God). Deze Catechismus, die uit het hoofd geleerd moest worden, en was opgesteld in de vorm van tabellen (die aan de wanden of deuren in huizen en kerken werden bevestigd), en was voorzien van de oorspronkelijke opdracht aan de huisvaders, die als huispriesters hun kinderen en personeel zó moesten onderwijzen, stelde Luther pas in mei 1529 als een klein boekje (met plaatjes) samen.

Daarentegen had hij zijn grotere boek, eveneens geïllustreerd, voor een bredere onderwijzing ten gebruike van predikanten, onderwijzers en gevorderde christenen, reeds in april laten verschijnen. Deze "Grote" is minder bekend. Maar de "Kleine" is, misschien doordat hij te goed bekend was, helaas dikwijls miskend. En toch: welk een schat heeft Luther in dit boekje aan de Kerk, de school en het Duitse gezin geschonken!

Terug naar Catharina von Bora

Het besluit van Luther om te trouwen was moedig. Het was niet slechts het vurig verlangen naar huiselijk geluk, dat Luther ertoe heeft bewogen om in het huwelijk te treden. Het was voornamelijk het besef van een onafwijzbare plicht. Met al de ernst van zijn geweten wilde hij door zijn huwelijk daadwerkelijk de waarheid van zijn leer belijden.

Wie zou het hem kwalijk nemen, wanneer hij daarbij meer aan zichzelf had gedacht dan hij dat heeft gedaan? Het leven in het grote Augustijner klooster, dat Luther na zijn terugkeer van de Wartburg had betrokken, was immers steeds eenzamer en treuriger geworden. Bijna alle monniken hadden het huis verlaten. In de ruime kamers woonde Luther nog maar alleen met de prior, Eberhard Brisger en "enige verjaagden." Met de gedachte, hoe het anders moest worden, kon de rusteloze werker zich echter niet bezig houden. Onder de uitputtende arbeid en strijd in die heldhaftige jaren van de Reformatie dacht de drukbezette en veel geplaagde man er niet verder over na, dat geen liefhebbende hand hem ook maar een weinig gezelligheid bereidde. Doodmoe liet hij zich neervallen op zijn stroleger, dat — zoals hij later eens vertelde — een heel jaar lang niet geschud was. "Ik was moe en sloofde mij de hele dag af, en viel zo in bed, en wist van niets meer." Omdat de inkomsten van het klooster sedert zijn opheffing vrijwel geheel achterwege gebleven waren, ontstond er een goed merkbaar gebrek. Alleen een man als Luther, die evenals zijn grote voorbeeld Paulus alles vermocht, "verzadigd te zijn en honger te lijden, beide overvloed te hebben en gebrek te lijden", kon zulk een leven verdragen.

Waarom aarzelde hij zo lang om het anders in te richten? Hij had immers al in het jaar 1519 in een preek over het huwelijk kostelijke woorden over deze instelling van God gesproken. "Waarlijk, een edele, aanzienlijke en gelukkige staat, de staat van het huwelijk," predikte de monnik.

In de zomer van 1520 had hij in zijn machtig geschrift "Aan de christelijke adel van de Duitse natie" de gedwongen ongehuwde staat van de priesters, het celibaat, bestreden als "een leer van de duivel, waaruit helaas zo veel ellende voortgekomen is", en voor de geestelijken het recht opgeëist om in het huwelijk te treden.

En op de Wartburg had hij na rijp beraad in het aan zijn vader opgedragen geschrift "Over de kloostergeloften", deze voor onchristelijk en daarom niet verbindend verklaard.

Mocht het voor hem toen nog een tijdlang twijfelachtig geweest zijn, of met de celibaatgeloften van de geestelijken ook die van de monniken vervielen, omdat deze immers hun staat vrijwillig gekozen en hun geloften vrijwillig afgelegd hadden, na zijn terugkeer naar Wittenberg werd Luther daarvan steeds zekerder.

Weliswaar neemt hij op de kansel te Wittenberg in maart 1522 tegenover de dweepers het standpunt in, dat de vraag van het priesterhuwelijk door een ieder naar zijn geweten moet beantwoord worden, maar met de zekerheid en de blijdschap van iemand, voor wie een onbedrieglijk licht is opgegaan, prijst hij voortaan het huwelijk *als een instelling van God voor elke stand*. Dat de dweepers, die te Wittenberg de regeermacht aan zich getrokken hadden, uit de verworven vrijheid een nieuwe wet maakten, dat zij nl. het aangaan van een huwelijk als de noodzakelijke voorwaarde stelden voor het aangesteld worden in een kerkelijk ambt, keurde Luther zeer beslist af.

Toen hij nog op de Wartburg was, had hij op het bericht van de toestanden in Wittenberg aan zijn vriend Spalatinus geschreven: "Goede God, onze Wittenbergers zullen zelfs nog aan de monniken echtgenotes geven, maar mij zullen zij er geen

opdringen." George Spalatinus, hofprediker van keurvorst Frederik de Wijze, bleef tot zijn dood, 1545, een van Luthers trouwste vrienden.

Luther wilde naar beide zijden de vrijheid gewaarborgd zien. In het geschrift "Aan de heren van de Duitse Orde" (1523) zegt hij beslist en onverstoord: "Welnu, al zou ik ook duizend geloften hebben afgelegd, en al zouden ook honderdduizend engelen om van een stakker zoals de paus is, maar te zwijgen zeggen, dat ik zonder helpster zijn moet, en dat het goed is om alléén te zijn, wat zou zulk een gelofte of gebod voor mij betekenen tegenover dit woord van God: 'Het is niet goed, dat de mens alléén zij, Ik zal hem een hulpe maken'?"

Zulke woorden hebben menigeen aan een helder geweten geholpen. Aan meer dan één vriend heeft Luther het huwelijk aangeraden.

Maar hijzelf dacht er nog niet aan. Het is daarom één van de kwaadwillige verdachtmakingen van roomse zijde tegen Luther, dat hij de kloostergelofte heeft verbroken om te kunnen trouwen. Een vriendin van de Reformatie, Argula van Staufen, had er bij hem via Spalatinus op aangedrongen, dat hij moest trouwen.

Op 30 november 1524 dankt hij haar door die vriend en laat hem aan haar zeggen: "Ik verwonder mij niet, dat men over mij zo iets roddelt, maar zeg haar, dat ik wel als een schepsel in de hand van de Heere ben, en dat Hij op elk tijdstip en elk uur mijn hart zo maar veranderen, dood en levend maken kan, maar zoals het er tot nu toe in mijn hart heeft uitgezien, en nog uitziet, zal het niet gebeuren, dat ik een vrouw neem. Niet alsof ik mijn vlees en geslacht niet voel, ik ben immers ook niet van hout of van steen. Maar mijn denken is ver van het huwelijk, daar ik dagelijks de dood en de door een ketter verdiende straf verwacht. Vandaar, dat ik niet graag aan God het doel voor Zijn werk aan mij zou voorschrijven, noch mij in mijn hart zou willen binden. Ik hoop echter, dat Hij mij niet lang meer zal laten leven."

Maar op de Kerstdagen van het jaar 1524 stort Luther zijn hart uit voor zijn vriend. Hij zou wel "van brood en water" kunnen leven, en niemand tot last willen zijn, maar "deze leefwijze kan niet lang meer duren."

Hij zou het klooster al verlaten hebben en ergens anders heen gegaan zijn om van zijn arbeid te leven, wanneer het hem niet om het Evangelie en de vorst ging, en de vijanden van het geloof dan niet zouden jubelen. In de brieven uit het voorjaar van 1525 komen duidelijke aanwijzingen voor, dat Luther zich met de gedachte aan een huwelijk bezig houdt. "Waarom treedt ge niet in het huwelijk?" schrijft hij op 10 april aan Spalatinus, "terwijl ik anderen met zo veel redenen daartoe aanspoor, dat ik er zelf bijna toe bewogen word, omdat de vijanden niet ophouden om deze staat te veroordelen en onze eigen kleine betweters er dagelijks mee spotten."

En een paar dagen later: "Pas op, dat ik, die nog lang niet aan trouwen denk, u, die er ernstig mee bezig zijt, op zekere dag niet vóór ben."

Met een opmerkelijke ijver had hij er reeds in maart bij magister Wolfgang Reissenbusch te Lichtenberg op aangedrongen om ondanks de kloostergelofte toch te trouwen. "Wie zich schaamt voor het huwelijk", zo schrijft hij aan hem, "die schaamt er zich ook voor, dat hij een mens is en heet, of doe het beter dan God het gedaan heeft. Als ge op Gods genade vertrouwt, dan zult ge zien, dat ge daarmee Zijn werk en Zijn Woord eert, en dat Hij van Zijn kant ook u eren en sieren zal. De schande duurt maar een ogenblik, daarna zullen er jaren van louter eer volgen."

Veertien dagen tevoren was uit het kale vrijgezellentehuis van het 'Zwarte klooster' een briefje verzonden. Een kort briefje met een belangrijke inhoud, en met grote gevolgen. Het ging naar Maagdenburg, naar zijn moedige vriend Nicolaas von Amsdorf. Daarin wordt gesproken van een sterk verlangen naar zijn vriend.

Hij moet zo spoedig mogelijk komen om de neerslachtige en aangevochtene te troosten. Amsdorf liet zich niet tweemaal smeken.

Wat zouden de beide vrienden in de kloostercel onder vier ogen besproken hebben?

Amsdorf begaf zich ook naar een ander huis. Stond het in de Burgemeesterstraat, die achter de eerbiedwaardige stadskerk van Wittenberg is gelegen? Bij meester Reichenbach, de stadssecretaris? Waarschijnlijk wel. Of in het behagelijke patriciërshuis aan de zuidwest-hoek van het marktplein? Bij de beroemde schilder Lukas Cranach? In één van die beide huizen woonde een jonge vrouw onder veilige hoede. Deze non is Katharina van Bora

Hoe was **Katharina van Bora** in de stad van Luther terecht gekomen? Te Lippentorf, nabij het tussen Leipzig en Altenburg aan de weg gelegen dorp Kieritzsch, stond eens haar wieg. Daar is zij op 29 januari 1499 geboren. Hans (of Jan) van Bora en Katharina van Haubitz waren haar ouders. Reeds als heel klein kind verloor zij haar moeder. Eind 1504 of begin 1505 bracht haar vader haar naar Brehna bij Bitterfeld, waar nonnen van de Orde van de heilige Benedictus een kloosterschool onderhielden. In het jaar 1505 trouwde Hans van Bora voor de tweede maal. Toen, wellicht onder de invloed van deze tweede echtgenote, en onder de druk van zijn armoedige financiële omstandigheden, rijpte in hem het besluit om zijn dochter aan de geestelijke stand te wijden. Zij moest non worden.

In het Cisterciënzer nonnenklooster te Nimbschen werden de nonnen zonder betaling opgenomen. Bovendien was daar een verwante van moederszijde. Margaretha van Haubitz, abdis én een van vaderszijde, Magdalena van Bora ("moei Lena"), non. Wat lag meer voor de hand dan dat men de tot non bestemde dochter naar het klooster "Troon van Maria" of "Troon van God" te Nimbschen bracht? Dit gebeurde eind 1508 of begin 1509. Op 8 oktober 1515 vond de wijding van Katharina plaats.

De jaren 1505 en 1508, die voor het lot van Katharina van zulke beslissende gevolgen waren, zijn deze ook niet in het leven van Luther van diepgaande betekenis geworden? In hetzelfde jaar, dat het kleine meisje het A.B.C. en het bidden tot Maria en de heiligen moest leren, klopte — het was op 17 juli 1505 een jonge magister, met een brandend verlangen naar God, aan bij de poorten van het strengste onder de acht mannenkloosters te Erfurt. En toen de moederloze wees in de duisternis van het nonnenklooster te Nimbschen verdween, toen verplaatste naar het raadsbesluit van God de hand van een wijze vorst de Augustijner monnik als een licht voor de wetenschap naar de nieuwgestichte Universiteit te Wittenberg.

Die ons heeft gekend en liefgehad, voordat Zijn hand ons schiep, regelt menigmaal op wonderlijke wijze het samenkomen van de wegen der mensen. Zoals de wateren in de donkere schoot van de aarde dikwijls lang naast elkaar stromen, zonder dat zij elkaar vinden, om dan, als zij het licht begroeten, ineen te vloeien, zo zegent de Voorzienigheid de levensloop van de mensen, die op Hem vertrouwen, dikwijls met het vinden van elkaar, dat over hun leven als een stralend wonder opgaat. Zo was het bij Maarten Luther en Katharina van Bora.

Wanneer God een licht ontsteekt, dan is het krachtig genoeg om zelfs door dikke kloostermuren en in bewaakte cellen door te dringen. De geschriften van Luther en in het bijzonder wel zijn "Verhandeling over de goede werken" (1520), "Over de vrijheid van een christenmens" (1520), "Over de kloostergeloften" (1521, verschenen in 1522) hadden de stralen van hun zuiver Evangelische geest ook onder de Cisterciënzer nonnen doen schijnen. Wellicht vanuit het naburige Grimma, waar Luther reeds in 1516 de daar verblijvende Augustijner kluizenaars als visitator had bezocht, en er zulk

een aanhang had gevonden, dat in 1522 de helft van de monniken met hun prior zich aan de zijde van Luther stelden.

Of vanuit Torgau, waar Gabriël Zwilling, een klein, éénogig, vurig mannetje, met meeslepende geestdrift in reformatorische zin werkte.

In elk geval hadden de gedachten van Luther een net zo overtuigd en moedig aanhanger in de "voorzichtige en wijze raadsheer" Leonard Koppe van Torgau. Hij had in 1495 in Leipzig en Erfurt gestudeerd, bekleedde van 1504 tot 1509 in Torgau het ambt van raadsheer, en had, toen hij met Luther bij diens verschillende bezoeken in Torgau kennis maakte, een winkelbedrijf. Aan de nonnen in Nimbschen leverde hij haringen, bier en allerhande gereedschappen. In zijn ijver voor Luther rustte hij beslist niet, voordat het hem gelukt was om enkele geschriften van de reformator het klooster binnen te smokkelen. Daaronder vermoedelijk ook dat "Over de kloostergeloften", waarvan Mathesius zegt: "Dit boek maakt vele banden los en bevrijdt veel gevangen harten."

Johann Mathesius was een jongere vriend van Luther, voor wie Luther een middel was tot bekering. Op 29 maart 1542 bevestigde Luther hem in het predikambt in Joachimstal, Bohemen.

De gedachten van Luther misten hun uitwerking niet. Er was dus niets van aan, dat men door bidden en vasten, door boetedoeningen in een klooster, voor God een goed werk zou doen en het recht op de hemel zou verdienen? Welk een onrust ontstond er in het hart van de jonge vrouwen! In hun verlangen naar licht en vrijheid wendden zij zich allereerst tot hun verwanten. Zij deden het met de bede, om hen uit de moeilijkheden te helpen en verzekerden hun, "dat voor hen om de zaligheid van hun ziel zulk een leven niet langer te verdragen was." Tevergeefs. Het klooster was een goed toevluchtsoord, en in de geestelijke stand waren de arme adellijke vrouwen goed bewaard.

Zo bleef er voor het "arme volkje" niets anders over, dan door bemiddeling van Koppe bij Luther raad en hulp te zoeken. Het was hun immers vergaan als de "eerbare non" Florentina van Oberweimar, wier geschiedenis, gegrond op haar eigen verhaal, door Luther in 1524 is uitgegeven.

"Toen nu", zo verhaalt Florentina, "de heilrijke tijd van goddelijke troost, waarin het Evangelie, dat zo lang verborgen was, weer voor de dag kwam en het Woord van God duidelijk werd verklaard, was aangebroken, zijn ook tot mij, als tot een versmachtend en hongerig schaap, dat lang de weide had ontbeerd, de Schriften van de ware, goede Herder gekomen, waarin ik heb bevonden, dat mijn zogenaamd geestelijk leven, zoals ik dat reeds lang in mijn geweten had ontdekt, een gebaande weg naar de hel zou zijn, als ik mij niet tot de erkende waarheid zou bekeren."

Maar hoe zou het zijn, als het verdere lot van deze nonnen eens als dat van Florentina was geweest? Toen de abdis vernam, dat Florentina voornemen was, om het klooster te verlaten, onderwierp zij de non aan de zwaarste straffen, en liet haar o.a. "7 woensdagen en vrijdagen door 10 personen tegelijk tuchtigen", totdat het Florentina tenslotte door een verzuim van de portierster gelukte om te vluchten.

In Nimbschen was de abdis Margaretha van Haubitz "een eerlijke, vrome en verstandige vrouw" en geenszins hardvochtig. Later ging zij ook zelf over tot de reformatorische leer - maar men kon er zeker van zijn, dat zij alleen al terwille van de orde elke verdenking zou nagaan.

Luther had in Leonard Koppe, de zestiger, die wat durfde te wagen, de man gevonden, die de nonnen kon bevrijden van wat zij als een tegen de wil van God ingaande kloosterdwang beschouwden. Hij nam daarbij als helpers zijn neef en nog een burger uit Torgau. Nadat over het plan om te vluchten door Koppe en de nonnen grondig was

beraadslaagd, gelukte de uitvoering ervan in de nacht van Paaszaterdag op Paaszondag (4/5 april) 1523. Verborgen tussen lege haringtonnen werden de nonnen op wagens van Nimbschen weggebracht. Het waren er twaalf. Drie van hen waren uit het keurvorstendom Saksen afkomstig en keerden naar huis terug. De negen anderen hoorden thuis in het land van hertog George van Saksen, die de Reformatie vijandig gezind was. Hen door dit land heen te brengen eiste even veel slimheid als vermetelheid. Koppe kweet zich zeer voorspoedig van zijn opdracht. Hij bracht de negen naar Wittenberg.

Onder hen was Katharina van Bora. Luther ontving de vluchtelingen met een bewogen hart. Het gelukte hem om hen voor korter of langer tijd in goede Wittenbergse gezinnen onder te brengen. Bora bij het echtpaar Reichenbach. Luther nam het openlijk op voor de daad van de nonnen. Reeds drie dagen na hun aankomst schreef hij op 10 april aan Spalatinus: "Ge vraagt wat ik met hen doe? In de eerste plaats wil ik aan hun verwanten schrijven, dat zij hen opnemen. Willen zij dat niet, dan zal ik proberen hen ergens anders onder te brengen. Want dat is mij door enkelen beloofd. Enkelen zal ik zo mogelijk uithuwelijken." Dan somt hij de namen op: Magdalena Staupitz, Elsa van Canitz, Ave Groszin, Ave Scho5nfeld en haar zuster Margaretha Sch0nfeld, Laneta van Golis, Margaretha Zeschau en haar zuster Katharina Zeschau en Katharina van Bora. Hij verzoekt Spalatinus om een voorstel te doen aan het hof om hem een bijdrage te geven, "opdat ik hen acht of veertien dagen kan onderhouden, totdat ik hen op een behoorlijke manier bij hun familie, of bij hen, die mij ten gunste van hen toezeggingen hebben gedaan, kan brengen."

Op dezelfde dag zendt hij aan Koppe, de "zalige rover", een lange brief, waarin hij met blijdschap de daad van Koppe prijst, de verantwoordelijkheid daarvoor op zich neemt, en hem verzekert, "dat God het zo heeft gewild." Daarom, en om de eer van de nonnen en hun familie, ook om "de adellijke heren en alle vrome, betrouwbare lieden, als zij kinderen in kloosters hebben, ertoe aan te sporen, dat zij zelf er ook wat voor doen en hen eruit halen", prijst hij luid het "nieuwe werk, waarvan het land en zijn bewoners zingen en spreken zullen."

Hoe moet het de voormalige nonnen, hoe moet het vooral hen, die sedert hun vroege kinderleeftijd in de geestelijke van de wereld gescheiden beslotenheid waren vastgehouden, wel opeens te moede geweest zijn! Zeker wel als iemand, die uit een donkere ruimte, waarin hij lang heeft vertoefd, plotseling onder de blote hemel komt, waar hem een overvloed van licht omstraalt. Welk een nieuw, blij en dankbaar leven begon er in het hart van de 24-jarige vrouw op te bloeien, toen de bleke handen, onder het oog van een kranige huisvrouw, flink leerden aanpakken in het veelzijdige en het vrouwelijk gemoed zo bevredigende werk in de huishouding. Hoe opgewekt hebben wellicht de schrandere ogen van de jonge Katharina, die nauwelijks iets van de wereld had gezien, naar het bewegelijke leven van de, zij het kleine, maar toch eerste Duitse Universiteitsstad gekeken hebben!

Luther dacht er aan om ook in dat opzicht voor de in het werkzame leven zo rijk begaafde voormalige non te zorgen. Wij weten, dat Katharina van Bora in de hoogste kringen van Wittenberg hoge achting genoot. Zij paarde het voorrecht van een edele, hoewel arme afkomst, met de bevalligheid van een hoge, vrouwelijke waardigheid, en een beminnelijkheid die samenging met een zeker voornaam zelfbewustzijn. Luther, de boeren- en mijnwerkerszoon, "verdacht haar ervan", zoals hij zich later eens uitdrukte, "dat zij trots en hoogmoedig was", en hij geeft toe, dat als hij toen aan een huwelijk gedacht had, zijn keus niet op haar gevallen zou zijn, want "ik had toen mijn Kthe niet lief." Daarentegen won Bora het hart van een voorname, geleerde en

"godzalige" jongeman, de Neurenberger Hieronymus Baumgärtner. Deze, die stamde uit een welgestelde patriciërsfamilie in de oude rijksstad, had van 1518 tot 1521 te Wittenberg gestudeerd. Hij was met Melanchthon in nauwere aanraking gekomen. In diens huis vertoefde hij in het voorjaar van 1523 als gast. Daar leerde hij vermoedelijk de 'edele jonkvrouw' kennen. De beide jongelui, van vrijwel dezelfde leeftijd, kregen elkaar lief. De vrienden van Wittenberg, met Luther voorop, zouden graag gezien hebben, dat zij trouwden. Maar van de zijde van de man deden zich ernstige moeilijkheden voor. De familieleden van de Neurenbergse patriciërszoon wilden van het huwelijk met een weggelopen non blijkbaar niets weten.

Op 12 oktober schrijft Luther hem, dat hij, als hij Käthe wilde behouden, zich wel mocht haasten, voordat zij aan een ander werd gegeven, die daartoe gereed stond. Maar Baumgärtner trouwde in januari van het volgend jaar met Sybille Dichter, de dochter van een districtsbestuurder uit Tutzing. Käthe kwam over haar verdriet heen. Evenmin als Luther koesterde zij enige wrok tegen Baumgärtner. Wij bezitten van de hand van Luther uit later jaren vijf brieven aan Baumgärtner, die voor de invoering van de Reformatie in Neurenberg grote verdiensten heeft verworven, en ook één aan diens vrouw. Een brief van oktober 1530 en één van oktober 1541 bevatten de groeten van de vrouw van Luther met een zinspeling op de lentedagen van de eerste liefde te Wittenberg? Toen Baumgärtner op de terugweg van de rijksdag te Spiers op 31 mei 1544 in het openbaar door de Frankische ridder Albrecht van Rosenberg gevangen genomen en 15 maanden op een geheime plaats verborgen gehouden werd, schreef Luther aan de diepbedroefde echtgenote een hartelijke troostbrief.

De andere, die "gereed stond", heette Kaspar Glatz, in de zomer van 1524 rector van de Universiteit, sedert augustus van hetzelfde jaar predikant te Orlamünde. Aan deze toen zeer aanzienlijke doctor in de theologie wilde Luther nu Bora tot vrouw geven. Maar zij wilde er niets van weten. Zij werd daarbij geleid door een fijn en echt vrouwelijk gevoel. De vitachtige en twistzieke man moest later uit zijn ambt worden ontzet.

Het was juist in de tijd, toen Luther in het huwelijk met Glatz wilde bemiddelen, dat Amsdorf op het dringend verzoek van Luther in Wittenberg vertoefde. Door bemiddeling van de vertrouwde vriend van de Reformator durfde Katharina het wagen aan Luther het verzoek te doen om van Glatz af te zien. Bij het overwegen van het voor en tegen maakte zij met trouwe openhartigheid de opmerking, dat zij, als Amsdorf of Luther haar hand vroegen, niet zou weigeren. In deze ontroerende bekentenis zag Luther een wenk van boven. "Het behaagde God dus zeker, en Hij wilde, dat ik mij over haar zou ontfermen", zo horen wij het eens 11 jaar later uit zijn mond.

Maar Luther had vooraf nog veel met zijn God te bespreken, al eer hij het beslissende woord sprak. Wel had hij met woord en geschrift de valse zedelijkheid van het monnikenwezen, met zijn gedwongen gelofte van kuisheid, als door en door verkeerd en tegen de wil van God, bestreden, maar hij was volstrekt niet zinnelijk aangelegd, zoals de roomsen tot op de huidige dag lasteren. Zou de 22-jarige jongeman anders tegen de besliste wil van zijn vader in het klooster gegaan zijn? Wel had hij voor zich de volkomen innerlijke vrijheid bevochten, die hem als monnik het huwelijk met een non veroorloofde, omdat er geen Goddelijk gebod tegen deze stap bestond. Integendeel. Wel had hij ook dikwijls zijn overtuiging openlijk uitgesproken, en zelfs het laatste teken van zijn verleden als monnik afgelegd. Sedert de herfst van 1523 bewoog hij zich in het klooster zonder pijn, en op 9 oktober 1524, toen de laatste pijn

versleten was, verscheen hij voor het eerst in de wijde, lange doctorsmantel, waarvoor zijn keurvorst hem de stof had geschonken.

Maar zoals wij reeds gehoord hebben, eerst omstreeks Pasen 1525 had bij hem de grote verandering plaats. Zijn tegenstanders zeiden spottend van hem, dat hij zelf de stap niet durfde wagen, die hij anderen aanraadde, en anderen juichten, dat zijn huwelijk aan de Reformatie radicaal een einde zou maken. Hoe meer zij hem aanvielen, des te beslister werd Luther in zijn besluit. Nu was voor hem het vermoeden van zijn spoedig einde, de dood van een ketter, geen afraden meer maar een aansporing om zijn overtuiging inzake het Gode welgevallig zijn van een christelijk huwelijk door zijn eigen voorbeeld te bekrachtigen.

"Dit had ik mij", zo merkt hij later eens op, "om het huwelijk te eren vast voorgenomen: wanneer ik ooit onverwacht had moeten sterven, of nu op mijn sterfbed zou liggen, dan zou ik mij met een vroom meisje in het huwelijk hebben laten verbinden, en daarna zou ik haar twee zilveren bekers als bruidsschat en huwelijks-geschenk gegeven hebben."

Wij bezitten in een schrijven van Luther van 5 juni, aan raadsheer Dr. Rühel van Mansfeld, het afschrift van een brief van Luther, gericht aan keurvorst-aartsbisschop Albrecht, waarin de Reformator de kardinaal aanraadt om te trouwen, en om zijn bisdom om te zetten in een wereldlijk vorstendom. Daarin heet het: "Wanneer mijn huwelijk voor zijn Keurvorstelijke Genade een versterking zou kunnen zijn, dan zou ik zeer spoedig bereid zijn om zijn Keurvorstelijke Genade met mijn voorbeeld voor te gaan, daar ik toch van zins ben, voordat ik uit dit leven scheid, mij in de huwelijke staat te begeven, daar ik acht, dat deze door God verlangd wordt, ook al zou het niet meer dan een Jozefshuwelijk als verloofden zijn."

Aan wie Luther daarbij heeft gedacht, dat spreekt hij voor de eerste maal uit in een brief aan de zo juist genoemde Rühel. De brief is op een reis van Seeburg naar Eisleben geschreven. Hij is vol sombere gedachten vanwege de opstandige boeren. Luther schrijft: "Welnu, als ik thuis kom, dan wil ik mij met Gods hulp voorbereiden op de dood. En als ik het, hem (de duivel) ten spijt zo kan regelen, dan zal ik mijn Kätthe nog voordat ik sterf tot vrouw nemen."

De duivel had zelfs een man als professor Schurf niet ongemoeid gelaten. Schurf, de advocaat van Luther op de Rijksdag te Worms, was met de Reformator bevriend. Toen hij van diens huwelijksplan hoorde, uitte hij zich aldus: "Wanneer deze monnik een vrouw neemt, dan zal de hele wereld en de duivel zelf lachen, en hij (nl. Luther) zal zelf al het werk, dat hij tot nu toe heeft verricht, te niet doen."

De ouders van Luther, die de zoon op de zo juist genoemde reis bezocht, waren een andere mening toegedaan. Ongetwijfeld had hij hun niet slechts van zijn plan in het algemeen, maar ook van het meisje van zijn keuze medeling gedaan.

In Wittenberg zelf werd het verrassende bericht met grote vreugde ontvangen. Behalve bij de vreesachtige magister Philippus Melanchton. Deze werd eenvoudig voor een voldongen feit heeft geplaatst. Des te laaghartiger waren de verdachtmakingen van zijn vijanden. Zij konden immers op de smettelooze en krachtige persoonlijkheid, die voor de heilige zaak van de Reformatie streed, geen vat krijgen. Nu wierpen zij op hem, die hoog boven hen stond, de modder van de vuilste laster. Maar hij, die van zichzelf kon zeggen: "Toen ik mijn Kätthe tot vrouw wilde nemen, bad ik ernstig tot onze Heere God", had met een heldere blik, met een vaste overtuiging en met een rustig hart de stap gedaan. Bij het nemen van zijn beslissing had hij geen mensen geraadpleegd. Zijn God had hem tot die daad de kracht gegeven. Bij alle keerpunten in zijn leven, die belangrijke gevolgen hadden, zag Luther nooit

naar rechts of links, maar des te oprechter naar boven. Bezorgdheid over "wat de wereld ervan zeggen zou" heeft hem nooit aangevochten. Maar hij voelde de wonderlijke kracht van een mens, die alleen met God te maken heeft, en die zich gedragen weet door getrouwe voorbeden.

Intussen schrijft hij op 17 juni aan zijn innige vriend Michaël Stiefe (Kreuziger of Cruciger) sinds 1528 professor te Wittenberg: "Bid voor mij, dat God mijn nieuwe levensstaat moge zegenen en heiligen... De Heere leeft, en Hij, die met ons is, is groter dan die met de wereld is, zodat wij met vertrouwen kunnen zeggen: 'De Heere is mijn Helper, ik zal niet vrezen, wat zou een mens mij doen?' " En daarom, al mocht men van hem zeggen, dat de duivel om hem lachte, had hij toch gelijk, als hij daar tegenover de hoop stelde, "dat de engelen lachen en de duivelen wenen zouden."

Het huwelijk van de voormalige monnik met de gewezen non, waaruit zoals de roomsen geloofden, de Antichrist zou voortkomen, werd niet slechts een prachtig gedenkteken van de herwonnen Evangelische vrijheid. Met haar hogere zedelijkheid, maar hun voorbeeld werd ook voor ontelbare mensen ten zegen.

HOOFDSTUK 1

EEN GEHEIM VERBOND BIJ DE NONNEN TE NIMPTSCHEN, 1521

De avond begon te vallen en bedekte met zijn sluier de eerstelingen van de lente, de sneeuwkllokjes en viooltjes, hyacinten en sleutelbloemen, opdat de kille nachtlucht haar geen kwaad zou doen. Het was een zonnige warme dag geweest, zoals de maand maart er maar enkele geeft, een ware verkwikking voor de gehele natuur. Nog even wierp de ondergaande zon haar stralen over de blauwe bergen in het westen, en overgoot berg en dal, bos en veld met donkerrode goudglans.

Met een weemoedig verlangen rustte de blik van de jeugdige kloosterlinge te Nimptschen op de veldarbeiders, die zingend ploeg en eg terugvoerden naar het dorp. Uit de schoorstenen van de kleine huisjes stegen veelbelovende blauwe rookwolkjes op, terwijl de kinderen in vrolijke reien hun avondspelen dansten op de grasvlakte rondom de muren van het klooster.

Het is een lieflijke verschijning, deze non, een slanke jonkvrouw van vierentwintig jaren. Haar naam is Catharina von Bora.

Knap kon men haar weliswaar niet noemen - de stompe neus en de ietwat vooruitstekende jukbeenderen verstoorde de regelmatigheid van de trekken; ook ontbrak aan de wangen de frisse bloos van de gezondheid, en deed een ziekelijk bleke gelaatskleur haar ouder schijnen dan zij was; maar toch had zij iets over zich, een uitdrukking in de ogen, die ieder aantrok. Haar liefdevolle en toch zo peinzende blik, en de sprekende, zachte trek om haar lippen, verrieden een gevoelig, echt vrouwelijk gemoed, terwijl tegelijk haar scherpgetekende kin sprak van rustig zelfvertrouwen en een beslist karakter, en op het hoge gewelfde voorhoofd een edele kalmte en waardigheid troonde. Zij had iets verhevens over zich, dat van ware zielenadel sprak, te aantrekkelijker gemaakt door iets echt vrouwelijks dat in haar gehele houding doorstraalde.

De cel waarin zij zich bevond, was een kleine sombere ruimte zoals kloostercellen gewoonlijk zijn, maar toch had de hand van de bewoonster door de schikking van het weinige huisraad en door smaakvolle versiering van haar slaapstede, de indruk van kaalheid en leegheid er aan weten te benemen. De Abdis vertoefde dan ook graag in deze cel en had dikwijls gezegd: "Ik weet niet waaraan het te danken is, Zuster Catharina, dat ik mij bij u zo thuis gevoel. Wat doet u toch, dat men in uw tegenwoordigheid altijd in zo aangename stemming geraakt, dat men bij u liever komt dan heengaat?"

De non stond dan aan het venster en had tranen in de ogen. Met onbeschrijflijke weemoed staarde zij naar buiten, in de stille heerlijkheid van het lentegroen. Aan haar voeten lag een stuk kostbaar violetkleurig fluweel, dat bij het opstaan van haar houten zitbankje aan haar hand was ontgleden, en op de vensterbank lagen in een bonte verwarring verscheidene strengen witte en gele zijde.

Eindelijk ontwaakte de kloosterlinge uit haar gemijmer en als verschrikt raapte zij het paarse fluweel van de vloer op. Nog steeds voor zich uit starend liet zij zich op haar bankje neerglijden en zette het aangevangen borduurwerk voort. Het was een altaarkleed voor de kapel van het klooster, waarop zij twee palmtakken borduurde, met de woorden: "*Gegroet zijt gij, Maria!*" De woorden waren al gereed, de palmtakken had zij echter nog slechts met grote steken geschetst.

Blijkbaar waren de tengere vingers die de zijde vasthielden vermoeid en afgemat: slechts met trage bewegingen gleden zij over het fluweel en diep bogen zich ook de

ogen over het werk neder, want slechts enkele stralen van de avondzon vielen nog in het vertrekje.

Eensklaps werd de stilte in de cel verstoord door het knarsen dor zware, met ijzer beslagen deur en een, iets jeugdiger uitziende kloosterlinge trad binnen. "Wat zie ik, Zuster Catharina?" vroeg deze verwonderd: "Zit u nog ijverig te werken? Bederf toch uw ogen niet zo. - Maar wat is dat?" ging zij voort toen zij dichterbij kwam: "Bent u nog pas zo ver? O, wat zal de Abdis wel zeggen! En morgen moet het altaar met het nieuwe kleed versierd worden!"

De aangesprokene zag op met moede en doffe blik. "Het bedroeft mij zelf het meest," zei zij met trillende lippen: "en dat het ergst omdat mijn hart zo afkerig blijkt van de voorschriften van het hoofd van onze orde. Slechts met moeite vormen zich mijn steken en het is mij nu een last wat mij vroeger een lust was. Ach, Zuster Elizabeth, hoe is alles in mij veranderd! Sinds de stem van die monnik uit Wittenberg binnen onze muren heeft weerklonken, schijn ik mijzelf een ander wezen."

Zuster Elizabeth zag met angstige blik naar de deur en fluisterde ontsteld: "Spreek niet zo luid, Catharina, - de muren hebben oren;" - en haastig schoof zij de grendels voor de deur. Daarna schoof zij een ander zitbankje naar dat van Catharina, en boog zich vertrouwelijk tot naar over. "Steek eerst eens licht aan, zuster," sprak zij liefdevol: "dan zal ik u helpen bij uw arbeid."

"Wat bent u toch goed, liefste," antwoordde Catharina met een dankbare glimlach; "maar doe niet de moeite te beginnen, zo aanstonds zal er geluid worden voor de vesper en daarna voor onze avondmaaltijd."

Op dit ogenblik werd werkelijk het luiden van de klok vernomen en haastig verlieten de beide vrouwen de cel, om in de kapel de Hora te zingen en daarna in de eetzaal haar avondbrood te nuttigen.

Beiden behoorden tot een adellijk geslacht, want het klooster van de Cisterciënzers te Nimptschen bij Grimma stond enkel open voor adellijke jonkvrouwen. De jongste van de beiden was Elisabeth von Canitz, die eerst sinds anderhalf jaar het gewaad van de kloosterzusters droeg en wier frisse bloes door de kelderlucht nog niet was verbleekt, evenmin als haar aangeboren vrolijkheid door de sleur van het kloosterleven was gedood. Zij was om haar eenvoud bij al haar medebewoonsters geliefd en door haar geestige invallen wist zij zelfs soms de oude, afgeleefde Abdis nog een glimlach af te persen.

De oudste, met wie wij het eerst kennis maakten, behoorde tot het aanzienlijke maar verarmde geslacht van de Von Bora's, dat te Steinlauszig bij Bitterfeld nog zijn stamzetel had. Catharina was echter een wees en van al haar broeders en zusters was nog slechts een broeder, Hans von Bora, in het leven. Al sinds haar tiende jaar bevond zij zich in het klooster, en op haar vijftiende was zij er tot non gewijd.

Na verloop van een uur vinden wij beiden weer terug in Catharina's cel. Nadat zij de koperen lamp had aangestoken, schoven zij dicht naar elkaar toe en hervatten samen de arbeid die nog overbleef.

"Wat gaan uw vingers er vlug overheen, liefste Elisabeth," merkte Catharina op, "en hoe vrolijk staat uw blik! Gelukkig kind, uw leven is als een schone, bloeiende lentedag: u kent niets van inwendige strijd en verzoeking, van twijfel en onrust; u voelt u thuis binnen deze sombere muren en meent in uw kinderlijk, onbevagen geloof dat zij de poort van de hemel is. Ach, ook ik was eenmaal zo gelukkig als u; wel viel het mij soms hard, zo voor goed de wereld met haar liefde en vriendschap te hebben vaarwel gezegd, maar daar ik inzag dat er voor mij geen andere toevlucht

bestond, daar mijn onbemiddelde ouders geen voorzorgen hadden kunnen nemen om hun dochter een geschikte verblijfplaats te bezorgen, schikte ik er mij in en verheugde ik er mij in voorgoed de poorten binnen te treden, die men mij als de poort van de hemel afschilderde. En waarlijk in die eerste tijd was het mij alsof de lucht van de eeuwigheid mij hier omzweefde, zo afgezonderd van al de verzoeken en verleiding van de wereld, zonder zorg voor mijn dagelijks brood of voor de voldoening van de eerezucht, enkel aan het heil van mijn ziel te kunnen arbeiden en aan mijn eeuwige zaligheid te denken, scheen mij in dit oord van heilige rust en vrome gezangen een begeerlijk lot; dit alles had een weldadige invloed op mijn hart, het was mij als voelde ik mij in de voorhof van de hemel en dagelijks gedacht ik met innige dankbaarheid mijn ouders, die het zo goed voor mij beschikt hadden. Maar dat alles is nu voorbij, ik zie het leven hier nu in een geheel ander licht. Het is mij als was ik hier levend begraven. Dit sombere gebouw is, met de huizen van de levenden vergeleken, als een graf. De monnik uit Wittenberg heeft ons de ogen geopend en mij getoond dat alles wat ik hier vroeger als vrome oefeningen beschouwde, een ijdele vruchteloze arbeid is. Die woorden, die mij uit mijn droom wekten, verschrikten mij; maar hij had gelijk: het was een droom, een droom van heiligheid. Mijn hart betuigt mij dat hij gelijk had, want wat ik in de vervulling van al mijn godsdienstplichten zocht, de ware vrede, heb ik nooit gevonden. Men zei mij dat het klooster de zetel was van ware, reine godsvrucht; ik weet nu helaas dat dit niet waar is; ik geloof thans dat men in de wereld net zo goed God kan dienen, misschien zelfs daar nog beter. Ja, indien het mogelijk was het oude verdorven hart er buiten te laten! Maar zie, dit dragen wij overal mede, ook in de stille afzondering van het klooster, en hier spant het ons strikken, waarvan men daar buiten in de wereld niets vermoedt. Het schijnt vaak alsof in het klooster alles moest medewerken om de ziel uit het stof van de aarde op te heffen, en integendeel: alles werkt er afstompnd en dodend op het gemoedsleven. Ach, daarbuiten schittert het leven in bonte, vrolijke kleuren: hier echter is alles even doods en grijs. Daar buiten verheugen de mensen zich over de lente, met haar lieflijke kleuren en geuren en verblijden zich in vrolijke verwachting over de zomer, die de bloesems en knoppen van de lente tot rijpheid doen komen.

Hier in het klooster weten wij echter niet of de viooltjes bloeien en de druiven rijp worden, dan wel of de sneeuw de aarde bedekt - hier is het een jaargetijde geheel gelijk aan het andere en de ene dag maakt geen verschil met de volgende - grijs, steeds grijs is hier het leven, indien het nog een leven heten mag. Daar buiten begeeft de mens zich in de morgen aan zijn arbeid, en zijn arbeid is hem een lust, een weldaad, een zegen voor lichaam en ziel; zijn middagmaal verkwikt hem en zoet wenkt hem de rust van de avond. Hier in het klooster echter verslapt alle leven in vrome ledigheid, en met het steeds zwakker wordende lichaam verdwijnen ook alle zielskracht en levenslust. Indien ons klooster nog maar midden in de stad lag, waar wij zieken verplegen, naakten kleden, hongerigen voeden en bedroefden troosten konden! Dan zou er tenminste iets zijn dat het leven de moeite waard maakte! – Ach Zuster Elisabeth, ik geloof niet dat mijn ziel dit lijden langer kan dragen, ik gevoel het maar te zeer, hoe mijn krachten mij ontklinken en ik van dag tot dag moedelozer en hopelozer word."

De arme non boog het hoofd en bedekte haar ogen met de handen. Een bijna angstwekkende stilte heerste in het vertrekje, maar Elisabeth durfde haar niet verbreken, want het diepste medelijden met haar ongelukkige lotgenote doortrilde haar ziel. Onder het spreken van Catharina was het haar heel vreemd te moede geworden. Zij had met steeds klimmende opmerkzaamheid toegeluisterd en had elk

woord van haar vriendin met gloeiende aandacht opgevangen. Verscheidene keren had zij haar in de rede willen vallen, maar zij had geen woord kunnen vinden om haar aandoening lucht te geven. Thans verhief zij zich met grote opgewondenheid van haar zetel en greep haastig Catharina's hand.

"Zuster," sprak zij met trillende stem: "heeft God Zelf het u ingegeven zo tot mij te spreken? Zie, ook van mijn ogen valt de sluier weg en ik zie het duidelijk wat mij vroeger verborgen was. U hebt onder woorden gebracht wat tot hiertoe als een donkere schaduw in mijn ziel leefde. U hebt mij gelukkig genoemd, Catharina, en daarin hebt u gelijk: God heeft mij een opgewekt gemoed geschonken en dat is een grote zegen; nochtans ben ik niet het onnadenkende kind dat u in mij meent te zien en dat al de verordeningen en voorschriften van de Kerk zonder wantrouwen aan zou nemen. Denkt u niet, dat Luthers woorden ook mij getroffen hebben? Zie, sinds de dag waarop ik zijn geschrift over de kloostergelofte en de Babylonische gevangenschap heb gelezen, draag ik een gevoel met mij om, dat mij benauwt en beangstigt. Mijn geest is niet zo helderziend als de uwe, zodat ik die nood van mijn ziel zelf kon begrijpen; het was tot hiertoe slechts als een onbestemd wee, dat aan mijn zieleleven knaagde, u echter hebt het mij duidelijk gemaakt: ik weet nu wat het is dat mij ontbreekt. Ach, schenke God ons uitkomst!"

En luid snikkend wierp zij zich in Catharina's armen.

Catharina ontstelde. Een hevige siddering greep haar aan. Wenend wrong zij de handen en vol angst riep zij uit: "Wee mij! Wat heb ik gedaan! O, had ik slechts gezwegen en mijn smart in mijn boezem besloten, nu heb ik ook jouw ongelukkig gemaakt!"

Elisabeth wiste haar ogen af en streelde liefkozend haar zuster de hand. "Wees niet bedroefd, lieve Catharina!" sprak zij troostend: "Het is waar: het opengaan van de ogen doet pijnlijk aan, maar is het toch niet beter zichzelf te kennen, dan zich te bedriegen en in een valse waan te gronde te gaan?"

Catharina zag haar jeugdige lotgenote, lang en onderzoekend aan. Daarna boog zij zich tot haar over, zó diep dat zij met haar lippen bijna Elisabeth's oor aanraakte, en fluisterde toen: "Elisabeth, ik heb je nog niet alles gezegd wat mijn hart vervult en het vol angst doet kloppen."

Met angstig vragende blik zag de jongere non op.

De oudste ging na enig zwijgen aarzelend voort. "Zul je mij niet verraden, Elisabeth?" sprak zij. "Ik heb een geheim, zeven van de zusters delen het met mij."

"Vertrouw mij," smeekte Elisabeth: "mijn mond zal zwijgen als het graf."

Catharina trok haar vriendin wat dichterbij tot zich en fluisterde: "Je weet wat er te Grimma is gebeurd?"

Elisabeth knikte. "Zou ik niet weten, dat daar het Evangelie wordt gepredikt, daar Maarten Luther het er immers zelf van de preekstoel van de Grote Kerk verkondigd?"

"Dat bedoel ik niet," viel Catharina haar hoofdschuddend in de rede.

"Het nieuwste bericht van daar is, dat in de afgelopen week het klooster van de barrevoeters aldaar door al de monniken is verlaten."

Elisabeth zag verschrikt op. "Wat zeg je?" stamelde zij: "Dat is niet mogelijk."

Catharina aarzelde niet. Zonder dat een trek op haar gelaat veranderde, ging zij voort: "Wij beleven een vreemde tijd. Het is alsof de geboorteweeën van een nieuw leven overal alles doortrillen. Niet alleen te Grimma, ook op andere plaatsen openen zich de kloosterdeuren, nadat Luther het Effatha heeft uitgesproken. - Zuster Elisabeth!" ging Catharina met enige stemverheffing voort: "als heden ook onze poorten zich eens openen, zou je dan heengaan of blijven?"

Een gloeiende blos lag op Elisabeths wangen en zij begon over haar gehele lichaam te beven. Een ogenblik liet zij het hoofd zinken, daarop echter zag zij plotseling op en sprak met stralend oog: "Ik geloof, zuster, dat ik gaan zou. – Maar, ging zij enigszins terneergeslagen voort: "wie zal ons de poorten opendoen? Je weet hoe onze Abdis Luther haat en hem met smaadredenen overdekt."

Ook over Catharina's gelaat gleed een schaduw en een diepe zucht ontsnapte aan haar lippen. "Dit is ook mijn bezwaar," sprak zij. "Maar misschien wordt de Abdis wel gedwongen tot wat zij niet van harte doet."

"Ik begrijp je niet," zei Elisabeth angstig.

Opnieuw boog Catharina zich enigszins geheimzinnig over haar vriendin heen.

"Luister, Elisabeth," sprak zij met gedempte stem. "Er is een geheim verbond gesloten tussen acht van de zusters; deze hebben zich met brieven tot haar ouders of bloedverwanten gewend en hun gebeden om Gods wil mede te werken en haar uit de banden van het klooster te bevrijden, want nadat haar een licht is opgegaan en zij het inzien dat de kloostergelofte tegen de Heilige Schrift is, kunnen zij slechts tot haar ongeluk daar vertoeven en het zou haar zielen schaden indien zij er langer bleven om een ingebeelde heiligheid na te jagen."

Met van angst wijd geopende ogen vatte Elisabeth haar vriendin bij de arm en stamelde ontzet: "Wie zijn die acht, zeg het mij, Catharina!"

Catharina aarzelde nog een ogenblik. Toen sprak zij, bijna plechtig: "het zijn Magdalena von Staupitz, Veronika en Margaretha von Zoschau, Magdalena von Goblis, Eva von Grosz, Eva en Margaretha von Schönfeld, en de achtste ben ik."

"Laat mij dan de negende zijn," smeekte Elisabeth dringend. "Indien u heengaat, kan ik ook niet langer blijven."

Enige minuten liet Catharina haar ogen op de jeugdige zuster rusten. Toen sprak zij met waarschuwend opgeheven vinger: "Lieve Elisabeth, van harte graag nemen wij u op in ons verbond, maar wees op uw hoede, dat u geen argwaan opwekt, want uw tong is dikwijls onbedachtzaam en men leest dikwijls zonder enige moeite op uw gelaat wat uw hart overlegt en bedenkt."

Een hevige blos kleurde Elisabeths wangen. "Wees niet beangstigd, lieve Catharina," sprak zij nederig: "u zult zien dat ik, waar het nodig is, ook kan zwijgen en de gedachten van mijn hart kan verbergen."

Nog tot laat in de avond zaten de beide nonnen bijeen en onder de verdere besprekingen van deze gewichtige zaak namen zij de naald weer ter hand, totdat het middernachtsklokje haar weer tot het gebed riep.

HOOFDSTUK 2

HOOP OP MAARTEN LUTHER

Het was opnieuw een schone, zachte avond, toen in de cel van Magdalena von Staupitz zeven nonnen bij elkaar zaten: behalve de eigenares zelf, de beide zusterparen Eva (Ave) en Margaretha von Schönfeld, Veronika en Margaretha von Zoschau, (Zeschau) verder Eva von Grosz (Ave Groszin) en Catharina van Bora.

Er heerste een gedrukte stemming in het, kleine vertrekje, want de hoop die men koesterde op de hulp en het medelijden van de ouders en bloedverwanten was op het droevigste te schande gemaakt. Wel had Magdalena von Staupitz van haar broeder, de Vicaris-Generaal van de Augustijner orde, een warm, deelnemend schrijven ontvangen, evenals Catharina von Bora zo-even een brief van haar broeder Hans had

voorgelezen, waaruit de hartelijkste liefde sprak, maar beiden rieden de vlucht uit het klooster ten sterkste af. Monniken konden desnoods zulk een stap wel doen, meenden zij, daar zij in staat waren voor zichzelf het brood te verdienen, maar hoe konden hulpeloze vrouwen in de wereld terugkeren? Voor haar zou het laatste kwaad erger zijn dan het eerste.

De beide zusterparen echter, zowel als Eva von Grosz, waren er nog erger aan toe. Het antwoord dat zij van haar ouders hadden ontvangen, bestond uit een reeks van verwijten en bedreigingen en de betrokkenen waren zo verpletterd, dat het moeilijk viel haar weer moed in te spreken.

Thans trad ook Magdalena von Goblis binnen, met gebogen hoofd en diep treurige oogopslag. Zwijgend nam zij haar plaats in bij de overigen, en onwillekeurig zochten nu aller blikken die van Magdalena von Staupitz, wier door de jaren gerijpte ondervinding aller vertrouwen had gewonnen. Zij was het dan ook die de verbondenen bij zich had bescheiden om in het geheim met haar te overleggen wat haar nu te doen stond.

Toen allen gezeten waren, verhief Magdalena zich van haar zitplaats en vertoonde een hoge, indrukwekkende gestalte met helderziende blik en grote kalmte in haar wezen.

"Onze eerste hoop is in duigen gevallen, geliefde Zusters," zei zij met welluidende stem: "en het moet ons zwaar vallen ons verlaten te gevoelen door hen die door de bloedbanden onze natuurlijke beschermers waren. Zij eisen van ons dat wij blijven, maar zullen wij nu de mensen meer gehoorzaam zijn dan God? Het is Gods stem, die wij door de mond van Zijn profeet hebben gehoord, en ons ontwaakt geweten kan ons dan ook niet langer toestaan te verblijven op een plaats, waaraan ons hart vreemd is geworden, want niets dan huichelarij is thans al onze gehoorzaamheid aan de regels en plichten van het kloosterleven."

Zwijgend hoorden allen toe. Catharina von Bora was de eerste die het woord nam. Haar stem beefde toen zij antwoordde. "Mijn hart dreigt te bersten," sprak zij; "bij de gedachte dat ik aan deze plaats des doods mijn dagen zou moeten eindigen, stervende eer ik nog gestorven ben; maar wat blijft ons anders over?"

"Hoort, Zusters!" hernam de eerste spreekster met moedig stralende blik: "de uitweg nog doet zich aan mij voor en een besluit is in mij tot rijpheid gekomen. Daar Maarten Luther de man is, door wie de roepstem van God tot ons is gebracht, is hij het ook tot wie wij onze bede om hulp zullen richten, opdat hij haar voor Gods troon moge brengen."

"Magdalena!" riep de jonkvrouw von Bora met een afwerende handbeweging: "wat wil je doen? Zullen de kleinen de grote man met hun zorgen beladen? Heeft hij niet veel groter en gewichtiger lasten te dragen?"

Magdalena schudde het hoofd. "Stil, Catharina," zei zij: "hoor eerst wat ik zeggen wil. Door mijn broeder heb ik meer van de Wittenbergse monnik vernomen dan u en na wat ik van hem gehoord heb, kunnen wij het gerust wagen op hem te vertrouwen. Deze reuzengeest vraagt niet wat groot is of klein - voor alles, ook voor het geringste heeft hij een open oor en hart. Al verscheidene ontvluchte monniken heeft hij tot zich genomen en hen door zijn voorspraak een onderkomen verschaft. Zou hij zich dan niet nog veel meer bekommeren over het lot van hulpeloze nonnen?"

Gretig vatte Eva (Ave) von Schönfeld Magdalena's hand. "Zuster," sprak zij: "je raad is goed en mijn ziel herleeft in nieuwe verwachting. Ik ben er zeker van: Luther zal ons helpen. Ik vertrouw op hem even vast als op de Heere onze God."

Een onwillekeurige beweging van instemming ging door het gezelschap - de naam van Luther had allen als met nieuw leven bezielde en allen waren Zuster Magdalena dankbaar voor de gelukkige, troostaanbrengende gedachte.

"Maar hoe zullen wij Luther met onze wensen in kennis brengen?" vroeg Eva von Grosz, nadat de vreugde over de oplossing van de moeilijkheid weer voor nieuwe overleggingen had plaatsgemaakt.

"Dat is het minste van de zaak," troostte Magdalena von Staupitz: "Klaus, de tuinknecht, onderneemt die tocht graag voor mij. Hij wacht al lang op een gelegenheid om mij zijn dankbaarheid te tonen voor de hulp die ik hem eens heb bewezen toen hij door een giftig insect was gestoken."

Op dit ogenblik, terwijl allen vol hernieuwde verwachting bij elkaar zaten, werd plotseling de deur opengeworpen en bleek als een dode, met blauwe lippen en alle tekenen van de hevigste ontsteltenis stond Elisabeth von Canitz op de drempel.

"Wee, wee, alles is verloren," stamelde zij, handenwringend: "Mijn vader is hier geweest en hij heeft mij in tegenwoordigheid van de Abdis mondeling onder veel bedreigingen en scheldwoorden zijn antwoord op mijn brief gebracht. Ons geheim is verraden en ik, ongelukkige, draag de schuld daarvan."

Het gelaat in haar handen verbergend, zonk zij al jammerend op Magdalena's legerstede neer, terwijl de anderen ontsteld en beangst om haar heen stonden.

Magdalena was de eerste die hun toestand overzag en haar spraak herkreeg. "Zuster," sprak zij haastig, maar met klem: "verliest de moed niet. Men zal zich beijveren ons verbond te verbreken en ons te straffen. Laat ons de minuten die ons resten, besteden om ons nog nauwer aan elkaar te verbinden en ons voornemen te blijven bij wat wij hebben afgesproken. Thans is Luther de enige hoop die ons overblijft. Laat het slechts aan mij over hem een bode te zenden, ik neem alles op mij."

Nauwelijks hadden de nonnen de tijd haar instemming te kennen te geven, want al werd in de kruisgang een slepende tred hoorbaar en na enige ogenblikken vertoonde zich de gestalte van de Abdis aan de bevende nonnen.

Het gewoonlijk zo asgrauwe gelaat van de oude vrouw was nu vaalbleek en het droeg de sporen van de hevigste ontsteltenis. Men zag aanstonds, hoe haar gehele lichaam trilde van de inspanning die het haar kostte zichzelf meester te blijven en woorden te vinden voor haar verontwaardiging. Het duurde een geruime tijd eer zij een woord uitte en in angstige spanning bogen de nonnen het hoofd, als waren zij misdadigsters die haar doodvonnis afwachtten.

Eindelijk klonk het afgebroken en hijgend: "O, dat mijn oude ogen zulke schande nog hebben moeten zien! Wat hebben jullie gedaan, jullie duivelskinderen!

Indien u voor mij stond als gevallen Magdalena's, of als moordenaresses met bloedige hand, dan zou ik u van harte beklagen en met u treuren; van uw misdaad echter wendt zich mijn hart in afschuw af, en ook de hardste roede is daarvoor nog te zacht. met trots en blijdschap heb ik eergisteren pas het hoofd van onze orde het bericht gezonden: "Het klooster Mariëntroon is een on-ontwijd heiligdom, vrij van alle ketterij." Wee mij, nu ben ik tot leugenaarster gemaakt en mijn trots is verbroken, mijn eer is veranderd in schande! Heilige Moeder Gods, verberg toch Uw aangezicht voor deze schande, en straf niet, om de misdaad van deze weerspannigen, het hele aan U gewijde huis! Wat echter deze eer- en plichtvergetenen hebben misdreven, dat zal met de strengste boeten. worden verzoend, opdat de schandvlek worde uitgedelgd, van Uw heiligdom! u ongehoorzame dochters, wat durft u nog blijven staan? Op uw knieën, gebied ik u, vernedert u in het stof!"

Zwijgend knielden de nonnen neder voor de Abdis en kusten, zonder een woord te spreken, de magere benige handen, als dank voor de beloofde straf, want het was haar geleerd elke straf als een weldaad aan te nemen.

Op de avond van diezelfde dag waren in de eetzaal van het klooster bij de maaltijd negen plaatsen leeg en de volgende twee dagen ging dit net zo. De boetelingen waren op water en brood in haar cellen opgesloten, en in haar heilige ijver nam de Abdis zelf de dienst waar om aan haar deuren te luisteren of de gevangenen wel de voorgeschreven rozenkransen afbaden. Op de vierde dag mochten de boetelingen eindelijk weer haar cellen verlaten, maar ook nu nog niet om van enige vrijheid te genieten, maar juist om nog dieper vernederd te worden. Gedurende de mis, die in de kapel werd gevierd; werd haar een afzonderlijke plaats aangewezen op een strafbankje en zodra, de priester de litanie van de boetelingen aanhief, moesten zij, met de handen op de borst geslagen, op haar knieën naar het altaar kruipen en daar stil blijven liggen, totdat het reinigende wijwater en de geheiligde wierook de reuk van de ketterij verdreven. De Abdis, wie zij de voeten moesten kussen, sprak toen de Formule uit, die de berouwvollen weer in de gemeenschap van de kinderen Gods opnam. Maar het was slechts de mond, die de voorgeschreven woorden uitsprak, uit haar ogen lichtte een onverzoenlijke haat, die zich ook meedeelde aan de andere kloosters en die voor de arme ketterinnen het leven in het klooster tot een hel maakte. Men verwaardigde haar met geen blik en geen woord, men deed eenvoudig alsof zij niet bestonden ofwel alsof zij het recht hadden verbeurd op deze heilige plaats te vertoeven. Het was alsof er een ban op haar lag en in die nood haars harten leerden zij dan ook zich niet te vergenoegen met gebeden die zij van buiten hadden geleerd, maar zich uit ware behoefte tot de genadetroon van God te wenden, en in het gebed met Hem te worstelen, als eenmaal Jacob deed.

"Waar is Klaus?" vroeg de Abdis toen zij op één van die dagen in de tuin van het klooster een luchtje schepte, aan de dienstdoende lekenbroeder, die met de grafdelver het onkruid uit de groentebedden wiede.

De aangesprokene richtte zich langzaam op. "Hij is voor enige dagen afwezig, voor zijn eigen zaken," zei hij eerbiedig.

"Waarheen?"

"Dat heeft hij mij niet gezegd. Waarschijnlijk naar zijn hut."

HOOFDSTUK 3

DE MORGENSCHEMERING VAN VERLOSSING

Aan het venster van zijn torenkamertje in het hoekhuis op de markt te Torgau zat de koopman Leonard Koppe, voormalig raadsheer en schepen van de stad, een man in de kracht van zijn jaren, met een schrandere blik op zijn goedgehartig, rond, welgevormd gelaat. Hij liet zijn hoofd op Zijn hand rusten en staarde doelloos voor zich uit; af en toe bewoog hij zich ongedurig op zijn stoel heen en weer en streek zich met de hand over het voorhoofd. Het leek wel alsof hem een gedachte door het hoofd speelde, waarover hij maar niet in het reine kon komen. Zijn vrouw, Susanna, die af en aan liep, had hem al verscheidene malen gevraagd wat voor ongeval hem toch in Wittenberg was overkomen, zodat hij voor zijn levensgezellin geen woord over had; maar zij had of in 't geheel geen antwoord gekregen, of een zo onvriendelijk, dat zij ten slotte ook maar het stilzwijgen bewaarde en zich verwijderde.

Toen is klopte de raadsheer opeens op het venster en wenkte met levendigheid iemand op de straat toe. Spoedig daarop trad een mager, oudachtig man de kamer binnen, de kaarsenmaker, Wolfgang Tommitzsch, die Leonard vriendelijk wolkom heette en uitnodigde naast zich plaats te nemen.

"Dat is te goeder uur, dat u daar voorbijkomt, mijn waarde vriend," zei hij: "u bent een man die dikwijls gouden raad weet en daar ik die op het ogenblik nodig heb, heb ik u binnengewenkt."

"Nu, wat scheelt er aan?" vroeg meester Wolfgang zonder een trek op zijn gelaat te veranderen.

Leonard Koppe knoopte, zijn wambuis los en begon: "Gisteren ben ik teruggekomen uit Wittenberg, waar ik zaken heb gedreven. Ik heb daar ook in de Mariakerk Doctor Maarten Luther horen preken; en zijn woorden klinken mij nog in de oren. Maar ik heb meer van hem gehoord dan zijn preek: na de kerk sprak ik hem nog, daar wij dezelfde weg uitliepen om huiswaarts te keren. Hij sprak mij vriendelijk aan, klopte mij op de schouder en zei: "Hé, ben jij dat, mijn goede vriend Koppe? Nog zo-even was ik in gedachten met u bezig en uit zie ik u daar plotseling voor mij, als kwam u uit de hemel vallen. Dit is mij een fingerwijzing van God, dat u de rechte man bent om het werk uit te voeren dat mij op het ogenblik zo op het hart ligt. Nietwaar, u bent immers zo goed bekend in het klooster te Nimptschen, daar u er het laken en de was levert?"

Toen ik hierop toestemmend antwoordde, ging hij in het kort aldus voort: "Welnu luister dan! In dat klooster zitten negen adellijke jonkvrouwen die genoeg hebben van het nonnenleven, maar die niet weten hoe zij haar vrijheid zullen herkrijgen. Nadat zij tevergeefs haar bloedverwanten om hulp hebben gevraagd, hebben zij zich in haar nood tot mij gewend opdat ik haar zou helpen. ik zou dit ook graag doen, maar mijn arm is slechts kort en reikt niet van Wittenberg tot Nimptschen; evenmin kan ik er zelf heengaan om de arme gevangenen, hetzij door geweld of door list, te bevrijden. Ik heb dus iemand nodig, die mij zijn arm leent, en daarom kom ik tot u, Koppe, met de vraag, dit om Gods wil te doen, daar u met de plaats bekend bent, een helder hoofd bezit om de rechte weg te vinden en een goed Evangelisch hart om u over die ongelukkigen te ontfermen. Wilt u het doen?"

Natuurlijk heb ik na enig nadenken ja gezegd, want wie kan Doctor Luther iets weigeren, als hij iemand met zijn grote vlammeende ogen zo aanziet en met zijn welluidende stem iets vraagt? Ik was er waarlijk trots op, dat hij, de grote man, mij op de openbare straat aansprak: dat hij, de paus noch duivel vreest, met mij stond te praten als met een vriend! Toen hij echter weg was, werd het mij wel wat bang te moede, daar ik begon te bemerken, dat ik een toren was gaan bouwen zonder van te voren de kosten te berekenen. Op de gehele terugweg heb ik die gedachte met mij rondgedragen en nu zit ik hier en peins er maar steeds over hoe ik deze zaak toch zal aanvangen. Hoe meer ik er over denk, hoe moeilijker zij mij toeschijnt. Hoe toch zal ik de nonnen iets van mijn plannen doen weten, zonder dat de Abdis er kennis van krijgt? Wanneer het er nu nog een paar waren, dan zou het misschien nog gaan, maar het is een hele karvracht vol! Hoe zal ik ze naderen niet alleen, maar, nog meer hoe zal ik ze ontvoeren? En dan: zelfs al had ik ze allen goed en wel uit het klooster verlost, dan moet ik haar nog door het gebied van hertog George voeren en dat is een gevaarlijke tocht, want de hertog haat doctor Luther erger dan de duivel. En daarom mijn vriend: wat raadt u mij?"

De aangesprokene kneep zijn ogen half dicht en knikte bedenkelijk met het hoofd. Na enige ogenblikken zag hij op en zei: "De nood van die arme nonnen gaat mij diep ter

harte, want nog kort geleden was ik getuige van de vreugde van mijn nicht, die met de hulp van haar neef uit het klooster was ontkomen; dat was als de blijdschap van iemand die uit de dood in het leven terugkeert: dat zal dus wel een Gode welgevallig werk zijn. Daarom ook heb ik zeer veel medelijden met de negen nonnen uit Nimptschen, hoewel zij mij persoonlijk onbekend zijn, en indien daarenboven Doctor Luther zelf verlangt dat wij haar helpen, zal ik mij dus niet onttrekken. Laten wij het dus maar eens bespreken, neef, ik wil u graag ter zijde staan bij alles."

"Daarvoor zal ik u ten hoogste dankbaar zijn!" zei de koopman vrolijk, terwijl hij zijn vriend de hand drukte. "Als u mij helpt, zal het wel lukken."

Meester Wolfgang antwoordde rustig: "Het is een goed werk, dus zal God ons nabij zijn. Zeg mij, neef: wanneer moet u weer voor het eerst laken en kaarsen leveren aan het klooster?"

"Dat kan elke dag zijn, want wij zijn dicht bij Pasen," antwoordde Leonard. Wat bedoelt u daarmee?"

"Wat ik bedoel?" vroeg Tommitsch. "Wel, wat is gemakkelijker dan bij die gelegenheid de Zusters een briefje te doen toekomen?"

Koppe hoorde aandachtig toe en na nog een korte beraadslaging verliet zijn neef het huis.

Reeds de volgende middag bewoog zich een zwaarbeladen voertuig met zeildoek overdekt, op de weg van Torgau naar Grimma en diezelfde avond nog hield het stil voor de poort van het klooster te Nimptschen, juist op de tijd waarop de nonnen, voordat zij het avondeten gingen gebruiken, even een weinig frisse lucht mochten genieten in de tuin rondom het oude gebouw.

De aankomst van een proviandwagen uit de buitenwereld was altijd een grote gebeurtenis in het eentonige kloosterleven, vooral wanneer het meester Leonard Koppe was, die uit Torgau kwam, de vriendelijke, spraakzame man, die altijd zijn zakken vol met nieuwigheden medebracht en die zo aardig wist te vertellen, want de 'bruiden van de hemel' hoorden, merkwaardig genoeg, toch nog altijd bijzonder graag eens een aardigheid uit de buitenwereld.

Ook ditmaal was de Torgause koopman spoedig omringd door kloosterzusters en pakte hij weldra onder vrolijke gesprekken zijn waren uit. Toch scheen het alsof hij die dag niet geheel dezelfde was van anders: zijn ogen schenen iets te zoeken, en het leek de Zusters toe, alsof zijn gedachten met iets anders bezig waren, want als zij hem iets vroegen waren zijn antwoorden dikwijls verstrooid en pasten zij niet op haar vragen. Toen eindelijk Magdalena von Staupitz, uit de tuin te voorschijn tredend, naderbij kwam, scheen hij te ontstellen; zijn antwoorden werden al korter en korter en het schertsen ging hem niet meer zo goed van de hand.

Toen hij Magdalena zag naderen, had hij deze een bedekte wenk gegeven en zij had zich snel afgewend om de blos te verbergen, die haar wangen plotseling rood kleurde. Zij was teruggegaan naar de tuin, maar had zich daar achter een vlierstruik dicht bij het poortje verborgen, zodat zij de wagen steeds in het oog hield.

Nadat de nonnen zich nu langzamerhand één voor één hadden verwijderd, naderde zij opnieuw de wagen en trachtte op het gelaat van de voorman te lezen wat hij met zijn wenk had bedoeld. Achter zijn paarden staande, op een plaats vanwaar men hem uit het klooster niet kon gadeslaan, stak hij haar nu met behendigheid een briefje toe en fluisterde: "Neem dit en lees. Op het bepaalde uur zal ik op de aangeduide plaats zijn!"

Daarop beklom hij zijn voertuig om zich in het stro een rustplaats voor de nacht te bereiden en de non verdween in de schaduw van het klooster.

"Wat scheel je Zuster Magdalena?" vroeg na het avondeten de Abdis aan de jonkvrouw von Staupitz. "Ben je niet wel? Zie, uw aangezicht is zo bleek als een doek, en uw rozenkrans beeft in uw handen."

Magdalena sloeg de ogen neer. "Ik gevoel mij alsof ik de koorts heb," zei zij zacht: "ik kan slechts met moeite mijn aandacht bij mijn gebeden bepalen en ik heb zware hoofdpijn."

"Laat dan wat thee voor je zetten," gebod de Abdis.

Gehoorzaam ontweek de non uit de nabijheid van de gevreesde gebiedster, dronk de in de haast bereide drank op en begaf zich daarna weer naar haar cel, om daar te ontgaan aan de kwellingen van de belangstellende vragen.

In haar eigen vertrekje gekomen, trad Catharina von Bora haar tegemoet: "o je doet mij schrikken," zei zij bezorgd: "wat is je overkomen? Mijn hart klopt onstuimig van angst, maar ik wilde je natuurlijk waar de anderen bij waren niets vragen."

Met een zucht van verlichting schoof Magdalena de grendel voor de deur en viel toen haar vriendin om de hals. "Catharina, lieve Catharina," zei zij snikkend: de ochtend-schemering is daar, de dag van de vrijheid breekt aan. Luther, Luther, o, u profeet van de hoge God, u redder van het Duitse volk, wilt u ook onze bevrijder worden?"

Catharina, begon over al haar leden te beven. "Spreek niet in raadselen, Zuster!" riep zij: "Heb medelijden met mij en red mij uit deze angst!"

Magdalena werd allengs kalmer en haalde behoedzaam een strookje papier uit haar klederen te voorschijn.

"Zie, hier is het antwoord op onze vraag aan Doctor Maarten Luther!" sprak zij plechtig: "Leonard Koppe, de koopman, heeft het mij in stilte weten te doen toekomen. Het is niet gemakkelijk het schrift te ontcijferen, want meester Koppe's vingers hanteren niet vaak de pen.

Luister echter, dit staat er: "Doctor Maarten Luther zendt de negen Zusters zijn groet; hij wil hen graag redden en dat wel door mij, de Torgause koopman Leonard Koppe. Houdt u dus gereed: op de nacht van de stille Zaterdag voor Pasen, de 4e April tegen tien uur, ben ik onder het venster van Catharina von Bora, van waar de vlucht het gemakkelijkst te volbrengen schijnt. Doet nu zelf wat u verder te doen is met de noodzakelijke voorzichtigheid en geheimhouding, en de Almachtige God zij u genadig!"

Catharina's ogen straalden van vreugde en zij was op het punt een uitroep van blijdschap te doen horen, maar Magdalena legde gebiedend de hand op haar lippen en zei: zuster! Bedwing uw blijdschap! Als God een weg wil banen, mag onze onvoorzichtigheid geen stoepen daarop werpen. Bedenk het: ons heil of ons verderf ligt nu in onze eigen hand. Wee ons indien wij onszelf verrieden en onze redder aan gevaar blootstelden."

"Maar wat zei je ook weer," viel Catharina verschrikt in: "in de nacht voor Pasen? Ach, Magdalena, is dit niet de aller-ongeschiktste tijd?"

"U denkt dat om de nachtdienst in de kapel?" vroeg Magdalena en verzonk in een stil gepeins. Nadat zij het briefje nog eens had ingezien, zag zij plotseling verheugd op: "o, juist dit uur zal aan ons voornemen gunstig zijn. Pas te middernacht begint de dienst en allen gaan dan 's avonds wat vroeger slapen om nog wat rust te genieten. In het briefje nu staat dat de koopman ons omstreeks tien uur al wacht. Is dit niet slim overlegd? Mijn ziel herleeft in blijde verwachting; al mijn angst is verdwenen."

Door haar gevoel overweldigd zonk Magdalena op haar knieën neder. Catharina volgde haar voorbeeld en ten volste stemde zij in met Magdalena's woorden toen deze uit het diepste van haar hart sprak: "*U, Heere van mijn leven, God van mijn heil, U*

dank ik, dat u een hart geneigd hebt tot onze hulp. Op U vertrouw ik, dat u het thans aangevangen werk zult volvoeren, om Uws Naams wil, Amen."

HOOFDSTUK 4

VERLOSSING UIT HET NONNENKLOOSTER, 1522

Het was op de avond voor Paaszondag van het jaar 1522. Na de plechtige stilte van de Goede Vrijdag heerste in het klooster na het eindigen van de vroegmis veel bedrijvigheid. Wel is waar ging het er alles zwijgend toe, want op de dag waarop het lichaam van de Heere in het graf had gelegen moesten stilte en heilige ernst heersen, maar de handen van de kloosterzusters waren druk bezig om op het grote feest van morgen altaar en kerk waardig versierd te hebben. In de grote schuur zat een aantal nonnen en wond groene kransen van de takken van de cederbomen en mos, waarmede zij daarop de heiligenbeelden en de levensgrote afbeelding van de Moeder Gods in de kapel versierden; anderen waren bezig het altaar, dat op Goede Vrijdag van al zijn tooi beroofd was geweest, in zijn feestelijkste gewaad te hullen, het witte zijden kleed met gouden borduurwerk, en op de blinkend gepoetste kandelaars de nieuwe waskaarsen te steken die Leonard Koppe pas gebracht had. Weer anderen bouwden in de nis van het altaar de plastische voorstelling van de opstandingsgeschiedenis op: het graf, met de ter aarde gevallen wachters er omheen, en de Heiland Die uit de opening te voorschijn trad met een banier in de hand.

Onder al deze voorbereidingen verliep de hele voormiddag.

Bij het middagmaal ging het stil en eentonig toe, want de grote vastendag veroorloofde slechts een zeer eenvoudige kost. De gehele namiddag was het klooster zo stil en doods als een graf. De nonnen zaten in haar cellen, naar lichaam en ziel afgemat van de inspanningen van de "stille week," want sinds Palm-Zondag waren zij slechts weinig in haar bed gekomen en hadden zij het grootste gedeelte van haar tijd doorgebracht met vasten, bidden, zingen, biechten en het aanhoren van de mis. Het kon daarom zeer wel gebeuren, dat menigeen onder haar zich niet alleen op het heerlijke Paasfeest verheugde omdat de Heere opgestaan is tot heil van de wereld, maar ook wel om haar zelfs wille, daar nu het afgematte lichaam weer tot rust kon komen, en de ziel uit haar verslapping tot nieuw leven kon ontwaken.

Langzaam viel de avondschemering. Nog eenmaal klepte het klokje tot het gebed, en riep de Zusterhuishoudster van het klooster tot de dunne grauwe soep die de vasten voorschreef; toen verstierf in het klooster het laatste geluid van menselijk leven en de arme vermoeide nonnen strekten zich uit op haar legerstede om nog enige kracht te verzamelen voor de laatste inspanning: de grote Paasmis, die te middernacht begint, die nachtelijke godsdienst oefening welke in geheimzinnige voorbereidingen de ziel in steeds banger wordende spanning meevoert tot het ogenblik, waarop de eerste straal van de opgaande zon het zachte geprevel wekt tot een vrolijk gejuich, zodat in een vol koor, door trompetten en pauken begeleid, de lofzang tot de hemel opstijgt:

*Christus is verrezen,
Vrij van de banden des doods!
Thans zijn wij verheugd.
Christus is onze vreugd,
Kyri-eleis.*

Het was een vochtige koude nacht; ieder die buiten kwam voelde zich onaangenaam aangedaan. Een scherpe wind uit het Noordwesten joeg de wolken voor zich heen, ze telkens schuivend over de maan, welker bleke stralen spookachtige schaduwen op het aardrijk wierpen, en in het bos zwiepten de bomen klagend met hun toppen tegen elkaar.

Op de straatweg van Torgau komend bewoog zich langzaam een grote vrachtwagen, met tonnen beladen, voort. Als de wolken een ogenblik van elkaar gescheurd werden en zij de maan vrijlieten, werden er op de wagen drie gestalten zichtbaar, die, diep in kleden gehuld, zwijgend naast elkaar zaten.

In de nabijheid van het klooster gekomen, wendde zich het voertuig van de straatweg af. Eén van de drie mannen sprong er af en vatte de paarden bij de teugel.

"Kent u de weg wel goed, neef?" klonk het zacht uit de wagen.

"Wees maar niet bang?" was het antwoord: "ik ken hier elk hoekje en gaatje. Wij moeten nog slechts even voortgaan tot bij het water en dan laten wij de kar rustig staan onder de beschutting van de bomen. Jij, Kaspar, blijft hier en zorgt voor de paarden terwijl neef Wolfgang en ik verder gaan."

Kaspar, een jongere neef van Leonard Koppe, steeg uit de wagen, wierp de paarden wat hooi voor en schepte uit de plas waarbij zij stonden een emmer water. De beide anderen slopen ondertussen behoedzaam de kant van het klooster op.

"Ziet je daar die tuinmuur?" vroeg Leonard, zijn arm uitstrekkend. "Daar overheen hoop ik te kunnen kruipen totdat ik op de plaats kom die Catharina von Bora beschreef als onder het raam van haar cel: zie, daar, er schemert waarlijk enig licht! En de andere vensters zijn alle donker, zie ik tot mijn grote vreugde: ik vergis mij dus niet, de nonnen zijn tot middernacht gaan slapen. Het is echter nog niet precies tien uur, laat ons dus de tijd gebruiken om eens rond het klooster te sluipen en te zien of er niets verdachts in de buurt is."

Voorzichtig om zich heen voelend en tastend begaven de beide mannen zich op weg. Koppe nam zijn neef bij de hand want door diens zwakke gezichtsvermogen zou deze anders licht gestruikeld zijn. De weg voerde vlak langs het water en was niet zonder gevaar, want het kreupelhout maakte de mannen het gaan moeilijk, terwijl de schaduw van de hoge bomen elke straal van de maan onderschepte.

"De Abdis slaapt nog niet," zei Koppe na enige tijd op ontstemde toon, toen zij de oostzijde van het klooster voor zich hadden, "die oude heks heeft nooit rust nodig, zij spookt graag 's nachts door het klooster tot grote schrik van de arme nonnen. Het is een wonderlijke persoonlijkheid, die mij door haar wantrouwen en gierigheid al menig onaangenaam ogenblik heeft bereid in mijn handel. In haar eigen ogen is zij echter een heilige, want het getal van haar goede werken is zó groot, dat zij tot de hemel reiken, evenals de toren van Babel. Zij ziet dan ook zeer getroost en hoopvol tot die hemel op en is nergens bang voor, behalve voor de nachtuil, wiens gekrijs haar zenuwen zo aandoet, dat zij bijna haar zinnen verliest. Zij betaalt daarom voor elk ei van zulk een dier, dat haar in de lente gebracht wordt, een goudgulden."

Wolfgang Tommitsch bromde iets tussen zijn tanden, dat veel geleek op een reeks van verwensingen. Na een poosjes bleef hij plotseling staan en greep zijn geleider bij de arm. "Neef, ik ga niet verder met je mee," zei hij op gedempter maar besliste toon.

"Wat bezielt je op eens?" vroeg Koppe ontsteld.

Tommitsch ging kalm voort: "U kunt mijn hulp bij de uitvoering zelf wel missen, en ik kan u groter dienst bewijzen als ik omkeer en de Abdis onschadelijk maak."

"Hoe wil je dat doen?" vroeg Koppe, met steeds groter wordende verbazing.

Tommitsch stelde hem gerust. "Het geschreeuw van een nachtuil kan ik tamelijk goed nabootsen, evenals dat van een sperwer en een kat; ik wil dus als het ogenblik daar is, onder het venster van de oude vrouw de nachtuil zijn die de onbevreesde eens angst aanjaagt. Ga u ondertussen uw gang."

"Waarlijk, je bent een goede raadgever," zei Koppe, zijn vriend vergenoegd op de schouder kloppend. "Wat ben ik toch blij dat ik je hulp heb ingeroepen! Nog enige weinige ogenblikken en dan is de tijd dáár!"

De beide mannen reikten elkaar de hand en verlieten elkaar met de wens van een gelukkig wederzien.

Met verdubbelde behoedzaamheid sloop Koppe langs de tuinmuur, totdat hij aan de plaats kwam, waar hij door het afbrokkelen van enkele steunen het gemakkelijkst te beklimmen was. Zonder leven te maken klauterde hij er boven op en kroop toen op handen en voeten verder.

Plotseling verbrak een scherpe kreet de stilte van de nacht, en hevig verschrikt bleef hij even steken. Maar weldra herleefde zijn moed, en lachte hij zelf over zijn schrik. "De nachtuil!" zei hij goedkeurend "dat gaat goed!"

Nog enige malen werd het gekrijs gehoord en Koppe bereikte ondertussen veilig en wel het venster waarvoor het licht brandde. Hij richtte zich voorzichtig in zijn volle lengte op, maar helaas het raam was te hoog dan dat hij het met zijn hand kon bereiken; hij had zich in de afstand vergist.

Wat nu te doen? Hoe zou hij zijn komst kenbaar maken? Hij durfde het niet wagen te roepen. En hoe zou hij de nonnen veilig van die hoogte naar beneden helpen? Er bleef hem niets over dan met zijn vuist op de muur te slaan. Tevergeefs echter, ook dat nog! Op die sterke muren werd zijn kloppen niet gehoord. Daar bedacht hij dat bij een sleutel in zijn zak droeg; daarmee herhaalde hij zijn slagen en nu werden die hoorbaar.

En werkelijk! Boven hem, in de cel, ontstaat enig gedruis. Zacht wordt het venster geopend en Koppe onderscheidt boven zich de omtrek van een nonnenkap.

"Daar is uw redder!" roept hij met gedempte stem, en een halffluid: "God zij geloofd!" klinkt hem tegen als antwoord.

De kap trok zich weder terug, om echter bijna ogenblikkelijk weer te voorschijn te komen, en Koppe hoorde de woorden: "Wacht even, totdat wij de strik aan de tralies bevestigen!"

Zo verstierf dus de klacht, die hij juist had willen uiten, de vrouwelijke list had beter gezorgd dan al het wijze overleg van de man.

Nauwelijks was er een minuut verlopen of een touw dat de nonnen neerlieten viel voor hem neer, nog enige ogenblikken en de eerste vluchteling stond naast hem op de muur.

"Kruip voorzichtig wat verder door," fluisterde hij het bevende jonge meisje toe; "ik neem onderwijl de anderen in ontvangst."

Opnieuw krijste de nachtuil. Geen ander geluid echter dan dit en het zwiepen van de bomen werd gehoord.

Met zenuwachtige haast gleden de nonnen één voor één naar beneden en kropen achter elkaar voort tot aan de aangeduide plaats. Koppe volgde haar, sprong toen van de muur af en hielp de vluchtelingen zijn voorbeeld volgen.

Aan één van haar ontsnapte onwillekeurig een gedempte kreet van vreugde, maar Koppe beteugelde haar blijdschap door haar verstoord stilte te gebieden en toe te

fluisteren: "Nog is het niet de tijd tot juichen. Volgt mij liever zo snel u kunt naar de wagen!"

Het voertuig was weldra bereikt en de koopman verborg de vluchtelingen tussen de vaten, die zo zorgvuldig met stro bedekkend, dat er niets meer van zichtbaar bleef. Daarop haalde hij haastig de nachtuil van zijn post, nam naast deze op de wagen plaats, en zette de paarden aan tot spoed.

Donker, als een spookachtige, zwarte massa, lag het klooster achter hen, men kon zich verbeelden een reusachtige doodkist te zien. Geen enkel lichtje meer brandde er: ook de cel van de Abdis was in duisternis gehuld, de nachtuil had dus met zijn gekrijs de gewenste uitwerking niet gemist: de heilige vrouw had ongetwijfeld onder de dekens een schuilplaats gezocht tegen de schrikaanjagende kreten van de ongeluksvogel.

Bewegingloos lagen de nonnen in haar schuilplaats, geen van haar waagde het een woord te spreken; de doorgestane angst en het nog steeds dreigende gevaar voor ontdekking lagen nog als een molensteen op haar hart.

Zo verliep ongeveer een uur. Plotseling werd de wagen aangehouden en een ruwe stem riep: "Wat vervoert u daar?"

Zij hadden de grens van het hertogelijk gebied bereikt.

"Haringtonnen!" klonk het kortaf uit Koppe's mond. "Houd mij niet te lang op, vriend, ik ben toch al verstijfd van de koude nachtlucht."

Een man beklom de wagen en betastte in het duister de inhoud.

"In orde!" riep hij de voerman toe en in gestrekte draf gingen de paarden verder.

Na begon er leven en beweging te komen in het stro en ook Koppe en Tommitzsch gaven af en toe een woordje ten beste. De nonnen wilden zich van het benauwende strodak ontdoen, maar haar bevrijders stonden dat nog niet toe. Toen na enige uren echter de hemel in het Oosten licht rood gekleurd begon te worden en de eerste straal van de Paaszon het aardrijk bescheen, ontstond er leven tussen de vaten en als bij afspraak klonk eenstemmig van de lippen van de geredden:

*Christus is verrezen,
Vrij van de banden des doods!
Thans zijn wij verheugd.
Christus is onze vreugd,
Kyri-ëleis!*

Leonard had eerst verschikt zijn vinger opgeheven, maar weldra liet hij die zinken en luisterde naar het gezang, dat hem als in de oren klonk als hemelse muziek. Hij bleef geroerd zitten en liet het kalm toe dat de nonnen zich om hem verdrongen en hem en zijn beide metgezellen onder het stamelen van haar dank de handen drukten.

Met heilige geestdrift stond nu Catharina von Bora op en riep met de handen ten hemel geheven:

"Het Paasfeest is daar! God zij geloofd! Ons Paasfeest; o u woord vol vreugde en leven! Ach, hoor thans ons opstandingslied, U, Die eeuwig bent in ontferming! Wij waren als dood, en wij zijn tot het leven weergekeerd. Het graf heeft zijn prooi moeten afstaan en het leven begroet ons met de gouden gloed van de Paaszon. Halleluja! O wereld, die ik eens ontvlood, neem mij weder op, want de heiligheid van het klooster was slechts schijn en bedrog. Neem mij weder op, o wereld, door Gods zon beschenen en door levende mensen bewoond: in u zal ik God beter dienen dan in mijn ordekleed,

want U, Heere van de wereld, Uw rijk is zo groot: U zult daarin ook nog wel een plaatsje hebben voor de arme Catharina!"

HOOFDSTUK 5

CATHARINA VON BORA BIJ REICHENBACH

Eén van de eerste zomerse dagen van de maand Mei neigde ten einde. In een hoog, met twee grimmige drakenkoppen versierd huis van de stad Wittenberg, zat de stadsadvocaat, Meester Philippus Reichenbach, rustig met zijn vrouw die in één van de vensternissen zat te schemeren. Dat was zijn lievelingsuurtje, wanneer hij, teruggekeerd van zijn vermoeiende dagtaak, in de stilte van zijn huis kon uitrusten, en totdat het licht opgestoken werd zat hij dan recht behaaglijk met zijn geliefde echtgenote de voorvallen van de dag te bespreken.

Meester Philippus was een man van diep in de veertig, in Wittenberg, en vooral bij de raad, zeer gezien ter wille van zijn gezond verstand, zijn juist oordeel en strenge rechtvaardigheid. Zijn vrouw, de kleine, bekoorlijke, immer druk bezige Elze, was als jong meisje een bloeiende schoonheid geweest en ook thans nog zag men graag haar liefelijk blozend gelaat, waarvan vooral de uitdrukking, die van een reine ziel getuigde, een grote aantrekkelijkheid bezat.

De inrichting van het huis getuigde van enige welvaart, ja zelfs van weelde, maar het was stil in de grote vertrekken, want geen vrolijke kinderstemmetjes vulden de stilte aan. Te meer dan ook gevoelden de beide echtgenoten zich tot elkaar getrokken en zochten zij bij elkander al hun troost en vreugde.

"Dan heeft de Doctor nu ook de laatste twee van de ontvluchte nonnen ondergebracht," berichtte de advocaat.

"De zusters von Zoschau?" vroeg vrouwe Elze met belangstelling. "God zij gedankt, ter wille van onze geliefde Doctor! Ik had zulk een medelijden met hem. Hij mocht zijn lichaam wel vertiendubbelen. Hoe hij toch nog zo alles kan volvoeren wat op hem rust, is bij mij een raadsel. Een ander zou al lang onder de last er van zijn bezweken, men komt toch ook maar met alles tot hem! Zijn stille klooster is als een duiventil, waar dagelijks genodigd en ongenodigd in en uitvliegt! Wie telt nog maar alleen de brieven, die hij te schrijven heeft! Draagt hij niet de lasten van het hele volk op zijn hart? Moet hij niet ogen hebben van voren en van achteren, overal tegelijk? Heeft hij niet van zijn hoge wachtpost alles te overzien, en als een koning van de geesten de grootste en gewichtigste zaken alle te bezorgen? Ik maak mij soms bijna boos op de mensen, die hem altijd opnieuw met allerlei kleinigheden komen lastig vallen en hem zo zijn kostbare tijd ontroven!

Het beviel mij dan ook in het eerst heel niet dat de nonnen van Nimptschen tot Doctor Maarten waren gekomen om hulp, en nog veel erger vond ik het dat deze, niet eens tevreden met aan hem haar redding te danken te hebben, nu ook nog hier kwamen en hem tot last waren. Dit laatste trek ik mij nu niet meer aan, daar het aan zijn rusteloze pogingen en zijn krachtige voorspraak bij onze genadige Keurvorst, gelukt is haar allen een geschikt onderkomen te bezorgen. Ja, daarover kan ik mij nu zelfs verheugen en ben ik de Heere onze God dankbaar, daar wij hierdoor onze lieve Kätke in ons huis hebben mogen ontvangen."

Deze woorden van zijn vrouw waren de stads-advocaat verre van onwelkom en vergenoegd klopte bij met zijn handen op zijn knie.

"Dat mag ik horen, Elze," antwoordde hij: "want ik vreesde wel een weinig dat je de nieuwe gast, die wij om Luther een dienst te bewijzen, in ons huis hebben genomen, enigszins als een lastpost zou gaan beschouwen. Ik was bang dat het ons wellicht van enige gemakken zou beroven en dat de gewone stilte van ons huis er door zou worden verstoord. Net zo vreesde ik ook, dat u het niet altijd even goed samen zou kunnen vinden, want uw beider karakter komt zo weinig overeen: Catharina von Bora heeft een geheel andere aard dan jij."

Een vrolijk lachje omspoelde Elze's lippen. "Ja," zei zij opgeruimd: "alles wat ik met enige zorg zag naderen is geheel anders uitgelopen dan ik het verwachtte. Je hebt gelijk: Käthe bezit een geheel andere aard dan ik: zij heeft zoiets - ik weet niet hoe ik het moet noemen, - zoiets groots en waardigs in haar wezen, dat ik mij zelf bij haar vergeleken altijd recht klein gevoel, en ik tegen haar opzie met iets als eerbied. Zij schijnt soms trots en enigszins hoog in haar manieren, maar die trots is geen ondeugd, het is veel meer haar jonkvrouwelijk gevoel van eigenwaarde, dat haar vreemd doet zijn aan alles wat laag of minder goed is. En daarbij ziet zij met zo kalme en toch heldere blik het leven in, en spreekt haar mond altijd zo onverschrokken, zonder een zweem van aarzeling, wat zij voor waarheid houdt, en bezit zij zulk een goed oordeel, dat ik haar graag om raad vraag. En o, welk een genot is het haar vreugde en dankbaarheid te zien! Als een kind kan zij zingen en schertsen en lachen, en op het onverwachtst valt zij mij soms om de hals, kust mij en spreekt onder tranen: "Ach, wat ben ik toch gelukkig! En al mijn geluk dank ik aan u en aan de grote Doctor!"

Zij noemt Luther altijd de "grote Doctor," en als het gesprek op hem komt, staat zij er bij met gevouwen handen en hoort zij met, men zou haast zeggen vrome aandacht toe. Zoals zij eenmaal vol vertrouwen neerknielde voor de beelden van de heiligen, zo ziet zij nu op tot Doctor Maarten, die in haar oog veel groter en heiliger is dan velen van hen die door de Kerk heilig zijn verklaard. En je moest haar eens zien, Philippus, als zij in keuken of huishouding bezig is! Ik was eerst bang dat zij mij veel vermeerdering van drukte op dat gebied zou bezorgen, maar integendeel: mijn handen liggen nu dikwijls ledig in mijn schoot, want zie, de arbeid die ik juist wou gaan verrichten, is al door haar bezorgd eer ik het weet. Zij leest in mijn ogen wat ik verlang, en zij is zo handig in het aanleren van wat toch voor haar geheel ongewone bezigheden zijn, dat ik er vaak over verwonderd sta en wanneer ik haar zo bezig zie komt dikwijls de gedachte bij mij op: "Gelukkig de man, die deze Martha zal dienen!" Ja, soms bekruipt mij een gevoel van afgunst, en is het alsof ik haar niet aan iemand anders zou kunnen afstaan; ik zou haar mijn leven lang bij mij willen houden en ik betreur het als ik bedenken dat misschien weldra de dag zal komen waarop een ander die meer recht op haar zal hebben, haar van ons weghaalt."

"Je denkt aan de jonge Neurenberger patriciër Hieronymus Baumgarten?" viel meester Reichenbach haar vragend in de rede. "Het is ook mij niet ontgaan, dat zijn blikken bewonderend op Catharina rustten, toen hij onlangs op uw feestdag met ons aanzat aan onze huiselijke dis. Het viel mij ook in het oog, dat hij sinds die dag zo menigmaal hier voorbij kwam en ook veel vaker bij ons binnentrad dan vroeger gebeurde of dan noodzakelijk is. Ik geloof echter niet dat je jezelf daarover bevreesd behoeft te maken, want onze Käthe is nog steeds zeer schuchter in de tegenwoordigheid van mannen. Hoewel zij nu al verscheidene weken hier is, heeft zij immers in al die tijd nog geen voet op straat gezet dan uitsluitend om naar de kerk te gaan wanneer de doctor preekt."

Elze schudde het hoofd en zag haar echtgenoot met een bedenkelijk lachje aan. "Nee, Philippus," zei zij: "ik begrijp beter dan jij het vrouwelijk hart. Schuchterheid en teruggetrokkenheid zijn het schoonste sieraad van een jonkvrouw, maar zij beschutten

haar niet tegen de bewondering van de mannen: integendeel zij vermeederen slechts hun verlangen om de zo moeilijk te verkrijgen bloem te plukken; en dat de oplettendheid van de jonge Neurenberg Catharina niet mishaagt., heb ik al lang gemerkt. Dat zij er tegen opziet zich buiten ons huis te wagen, is echter niet ter wille van hen die haar liefhebben, maar van hen die haar haten, smaden en lasteren. Want hoe zorgvuldig ik het ook voor haar verborgen heb gehouden, het is haar toch ter ore gekomen hoeveel kwaad men van de ontvluchte nonnen spreekt. Zij weet wel is waar ook, dat Doctor Luther aan de Torgause koopman Leonard Koppe, die in grote angst verkeerde uit vrees voor de wraakneming van de geestelijkheid, een open brief heeft gericht, waarin hij de ontvoering van de negen met namen genoemde vluchtelingen ten zeerste prijst, maar toch weerhoudt haar maagdelijk schaamtegevoel haar voorlopig de omgang met de mensen; dit zal echter wel niet altijd zo blijven."

"Waar is Catharina op het ogenblik?" vroeg de advocaat opeens.

"Zij zal wel boven op haar kamertje zitten," antwoordde vrouwe Elze.

Over de ronde in lood gevatte ruitjes gleden de laatste stralen van de ondergaande zon en kleurden de schilderijen van Lukas Cranach, die aan de wand hingen, purperrood.

"Hoe schoon gaat de zon onder; welk een heerlijke avond," sprak meester Philippus.

"Laat ons nog een ogenblikje samen in de tuin gaan, eer wij de maaltijd gaan gebruiken! Zeg mij: zijn de erwten al gezaaid en is de kool geplant? Ik had er gisteren naar willen zien, maar vond er niet de tijd toe."

Vrouwe Elze kon deze vraag niet beantwoorden, en de beide echtelieden begaven zich over de ruime deel achter hun huis naar haar tuin, die een groot uitgestrektheid besloeg en, rechts door vruchtbomen begrensd.

Bij één van de pas omgespitte bedden lag een vrouwelijk gestalte geknield, blijkbaar in drukke bezigheden verdiept.

"Daar is zij werkelijk!" riep meester Philipppes verwonderd en met verhaaste tred ging hij op de gestalte toe, die zich enigszins verschrikt ophief.

"Wel, wel, Catharina, wat doet u nu hier?" vroeg hij vriendelijk.

Met een verlegen glimlachje antwoordde de jonkvrouw: "De erwtjes zagen mij zo vragend aan of ik hun niet een bedje water wou bereiden. Haar gastheer zag belangstellend toe terwijl zij met haar arbeid voortging.

"Maar wie ter wereld heeft u zulk werk geleerd?" vroeg hij verbaasd: "zijn die zachte vingertjes; die zich van hun jeugd af ineen hebben gevouwen tot het gebed of hebben geweerd om de rozenkrans, rond te draaien, nu ook al geschikt tot harde, ruwe veldarbeid?"

Catharina zag de advocaat met een blik vol erkentelijkheid aan. "De liefde kan alles," zei zij eenvoudig: "wat je graag doet, leer je spoedig."

"Maar u moet niet te veel van uw lichaam vergen en ook eens aan uzelf denken," vermaande meester Philippus.

Catharina schudde lachend het hoofd. "Wel, hebt u dan aan uzelf gedacht, toen u zich in gevaar bracht, door de vreemde weggelopen non onder uw vriendelijk dak op te nemen? Kon. ik maar meer doen om u te vergelden wat u in uw Christelijke liefde voor mij gedaan hebt! Dit is mijn dagelijkse bede, dat God u vergelde wat voor de arme Catharina niet mogelijk is!"

Ene lieflijke verschijning was het jonge meisje terwijl zij daar zo stond, met de uitdrukking van haar innige dankbaarheid op het, gelaat. Vrouwe Elze trok haar bewogen tot zich en drukte haar een kus op de wangen, terwijl de advocaat zich afwendde en langzaam een ander pad insloeg om zijn ontroering niet te laten zien.

Hij doorkruiste de tuin in de lengte en de breedte en overal bemerkte hij de sporen van een zorgzame hand, die de paden van onkruid had gezuiverd, en de bloemen had verzorgd. Hij vroeg niet meer wie dat gedaan had, maar met een blik vol welgevallen volgden zijn ogen Catharina, die nu, aan de arm van zijn vrouw, vertrouwelijk met deze een ander pad op en neer liep.

Op dit ogenblik meldde Sibylla, de oude dienstmaagd, doctor Luther aan en weldra verschoon deze in zijn zwarte monnikspij in de tuin.

"Wees gegroet, Meester Philippus!" riep hij deze op vrolijke toon toe. "Gaat het goed? En hoe staat het, met mijn arme, angstige, ontvluchte vogeltje?"

De advocaat nam eerbiedig de muts af en reikte de welkomen gast de hand. "Maak u niet bezorgd over haar, Heer doctor," zei hij: "het gaat haar goed."

"Maar u zelf, mijn vriend: begint het u soms ook lastig te vallen haar bij u te houden? Het is een groot offer dat u mij brengt, en het bezwaart mij soms dat ik het van u moet aannemen. Er moest maar eens iemand komen die de jonkvrouw tot een huisvrouw maakte, dan bezat zij althans een thuis waar zij recht op had en bereikte zij toch wat de eigenlijke bestemming van de vrouw is."

De advocaat zag de doctor enigszins ontsteld aan: "Heer Doctor!" zei hij ernstig: "u hebt al zoveel voor ons gedaan, wilt u er nu nog een ding bijvoegen? Dit meen ik: wees niet langer bezorgd over het lot van Catharina, want het is ons niet langer een opoffering haar bij ons te houden: het zou ons nu werkelijk ter harte gaan haar te moeten afstaan, want zij is ons lief geworden. als ons eigen kind."

Over Luthers bleek gelaat vloog een glans van vergenoegdheid en, de advocaat de hand drukkend, zei hij: "Een trouw vriend is een kostbaar kleinood, dat niet met geld te betalen is. Blijf altijd zulk een vriend voor mij als u nu bent: wat mij aangaat, u wordt mij steeds dierbaarder."

Ondertussen waren de beide vrouwen de sprekenden genaderd. Catharina had, toen zij de monnikspij maar in de verte zag, vrouwe Elze angstig bij de arm gevat, en gefluisterd: "De grote Doctor!" maar Elze liet zich niet weerhouden, maar haastte zich de geliefden gast te gaan begroeten.

Met welgevallen rustten Luthers ogen op de gestalte van de voormalige non, op wier eens zo bleke wangen al een bosje van nieuw leven begon te zetelen en met een fijn lachje bemerkte hij de sporen van haar veldarbeid op haar kleeid.

Wel, wel, zuster Käthe," schertste hij "u bent nu een echt kind van de aarde geworden. Hoe bevalt het u in de wereld? Ik zie u al aan, dat u recht aardsgezind wordt en u met lage en onreine zaken bezighoudt, die uw ziel naar omlaag zullen trekken, want uw gewaad is al bevlekt en uw hand evenzeer zou u niet veel liever terugkeren naar de plaats waar men aan de boze wereld ontruikt is en in wolken van wierook naar de hemel zweeft?"

Catharina bloosde diep en verlegen. sloeg zij haar blikken neer.

"Ach, laat mij maar altijd hier in de wereld!" zei zij met enigszins bevende stem. "Het is hier zo schoon. Wanneer ik slechts niet van de wereld word kan ik immers ook hier mijn God dienen en Hem mijn leven wijden. U hebt toch de vorige zondag nog zelf gezegd dat wij onze God ook met kleine dingen konden dienen, al was het met houthakken of kool planten, wanneer men daarin slechts trouw werd bevonden."

De doctor wilde een toestemmend antwoord geven, maar Elze voorkwam hem: "Heer doctor," zei zij vriendelijk nodigend: "kunt u niet bij ons blijven en het avondeten met ons nuttigen?"

Luther zag de vraagster met een vrolijke lach aan. "Hoe goed weet u mijn gedachten te raden!" sprak hij: "Als u mij niet had uitgenodigd, zou het mij zo veel hebben gedaan, daar ik anders met een lege maag naar bed had moeten gaan, want mijn knecht Wolfgang kwam daareven met een bedrukt gelaat in mijn cel en zei: "Heer doctor, wat wilt u deze avond eten? In de kast stond daareven nog een stukje gebakken vis, dat ik u had willen voorzetten, maar er moet een kat ingekomen zijn, want ik vind er nu niets meer dan de kop en enige weinige graten."

Met inwendige deernis zag Catharina op tot de man die aan de gehele wereld zo rijkelijk het brood des Levens uitdeelde en die zelf aan zijn dagelijks brood gebrek leed; en nog steeg haar bewondering voor de grootheid van zijn geest; dat hij dit gebrek zo weinig scheen te gevoelen en er zelfs nog over kon schertsen.

Toen zij samen huiswaarts keerden, deelde zij haar gedachtegang mee aan haar gastvrouw, die van dezelfde mening was. "Hij heeft voor zichzelf nauwelijks het hoognodige," gaf deze toe. "Als Professor bezit hij slechts een inkomen van 22 Thaler en 12 Groschen, maar hij vergeet zijn eigen behoeften nog geheel om te meer te kunnen doen voor de armen, wie hij ook alles geeft wat hij bezit en die dagelijks misbruik maken van zijn goedhartigheid."

"Hij moet wel oen moeilijk, eentonig en somber leven hebben, de grote doctor," ging Catharina voort: "in dat donkere klooster, door geen vrouwelijke hand bediend of verzorgd! Wolfgang kan een goed dienaar zijn, maar hij is toch geen vrouw."

Ondertussen was men het huis binnengetreden, waar Sibylla op de deel de avondmaaltijd had gereedgezet.

"Wilt u eens wat nieuws horen, vrienden?" vroeg Luther, nadat men was gezeten en het eten een aanvang had genomen. "Onze vriend Leonard Koppe, de nonnenschaker, wie men graag de dood van een ketter zou bereiden, moet men liever de kroon van de martelaar schenken, want u ziet, het waagstuk dat hij in Gods naam heeft ondernomen, heeft gezegende vruchten gedragen. Het heeft niets gebaat hoe men het voorgevallene te Nimptschen ook heeft willen geheimhouden: ook tot andere kloosters is het gerucht doorgedrongen en onze goede vriendin hier heeft al verscheidene navolgers gevonden. Vandaag ontving ik het bericht, dat uit het Benediktijnerklooster te Zeitz vier nonnen met haar Abdis samen zijn ontvlucht, eveneens zes nonnen. uit de Benediktijnerabdij te Sormitz, en acht uit het klooster van de Cisterciënzers te Benutz aan de Saale; ja uit het Dominikanergesticht te Wiederstedt in Mansveld zelfs zestien. Jonkvrouwe von Bora zal zich echter nog het meest verblijden als ik haar mededeel dat ook uit het klooster te Nimptschen nog drie zusters zijn uitgetreden, thans echter niet in heimelijke vlucht, maar in goede orde, door haar bloedverwanten terug gehaald. Daarover verheug ik mij van heler harte, hopend dat er nog meer zulke verblijdende berichten mogen volgen en de kloosterpoorten zich vanzelf mogen openen, ben ik van zins de geschiedenis van één van die nonnen te beschrijven: die van Florentina von Oberweimar, gevlucht uit het klooster te Neuhelfta bij Eisleben. Dat geschrift zal ik laten drukken en verspreiden, opdat de gehele wereld het moge vernemen hoe de duivel zijn rijk in de kloosters gevestigd heeft en opdat men ophoude de arme Leonard Koppe voor een misdadiger aan te zien."

Vrouwe Elze reikte de spreker een schotel toe en nodigde hem toch toe te tasten. "Dat zijn goede tijdingen, eerwaarde heer," sprak zij: "die vooral het hart van onze lieve Käthe zeer zullen verblijden. Zeer graag zal ik de geschiedenis van Florentina lezen, zodra zij maar gedrukt is. Vergeet echter thans onder het spreken niet, dat het nu tijd is om te eten! Het zou u ook goed door een hartsterking te nemen, want ik zie het u aan, dat u weer verscheidene nachten hebt doorwaakt of aan de studie besteed."

Luther sprak: "Dat is de schuld van die goddeloze wederdopers, die, terwijl ik boven op de berg gevangen zat als Jonker Jorg, intussen hier de wijngaard hebben verwoest. het kost mij heel wat moeite weer op te bouwen wat zij hebben afgebroken, en opbouwen is vermoeider dan slopen. Menige morgen, als ik mijn bed aanzie, waarop ik mij niet heb kunnen uitstrekken, denk ik aan vriend Karlstadt en zeg bij mezelf: zulk een vriendschapsdienst heb ik aan u te danken!"

"Maar zeg mij toch eens, Heer doctor," vroeg Elze, "hoe u het toch aanlegt om bij alles wat u verricht en dat wel een mensenleeftijd vordert, als spreken, voordrachten houden, boeken schrijven, de Bijbel vertalen, brieven ontvangen en verzenden, voor ieder een gouden raad hebben en nog zoveel meer, hoe u toch daarbij de moed kunt behouden en u steeds nog tijd over hebt om met Wolfgang aan de draaibank te staan, in uw tuintje voor de bloemen te zorgen en met uw vrienden een vertrouwelijk woordje te spreken!"

Luther keek lachend op. "Mijn waarde gastvrouw," zei hij: "daartoe zijn slechts twee zaken nodig, en wel: *orde* en *gebed*. Heeft ieder uur dan niet zestig minuten? In zestig minuten kan men heel wat tot stand brengen als men alles met grote haast laat geschieden en men zijn tijd uitkoopt. Het gebed is daarbij steeds een frisse bron, waaruit lichaam en ziel nieuwe krachten kunnen putten. Zie, dit liederenboek," - hierbij haalde hij een klein boekje uit zijn zak te voorschijn: - "is steeds mijn metgezel en mijn trooster, die mij altijd zegt wat nodig is, en mij geeft wat in mij ontbreekt. Ik houd mijn gebeden voor sterker dan de duivel en indien ik een dag niet bad zou mijn geloof zijn kracht verliezen. Bid en werk, dan maakt God sterk."

Catharina had met bewonderende aandacht toegelisterd en in haar binnenste klonk een stem die zei: "Welk een man! Welk een grootheid van ziel! Kon men hem slechts altijd voor ogen hebben! O, dat ik hem dienen mocht als zijn dienstmaagd!"

Doctor Maarten was intussen met de advocaat in gesprek gewikkeld over ridder Frans vom Sickingen want de vorsten van Hessen, Paltz en Trier hadden hem op zijn, sterke burcht belegerd en die ingenomen.

HOOFDSTUK 6

STUDENT BAUMGÄRTNER EN KÄTHE

Het was op een ochtend in augustus van hetzelfde jaar 1522 dat Meester Philippus en vrouwe Elze in gesprek gewikkeld waren over Käthe von Bora. Hoe zou Käthe over de Neurenberger denken?

"Ach, haar hart schijnt hem wel genegen te zijn, want als hij haar aanziet beginnen haar wangen te gloeien als vuur en zij, die anders zo stil is, wordt spraakzaam als het gesprek op hem komt. Onlangs toen wij bij Lucas Cranach het avondeten hebben gebruikt, waarbij hij, zoals u weet, ook tegenwoordig was, heeft zij vrij druk met hem zitten praten en mij op de terugweg gevraagd: hoe ver Neurenberg van Wittenberg gelegen was en of alle Zwaben zo opgewekt spraken als de jonge Hieronymus."

"En wat hebt u haar geantwoord?"

Ik heb haar geantwoord dat Neurenberg zeer, zeer ver van hier lag en dat de Zwaben opgewekter spraken dan de Saksen was mij niet bekend, maar dat ik alleen wel zoveel wist, dat men enkel uit een opgewekt gesprek niet kon afleiden of iemand een ten goede opgewekt hart, bezat."

"En wat zou zij daarop zeggen! Zij keek mij verlegen vragend aan en boog toen zwijgend het hoofd."

"Wel, dan wil ik hopen dat zij u heeft begrepen, want het zou mij spijten indien Kätke ons verliet om Hieronymus te volgen. Als wij haar moeten af staan, dan hoop ik dat het zal zijn aan een waardige man, van wie wij vertrouwen, dat zij het bij hem goed zal hebben. Deze Neurenburger student schijnt mij maar een vluchtig, oppervlakkig jongeman te zijn."

"Dat geloof ik ook", antwoordde Elze met levendige instemming. "En toch lijkt het mij toe alsof doctor Luther van hem houdt. Hij heeft hem verscheidene malen in ons bijzijn met lof genoemd wegens zijn ijver en de uitgebreide kennis, die hij zich tijdens zijn verblijf in Wittenberg heeft verworven. Ik vrees dat Hieronymus in Luther een voorspraak zal hebben wanneer hij komt en de hand van onze Kätke begeert."

"Liefste, Elze," hervatte de advocaat terwijl hij de hand op de schouder van zijn vrouw legde: "het is hier de plaats om met onze ervaring en meerdere wereldkennis de jeugdige onervarenheid te hulp te komen. Catharina is zo goed als onze eigen dochter en het zou een groot kwaad zijn indien wij ons kind niet voor een mogelijk ongeluk en harteleed bewaarden. Ik zou het best kunnen begrijpen indien haar hart enige liefde voor de jonge man gevoelde want waarlijk, hij bezit een innemende persoonlijkheid met aangename, beschaafde manieren; bovendien is het de eerste man die haar zijn liefde en bewondering toont. Had zij meer met andere mannen omgang, dan zou zij wel wat koeler en voorzichtiger zijn."

Hier brak vrouwe Elze het gesprek af en maande haar man aan wat voort te maken met zich te kleden om bij de huiselijke godsdienstoefening te verschijnen.

Terwijl de echtelieden zich naar de deel begaven waar Sibylle juist het ontbijt had gereedgezet, viel de zware, geelkoperen klopper met drie doffe slagen op de huisdeur neder en weldra verscheen een rijk gekleed, voornaam uitziend jonkman met statige houding, die, eerbiedig groetend op de drempel bleef staan en wachtte of de heer des luizes hem zou nodigen naderbij te treden.

"Hoe vereert u ons al zo vroeg met uw bezoek, waarde heer Baumgärtner?" vroeg de advocaat enigszins in de war gebracht, hem de hand reikende, terwijl vrouwe Elze in haast op de tafel toetrad en wat verlegen de borden en schotels verschikte.

De jonge man maakte een hoffelijke buiging. "Neemt het mij niet kwalijk, dat ik u al aan uw ontbijt kom storen. Het is door mijn onverwacht, plotseling vertrek dat ik geen andere tijd heb om u te komen vaarwel zeggen."

De heer Reichenbach zag verwonderd tot de hoge gestalte op en vrouwe Elze, die zich tot dusverre op de achtergrond had gehouden, trad dienstvaardig naar voren en zei: "Wat zegt u, heer Baumgärtner? Gaat u Wittenberg verlaten?"

Het gelaat van de student betrok. "Hoe, zwaar het mij ook valt," sprak hij droevig: "de stad te verlaten waar mij zo veel goeds is ten deel gevallen, past het toch de zoon te gehoorzamen aan zijn vader, die hem beveelt ten spoedigste huiswaarts te keren."

Met kwalijk verholten vreugde nodigde vrouwe Elze de jongeman plaats te nemen aan haar dis, informeerde belangstellend naar de oorzaak van het vaderlijk bevel en was in het kort zo spraakzaam en vriendelijk, dat de jonge man zich verbaasd afvroeg hoe het kwam dat hij plotseling zo zeer in de gunst scheen bij de anders zo stille en koel teruggetrokken vrouw. Zijn ogen vestigden zich echter telkens onrustig op de deur, alsof hij iemand verwachtte, en hoe langer hij tevergeefs zo staarde, des te meer betrok zijn gelaat en des te afgetrokkener werden zijn antwoorden.

Eindelijk stond hij op om afscheid te nemen. Men zag het hem aan dat hij nog iets op het hart had, wat hem niet over de lippen wilde, totdat hij eindelijk al zijn moed bijeenraapte en aarzelend naar Catharina vroeg.

"Graag zou ik ook haar goedendag zeggen, daar ik"

Hij eindigde zijn volzin niet, want, van de verlegenheid die zijn woorden blijkbaar bij de beide echtelieden tevoorschijn riepen, vermeerder de zijn eigen verwarring niet weinig.

Na een pijnlijke pauze stamelde vrouwe Reichenbach: "Zij is nog boven op haar kamertje, zij heeft zeker niet goed geslapen, want anders zou zij al lang beneden zijn voor onze huiselijk godsdienstoefening. Hebt u haar echter nog iets bepaalds te zeggen, dan wil ik haar uw boodschap wel overbrengen."

Om het schone gelaat van de jongeman vloog een schaduw, een mengeling van droefheid en ontstemming; zijn bovenlip krulde zich zodat onder zijn baard zijn tanden zichtbaar werden en wantrouwend zag hij neer op de kleine vrouw voor hem, wie het onder zijn donkere blik bang te moede werd en die in haar verlegenheid iets aan haar kleding had te veranderen, waar volstrekt niets aan te veranderen viel.

Bijna als een verwijt klonk het haar toen de advocaat zijn vrouw toeriep: "Ga toch eens zien, waarom Catharina juist heden zo laat is!" en met de nodige wrevel boog Elze en gehoorzaamde aan dit onwelkome bevel.

Op dit ogenblik echter werd juist de deur geopend en trad Catharina als geroepen binnen. Bij het zien van de jongeman hield zij haar schreden even in en een gloeiende blos bedekte haar wangen.

De advocaat kwam haar te hulp in haar verlegenheid, door haar met vaderlijke goedhartigheid tegemoet te treden en haar de hand toe te steken. "Kom binnen, Catharina!" zei hij vriendelijk: "en wens onze bezoeker goede reis, daar hij gekomen is om ons goede dag te zeggen eer hij Wittenberg verlaat."

Catharina's hart scheen een ogenblik op te houden met kloppen, haar gelaat verloor alle kleur en met angstig vragende blik zag zij tot de jongeman op. Deze trad op haar toe en nam haar hand in de zijne.

"Ik wilde u vragen, hooggeachte jonkvrouw, mij in welwillendheid te blijven gedenken, evenals ik het aandenken aan u als een schat zal bewaren totdat God mij het voorrecht schenkt u weer te zien."

"Denkt u dus terug te keren in Wittenberg?" vroegen Catharina en Elze als uit één mond, de eerste met een blos van blijdschap op de wangen, de laatste zichtbaar teleurgesteld.

Met een gebaar van heilige geestdrift hief de jongeling zijn armen ten hemel. "Hoe kan ik u vergeten, Wittenberg, stadje dat mijn geest hebt gevormd en mijn hart deed ontwaken! Niet lang hoop ik dat de plicht van de gehoorzaamheid mij in Neurenberg zal houden, en zodra die tijd voorbij is haast ik mij weer terug. Wees tot zolang allen Gode bevolen!"

Haastig brak hij af om de aandoening die hem dreigde te overmeesteren te verbergen. Met een enkele handdruk tot afscheid wendde hij zich en een ogenblik later had hij het huis verlaten.

Doodse stilte heerste die dag in het huis van de stadsadvocaat. De heer en vrouw des huizes spraken weinig met elkander; zelfs in het schemerurtje zochten zij niet als gewoonlijk elkaars bijzijn en boven op haar kamer zat Käthe, zichzelf vragend wat haar zo somber stemde.... Zij gevoelde in haar hart een ledigheid. Nu Hieronymus vertrokken was werd zij zichzelf pas bewust, dat hij iets voor haar geweest was. En toch, - zij wilde hieraan niet toegeven, - het was niet zo, - zij was ondankbaar, zij bezat immers de hartelijke liefde van haar pleegouders nog, zou dan het gemis van een enkele vriendschap haar leven somber maken? Nee, zij mocht zich daardoor niet laten

beheersen en de goede Reichenbachs bedroeven wie zij zoveel dank schuldig was. Zij verweet zich dit als een zonde en met de kracht van wil die haar eigen was, gebod zij haar hart te zwijgen en zich niet te gedragen als een ondankbaar kind....

Die avond ontving vrouwe Elze, haar man, die van het raadhuis wederkeerde, met een vrolijk gelaat. "Philippus, het is alles weer in orde. Ik heb mij in Catharina vergist, zij schijnt er niet over te treuren en is weer geheel de oude. Wij hebben haar Goddank niet verloren!"

HOOFDSTUK 7

DOCTOR KASPAR GLATZ DOET AANZOEK BIJ KÄTHE 1524

Iets meer dan een jaar was verlopen. De herfst van het jaar 1524 was al ingevallen. Uit de stadskerk te Wittenberg stroomde in dichte massa's het volk naar buiten en bleef in groepjes op het marktplaatsje staan. Luther had gepreekt en in blijkbare opgewondenheid stond elk met zijn geburen te praten. Wij bemerken in het gewoel Meester Philippus Reichenbach in een levendig gesprek met een voornaam heer in rijke kleding en statig van houding, wiens mannelijk gelaat de trekken draagt van de kunstenaar. Zijn gewaad en zijn in een punt uitlopende, goed onderhouden baard verraden ons dan ook wie het is: de hofschilder van de Saksische keurvorst, en raadsheer van Wittenberg, Lukas Cranach.

"Ik kon mijn ogen niet geloven," herhaalde de stadsadvocaat met levendigheid: "ik kon het niet geloven, toen ik daar werkelijk broeder Maarten Luther in zijn zwart priestergewaad zonder de monnikspij zag. Mijn hart verblijdt zich er zeer over. Ik zag hem nooit gaarne in die lelijke monnikskleding die voor hem toch sinds lang reeds niet meer deugt, want nu hij naar het inwendige het monniksleven geheel heeft vaarwel gezegd, waartoe zou hij dan nog het gewaad er van dragen? Daarbij had zijn oude pij waarlijk haar rust wel verdiend, men kon er de draden van tellen en zij was geheel glanzend op de naden. Ook dat hij maar in het klooster blijft wonen nadat alle monniken behalve de prior het al zo lang hebben verlaten, wil mij maar niet bevallen. Het zou dunkt mij beter zijn als hij maar geheel brak zelfs met de schijn die nog aan het monnikswezen herinnert."

"Wees daaromtrent maar gerust, lieve vriend," antwoordde Cranach: "dat doctor Maarten zich aan de schijn niet stoort is genoegzaam bekend. Maar u moet weten dat hij een goede reden heeft om in het klooster te blijven, daar het praatje gaat dat de keurvorst het hem tot zijn eigendom wil geven."

De advocaat zette grote ogen op. "Wat? Als zijn eigendom? En wil hij zulk een geschenk aannemen?"

"Wel; waarom niet?" vroeg Cranach: "Is dat dan geen bewijs van in de vorstelijke gunst te staan?"

"Hm, nu ja! daarover heb ik nu zo mijn eigen gedachten," zei Reichenbach half tot zichzelf, "daar zit nu onze geliefde doctor in dat grote, sombere, verlaten, lege, half vervallen huis geheel alleen en hij heeft geen enkel vrouwelijk wezen om zich heen dat hem kan verzorgen of dat hem opwacht als hij moede en afgemat weerkeert van zijn arbeid. Alles wat hij ons leert van het heilig Evangelie is mij anders zo duidelijk, - en wat hij predikt toont hij ook in zijn eigen leven, zodat wij nog uit zijn wandel kunnen begrijpen, wat ons nog in zijn woorden donker kon zijn gebleven. Dit ene is en blijft mij echter een raadsel, dat hij priesters en monniken het huwelijk als iets Goddelijks en heilzaams aanprijst, maar het voor zijn eigen persoon veracht. Zelfs aan de grootmeester van de Duitse orde, Albrecht von Brandenburg, heeft hij de raad

gegeven: "Leg uw ordekleed af, waarin de motten huizen, zoek een vrouw en zet uw hertogelijke kroon weer op!" hetgeen mijnheer de hertog dan ook gedaan heeft, tot grote blijdschap van die Evangelischen en van Luther het allermeeest.

Eveneens is het welbekend dat hij ook de aartsbisschop van Mainz heeft aangeraden het voorbeeld van zijn Pruisische neef te volgen. Brengt de doctor zijn vrienden niet in de waan, dat het hem geen ernst is met zijn prediking van het geoorloofde van het huwelijk van priesters en monniken? Of dat het hem voor zichzelf aan de moed er toe ontbreekt?"

Lukas Cranach knikte toestemmend. "Ik ben het met u eens, en ik wenste ook van harte dat Luther op dat punt veranderde en in het huwelijk trad, en dat wel niet alleen ter wille van zijn vrienden en van de goede zaak, maar ook om zijns zelfs wille! Waarlijk, als hij zo voort blijft gaan als hij nu leeft, zullen wij weldra achter zijn lijkbaar wandelen en wat de wereld dan moet beginnen, weet niemand. Hij is wel is waar dagelijks op de dood voorbereid en hij meent dat het werk ook zonder hem wel zal voortgaan, want het is Gods werk en God kan niet uit elke wilgentak een Doctor Maarten snijden als het Hem behaagt, zegt hij. Doch ik zie het anders in en wel zó, dat God Zijn werktuigen ook niet vóór de tijd wil wegwerpen, maar hen zolang wil gebruiken totdat het aangegeven werk voltooid is. Daarom kan de wereld thans ook doctor Maarten nog niet missen, maar blijft er nog heel wat voor hem te doen. Om dat echter te kunnen volbrengen heeft hij zelf enige verzorging en bediening nodig. Al had hij ook spieren en zenuwen van ijzer en staal, dan nog moet de reuzenarbeid die op zijn schouders ligt niet zijn krachten doen bezwijken indien een trouwe huisvrouw steeds als een hulpe tegenover hem kan zijn en met liefde ook over zijn lichaam waakt. Het gebeurt toch menigmaal dat hij door zijn verdiept zijn in de dingen van de hemels geheel vergeet dat zijn lichaam ook voedsel en versterking behoeft. Zo heb ik hem onlangs nog gevonden terwijl hij half onmachtig als een schijndode achter in zijn stoel lag en op mijn vragen bleek het, dat hij bij zijn vertaling van de Psalmen twee dagen en twee nachten spijs noch drank had gebruikt. En als hij zich dan nog 's avonds moede en afgemat op zijn leger uitstrekt is daar geen zachte hand die zijn kussens schudt en hem de zorgen uit het hoofd praat. O, mocht God toch maar zijn hart neigen om een goede vrouw te zoeken! Dan zou hij wel weer nieuwe krachten en levensmoed krijgen. Maar ach!" ging Cranach zuchtend verder: "waar ter wereld is een vrouw te vinden hem waardig?"

Hier zweeg hij en liet zijn ogen gaan over de golvende menigte. "O zie!" riep hij plotseling: "daar wandelt voor ons uw waarde gade met jonkvrouw Kätke. Is het waar wat mij verteld is, dat de predikheer doctor Kaspar Glatz een aanzoek heeft gedaan om haar hand?"

Reichenbachs gelaat betrok en zijn antwoord klonk enigszins mismoeidig. "U roert daar een zaak aan, die mij zeer zwaar op het hart ligt. Dat de jonge Baumgärtner haar voor enige tijd het hof maakte, maar dat hij daarop plotseling naar Neurenberg vertrok en daar weldra de vrouw nam die zijn vader voor hem bestemd had, is zeker wel bekend. Dit is het echter niet wat mij bezwaart, nee, daarover verheug ik mij veeleer, want Kätke schijnt zich zijn vertrek niet te hebben aangetrokken zoals wij eerst vreesden dat zij doen zou. Veel meer zorg veroorzaakte mij het aanzoek van doctor Glatz, dat door Luther ijverig gesteund werd, daar hij meent dat Catharina, als een voormalige non, de vrouw van een vrome priester moest worden. Het schijnt werkelijk ook een voortreffelijk man en wanneer ik Kätke eenmaal moet afstaan, wat ons een groot offer zal zijn, zou ik haar aan doctor Glatz volkomen toevertrouwen.

Maar zie, toen meester Nikolaas van Amsdorf op verzoek van Luther het aanzoek van de waardige man kwam overbrengen toonde Kätke plotseling de verwonderlijkste verandering. Eerst hoorde zij hem zwijgend aan, toen schoten haar de tranen in de ogen en eindelijk sprak zij bepaald heftig: "Eerwaarde heer, de liefde laat zich niet dwingen of hevelen, zij moet door God in het hart werden gelegd. Voor hem en, die u mij tot echtgenoot wou geven, is mijn hart volmaakt koel en ik zou nooit voor hem kunnen zijn wat Christelijke gade volgens Gods Woord en gebod zijn moet; wil hierop dus niet verder aandringen; maar laat mij met rust, want ik blijf liever mijn leven lang ongehuwd, dan dat ik doctor Glatz mijn hand schenk."

Toen Amsdorf haar nu voorhield dat Luther zulk een antwoord niet aangenaam zou vinden, begon zij zichtbaar te ontstellen en met een trillende stem vroeg zij Amsdorf de grote doctor niets van haar weigering te zeggen, daar zij hem die wel zelf mede zou delen, zodra hij weer eens bij ons kwam.

Toen hij diezelfde dag nog verscheen, heeft zij hem inderdaad haar antwoord gegeven, maar zo hadden wij haar nog nooit gezien. Zij begon kalm maar werd terwijl zij sprak zo ontroerd dat Luther als een vader de hand op haar hoofd legde en met zijn zachtste, vriendelijkste stem haar vertroostte door de belofte dat hij haar niet langer zou kwellen of op iets zou aandringen wat zij niet verlangde; zij moest zelf maar met God uitmaken wat zij doen moest.

Naderhand, nadat zij naar haar kamer was gegaan, bleef de doctor nog een uurtje bij ons zitten en hij zat zo ernstig te kijken en sprak op zo weemoedige toon, dat het hem was aan te zien, hoe het hem smartte Catharina bedroefd te hebben.

"Ja" zei hij na een lange poos zwijgend voor zich uit te hebben gekeken, "nu begrijp ik het, mijn vrienden, hoe hard het u zal vallen uw Kätke eens te moeten missen, want zij is een waar kleinnood in uw huis, een jonkvrouw naar Gods hart. ik ben haast boos op mijzelf dat ik tot hiertoe zo weinig acht op haar heb geslagen, daar ik om zo te zeggen haar voogd en vader ben."

Nu, na die dag is er wel een grote verandering in Catharina's omgang met hem gekomen; zij blijft niet meer schuw van verre staan als hij er is, maar durft hem naderen en met hem spreken en als hij haar prijst om haar huiselijke deugden en talenten, dan kan men de vreugde op haar gezicht lezen. Maar het spijt me om harentwil dat zij doctor Glatz heeft afgewezen."

Lukas Cranach antwoordde: "Catharina is inderdaad een voortreffelijk meisje. Hoe meer ik haar ken, hoe meer ik haar waardeer.

Ik heb mij dan ook om harentwil als een kind er over verheugd toen de verdreven koning van de Denen, terwijl hij een poos hier was, haar als een blijk van erkenning van haar veel deugden die gouden ring schonk. God verhoede het dat zij zich verhovaardige op die onderscheiding."

"Wees niet bezorgd daarover," viel Reichenbach in: "haar geest tracht niet naar wereldse eer."

Onder het spreken waren de beide mannen ongemerkt genaderd tot aan het Augustijner klooster, waar Luther nog steeds woonde. Juist traden twee landlopers de poort uit, die zeker tot de doctor waren gegaan om een reispennen, want niemand in heel Wittenberg werd zo door armen en behoeftigen lastig gevallen als de professor met zijn 22 Thaler en 12 Groschen traktament, en hij gaf die ook tot zijn laatste munt weg. Ja zelfs als er geen geld meer voorhanden was, ontzag hij zich niet de

geschenken in zilver die de keurvorst, hem deed, te gelde te maken en met zijn arme broeders te delen.

"Kom, laat ons even naar binnen gaan," zei Cranach: "ik moet hem nog mijn dank brengen voor zijn preek van heden."

Zij traden door de kloostertuin een lange, donkere gang in, die naar Luthers cel voerde en vonden hem daar aan de tafel zitten met een grote stapel brieven voor zich.

De Doctor begroette de binnentredenden met grote, vreugde. "Welkom, goede vrienden!" sprak hij: "Ziet, hier heb ik weer mijn zondagsbezoekers bij mij, die er wel voor zullen zorgen, dat doctor Maarten op deze schone Sabbat geen rust kan nemen.

En waarlijk, het schijnen mensen die allen uitnodigingen en aanmoedigingen tot bruilofthouden brengen!

Ja, lacht maar, het is toch zo; tegenwoordig komt ieder er bij mij op aandringen dat ik mij toch in het huwelijk zal begeven. Daar is om te beginnen een briefje van mijn lieve vriendin, vrouwe Argula von Grumbach, die mij met veel woorden betuigt, toch mijn leer omtrent het huwelijk voor priesters en monniken door mijn daden te bekrachtigen en anderen door een goed voorbeeld te bemoedigen. Dan heb ik een schrijven van de predikant Link te Altenburg. Hij meldt mij de geboorte van een dochtertje met de bijgevoegde vermaning zijn voorbeeld te volgen en te smaken welk geluk het huwelijk biedt. En ten derde nog heeft ook mijn vader zijn oude liedje weer eens aan en spreekt zo aandoenlijk over mijn lot dat ik er zo dadelijk even op straat zou moeten gaan en het eerste het beste meisje dat ik ontmoette tot mijn vrouw te vragen! Wat zegt u er van, vrienden, zijn zulke brieven geen gemakkelijke Zondags-gasten?"

Reichenbach fronste zijn wenkbrauwen, maar eer hij antwoorden kon, sprak Lukas Cranach ernstig: "Misschien is het een stem van God voor u, Maarten!"

Zó, viel Luther in, zijn schertsende toon latende varen: "moet nu ook u mij het hellevuur nog veel warmer komen stoken?"

"Geen hellevuur, hemelvreugde zou ik u willen bereiden," ging Cranach even ernstig voort: "u dreigt velen van uw vrienden op een dwaalspoor te brengen indien u zich nog lange tijd onttrekt aan de banden van het huwelijk."

Bijna onwillig schudde Luther het hoofd, welks kruin al bijna geheel kaal was.

"En begrijpen mijn vrienden mij dan zo slecht.? Zie mijn waarde Lukas, wat ik van de onheiligheid en het ongeoorloofde van het huwelijk voor de priester heb gezegd, heb ik gezegd en daarvan neem ik niets terug, noch voor anderen noch voor mij zelf. Ik ben en blijf de gehuwde staat loven; want volgens Gods woord is er geen lieflijker en heiliger staat op aarde dan juist deze; die God Zelf heeft gesticht, in stand gehouden en gezegend, waaruit niet alleen alle keizers, koningen en heiligen. maar ook de Enige Zoon van God, zij het dan ook op een heel bijzondere wijze, geboren is, en toch denk ik voor mijzelf er niet aan een vrouw tot mij te nemen, want ten eerste lasteren mijn vijanden mij al genoeg wanneer ik met mijn vrienden een kan bier drink en de luit bespeel, of omdat ik een gouden ring en meer wereldse klederen draag; daarenboven voegen zich nu bij hun lasteringen nog de smaadredenen van de "hemelse profeten," wier triomf, de onzalige Thomas Müntzer een geschrift, heeft uitgegeven "tegen het ongeestelijke vleselijke leven te Wittenberg." O, wat, zouden ze een keel opzetten als ik in het huwelijk trad! En om het hardst roepen: "Nu blijkt het eens wat zijn Evangelie is: het vlees te dienen en in wellust te baden!" Ik zou er zelfs velen van mijn vrienden mee ergeren, zoals bijvoorbeeld doctor Hieronimus Schurf. Hij liet zich nog kort geleden zo uit: "Als deze monnik een vrouw nam, dan zouden de duivelen juichen en de engelen wenen." En mijn hooggeschatte Philippus Melanchton, die

daarbij stond voegde erbij: "ja, de papisten loeren al daarop; en indien hij dat deed zou hij zelf zijn werk meer schade doen dan de pauselijke ban en 's keizers vervolgingen doen kunnen." Zie dan toch! Wie kan in deze tegenwoordige tijd, terwijl de boeren dol schijnen te worden, terwijl kloosters en burchten branden en zoveel onschuldig bloed wordt vergoten, denken aan trouwen en ten huwelijk geven? Ik voel voor het ogenblik in mij niet de geringste neiging om in het huwelijk te treden. Wel is waar ben ik in de hand van de Heere een nietig schepsel, welks neigingen en begeerten in een ogenblik kunnen veranderen; maar zoals ik thans gezind ben, denk ik er niet over een vrouw te zoeken. Niet dat soms mijn vlees ook niet uitgaat naar een rustig, gemakkelijk leven, maar ik verwacht dagelijks de dood, en met die voor ogen wil ik geen vrouw aan mijn zijde. Ach, geloof mij, ik wil God geen wet voorschrijven wat Hem met mij te doen staat; noch mijn hart opzettelijk verharden, maar ik hoop toch wel soms, dat Hij mij niet lang meer laat leven.

Ten slotte nog, al heb ik gesproken over het geoorloofde van het huwelijk voor de priester, en wil ik ook daarin geen dwang uitoefenen, om mijn vrienden een nieuw juk op de schouders te leggen, zoals de onzalige Karlstadt heeft gedaan die elke geestelijke tot trouwen wil dwingen, want er moet vrijheid zijn, vrijheid om te doen en te laten al naar de eigen neiging of afkeer van de mensen."

Luther had gesproken op een toon van zo vaste overtuiging, dat Cranach er niet meer tegen in te brengen had en de doctor alleen zwijgend de band drukte. Reichenbach volgde zijn voorbeeld en zei rustig en gelaten: "De Heere zal voorzien!" en daarmede namen de beide mannen afscheid, waarna Luther zijn getrouwe Wolfgang riep om hem de overige brieven voor te lezen, want hij was die dag zeer moe.

HOOFDSTUK 8

EEN ONVERWACHT BESLUIT: LUTHER VERLOOFT MET KÄTHE

Het jaar 1525 begon met een sombere, bange Nieuwjaarsdag. Steeds dichter en dichter pakten de wolken zich opeen, die zich al sinds de maand oktober van het vorige jaar aan de horizon hadden vertoond en het naderende onweer begon zich steeds dreigender te doen aanzien.

In Thüringen, Frankenland en Zwaben had het al lang onder de onder ondragelijke lasten zuchtende boeren gesmeuld; daar was Luthers prediking van 'De vrijheid van een christenmens' als een vonk in de opgehoopte tondel gevallen, en een brand was ontstaan, waarvan de vlammen van de wereld schrik en angst aanjoegen. Werkelijk had Luther, op wie zij hun hoop vestigden, zich het lot van de arme ongelukkige boeren aangetrokken en met de stem van een profeet de adel scherp in het geweten getast, en hen vermaand de boeren toe te geven wat zij in hun twaalf artikelen eisten, want die eisen waren billijk, en het zou dan ook weldra tot een gewenste vrede zijn gekomen, als de ridders maar enig doorzicht of zelfs enige menselijkheid hadden bezeten.

Daar Luthers woorden echter geen gevolg hadden, ja zelfs de adel zich nog veel meer verhardde in zijn trots brak het onweer met vreselijke kracht los.

In het Schwartwald begonnen, breidde zich het oproer, aangroeiend als een lawine, door het gehele Zwabenland, Frankenland en Thüringen.

Overall stegen de vlammen op van kastelen en kloosters en het bloed van de op de wreedste wijze vermoorden schreide ten hemel. Door de Zwischauer profeten nog steeds aangezet, maakte een woeste, dierlijke waanzin zich van de boeren meester; het

was alsof de aard van een tijger die bloed geroken had in hen was gevaren en vorsten en ridders verstijfde het bloed in de aderen.

Luther was ten diepste verslagen en bezwaard. Met zijn onverschrokken heldenmoed waagde hij zich tweemaal te midden van de oproerige benden, om door de macht van zijn stem de moordenden en plunderenden te beteugelen en tot bezinning te brengen. Maar deze keer bleef zijn woord machteloos en met een verslagen hart keerde hij naar Wittenberg terug; met nog meer droefheid dan voorheen schreef hij een blaadje "tegen de rovende en moordende boeren" en riep de vorsten tegen hen op ten strijde.

Werkelijk maakten deze zich op zijn woord direct op en traden de ongeregelde bonden van de brandstichters met een welgeordend, strijdvaardig leger tegemoet.

Nu was de zege niet lang twijfelachtig, en met een onlesbare dorst naar wraak woedden, tot Luthers nieuwe smart, nu de overwinnaars na afloop van de strijd tegen alles wat de boerenkiel droeg.

Door het hele land luidden de klokken. De vrede en de harten van de stedelingen jubelden van dankbaarheid. Luther echter zat eenzaam in zijn cel en treurde. Hij gebruikte spijs noch drank, hij dacht niet aan slapen, hij zat slechts met gebogen hoofd op de grond te staren en slaakte lange, diepe zuchten. Hij had er ook reden toe, want het scheen wel dat alle hand tegen hem was. Vloeken en verwensingen van de zijden van de Roomsen: "U bent de man wiens godslasterlijke rede over de vrijheid de ketenen van de slavernij heeft verbroken en al dit bloedvergieten na zich gesleept."

Vloeken en verwensingen ook van de zijde van de boeren: "U hebt onze hoop bedrogen; nog erger: u hebt ons verlaten en verraden."

En zijn vrienden? Angstig en bevreesd trokken zij zich terug. Ook het Evangelie scheen zijn macht verloren te hebben. Ach, was het met hem gedaan?

Bij al deze zorgen voegde zich nog, om de maat vol te maken, het verpletterende bericht uit Torgau, dat de vorst wiens wijsheid en standvastigheid een sterke steun voor de zaak van het Evangelie waren geweest, de 5^e Mei het tijdelijke met het eeuwige had verwisseld. Niets dan treurigheid, overal rampen! Moest het dan weer nacht worden, nadat de morgenstond van de nieuwe dag eerst zo schoon de hemel had gekleurd? Wilt U dan Uw dienaar dus te schande maken, o God, nadat hij zo vol moed zijn loop was aangevangen?

In Wittenberg vroeg men elkaar vol angst af: "Waar is Luther?" Zijn kansel was leeg, zijn studenten vonden een verlaten leerstoel. Daar zat hij in zijn cel, heel alleen, zelfs zijn trouwe dienaar durfde hem niet naderen, veel minder dus enig ander.

Dood voor de wereld zat hij daar, alleen levend voor het gebied van de geest en het leven van het gebed. Zo had hij daar steeds gezeten als er iets groots in hem omging; zo had hij ook gezeten toen hij het besluit opvatte de paus en de hele wereld de waarheid te zeggen en de strijd te aanvaarden met Rome's bijgeloof.

Luther, wat bezielt u thans, wat overdenkt u? Is uw zuchten de klacht van een Elia: "Het is genoeg, neem nu Heere mijn ziel?" Is dit zwijgen een stomme vertwijfeling aan u zelf en aan de waarheid van uw roeping?

Nee, dat kan het niet zijn, - het is een strijd, de krachtige strijd van een heldenhart. Zie, hij bidt! O, thans zal de spanning van zijn ziel wijken. Zie, hij bidt! Thans bevindt het verslagen gemoed zich op de rechte plaats vanwaar hem de hulp komen zal. En zie, de benevelde ogen zien weer helder voor zich, van het bewolkte voorhoofd verdwijnen de rimpels, - een heilig voornemen spreekt uit zijn ten hemel geslagen blik en met een krachtig besluit verlaat hij zijn cel, met vaste schreden wendt hij zich naar het huis van één van zijn beste vrienden, de schilder Lukas Cranach, en klopt daar aan.

De schilder bevond zich juist in zijn werkplaats en op zijn ezel stond het portret van Bugenhagen, één van de leraars van Wittenberg. Bij het binnentreden van Luther liet hij verheugd zijn penseel vallen en ging hij hem met uitgebreide armen tegemoet. "Mijn Maarten! O, God zij geloofd, dat wij u terug hebben! Wij verkeerden in de grootste angst over u, want in vier dagen hebben wij uw aangezicht niet aanschouwd. God zij geloofd, die onze angst van ons heeft genomen! - Maar, hoe kijkt u zo opgewekt, Maarten? Wat voor goed is u overkomen, dat uw blik zo helder en kalm de toekomst tegemoet ziet?"

Bijna plechtig zag Luther zijn vriend aan en zei: "Laat doctor Bugenhagen en de rechtsgeleerde, doctor Apel, verzoeken hier te komen, u drieën moet mij een vriendschapsdienst bewijzen!"

Zonder te vragen waarom zond Cranach een boodschap aan de beide vrienden en weldra waren deze aanwezig, niet minder verheugd bij de aanblik van Luther dan de schilder.

Nu nam Luther op plechtige toon het woord. "Mijn geliefde vrienden!" sprak hij vastberaden. "Een grote omkeer heeft in mijn hart plaatsgehad, waarover ge u zeer zult verwonderen! Ik zal uw ziel niet lang ophouden, maar het u in korte woorden mededelen: God heeft broeder Maarten bevolen: "Ga heen, en neem een vrouw!"

De aanwezigen zagen elkaar verbaasd, bijna ontsteld aan en konden geen woord uitbrengen; hun ogen zochten na de eerste schrik de doctor, die rustig voortging: "Ja, dit is van de Heere geschied, en het is bijna een wonder in mijn ogen, daarom is mijn hart ook zo gerust bij dit besluit."

"Dan zij de naam des Heeren geloofd!" riep thans Lukas Cranach, die het eerst weer tot zich zelf kwam. "Broeder Maarten, dat is van God, en een verhoring van mijn stille gebeden. Maar zeg ons nu ook wie onder de dochteren des lands de uitverkorene is!"

"Haar naam is Catharina von Bora!" sprak Luther en zijn stem klonk vol en diep.

Opnieuw volgde een ogenblik van stilte, daarop traden de drie mannen op de doctor toe en drukten hem met innigheid de handen.

"Ook dit is van God," riep Cranach in blijde vervoering: "want van allen die ik ken is zij degene, die de profeet des Allerhoogsten het meest waardig is."

Ook Bugenhagen gaf in hartelijke bewoordingen zijn blijdschap over de gedane keuze te kennen, terwijl Cranach de deur opende en weldra met zijn gade terugkwam.

In vrouwe Barbara's ogen schitterden twee heldere pareldroppels terwijl zij op de doctor toetrad en hem de hand reikte.

"De Heere zegene u, eerwaarde heer," sprak zij met bewogen stem: "en de Heere zegene de maagd, die ge u hebt verkoren! O, hoe dank ik mijn God, die u zo grote genade heeft bewezen en na de droeve dagen die u doorleefd hebt zulk een vrolijke zonnenschijn over uw hoofd doet opgaan! Ach doctor, u hebt tot hertoe in uw woorden de echtelijke staat juist zo hoog geroemd, thans zult u ervaren dat hij u nog meer geluk zal aanbrengen, dan woorden vermogen uit te drukken."

Op dit ogenblik kwam een bediende binnen met een kruik wijn en vier zilveren bekers op een verguld blaadje. "Zet u neer, vrienden," nodigde Cranach: "opdat de ontroerde harten weer tot rust mogen komen."

Terwijl vrouwe Barbara de bekers vulde met Spaanse wijn, namen de mannen plaats op de fraaigesneden houten zitbankjes die haar echtgenoot had aangeschoven.

"Maar vertel ons nu eens, broeder Maarten," zei Cranach, zich vergenoegd in de handen wrijvend: "hoe zulk een groot verandering in uw ziel heeft plaatsgehad, want ik had zulk een besluit nooit van u durven verwachten!"

Luther dronk een teug wijn eer hij antwoordde. "De mensen wikt, God beschikt," zei hij toen. "En wanneer Hij iemand ergens toe leidt, wie vermag dan de verzenen tegen de prikkels te slaan? Het eerst dacht ik aan mijn vijanden, die zeggen: dat is ook een held, die anderen tot de echtelijke staat aanzet, maar zichzelf er niet in waagt. En toen besloot ik de duivel en zijn aanhang, de grote hanzen, vorsten en bisschoppen te trotseren door een vrouw te nemen en zo door mijn gedrag op mijn woorden over de verworpen en verachte huwelijke staat het zegel te drukken.

En nu ben ik van plan dat zelfs zo spoedig mogelijk te doen, opdat de tijd mij niet ontbreke om mijn voornemen ten uitvoer te brengen, want de tijden zijn boos en wellicht is mijn laatste uurtje weldra geslagen. Ik wil dus zodra mogelijk bruiloft houden, opdat de dood mij niet voor die tijd verrasse. Verder heb ik ook gedacht aan mijn goede oude vader en aan diens verdriet toen ik als een ongehoorzame zoon in het klooster ging. Nu wil ik mijn zonde weer goed maken en hem op zijn vaak herhaalde bede antwoorden: "Zie lieve vader, uw Maarten heeft een vrouw, wees nu gerust en verheug u met hem!" Ten derde gedacht ik velen van mijn vrienden die nog zwak van moed zijn en die niet durven overgaan tot een huwelijk omdat Luther het ook niet doet zo wil ik dus mijn leer, die misschien weldra na mijn dood weer onderdrukt zal worden, nog met mijn voorbeeld voor de zwakken bekrachtigen!"

"En onze lieve Käthe!" riep in blijde verrukking vrouwe Barbara uit. "Zij is een gezegende onder de vrouwen, haar snoeren zijn gevallen in lieflijke plaats!"

"Heeft zij al enig vermoeden van wat u haar wilt vragen?" vroeg doctor Apel.

"Nee," antwoordde Luther: "wel heb ik haar in de laatste tijd vaker ontmoet dan anders het geval was en ik heb haar menigmaal met innerlijk welgevallen gadegeslagen als zij aan haar bezigheden was en haar veel deugden mij steeds duidelijker werden. Toch ben ik niet hartstochtelijk verliefd, en klopt mijn hart zeer rustig, zoals men het ook van een veertiger als ik verwachten kan, hoewel ik Käthe hartelijk liefheb. Zij zal dan ook wel in het minst niet vermoeden wat haar heden zal overkomen, maar toch hoop ik dat zij mij haar hand niet zal weigeren. U, mijn geliefde vrienden, wil ik nu vragen met mij tot haar te gaan, opdat mijn verloving, in het bijzijn van getuigen geschied, van kracht en geldig zij voor de gehele wereld."

"Nu, dat is een aangename taak, zoals ik er nog maar weinig bij de hand heb gehad," jubelde Cranach.

"Maar zeg mij, Maarten, waarom u zulk een besluit zo heimelijk wilt ten uitvoer, brengen. Moest niet Melanchton . . ."

"Ach, spreek mij niet van hem," viel Luther in. "Hij behoort tot die wankelmoedigen, die vrezen dat mijn ganse werk zal instorten indien ik in het huwelijk treed, en dat dan nog wel met een voormalige non. Wat geschieden moet, moet dus nu in alle stilte gebeuren, opdat niet de satan opnieuw allerlei hindernissen in de weg moge leggen, niet alleen van de zijde van onze vijanden, maar ook van die van onze vrienden!"

Doctor Apel had, schijnbaar in diep nadenken verzonken, toegeluisterd. Thans hief hij met een verlegen lachje het hoofd op en wendde zich tot Luther.

"Mijn ziel is zeer verblijd, evenzeer als die van onze vrienden hier; en toch één zaak werpt een schaduw over mijn vreugde, n.l. deze, of Catharina, bij al de voortreffelijkheid van haar hart en gemoed wel een genoegzaam ontwikkelde geest bezit om u op de duur te voldoen? Uit het klooster heeft zij zeker niet te veel geleerdheid en kennis

meegebracht! Vergeef mij, dat ik zulk een bedenking durf opperen, maar zij moest mij van het hart!"

Luthers ogen schitterden van een heilig vuur. "Wel, vriend Apel, wat is het dan, dat Meester Philippus Melancton zijn vrouw zo dierbaar en zijn huis tot zulk een tempel van geluk maakt? Zie, ook hij heeft niet naar een enkel geleerde vrouw gezocht, maar meer op het hart gezien. Een geleerde vrouw toch is als een grote stekende vlieg, wier vleugels glinsteren en die er enkel op uit is te schitteren en te steken. Wat de man behaagt en hem het huwelijk tot een paradijs maakt is een vrouw met een zacht, vroom gemoed, met een stille, ootmoedige ziel, met een hart vol liefde en toewijding, en met een zachte, kundige hand, die haar huis wèl weet te regeren."

Een dankbare blik uit Barbara's ogen beloonde de doctor voor dit woord.

"Laat ons nu echter in Gods naam gaan," drong Cranach aan, terwijl hij naar mantel en baret greep.

De mannen verlieten onder ernstig zwijgen het huis en vrouwe Barbara maakte stil achter hen het teken van het kruis.

Op de deel zaten vrouwe Elze en Catharina von Bora en schilden rapen voor het middageten.

"Is het dan waar?" vroeg de laatste: "dat de nieuwe keurvorst bij zijn troonsbeklimming plechtig verklaard heeft de zaak van het Evangelie met alle macht en ijver in zijn bescherming te nemen?"

Vrouwe Elze knikte toestemmend. "Reeds tijdens het leven van zijn broeder, heeft hij zich herhaaldelijk vriendelijk en minzaam tegen doctor Maarten uitgelaten en hem met eerbewijzen overladen."

Catharina's ogen schitterden. "Ere wie ere toekomt! Zie, de grote doctor is van zijn schouderen en opwaarts hoger dan al het volk, en keizer, koningen en vorsten, allen moeten voor hem bukken."

Met een glimlach zag Elze de geestdrift, die zich van Catharina, meester maakte, zodra de naam van Luther genoemd werd, maar wijselijk trachtte zij het gesprek op een ander onderwerp te brengen.

"Wilt u vandaag liever in de keuken bezig zijn, of boven wat wij gesponnen hebben in de kast wegleggen?" vroeg zij vriendelijk.

"Kies maar wat u het liefst wilt, dan doe ik het andere," was Käthe's antwoord.

Op dit ogenblik werd de zware klopper gehoord en nadat Catharina dienstvaardig de deur had geopend, traden Luther, Cranach, Bugenhagen en Apel binnen. Ernstig, bijna plechtig was hun groet, niet vriendschappelijk en gemeenzaam zoals anders, zodat Catharina enigszins bevreemd ter zijde trad.

De vier mannen traden eerst op vrouwe Elze toe, wie hun plechtige aanhef eveneens een plotselinge schrik veroorzaakte.

"Wil mij veroorloven," zo begon Luther: "in uw tegenwoordigheid en in het bijzijn dezer drie geachte vrienden met Catharina von Bora een gewichtige aangelegenheid te bespreken."

Met een vragende blik op Luther en de drie op de achtergrond gebleven mannen wenkte vrouwe Elze, na een ogenblik van beraad, Käthe naderbij te treden, die nu met een snelkloppend hart naar voren trad.

"Hartelijk geliefde jonkvrouw!" zo ving Luther aan: "het is u welbekend hoe ik ten allen tijde levendige belangstelling getoond heb in uw lot en hoe ik voor u heb uitgezien naar een waardig echtgenoot, opdat u in de heilige staat van het huwelijk uw bestemming geheel bereiken mocht. Toch hebben mijn bemoeiingen tot de huidige

dag niet mogen gelukken, hetgeen mij zeer bezwaard heeft en mij een oorzaak was van grote bekommernis. Daar echter het spreekwoord zegt "alle goede dingen bestaan in drieën," zo kom ik heden nogmaals in zulk een aangelegenheid tot u en vraag ik u."

Angstig afwerend hief de jonkvrouw haar handen op en trachtte iets te zeggen, maar zij kon geen woord uitbrengen.

"Wees niet bang, lieve Catharina," ging Luther op zachte, tedere toon voort: "niet voor iemand anders kom ik heden, maar, daar God mij in het hart heeft gegeven niet langer te aarzelen, maar mijn woorden door mijn voorbeeld te bezegelen, en mijn hart mij zonder lang nadenken heeft gezegd wie mij het dierbaarst was van alle jonkvrouwen, zo vraag ik u thans voor het aangezicht van God en van deze vier getuigen of u van zins en willens bent doctor Maarten Luther als zijn wettige huisvrouw lief te hebben en te volgen."

Een diepe, ademloze stilte heerste in het ruime vertrek. Onbewegelijk stonden de drie mannen op de achtergrond. Vrouwe Elze staarde met open mond de doctor aan, en Catharina? Haar hele lichaam beefde, haar hand tastte naar de leuning van de naast haar staande stoel en al het bloed week van haar wangen, terwijl haar hart plotseling scheen stil te staan.

Zo verliepen enige ogenblikken. Toen sloeg zij haar blikken ten hemel en, alles om zich heen vergetend fluisterden haar lippen: *"O Heere mijn God, U weet, hoe ik als mijn grootste geluk op aarde U bad hem te mogen dienen als zijn dienstmaagd. En nu zal ik zijn vrouw zijn? Ach, Heere, doe mij niet bezwijken onder Uw goedheid!"*

Van de zijde waar vrouwe Elze stond, werd een zenuwachtig snikken gehoord, en diep geroerd vatte Luther Catharina's hand. "Wilt u dus de mijne zijn tot in de dood?"

"Ja," klonk het zacht maar als een juichkreet van de trillende lippen van de jonkvrouw en met zulk een kracht stroomde het bloed terug naar haar wangen, dat zij er nooit liefthalliger had uitgezien dan op dit ogenblik dat haar Heere het grootste aardse geluk schonk.

Daarop boog de grote Doctor zich tot haar neder en gaf haar de verlovingskus.

Die avond waren de vensters van de bovenverdieping van het huis van de Reichenbachs helder verlicht en in de pronkkamer, de ruime bovenzaal met de twee zuilen, was een vrolijk gezelschap bijeen. Voor een met bloemen versierd en met kaarsen verlicht altaar knielden Maarten Luther en Catharina von Bora, en al de aanwezigen vouwden de handen en baden van harte mede, terwijl Luther met bewogen stem sprak:

"Geliefde Hemelse Vader! Daar u mij eenmaal in mijn ambt hebt bevestigd en u mij thans ook een huiselijke haard wilt schenken, smee ik U mij te zegenen en mij de genade te verlenen mijn geliefde vrouw en al de mijnen op Goddelijke en Christelijke wijze voor te gaan en te verzorgen. Geef mij wijsheid en kracht, haar ten goede te leiden en te regeren; geef ook haar een U geheiligd hart om in uw leer te volharden en gehoorzaam te zijn, door Jezus Christus. Amen."

"Amen," klonk het uit aller mond en nu trad doctor Bugenhagen nader, stak de verloofden de ring aan de vinger en zegende de gelegde band *in de Naam van de heilige Drieëenheid*.

Dit geschiedde op dinsdag, de 13^e juni van het jaar van onze Heere 1525.

HOOFDSTUK IX

EEN SCHONE HUWELIJKSDAG

Het werd een drukke, ongewone beweging in en om het anders zo eenzame, lege gebouw van Reichenbach. Met grote gewichtigheid liep de kleine, bewegelijke vrouw Elze af en aan en haar ijver was zó groot dat zij zelfs menigmaal over een steen struikelde. Het ruime vertrek achter de binnenplaats, waarvan de vensters op de tuin uitzagen, werd onder haar toezicht nieuw gewit en van kostbare meubelen voorzien. Met blijde trots verscheen zij daar elke dag en liet dan haar ogen gaan over het aangename tehuis, dat zij haar lieve Käthe toch in het anders zo sombere klooster liet bereiden. Telkens als zij vertrok, nam zij echter voorzichtig weer de sleutel uit de deur, Käthe mocht niets van haar voorbereidingen weten eer Luther haar met zich meevoerde naar zijn huis, maar dat zou ook al de 27e juni geschieden. Tot zolang bleef zij nog in de woning van haar pleegouders.

Hoe meer de dag naderde, hoe drukker zij het kreeg en met innige vreugde werd vrouwe Elze gewaar hoe ieder wedijverde om doctor Maarten ten zeerste liefde en eerbied te bewijzen.

Ja, de tranen schoten haar in de ogen toen op zekere morgen een arme weduwe op haar krukje kwam aanstropelen met een mand, waarin zich een klokken en zes kuikentjes bevonden, zeggende, dat zij niet meer bezat dan dit, maar dat zij toch iets wilde geven aan de man, die haar als eenmaal de Heere aan de weduwe te Naïn haar enige zoon uit de doden had weergegeven. Want op doctor Luthers woord waren de kloosterpoorten opengesprongen en was haar geliefde zoon tot zijn moeder teruggekeerd.

Ook andere burgers verschenen met gaven voor keuken en kelder, en zo veel kwamen er, dat vrouwe Elze moeite had al de voorraad te bergen.

Enige dagen vóór het feest kwamen vier stadsdienaars en brachten namens de raad als bruidsgeschenk voor doctor Luther. De Raad van de stad schonk "Doctori Martino voor de huishouding en als toelage een vat Eimbecksbier en twintig gulden."

Vrouwe Catharina kreeg een stuk Zwabisch linnen en de schriftelijke toezegging het jonge echtpaar een jaar van tafelwijn te voorzien. Dat was een nieuw teken van dankbaarheid van de stad Wittenberg, die ook op de avond van de verloving zelf al haar erewijn had gezonden en wel een stoop Malvezij, een stoop Rhijnwijn en zes kannen Franse wijn.

De volgende dag kwam als geschenk van de Universiteit voor haar grootste professor een grote, zilveren, van binnen zwaar vergulde, gedreven drinkkan met deksel, op de voet waarvan te lezen stond: "De vermaarde Universiteit van de keurvorstelijke stad Wittenberg vereert met dit huwelijksgegeschenk doctor Maarten Luther en zijn verloofde, jonkvrouwe Käthe von Bora, Anno 1525, op dinsdag na het feest van Johannes de Doper." Deze is thans het eigendom is van de Universiteit Greifswald.

Terwijl de vrouw van de advocaat nog druk bezig was, deze en andere gaven in de schoonste orde in het nieuw gemeubelde vertrek te schikken, waarbij zij lachend bij zichzelf sprak: "Wat zal de doctor wel zeggen, dat hem nog zo veel zichtbare bewijzen van liefde geschonken worden, terwijl hij elk bruidsgeschenk zo streng verboden heeft!" rolde opeens een lange wagen de binnenplaats op en twee keurvorstelijke dienaars ontladden, met inspanning van al hun krachten, een groot wild zwijn en twee reebokken. Zij brachten de verbaasde Elze een groet namens de hofprediker

Spalatin aan doctor Luther en in haar verlegenheid vergat vrouwe Elze bijna hen te bedanken.

Nadat de eigenlijke huwelijksvoltrekking in bijzijn van getuigen had plaats gehad, zou enige dagen later het bruiloftsmaal worden gehouden. Ver weg van al het gedruis in zijn stille cel zat de doctor en schreef zijn laatste uitnodiging tot bijwoning van de bruiloft. Een groot aantal aan de verder afwonenden was al verzonden, voor alles aan zijn ouders in Mansfeld, verder aan de drie grafelijke raadsheren aldaar, doctor Joh. Rühel (Ruehel), Joh. Dürr (Thüer) en Kaspar Müller (Mueller), aan zijn vriend Spalatin in Altenburg en de predikant Wenzel Link aldaar, aan de Maagdenburger predikant Amsdorf en de leraar Kaspar Adler.

Brief, geschreven 15 juni 1525.

AAN DE ACHTBARE, HOOGGELEERDE, EERBARE EN BEDACHTZAME
JOHANN RUEHEL, DOCTOR IN DE RECHTEN, JOHANN THUER EN CASPAR
MUELLER, KANSELIERS,
AAN MIJN GELIEFDE VRIENDEN, ZOWEL GEZAMENLIJK ALS
AFZONDERLIJK.

Genade en vrede in Christus.

Welk een moordgeschrei, waarde heren, heb ik aangericht met mijn boekje 'Tegen de moordenaars en dievenbenden der boeren'. Nu is alles vergeten wat God door mij voor de wereld heeft gedaan. Nu zijn heren, papen, boeren en alles tegen mij en bedreigen mij met de dood. Welaan, daar ze nu toch eenmaal dol en boos zijn, zal ik ook maken dat ik vóór mijn dood bevonden word in de stand, die God heeft geschapen, en ik niets meer behoud van mijn vroeger papistisch leven, zoveel in mijn vermogen is, en zal ik hen nog doller en bozer maken; dit alles tot afscheid en vaarwel. Want ik heb er een voorgevoel van dat God mij weldra in Zijn genade wil aannemen.

Zo ben ik dan ook op verlangen van mijn vader in het huwelijk getreden en heb om der wille van die schreeuwmonden, opdat het niet verhinderd werd, met spoed de huwelijksplechtigheid voltrokken. Dinsdag over acht dagen, de eerste na Sint Johannes Baptista, ben ik voornemens een klein vreugde- en bruiloftsmaal aan te richten. Dit heb ik u mijn goede vrienden en heren niet willen verbergen, en ik vraag u te helpen de zegen erover uit te spreken.

Gelet op de gang van zaken in den lande, heb ik niet de moed u dringend te verzoeken en te eisen dat u verschijnt. Bent u echter uit goede wil zelf bereid en in staat te komen met mijn geliefde vader en moeder, zo zult u zelf wel kunnen begrijpen dat dit mij een bijzondere vreugde zal wezen. Wat u als goede vrienden voor mijn armoede zou willen meenemen, zal mij lief zijn; slechts verzoek ik daarvan aan brenger dezes daarvan bericht te willen meegeven.

Ik zou hierover ook mijn genadige heren Graaf Gebhard en Albrecht wel hebben geschreven, maar ik heb het niet gewaagd, aangezien hunne genaden wel iets anders te doen hebben dan zich met mij te bemoeien. Mocht het echter volgens uw mening, nodig zijn dit wel te doen, gelieve mij dan uw bedenkingen kenbaar te maken.

Hiermede Gode bevolen. Amen.

Te Wittenberg donderdag na Trinitatis Anno 1525.

Verder schreef hij aan iemand die hij bijna had vergeten en die toch onder de eersten van de uitgenodigden had moeten behoren, daar zonder hem Luther nimmer zijn Käthe had verkregen, de Torgause koopman, Leonard Koppe.

"Lieve, eerwaarde vader prior," schreef hij hem schertsend: "U weet wat er met mij is gebeurd, dat namelijk de non, die u twee jaar geleden met Gods hulp uit het klooster hebt vervoerd, nu weer in een klooster gaat, maar thans niet om de sluier aan te nemen, maar om als een eerbare huisvrouw doctor Luther te dienen in het oude, lege Augustijnerklooster te Wittenberg, waar hij tot hertoe geheel alleen woonde. Het behaagt God vaak verwondering te wekken, en mij en de hele wereld als dwazen te doen handelen. Ik nodig u dus bij dezen, de volgende dinsdag, na St. Jan, mijn bruiloft bij te wonen, maar te komen zonder huwelijksgeschenk."

In de brief aan Spalatinus, wiens zegen en gebed Luther vraagt, heet het: "Nog erkennen de wereld en de wijzen van de wereld het vrome en heilige werk van God niet, en beschouwen het alleen als een goddeloos en duivels werk van mij. Daarom wil ik door mijn huwelijk het oordeel van diegenen te schande en te niet maken, die ook later daarin niet het werk van God willen zien."

De met verlangen tegemoet geziene dinsdag kwam eindelijk. Geheel Wittenberg deelde in de algemene vreugde en duizenden hartelijk gemeente gebeden stegen ten hemel. Binnen in het zogenoemde 'Zwarte Klooster' waar Luther woonde, was een talrijk disgezelschap verzameld om doctor Maarten, aan wiens zijde Catharina in een droom van storeloos geluk toeluisterde naar wat door de gasten ter ere van het jonge paar werd gesproken en wat haar heer gemaal daarop antwoordde.

Zij leefde als in een roes van zaligheid. Zij had het gevoel alsof zij van een eenvoudige jonkvrouw plotseling tot koningin verheven was, want dat hij die aan haar zijde zat een vorst was op het gebied van de geest, bewees haar niet alleen de lof van zijn vrienden, maar dat verrieden haar ook zijn vijanden door hun dodelijke haat.

En zij, de arme, eenvoudige Käthe zou nu de grote man nader bestaan dan de meest vertrouwde van de vertrouwelingen, nader dan een Melanchton, een Cranach, een Bugenhagen, een Jonas! O, zij moest de hand op haar kloppend hart drukken opdat het niet zou barsten en telkens weer steeg uit haar ziel de innige bede "Heere, wees mij nabij, dat ik mij niet verhovaardige, maar ootmoedig blijve te allen tijd!"

Op Luthers gelaat was niettegenstaande de dankbare vreugde, die er op te lezen stond, nog steeds een trek zichtbaar die sprak van zekere onrust en meermalen had hij dan ook zijn Käthe toegefluisterd: "Nu durf ik geen hoop meer koesteren. God heeft mij deze wens willen ontzeggen, opdat mijn geluk niet te groot worde."

Käthe wist wel wat hij bedoelde en drukte met medegevoel onder de tafel zijn hand.

Doctor Joh. Rühel, Joh. Dürr en Kaspar Müller, de raadsheren waren aanwezig. Luthers geliefde vriend Amsdorf te Maagdenburg, Link te Altenburg en de maarschalk van de keurvorst, Dr. Johan van Dolzig, waren eveneens verzocht. Link, die niet met aardse goederen was gezegend, moet, zoals Käthe dat wenst, geen huwelijksgeschenk meebrengen.

Natuurlijk mocht ook Leonard Koppe niet ontbreken, die Luther in zijn uitnodigingsbrief als "waarde vader prior" aanspreekt, en aan wie hij verzoekt: "Dat ge mijn bruid een goed getuigenis geeft, wat voor een man ik ben!"

Ook Lukas Cranach en andere vrienden uit Wittenberg waren onder de gasten. Melanchthon was er ook ditmaal niet bij. Wel verheugde hij zich erover, dat hij bij

deze gelegenheid Link terugzag, maar de vreesachtige man had zich nog niet geheel van de voor hem pijnlijke verrassing hersteld.

Of de echtelieden ringen gewisseld hebben wordt betwijfeld. Later schonk Kätke haar man een ring, die onder de schatten van het vroegere hertogelijk museum te Brunswijk nog te zien is. Het is een gouden dubbelring, met daarop een kasje, waarin een diamant (trouw en volharding) en een robijn (de zuivere liefde voorstellend) gevat zijn. Als men het kasje openschuift, dan vindt men aan de zijkanten de letters MLD (Maarten Luther Doctor) en CVB (Catharina van Bora). Aan de binnenkant van de ring staat in twee helften de tekst te lezen: WAS GOT ZU SAMEN FIEGET - SOL KEIN MENSCH SCHEIDEN. (Wat God samengevoegd heeft - scheide de mens niet). In het kunstnijverheid-museum te Leipzig wordt de ring van Kätke bewaard, maar over de echtheid ervan zijn de geleerden het nog niet eens. Hij geeft aan beide zijden van de robijn de Gekruisigde en de martelwerktuigen te zien, aan de binnenkant de woorden: "Dr. Martinus Lutherus (aan) Catharina van Bora", en daaronder: "13 juni 1525." Deze ringen zijn een prachtig symbool van de geest, die gedurende de komende 21 jaren in het 'Zwarte Klooster' heerste en de echtelieden in vreugde en leed verbonden hield.

De hoogste vreugde en eer voor de pasgehuwden was echter, dat de eerbiedwaardige bejaarde ouders van Luther aanwezig waren, wie de zoon had verzocht, "dat zij de zegen over zijn huwelijk zouden uitspreken." (Cranach heeft hen in het jaar 1527 geschilderd. De beide voortreffelijke afbeeldingen hangen in de Lutherkamer op de Wartburg. Hun gelaat, waarin de jaren diepe groeven hebben gegraven, getuigt van de ernst van een zeer werkzaam leven. Trouwhartig en schrande is hun oogopslag. Wat de schilder in de afbeeldingen voorstelt, dat geeft treffend de indruk weer, die de eenvoudige, door de zon verbrande luitjes in Wittenberg hebben achtergelaten.)

Reeds had men langer dan een uur aan tafel gezeten toen de student Johannes Pfister, die als schenker dienst deed, nader trad met de boodschap dat daar buiten een oud boeren echtpaar begeerde Doctor Maarten te zien.

Een trek van blijdschap gleed over Luthers gelaat en hij gebod hen dadelijk binnen te laten.

Daar verschenen op de drempel twee bejaarde lieden in de kleding van de Mansfeldse boeren, die bij de aanblik van het deftige disgezelschap verlegen bleven staan en niet verder durfden komen.

Luther echter verhief zich van zijn zitplaats en haastte zich tot hen. Toen hij bij hen was gekomen strekte de oude vrouw haar armen uit en riep "Maarten! mijn zoon!"

En aan zijn borst zinkende, snikte zij hevig.

Na enige ogenblikken maakte Luther zich zacht uit haar armen los om ook zijn vader te begroeten, die er bij stond zonder een woord te kunnen uiten. "Mijn dierbare vader!" sprak hij bewogen: "wees duizendmaal welkom, want ik heb er hartelijk naar verlangd u te zien, om vast te weten of u de ongehoorzame zoon weer hebt opgenomen in uw liefde. Zie, God heeft mij geleid langs wonderbaarlijke wegen, zodat wij Zijn Naam moeten loven, want wat Hij wonderbaarlijk aanvangt, brengt Hij tot een heerlijk einde."

Met deze woorden draaide hij zich om en haar bij de hand vattend, wees hij op Catharina, die ondertussen naderbij was getreden: "Vader, zie, dat is uw dochter!"

De oude man trilde zichtbaar van aandoening en de gevouwen handen naar de hemel opheffend, sprak hij: "Nu wil ik graag sterven, nu mijn ogen deze dag hebben

aanschouwd! Mijn geliefde zoon Maarten, ja u bent weer mijn zoon, en de oude Hans Luther is de gelukkigste van alle vaders!"

De bruiloftsgasten verdrongen zich nu groetend rondom de beide oude lieden, wie aan tafel de ereplaatsen naast het jonge paar werden ingeruimd en doctor Maarten sprak: "Nu is mijn vreugde volkomen. Voor alles had ik dit van de Heere gebeden, dat ik op deze dag mijn geliefde ouders van aangezicht tot aangezicht mocht aanschouwen, en Hij heeft mijn gebed verhoord! Ik neem dit aan als een bijzonder blijk van Zijn genade en ik zal er Hem dankbaar voor wezen mijn leven lang!"

II. TWEEDE BOEK. DE HUISVROUW

INLEIDING

Het "Zwarte Klooster" werd in alle stilte, met erf en tuin als een "huis vrij van lasten" door de oude keurvorst aan Luther afgestaan. Kort voor zijn dood heeft keurvorst Johan in een op 4 februari 1532 te Torgau opgestelde oorkonde de schenking bekrachtigd. Het belastingvrij afstaan bedoelde de dank van de keurvorst aan Luther uit te drukken. Ook zou het de bezitters veroorloofd zijn "om te brouwen, mouten, schenken, vee te houden en andere burgerlijke hantering, evenals andere van onze burgers en inwoners, uit te oefenen."

Met de bouw van het huis was in 1502 al een begin gemaakt. Toen Luther er zijn intrek nam, was alleen nog maar het zogenaamde slaaphuis, tevens eethuis, gereed. Het was een gebouw met drie verdiepingen, met de ingang aan de noordkant, aan de kant van het erf. De eerste verdieping bevat de belangrijkste vertrekken: een voorkamer, boven de hoofdingang; daarnaast de woonkamer (de zogenaamde Lutherkamer), waarmee een ruimere kamer, waarschijnlijk de slaapkamer, verbonden was; en eindelijk een grote hoekkamer, met een valluik, waardoor men in de benedenverdieping en ook in de keuken kwam. Deze vier kamers zien uit op het erf, tegen het noorden. Aan de zuidzijde sluiten daarbij drie vertrekken aan van verschillende grootte: een grote zaal, later de Aula van de Universiteit; een kleinere zaal; en een kamer, waardoor men in de studeerkamer van Luther kwam. In de grotere vertrekken werden voorlezingen en de huispreken gehouden, die ons in de "Hauspostille" bewaard zijn gebleven. De studeerkamer van Luther bestaat niet meer.

Al is bij de herhaalde belegeringen van Wittenberg het Lutherhuis op wonderlijke wijze bewaard gebleven, toch heeft een nageslacht zonder piëteit voor de grote Hervormer veel laten vervallen van het gebouw. In de Franse tijd, in het begin van de 19e eeuw, diende het huis als hospitaal en magazijn voor de Franse bezetting! Zelfs in de woonkamer heeft men een en ander moeten herstellen. Toch moet de bezoeker, als hij de drempel overschrijdt, zich bewust worden, dat hem een oude en eerbiedwaardige ruimte omringt. De wanden met hun beschilderde houten beschot, de betimmerde plafonds, de eikenhouten vloer, de gezellige hoekbanken, zullen wel uit de tijd van Luther afkomstig zijn, hoewel de beschildering van de plafonds en de wanden later bijgewerkt moest worden. Mogen wij aannemen, dat de grote, groene kachel in de hoek reeds toen aan de weldadig aandoende kamer haar behaaglijke warmte geschonken heeft, en dat het deze grote tafel geweest is, waarom Luther zich met de zijnen placht te verzamelen? In elk geval was deze ruimte de wijdingsvolle plaats van het gezegende gezinsleven. Hier kwam de intieme familiekring samen.

Van hier uit vloeide de zegen van de Reformatie als een stroom over alle landen.

Al spoedig nadat zij haar huis betrokken had, begon de huisvrouw te bouwen. Want het was nodig om de verwaarloosde vertrekken gezellig en behaaglijk te maken. Op de rekeningen van de Wittenbergse rekenkamer komt gedurende lange tijd een jaarlijkse, aanzienlijke post voor, voor het mengen van kalk, tegels en dakpannen, die de Raad van de stad ter beschikking stelde. Wij horen niet slechts van de bouw van een kelder en een badkamer, maar Käthe bouwde ook stallen, waarin zij met een bijzondere voorliefde er een varkensfokkerij op na hield. Men had paarden en koeien, en een menigte kippen liep er op het erf. De huisvrouw brouwde bier en bakte brood. Zij deed met goede resultaten aan tuinbouw; hop- en wijnbouw, bijen- en visteelt gingen haar het beste af.

Voor het ruwe werk kon zij over dienstmeisjes beschikken. Later horen wij nog wel meer van een "bediende", die een zekere vertrouwenspositie innam, en ook zullen wij de "zwijnenhoeder" Johannes nog ontmoeten.

Het dienstpersoneel rekende men in het huis van Luther geheel tot het gezin. De ogen van onze Reformator aanschouwden immers bij elke, ook de geringste arbeid, de wijding door het gebod van God, en wanneer hij in geloof en liefde wordt verricht, is die arbeid voor hem een dienen van God. Het gehele personeel neemt deel aan de huisgodsdienst. De huisvader staat er op, dat de dienstboden de catechismus leren, bidden, en een fatsoenlijk, christelijk leven leiden. "Godvrezend personeel" behoort voor hem, zoals hij het in de verklaring van de 4de bede zegt, bij het dagelijks brood. In zijn brieven groet Luther telkens weer het "gezamenlijke personeel."

Hij en Kätke waren voor hun dienstboden een en al goedheid, en zij zorgden van ganser harte voor hun lichamelijk en geestelijk welzijn. Met nadruk spreekt Luther in zijn preken, op de aangehaalde plaats, in de Catechismus en elders, over de plichten van heren en dienstboden. Wat de monnik reeds in zijn prachtige "Preek over de goede werken" als juist erkent, dat bracht hij als huisvader in praktijk. Hij zegt daar: "De heren en vrouwen moeten hun knechten, dienstmaagden en arbeiders niet als razenden regeren, niet alles al te nauw nemen, soms wat toegeven en terwille van de vrede iets door de vingers zien. Want het kan nu eenmaal in geen enkele stand altijd precies toegaan, omdat wij op aarde onvolmaakt leven."

Zeker had het gezin ook menige droevige ervaring, die zij met hun "gedienstige geesten" opdeden — op een keer b.v. ontpopte zich een vrouw, die zich Rosina Truchsetz noemde, en volgens haar zeggen non geweest was, als een zeer liederlijk en leugenachtig kindermeisje — verbitterde Luther en Kätke niet, hoewel de laatste, in weerwil van haar gevoelig en goedig hart, toch wel weer voor enige tijd wat strenger schijnt opgetreden te zijn.

Ook in het huis van Luther viel er te klagen over gebrek aan gehoorzaamheid, ijver en trouw van de dienstboden; over meisjes, die onderweg "van het ene huis naar het andere babbelen en allerwege kletspraatjes houden, en hun ogen overal heen wenden, die alle pannen op het dak, en alle mussen onder het dak tellen." Maar Luther wist er zich toch altijd weer met een zekere humor in te vinden.

Menigmaal kwam het vervelende dienstboden probleem ook aan tafel ter sprake. "Knechten en dienstmaagden", meende de heer des huizes dan, "hebben het beter dan hun heren en vrouwen zelf, want zij hebben geen huiselijke zorgen, zij verrichten en doen slechts hun werk. Wanneer dat achter de rug is, dan zijn zij klaar, zij eten en drinken en zingen er een liedje bij. Mijn Wolf1 (Wolfgang Sieberger, de trouwe bediende van Luther, die hij als zijn zoon behandelde) en Orthe (Dorothea), mijn bediende en mijn keukenmeid, die hebben het veel beter dan ik en mijn Kätke, want het huwelijk brengt zijn moeiten mee, en het heilige kruis."

Kätke mag dan ernstige en gerechtvaardigde klachten gehad hebben over de gemakzuchtige keukenmeid en de "kreupele Wol", voor wie Luther eens een draai-gereedschap bestelt, dat "vanzelf gaat", maar het gelukke Luther al gauw om de vrolijke stemming ook bij zijn lieve huisvrouw te herstellen, wanneer hij zich tot Veit Dietrich wendde, die een oogje had op Lena Kaufmann (niet te verwarren met Lena, Meue Lena), de nicht van Luther, en dan zei: "Wanneer ge blijft, zoals ge zijt, dan zijt ge een gelukkig man!"

De tafelgesprekken geven ons ook het antwoord van Veit: "Maar ik wil niet zo blijven, ik wil het er op wagen, of ik het beter of slechter krijg."

HOOFDSTUK X

GESMAAD EN TOCH GELUKKIG

In zijn studeer- en werkkamertje dat op de stadsgracht uitzag, zat doctor Maarten aan zijn grote eikenhouten tafel en schreef met een haast, dat zijn pen kraste. In de grote verglaasde kachel van groene steen, waarvoor zich een half volgroeid bruin hondje welbehagelijk uitstreckte, knetterde een vrolijk vuurtje van pijnbomenhout. Tegenover de kachel hing, niet ver van de boekenplank, een kostbare klok in een lang en smal huisje van cederhout, een huwelijksgegeschenk van de evangelische abt Frederik te Neurenberg, waarvan de slinger met plechtige ernst de seconden telde.

Niet ver van de schrijvende zat, in een eenvoudig zwart huisgewaad gehuld, het haar door een klein wit mutsje bedekt, Catharina aan haar spinnewiel. Zij was eveneens in haar arbeid verdiept, maar niet zó of zij kon van tijd tot tijd eens opkijken en met een liefdevolle blik haar echtgenoot gadeslaan.

Plotseling werd de stilte in het vertrek afgebroken door het vallen van een klosje uit Käthe's spinnewiel, dat met enig gedruis over de stenen vloer rolde zodat de doctor, uit zijn gedachten opgeschrikt, bijna ontsteld opsprong en om zich heen keek.

Catharina stond angstig van haar zitbankje, op. "Wees niet boos, lieve man!" zei zij smekend "Ik zal liever van hier gaan en u alleen laten, opdat ik u door mijn onvoorzichtigheid niet opnieuw store!"

Luther maakte een afwerende beweging. "Niet zó, mijn Käthe! Blijf gerust, bij mij! Ik heb het u immers al dikwijls gezegd, dat uw nabijheid mij geen stoornis is, maar veeleer een versterking en een verkwikking! Vroeger heb ik wel eens gemeend dat men als men ongehuwd bleef meer kon werken en tot stand brengen., wanneer men nimmer door een vrouw gestoord werd of door geen huiselijke zorgen werd lastig gevallen, maar thans weet ik beter. Evenals de molenaar door het klapperen van zijn molen niet wordt gestoord, maar hij integendeel uit zijn slaap wakker schrikt als de molen plotseling blijft stil staan, zo is het ook mij alsof mijn gedachten overvloediger en mijn pen gewilliger is wanneer u bij mij zit, en mijn kamer schijnt mij leeg en eenzaam als ik u niet in mijn nabijheid heb. Ach, hoe dank ik mijn God elke dag, dat Hij mij een lieve trouwe huisvrouw geschonken heeft. Wel hebben, zoals ook te verwachten is, mijn vijanden het op een schreeuwen gezet om mij zo veel zij kunnen te beschimpen, en ben ik hun door mijn huwelijk nog een erger ketter dan daarom dat ik de paus naar de kroon steek en de monniken in hun luie leven aantast, maar daaraan stoor ik mij niet meer, integendeel, ik gevoel mij van harte gelukkig en tevreden.

Want zie, indien mijn huwelijk het werk van God is, is het immers geen wonder dat de wereld er zich aan ergert? Zij ergert zich immers zelfs ook daaraan dat de Schepper Zijn vlees geeft tot heil en verzoening en spijs van de wereld! Indien de wereld aan mij geen aanstoot nam, zou ik wellicht aanstoot nemen aan haar en vrezen, dat wat ik deed niet uit God was. Daarom ook, al valt zij mij nog zo verwoed aan, ik ga mijn gang en voel mij steeds vrolijker en gelukkiger worden."

Dankbare blijdschap doortilde Catharina's gemoed toen zij deze woorden hoorde. "Ach, mijn lieve heer doctor!" sprak zij: "hoe bannen uw woorden alle zorg uit mijn hart! Zie, dat de lasteraars mijn eer aantasten is mij wel hard gevallen en dat heeft mij menige kostbare nacht de slaap geroofd; maar tienmaal meer trok ik het mij aan, dat u om mijnentwille zo veel meer haat en vijandschap te verdragen hebt. Nu u mij echter zegt dat al de laster van de wereld u niet deert en uw vreugde niet verstoort, ben ook ik getroost. Ach," ging zij na een poos voort: "indien onze vijanden maar ogen hadden om te zien, dan zouden zij wel ophouden met hun laster, zij zouden ons veeleer benijden om het stille verborgen geluk, dat ons in het huwelijk wordt geschonken!"

Luther legde zijn pen weg en trok zijn vrouw naar zich toe. "Ja, mijn lieve vrouwtje, je zegt wel: het huwelijk is een heiligdom met een altaar, waarop zonder ophouden de wierook geurt; alle zorgen van het leven moeten dan ook wel licht worden, daar de één de lasten van de ander draagt. Ik heb een vrome, trouwe huisvrouw, waarop mijn hart zich kan verlaten, aan wie ik al mijn hebben en houden, ja zelfs mijn lijf en leven kan vertrouwen; ik ben dus in haar bezit zo rijk als een keizer. En jij, Kätthe, hebt een man, die de Heere vreest, die je van harte liefheeft en je hoger schat dan het koninkrijk Frankrijk of het rijk van Venetië; je bent dus een keizerin."

Catharina vleide haar van blijde trots blozend gelaat tegen haar man aan en vroeg na enige ogenblikken van stilte: "Wat bent u nu toch weer aan het schrijven?"

Luther nam een blad papier op en gaf het zijn vrouw in de hand. "Zie, deze regels zijn hamerslagen op een gekroond hoofd, Koning Hendrik van Engeland. Wees maar niet bang, Kätthe, met die zal de "schurftige hond" of "helse wolf," gelijk hij doctor Maarten noemt, wel klaar komen: hem zal ik wel tot zwijgen brengen! Ik was bijna vergeten wat hij al in het jaar 1521 tegen mij had geschreven en op zulk een onkoninklijke aanval was dan ook wel het beste antwoord om hem geheel geen antwoord te verwaardigen, maar daar hij mij onlangs na melding van ons huwelijk opnieuw op de toon van een straatjongen begon te lasteren en te beschimpen, wil ik niet langer zwijgen, maar spreken en hem de mond stoppen. Wilt je iets horen van wat ik geschreven heb?"

Daar Catharina grote lust toonde de inhoud te vernemen, las hij haar de eerste twee bladzijden voor.

Meer dan eens viel zijn vrouw hem met tekenen van instemming in de rede. "Ach, heer doctor, hoezeer verblijd ik mij, dat u zich nu zo zachtmoedig uitdrukt! Zo hoor ik u graag en ik zou u wel willen smeken toch in het vervolg ook uw toorn aan banden te leggen, want waarlijk men wint zijn tegenstanders eerder door hen in kalmte en gematigdheid van hun ongelijk te overtuigen, dan door in drift rechts en links houwen en stoten uit te delen."

Lachend greep Luther haar hand. "Voor dat woord dank ik je, Kätthe," sprak hij teer. "Al is de eerste plicht van een vrouw nog een andere dan haar man in de uitoefening van zijn ambt en beroep te raden, daar haar gebied meer ligt in keuken en kelder, toch kan het de man nimmer schaden als zijn vrouw hem tot zachtmoedigheid vermaant en zij hem door haar eigen voorbeeld tot die deugd aanspoort. Ik moet het je openhartig bekennen, dat ik meer dan eens in felle toorn ben ontbrand en olie in het vuur heb geworpen, terwijl ik door gematigdheid en zachte woorden de gloed wellicht nog had kunnen beteugelen. Op dit punt moet je dus maar mijn tuchtmeester zijn en ik dank er God voor dat Hij mij ook hierin zulk een getrouwe hulpe aan mijn zijde heeft geschonken."¹

Terwijl Luther zo sprak, werden in de gang voetstappen hoorbaar en weldra werd de deur geopend en trad Dorothea, de dienstmaagd, binnen met een papieren rol in de hand.

"Een vreemde man heeft mij dit gegeven, met de opdracht het de doctor te overhandigen," sprak zij, de daad bij het woord voegende.

Luther opende de rol en vond daarin twee geschriften van Leipzige theologen, één in het Latijn aan hem zelf gericht van meester Joachim von der Heyden en één in het

¹ De corrigerende invloed van Catharina op Luther word inderdaad weldra bespeurd; Erasmus, eerst zijn vriend en later één van zijn heftigste tegenstanders, liet zich na Luthers huwelijk uit: "Luther begint thans zachtmoediger te zijn en woedt niet meer zo heftig met zijn pen."

Duits, geadresseerd aan Käthe, van meester Johannes Hasenberg, genaamd Myricianus.

"Ha, zie!" lachte Luther; "nu wordt Käthe Luther al een beroemde vrouw, en gaat men haar geleerde geschriften wijden!"

En met kluchtige ernst overreikte hij haar het papier.

Maar het lachen verging hem weldra, toen hij het aan hem gerichte schrijven begon te lezen en ook Käthe werd beurtelings bleek en rood van aandoening toen zij de inhoud van de anderen brief ontcijferde. Zij was niet in staat hem ten einde toe te lezen, haar hart zwol van verontwaardiging, toen zij Maarten Luther, het voorwerp van haar verering en liefde een misdadige verleider, en een kind des duivels hoorde noemen en haar de raad werd gegeven zo spoedig mogelijk uit zijn verpestende nabijheid te ontvlieden en terug te keren tot de hemelse bruidegom, jegens Wie zij haar belofte van trouw had geschonden. Met smart en angst zochten haar blikken die van de doctor, op wiens voorhoofd een donkere wolk zich samenpakte, daar ook hij bij het doorlezen van de brief door een stroom van lasteringen en smaadreuen moest waden, maar zie, de wolk verdween weer langzamerhand, zijn aangezicht toonde weer de kalmte en rust van daareven en ten laatste wierp hij met een heldere lach de brief op de tafel. Daarop wendde hij zich tot Käthe met de vraag: "Wat heeft men u geschreven, mijn lieve vrouw? O, ik zie het u al aan, dat men u hetzelfde onthaal heeft opgedist als mij. Kom aan, laat ons dus maar de wandelstaf opnemen om de raad die ons gegeven is op te volgen en op staande voet in de schoot van de alleen zaligmakende kerk terugkeren."

Met een weemoedig lachje zag Käthe tot de doctor op: "Ach, kunt u nog schertsen en lachen? Mijn hart krimpt ineen onder zulke slagen."

"Niet alzo, lieve Käthe," sprak Luther: "Ik houd goede moed, want hoe erger onze vijanden te keer gaan, des te lieflijker schijnt mij het lot dat mij geschonken is, en al hun boosaardige aantijgingen werken slechts mee om mij de heiligheid van het huwelijk steeds hoger te doen stellen."

Op dit ogenblik trad Wolfgang binnen. "Heer doctor, buiten wacht nog de bode, die het pakje heeft gebracht, wilt u hem niet enig drinkgeld geven?"

Haastig greep Luther met Zijn hand in zijn zak, maar daar hij daarin tevergeefs naar een muntstuk tastte, begaf hij zich naar de kast in de muur en nam er twee gulden uit.

"Waarlijk, de man die mij zulk een dienst bewezen heeft, mag wel een hoog loon hebben. Roep hem maar eens hier!"

Weldra trad de bode binnen en Luther klopte hem vriendelijk op de schouder. "Goede man, ga in vrede en vertel aan hen, die u gezonden hebben hoe vrolijk de beide brieven ons hebben gestemd. u zelf, als bewerker van zoveel goeds, mag daarvoor wel een beloning hebben; hier, neem deze twee gulden, nevens de zegen van doctor Maarten en zijn vrouw Käthe."

De bode wist in zijn verlegenheid niet of Luther schertste dan wel in ernst sprak, en weigerde eerst de toegestoken gave aan te nemen, maar Luther drong hem op zijn onweerstaanbare wijze het geld op te steken en wenste hem goede reis. Daarop wendde hij zich tot Käthe, die nog steeds met zeer gemengde aandoeningen had te worstelen en drukte haar liefdevol aan zijn hart. "Zie, liefste vrouw, de gehele wereld en de duivel zelfs pogen u over te halen doctor Maarten te verlaten. Maar hoe meer zij daartoe hun best doen, des te steviger houd ik u vast, want hier is het plekje waar u behoort."

Met tranen in de ogen zocht Catharina rust in de armen van de grote man, maar het waren thans geen tranen van droefheid meer.

Het was Luther in het begin van zijn huwelijk wel zeer wonderlijk te moede. Dat hij uit zijn afmattende ambtelijke arbeid en te midden van ernstige en spannende gebeurtenissen, waarmee hij zich innerlijk bezig hield, zich plotseling in een geheel nieuwe leefwijze bevond — het had voor hem een eigenaardige bekoring. "In het eerste jaar van het huwelijk", zo laat hij zich eens horen, "heeft iemand vreemde gedachten. Wanneer hij aan tafel zit, dan denkt hij: vroeger was je alléén, maar nu ben je met zijn tweeën."

Maar hoe schoon zou zich, juist in de nieuwe verhoudingen, het diepe gemoedsleven van Luther ontwikkelen! Hij, die zich voor vorsten en machthebbers niet boog, was in de intieme huiselijke omgang meegaande als een kind. Hij, die de kerkelijke ban van de paus, en de wereldlijke ban van de keizer trotseerde, was binnen zijn vier muren de zachtmoedigste mens. Hij behoorde niet tot de groten van deze aarde, wier openbare daden men wel bewondert, maar met wie men beter niet de drempel van hun huis overschrijdt. Voor hem was zijn huis een plaats van vrede, waar hij zich te allen tijde thuis voelde. Er was niets gespannens, niets gemaakts in dit huwelijk. Geen verliefdheid, geen hartstocht bond de echtelieden aan elkaar. Maar de sterke band van een oprechte, liefdevolle hoogachting hield hen van de eerste tot de laatste dag verbonden. "Het grootste genadegeschenk van God is: een vrome, vriendelijke, godvrezende en huiselijke echtgenote te hebben, met wie ge in vrede leeft, aan wie ge alles wat ge bezit, ja uw lichaam en leven durft toe te vertrouwen."

Zulk een echtgenote is Kätke geweest. Was zij mooi? Erasmus" zegt spottend, dat Luther door haar schoonheid verblind was, en noemt haar "wondermooi." Ten onrechte. De portretten, die Cranach van haar heeft geschilderd, tonen een forse en gezonde vrouw, met een rood gezicht, sterk uitstekende wangbeenderen, een breed voorhoofd, een vastberaden mond, schrandere, heldere iets naar boven gespleten ogen. Wat Luther in zijn Kätke waardeerde, was dus niet haar "schoonheid."

Tegenover Amsdorf uit hij zich eens als volgt: "Ik ben niet verliefd en ook niet hartstochtelijk, maar ik ben mijn vrouw van harte genegen."

God had hem in Kätke een vrouw toebedeeld, die liefderijk en met overgave, geduldig en dapper ook in de moeilijkste uren, met een ongeschokt vertrouwen op een alles besturende Voorzienigheid en een onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de wil van God bezielde was. Wanneer Luther eens zegt, "dat het aangenaamste leven een eenvoudige huishouding is, en met een vrome, gewillige, gehoorzame vrouw in vrede en eenheid te leven, met weinig tevreden te zijn en God te danken", dan denkt hij aan Kätke.

En hij ziet in haar wonderlijk vervuld wat hij reeds in zijn "Preek over de huwelijksstaat" (1519) zegt: "Nu is er drieërlei liefde: valse, natuurlijke en echtelijke. Valse liefde zoekt zichzelf, zoals men geld, goed, eer en vrouwen buiten het huwelijk liefheeft, tegen het gebod van God. Natuurlijke liefde is er tussen vader en kind, broers en zusters, vriend en zwager, en dergelijke. Maar de echtelijke liefde, dat is de bruidsliefde, gaat die alle te boven; zij brandt als een vuur en zoekt niet meer dan de huwelijksgeenoot. Zij zegt: Ik wil niet het uwe, ik wil noch goud noch zilver, noch dit, noch dat, ik wil uzelf bezitten, ik wil alles of niets bezitten. Elke andere liefde zoekt iets anders dan wie zij liefheeft. Deze alleen wil de gezelfde zelf als zijn eigene en geheel bezitten."

Kätke zal het heel druk krijgen in haar huishouding. Na verloop van tijd heeft een hele menigte studenten en scholieren daar onderdak gevonden. Aan de leraren, die de leiding van zijn pension hadden, gaf Luther het recht om ook een aantal leerlingen in

huis op te nemen. Veit Dietrich, die nog meermalen genoemd zal worden, had er in het begin van de dertiger jaren niet minder dan zes bij Luther aan tafel, en van Mathesius horen wij uit het jaar 1540, dat hij met verschillende scholieren in het huis vertoefde.

Tot het gezin behoorden ook een aantal nichten en neven, meest verwanten van de zijde van Luther. Er worden er in de loop der jaren ongeveer een dozijn genoemd. Hoewel ook de dochters van de in Mansfeld overleden zuster van Luther, Lena en Elsa Kaufmann, evenals de achternicht Anna Strausz, in de huishouding stevig moesten aanpakken, brachten toch de huwbare meisjes, in het bijzonder de eerste, ook veel onrust en zorg mee, en zo ook de neven.

HOOFDSTUK XI

MOORDAANSLAG OP LUTHER VERIJDELD, 1525

De geschiedenis van de Boerenoorlog in het jaar 1525 is een van de dramatische tijden uit de historie van Duitsland. Wie de schuld ervan op Luther schuift doet aan geschiedvervalsing. Luther, met z'n edel hart had medelijden met de boeren. Hij vermaande de edelen en groot-grondbezitters met trouw en zachtmoedigheid te regeren. Niet minder ernstig vermaande hij de boeren om zich niet met geweld te verdedigen. De bazuin van oproer, die Thomas Münzer, van de nieuwe leer gebruikmakend, aanrichtte, overstemde alle goede woorden. Luther poogde hen te kalmeren. 'Ik ben in hun midden geweest en ik heb mij onder hen begeven met gevaar voor lichaam en leven. Ik heb zelf ervaren, dat de Thüringer boeren des te koppiger, trotser en woedender worden, naarmate men hen meer vermaant en onderricht.'

Dat was de indruk die Luther op zijn reizen kreeg. Toen heeft hij met diepe bezorgdheid en heilige verontwaardiging tot de strijd tegen de razenden opgeroepen. In de slag bij Frankenhausen zegevierden de heren. Luther richtte een "vermaning" tot de overwinnaars om "de gevangenen en hen, die zich overgaven, genadig te zijn, zoals God genadig is voor een ieder, die zich aan Hem overgeeft en zich voor Hem verootmoedigt." Maar onbarmhartig voltrokken de overwinnaars een strafgericht over de overwonnenen.

Zoals Luther zich met het ganse gewicht van zijn persoonlijke invloed tegen de aanzwellende opstand had verzet, zo veroordeelde hij nu in de scherpste bewoordingen het gedrag van de ontaarde overwinnaars, onder wie zijn eigen landsheer een eervolle uitzondering had gemaakt. Voor Luther heeft de boerenkrijg de ernstige gevolgen gehad. De gevierde gunsteling van de natie had voor jaren de gunst van het volk verloren en de wrok van menig vorst en landsheer over zich gehaald. Weer was de grote eenzaamheid over hem gekomen. Hij vreesde, dat hij zijn werk weer helemaal van voren af moest beginnen. Zijn leven was in gevaar. Zijn leer scheen de ondergang nabij. Zijn vijanden, de rooms-katholieken, jubelden.

"Wat blijft Hans toch lang uit! Er zal hem toch niets zijn overkomen?"

"Wees niet bang, Eberhard, hij was degene die het felst, in kwaadheid ontstak over dat nieuwe schelmstuk van de ketter. Kastelein, vul mijn kruik nog eens"

"De mijne ook," riep een derde stem.

Juist toen de waard het gevraagde gebracht had, stootte een jong, opgewonden edelman de deur open, en werd door de aanwezigen met luidruchtige vreugde begroet. Wij bevinden ons in een, herberg dicht bij Wurten, "de blauwe Snoek." De spaander, in olie gedrenkt, die tot lamp moet dienen, geeft slechts een zeer spaarzame

verlichting en hult de gelaatstreken van de vier mannen zeer afwisselend in licht en schaduw.

Alles is onzindelijk in het bedompte vertrekje, even onzindelijk als de waard zelf, wiens wambuis overdekt is met kleine vlekken en wiens gelaat niet op een vriendschappelijke voet schijnt te staan met schoon water. Waarschijnlijk is het lang geleden sinds hij zulke voorname gasten ontving, want ook hun schijnt het in dit hol niet bijzonder te bevallen, zij zetten althans slechts met weerzin de kruik aan de mond. Het zijn vier jonkers uit de omtrek, die wij hier aantreffen: Hans von Soldau, Eberhard von Kriebitsch, Wolf von Steinbach, en Joachim von Spergau, die in de eenzame herberg de Blauwe Snoek, een geheime bijeenkomst houden.

"Het is goed, Hans, dat u komt!" riepen zij de laatstgekome tegen, terwijl tevens de herbergier een duidelijke wenk ontving om zich te verwijderen.

"Duidt mij niet ten kwade, vrienden, dat ik mij niet trouw aan het afgesproken uur heb gehouden," gaf Hans von Soldau met een krijsende stem ten antwoord, nadat hij had plaatsgenomen. "Ik wilde eerst nog nadere berichten inwinnen of het waar was wat mij ter ore was gekomen, n.l. dat het geluk ons voornemen gunstig was en ons weldra een geschikte gelegenheid zou schenken om onze wraak te koelen aan de onverlaat."

"Wat meent u?" riepen de drie anderen als uit één mond.

Met een vertoon van gewicht hief Hans von Soldau zijn handen in de hoogte. "Houdt u rustig, en luistert! Ik ben begonnen met tot mijn biechtvader te gaan en de biecht af te leggen, opdat ik met te meer moed en zekerheid mijn werk zou kunnen volvoeren. De eerwaarde vader heeft mij dan ook zijn zegen gegeven en mij beloofd dat in de hemel een rijke beloning mijn deel zal zijn. Toch waarschuwt hij tegen een openbare gewelddaad, waardoor een nieuw vuur zou kunnen ontbranden, even vreselijk als de nauwelijks gedempte Boerenoorlog; het moet meer in het geheim geschieden, zodat niemand weet waar de ketter gebleven is."

Hier stond de spreker op, om op gezwollen toon voort te gaan: "Vrienden! Broeders! Wij zijn thans allen in dezelfde toestand. Ieder van ons is door de onwelkome terugkeer van onze zusters in ons erfdeel verkort. Hebben wij daarom onze ouders er toe aangezet onze zusters in het klooster te doen gaan, opdat deze nietswaardige monnik haar de poorten er van weer zou openen, om haar te doen terugkeren in het ouderlijk huis? Wee over u, Luther! In Nimptschen is het u gelukt, maar dat u ook naar Breiburg uw hand uitstrekt, zal uw ongeluk zijn!"

Met een blik, waarin een bittere haat te lezen stond, sloeg Wolf von Steinbach met zijn vuist op de tafel en brulde: "ik ben tien duizend gulden armer geworden, Luther, dat zult u betalen!"

"Wat kan mij het geld schelen!" riep Eberhard von Kriebitsch spijtig: "dat kan ik wel missen, maar die draak, mijn stiefzuster, met wie ik sinds onze kinderjaren steeds overhoop gelegen heb, weer in huis te hebben, dat is om de koorts te krijgen van ergernis!"

"Houdt u toch eens stil!" maande Joachim von Spergau aan: "opdat wij toch eerst van Hans horen waarin het geluk ons zo dienstig is."

Hans von Soldau streelde met zijn ruwe hand zijn lange rode baard en verhaalde: "De hofkapelaan en geheimschrijver van de keurvorst, Spalatin, wil de 19e november bruiloft houden en heeft ook Luther uitgenodigd daarbij tegenwoordig te zijn. Ongeveer twee uur geleden ontmoette ik de bode, die Luthers gunstig antwoord naar Altenburg bracht. Nu, zegt mij, makkers, of niet alles ons gunstig is! Wacht maar, Luther, uw laatste uur is weldra geslagen!"

Na deze woorden, op onaangenaam hese toon uitgestoten, volgden enige ogenblikken van stilte, zodat Hans verwonderd zijn deelgenoten in het moordplan aanzag en hun verstoord vroeg:

"Wat scheelt er aan, lafaards; laat nu de moed je al in de steek? Welnu, dan doe ik het alleen."

Joachim von Spergau, de verstandigste van de vier, antwoordde op enigszins gekwetste toon: "Pas op, Hans tast ons niet aan in onze eer! Dat is geen lafheid, wanneer het hart zich eerst eens bedenkt eer het zijn ja en amen uitspreekt op het vormen van een Bloedraad."

"Wat raaskalt jij, Joachim!" riep Hans: "er is immers waarschijnlijk geen bloed te storten en mijn biechtvader kent een plaats, waar de ketter niet behoeft te sterven en toch dood is voor de wereld. Blijkt het intussen onvermijdelijk bloed te vergieten, welnu, verklaart dan nu nog plechtig of u mee wilt doen al dan niet. Nog is het tijd. Schrikt u terug voor bloed, gaat dan nog heen, ik wil wel alleen de roem hebben van de wereld te hebben verlost van een verderfelijke pest. Wilt u echter onze afspraak getrouw blijven, steekt dan uw drie vingers in de hoogte en zweert het mij!"

Men zag het de anderen aan, dat het hun enige strijd kostte om zich met een eed tot een mogelijke moord te verplichten, want deze gedachte was hun in de aanvang vreemd geweest, maar de smaad en verachting, die in Soldau's blikken te lezen stonden, dreef hen tot een ras, overijld besluit en zij staken de handen op.

Nadat de jongelieden nog nader hadden besproken hoe de aanslag zou worden uitgevoerd, betaalden zij hun vertering en verlieten te paard de herberg zich elk in de richting van zijn eigen woning behevend.

"Waarom kijk je toch zo somber, lieve Käthe?" vroeg Luther zijn vrouw: "heb je ergens pijn of is je ziel bekommerd over iets dat je voor mij verbergt?"

Catharina slaakte een diepe zucht. "Het is mij als ligt er een zware steen op mijn hart, maar ik weet zelf niet wat het is. Het gebeurt echter vaak, dat men ergens een voorgevoelen van heeft waarvan men zich geen rekenschap kan geven; nochtans, als het eenmaal bestaat, laat het zich niet verjagen."

"Wel, waarvan hebt je dan een voorgevoel?" vroeg Luther glimlachend.

"Het is mij alsof ons een groot onheil boven het hoofd hing."

Vriendelijk dreigend hief Luther de vinger op: "Jij goede, zorgende vrouw, je ziet overal schaduwen waar er geen bestaan. Weet je niet dat zulk zorgen scheppen nergens toe deugt, daar het niet alleen ons hart kleinmoedig maakt, maar ook onze God bedroeft? Wij moeten niet overal gevaren vrezen, daar Gods engelen ons immers steeds bewaken! Ik begrijp echter wat het is dat u bezwaart: je vreest dat het ons onheil zal aanbrengen dat wij de drie uit Freiburg ontvluchte nonnen in ons huis hebben opgenomen en aan onze dis laten mee eten. Maak je daarover toch geen zorgen, maar verblijd er je over, dat wij de arme vluchtelingen een veilige schuilplaats kunnen aanbieden, zolang totdat de toorn van haar bloedverwanten wat gezakt is."

"Ach heer doctor, begrijp mij toch niet verkeerd!" riep Catharina smekend uit: u weet immers wel dat ik die ongelukkigen van harte graag heb opgenomen, veel liever dan die vijf monniken uit Thüringen van onlangs, wie u met de kost nog een geheel stuk laken gaf om nieuwe pakken van te laten maken en die ten slotte nog zo ondankbaar waren en als dieven uit ons huis zijn verdwenen. Nee, onze drie Freiburgse zusters zijn mij hartelijk welkom en ik wil graag met haar delen al wat ik bezit, wij hebben daarenboven gisteren een nieuwe voorraad ontvangen van het keurvorstelijk hof: koren, bier en hout. Toch kan het wel dat mijn angst oorspronkelijk zijn grond heeft in de tegenwoordigheid van de drie nonnen, en wel in het bijzonder door één van haar,

de hertogin Urstila von Munsterberg, daar zij toch als de nicht van Hertog George, uw bitterste vijand, wel eens een groot onheil over ons huis kon brengen."

"Wees maar gerust, lieve Kathe" zei Luther geruststellend "en beveel je ziel aan de Heere. Het is een goed, Gode welgevallig werk, dat wij aan deze vluchtelingen doen en daarom ook zal God ons om harentwille geen leed doen ervaren. Moeten wij echter wel door deze zaak lijden, welnu, bedenk dan dat er geschreven staat: "Zalig zijt gij indien de mensen u smaden en vervolgen om Mijns Naams wille."

Käthe zweeg, maar haar hart bleef bezwaard. Zij was boos op zichzelf en wilde haar sombere gedachten wegedeneren, maar het ging niet.

De volgende morgen, toen na de gemeenschappelijke huiselijke godsdienstoefening de gasten met de dienstboden zich weer hadden verwijderd, trad Catharina met een ernstig gelaat op haar man toe. "Lieve heer doctor," zei zij: "nu weet ik de reden van mijn angst, de Heere heeft het mij deze nacht in een droom getoond. Hecht u iets aan dromen?"

Luther zag haar peinzend aan. "De Heilige Schrift leert ons, dat God zich soms van dromen bedient om de mensen Zijn gedachten te openbaren en iets omtrent de toekomst te tonen, hetzij tot waarschuwing, hetzij tot vermaning. Wat hebt je nu echter in je droom aanschouwd?"

"Niets goeds," was Catharina's antwoord: "integendeel, iets, dat mij het angstzweet deed uitbreken. Ik zag u op een open wagentje naar de bruiloft van uw vriend Spalatin reizen. Onderweg echter sprongen vier geharnaste mannen uit het struikgewas langs de weg op u aan, wierpen zich op uw voertuig en hieuwen met het zwaard naar uw hoofd, zodat het bloed er langs droop. Ursula von Munsterberg, onze gast, stond er bij en rukte zich de haren uit van vertwijfeling. Nadat ik dat gezien had, werd ik wakker, recht dankbaar dat het slechts een droom was geweest. Toen ik echter opnieuw insliep, zie daar kwam de droom ten tweede male terug en ik zag weer precies hetzelfde, en nu erkende ik dat de droom geen bedrog was, maar een openbaring van de Heere, dat u die tocht niet mag doen. Ach, Heere doctor, ik smEEK u, ik bezweer u om Christus' wil, blijf thuis, blijf voor ditmaal thuis, want als u gaat zal ik van angst over u sterven."

Zij klemde zich met zo hartstochtelijke liefde aan haar gade vast en zag hem zo smekend aan, dat deze diep begaan werd met haar angst.

Hoewel hij in het begin enigszins onwillig naar de droom had geluisterd, begon zijn stemming nu te veranderen; met tedere liefde rustten zijn blikken op zijn geliefde vrouw, en na een poosje zwijgen antwoordde hij zacht maar vastbesloten: "Het spijt mij zeer voor mijn vriend Spalatin, die mij op zijn feest ongraag zal missen, maar het zou mij nog veel meer spijten wanneer u, mijn lieve, trouwe vrouw, om mijnentwille thuis zoveel angst uitstond, terwijl ik te Altenburg feestvierde. Ik zal dus blijven en Spalatin een boodschap zenden dat hij mij niet moet verwachten."

Gevolgd door Catharina's dankbare blik waaruit de hartelijkste liefde en toewijding spraken, begaf Luther zich naar zijn studeercel en schreef aan zijn vriend:

"Mijn waarde Spalatin!

Hoe graag zou ik uw bruiloft bijwonen en blijde zijn met de blijden, maar er heeft zich voor mij een verhindering opgedaan, die maakt dat ik niet kan komen, namelijk de tranen van mijn Käthe, die gelooft dat u niets minder van mij verlangt dan mij in een zeer groot gevaar te begeven. Een gevaar voor mijn leven vreest haar bezorgd gemoed, voorgelicht door een tot twee malen toe herhaalde droom, en zij verwacht

dat onderweg moordenaars mij zullen aanvallen. Dit nu schijnt mij zelf niet heel onmogelijk, daar het mij ter ore is gekomen dat de onlangs bewerkte bevrijding van de nonnen uit Freiburg een grote ontevredenheid heeft verwekt onder de edellieden in Hertog George's rijk. Hoewel ik nu weet, dat ik overal in Gods hand ben en dat niemand mij een haar van mijn hoofd zou krenken zonder Zijn wil, zo gevoelt mijn hart toch deernis met mijn geliefde vrouw, die gedurende mijn afwezigheid dodelijk beangst zou zijn om mijnentwille. Wil mij daarom niet ten kwade duiden dat ik uw huwelijk niet kan bijwonen en houd u overtuigd dat ik nochtans Gods rijkste zegen en genade over u afbid.

Wittenberg op St. Maartensdag
11 November 1525
Maarten Luther"

Nog geen volle twee weken waren verstreken toen er van Spalatin een brief kwam aan zijn vriend Luther gericht, waarin hij schreef:

"Mijn geliefde broeder Maarten!

Hoewel het mij in het eerst zeer speet dat u op onze bruiloftsdag niet aanwezig was, daar ik mij op uw tegenwoordigheid ten zeerste verheugd had, zo verblijd ik mij thans zeer daarover, aangezien ik erken dat Gods hand hierbij in het spel geweest is om u voor een groot gevaar te bewaren. Het is namelijk verraden, dat vier adellijke jongelieden u hebben willen opwachten en van kant maken, omdat u hun zusters uit het klooster hebt bevrijd, iets waardoor u de broeders veel schade in hun tijdelijk goed hebt veroorzaakt, daar zij nu genoodzaakt zijn de terugkerenden te onderhouden en hun erfdeel met haar te delen. Eén onder hen, Hans von Soldau vooral, is een woeste, wilde gezel, van wie alle kwaad kan worden verwacht.

Daarom, mijn vriend, druk uw lieve Kätke de hand en dank haar van harte, want zij is onder Gods leiding een goede beschermengel voor u geweest.

De genade des Heeren zij met u.

Spalatin."

Diep bewogen legde Luther de brief neer en begaf zich naar de keuken, waar hij zijn vrouw bezig hoorde. Hij trok de niets vermoedende Kätke naar zich toe, kuste haar op de beide wangen en fluisterde met ontroerde stem: "Mijn goede engel!"

HOOFDSTUK XII

NIEUW LEVEN; HANS GEBOREN, 2 juni 1526

"De aller-schoonste rozen" noemt vader Luther zijn kinderen: Johannes, Elisabeth, Magdalena, Martin, Paul en Margaretha

In de meermalen vermelde "Preek over de huwelijke staat" noemt Luther het huwelijk "de allerliefste kruiden- of rozentuin, waarin de aller-schoonste roosjes en kruiden groeien. Het zijn de lieve mensenkinderen, die naar het beeld van God geschapen zijn." Dat zijn eigen gemoed in deze wondertuin van God zulk een kostelijke verkwikking zou vinden, heeft Luther toen (1525) zeker niet vermoed.

Wanneer het christelijke gezin aan zijn Luther denkt, dan wil het hem toch altijd het liefste zien in de kring van zijn gezin; omringd en bejubeld door een vrolijke kinderschaar. Steeds opnieuw heeft het de meesters van penseel en tekenstift aangelokt om ons de grote man te laten zien in de kring van de kleinen.

Dat God in Zijn goedheid aan zijn Kätke en hem kinderen schonk, dat betekende voor Luther de vervolmaking van zijn huiselijk geluk. In blijde hoop, maar toch niet zonder vrees, zag hij de geboorte van het eerste kind tegemoet. Biddend sprak hij met God over de te verwachten gebeurtenis, en hij drukte zijn vrienden de voorbede voor Kätke op het hart.

"Zie toch eens, Wolfgang, hoe mooi al ons zaad opkomt!" sprak Luther op zekere vrolijke, zonnige namiddag in de maand juni van het jaar 1526 tot zijn manke dienaar, die tevens de post van secretaris vervulde: Wolfgang Sieberger, die juist de tuin kwam uitstropelen. "Dit zijn de radijsjes en uien uit Erfurt van mijn lieve vriend Lange, en dat ginds de augurken en meloenen die Wenzel Link mij uit Neurenberg zond. Ook de rozen uit Altenburg verheugen mijn hart; de knoppen zijn op het punt van opengaan en verraden al de kleur van haar blaadjes. Wat zal vrouwe Kätke blij zijn als ik haar de eerste breng! Maar wat is uw wambuis vuil, Wolfgang! Hebt u soms weer de meiden geholpen in de stal? Pas toch op dat u uw waardigheid niet te kort doet, geleerde Heer Secretaris!"

Wolfgang ontdeed met zijn vlakke hand zijn klederen van het stro dat er aan was blijven hangen, en antwoordde op gewichtige toon: "Als ik de meiden niet had geholpen, dan zouden wij nu een speenvarkentje armer zijn geworden, want één van onze zeven biggetjes had zich in zijn jeugdige onbezonnenheid buiten de stal gewaagd en was terecht gekomen in een moeras, waarin het dreigde te stikken."

Luther deed een vrolijke lach horen. "Wel, wel, doctor Maarten schijnt tegenwoordig boer te worden en vrouwe Kätke boerin en meester Wolfgang Sieberger boerenknecht! Waarlijk, zoveel eer had ik mij nooit durven dromen. Als ik, uit de gehoorzaal of van de kansel thuiskomend, de binnenplaats op kom, waar vroeger zulk een plechtige stilte heerste als ware het een kerkhof, dan pikt en snatert en klokt en blaast het thans aan alle zijden om mij heen, dat de angst mij om het hart slaat als ik denk: "Wat zullen de oude vrome abten en monniken in hun graven wel zeggen als zij in deze heilige ruimte zulk een ongewone, wereldse drukte vernemen! Net zo, als ik mij in mijn tuintje eens wil verlustigen aan de heerlijke bloemengeur, dan broemt en gonst het aan alle kanten van de bijen en laat meer dan eens zulk een kleine wapendrager mij voelen hoe scherp zijn pijlen zijn. En het stille klooster zelf vloeit thans over van menselijke wezens! Waar ik mij ook wend, overal vind ik een dienstmaagd; mijn dienstpersoneel wordt mij waarlijk haast te groot. Het ontbreekt er nog maar aan, dat ik van Abraham, de Jood, een oude knol koop en met een kiel aan achter de ploeg ga lopen."

Hoofdschuddend had Wolfgang toegeluisterd en met een afkeurend lachje antwoordde hij: "Eerwaarde heer doctor, u schertst en spot met de drukte in uw hof en huis, en toch had u alle reden om uw hoed af te nemen voor haar die dat alles in het leven heeft geroepen en het bestiert, want zonder dat zou het maar slecht met u geschapen staan."

"Hoezo dat, Wolf?" vroeg Luther belangstellend.

"Hoezo?", herhaalde Wolfgang en strompelde enige schreden dichter op de doctor toe.

"Dat is gauw genoeg gezegd en met ronde cijfers toe te lichten. Hoeveel bedraagt het jaarlijkse inkomen, dat de genadige Heer keurvorst u sinds uw huwelijk toestaat? Immers tweehonderd gulden. En hoeveel is er in het afgelopen jaar uitgegeven? Dicht bij de vijfhonderd gulden, daarbij gerekend de drie bekers, die voor vijftig gulden verpand zijn."

"Wolfgang!" riep Luther uit: "wat is dat voor een wonderlijke rekening?"

"Zij komt precies uit," ging de secretaris met steeds klimmende ijver voort: "daar ik volgens uw verlangen zeer nauwkeurig boek heb gehouden. En indien u eens wilt nagaan hoeveel vreemde gasten het gehele jaar door aan uw dis hebben aangezeten, hoeveel van de studenten dagelijks bij u eten, hoeveel arme doortrekkenden, hoeveel ontvluchte monniken en nonnen op uw beurs hebben geleefd, om nog niet eens te spreken van de talloze geschenken en gaven, die uw grenzeloze vrijgevigheid met open hand heeft uitgedeeld zowel aan geheel vreemden als aan uw arme bloedverwanten, als u eens denkt aan de vele huwelijks- en doopsgeschenken die u voortdurend moest geven; wanneer u dat alles bedenkt, zult u het toch wel begrijpen, dat u met de tweehonderd gulden nauwelijks vier maanden toekwam: laat staan dan een geheel jaar. Uw beurs is steeds open en ieder steekt er de hand in. Waarlijk, u zou op het ogenblik zo arm zijn als een bedelaar en wellicht voor schulden onder de toren zitten, indien niet vrouwe Catharina zo voortreffelijk had huisgehouden en niet had gezorgd voor hulpbronnen die nimmer opdrogen, maar steeds juist opbrengen wat nodig is. Daarom zie ik ook steeds met de diepste eerbied tot uw vrouw op, want het is bewonderenswaardig zoals zij bij al haar zachtmoeidigheid en vriendelijkheid een heldere, verziende blik en een bijna mannelijke kracht bezit, zodat zij, hoeveel er ook op haar schouders rust, nooit moe wordt, maar met vaste hand alles durft aangrijpen wat verricht moet worden. Al dat boeren zou echter niet nodig zijn als onze heer doctor slechts zijn voordrachten op de Hogeschool niet voor niets hield, maar er zich voor liet betalen zoals het behoort en zoals de andere professoren ook doen; en nog veel grotere sommen zou hij bezitten indien hij wilde aannemen, wat de boekdrukkers hem willen geven voor zijn boeken en inzonderheid voor het vertalen van de Bijbel. Hij zou weldra een Croesus kunnen worden en geen zorgen meer hebben voor zijn dagelijks brood."

Luther maakte een ongeduldige beweging en fronste zijn wenkbrauwen, zodat zijn ogen nog veel groter werden en een bijna dreigende uitdrukking kregen.

"Begint u weer het oude liedje, Wolfgang? U weet hoezeer u mij daarmee ergert. Heb ik u niet herhaaldelijk gezegd, dat ik het woord van God niet voor geld veil heb? Deze smaad wil ik noch voor de wereld, noch voor mijn vrienden op mij laden, dat zij tot mij zouden zeggen: u hebt het Evangelie gepredikt om geld, en Gods Woord hebt u verkocht om een rijk man te worden en alle dagen heerlijk en zonder zorgen te kunnen leven. U hebt het om niet ontvangen, geeft het om niet, spreekt de Heere. Hij, Die voor mij gestorven is, heeft het moeilijk genoeg gehad op de wereld en daarom wil ik het ook niet gemakkelijk hebben en mij althans door de wereld niet voor mijn arbeid laten belonen."

Wolfgang, die met de doctor op een zeer vertrouwelijke voet stond en veel mocht zeggen, waagde het hier hem in de rede te vallen.

"Nu ja, heer doctor, daarin hebt u gelijk. Maar indien u dan voor u zelf niets verlangt, en aardse rijkdom gering acht, is het dan toch niet uw plicht te zorgen voor de uwen, en ook aan hun toekomst te denken om hun iets te kunnen nalaten?"

"Dat zal ik zeker nooit doen," antwoordde Luther beslist: "want anders verlaten zij zich niet op God en op hun eigen handen, maar op hun geld, en hangen hun hart daaraan."

Hoofdschuddend wendde Wolfgang zich om en keerde met langzame stappen naar de tuin terug, bij zichzelf mompelend en sprekend gelijk hij gewoon was. "Ja," zo gingen ongeveer zijn gedachten: "het is een vreemde man! Hoe hoog en verheven is zijn gemoed; hoe klein lijkt één van ons met hem vergeleken. Zulk een mens heb ik nog nooit gezien! Voor anderen kan hij iets vragen op een wijze die een steen vermurwen zou, voor zichzelf echter verlangt hij niets, hoewel hij het waarlijk genoeg nodig heeft, want hij blijft maar steeds "in het register van de armoede," gelijk hij onlangs nog schertsend beweerde. Hoe velen hebben door zijn voorspraak van de keurvorst verkregen wat zij verlangden, maar voor zichzelf vraagt hij niet alleen niets, maar hij weert ook hen af, die bij de keurvorst verklappen dat Luther soms gebrek lijdt. Daarom ook mag niemand met geschenken aankomen, want hij wil toch niets aannemen, dan alleen van zijn beste vrienden en dan nog indien deze er lang op aandringen. Wanneer hij het dan nog neemt, deelt hij het dadelijk onder de armen of met zijn vrienden, zoals laatst nog die tweehonderd gulden, die de keurvorst hem vereerde en de honderd gulden die doctor Bugenhagen hem namens een onbekende toezond. Zo denk ik ook nog met verdriet aan die schone reebok, die de houtvester van de keurvorst hem onlangs zond. Wij hadden er drie, vier dagen overvloedig van kunnen eten, maar nee! toen moesten dadelijk al de vrienden komen en mee aanzitten, want anders smaakte het de doctor toch niet!

Het meest gaat mij nu echter nog ter harte dat schone vaatwerk, ook al een geschenk van onze genadige vorst, waarvan vrouwe Kätke zich bedient om de dagelijks door de raad toegestane tafelwijn uit de stadskelder te laten halen. Dat kleinood moet nu ook al verhuizen naar de predikant Agricola te Eisleben, daar deze bij zijn laatste bezoek toonde het zozeer te bewonderen. Ik hoorde al wel, hoe de doctor het zijn gast toezegde met de woorden: "ik zal het u toezenden, eer het een andere heer bekomt, want mijn vrouw is op het punt er haar hart aan te hangen en het voor zich alleen te behouden, tot streling van haar ogen."

Het was mij een heimelijk genoegen om te zien hoe de doctor de kan niet kon vinden, toen hij haar als verjaardagsgeschenk aan Agricola wou zenden, want vrouwe Catharina had haar in veiligheid gebracht. Maar wat helpt dat haar? De doctor heeft toch, zoals ik zelf met eigen ogen heb gelezen, zijn vriend geschreven, dat hij tot zijn spijt op dat ogenblik zijn woord niet kon houden, maar dat hij slechts geduld moest hebben totdat Kätke eens van de vloer was, dan zou hij het ding wel weer vinden! Hoe wonderlijk handelt hij toch vaak, waarlijk hij is niet te meten naar de maatstaf van andere stervelingen. Het is dan ook maar een wijze beschikking van de Heere, dat Hij hem een vrouw heeft geschonken, die door haar huiselijke deugden, haar spaarzaamheid, nauwkeurigheid, werkzaamheid, en huishoudelijkheid de kunst verstaat van met weinig rond te komen, ja zelfs nog wat over te houden. Het is waarlijk zijn geluk, dat hij een vrouw heeft van een geheel ander karakter dan hij zelf is, zo vormen zij samen een goed geheel."

De goede Wolfgang was onder het voeren van deze alleenspraak de stal genaderd, waar de draaibank stond, waaraan de doctor dikwijls placht te werken als hij zich met

zijn geestesarbeid wat had overspannen. Hij hoorde schreden achter zich en omziende bemerkte hij Luther, die eveneens op de stal toekwam.

"Kom laat ons eens iets draaien, mijn goede Wolf," zei Luther "en het nieuwe werktuig proberen, dat mijn vriend Link mij gisteren uit Neurenberg heeft toegezonden. Ik ben heden toch niet gestemd tot andere arbeid; het is mij zo bang te moe, dat ik mijn gedachten niet bij mijn werk kan houden.

Wolfgang haalde het werktuig te voorschijn en de beide mannen begonnen, nadat zij hun rok hadden uitgetrokken, te draaien.

Zij waren echter nog niet lang bezig geweest eer een dienstmaagd met een hoogrode kleur en met tranen in de ogen de schuur binnenstortte. "Heer doctor!" stiet zij met moeite en naar adem hijgend uit: "Heer doctor...."

Luther zag verschrikt op. "Wat is er gebeurd, Dorothea?" Maar zonder op antwoord te wachten ging het als een bliksemstraal door zijn ziel wat er gebeurd was, en een bos van plotselinge ontsteltenis en blijdschap kleurde Zijn wangen.

De dienstbode was nog te zeer buiten adem om te spreken, maar Luther begreep haar ook zonder woorden en zonder zich een ogenblik tijd te gunnen ijldde hij in zijn hemdsmouwen de binnenplaats over en enige ogenblikken later stond hij voor het bed van zijn geliefde gade, die hem het kostbaarste had geschonken wat een vrouw haar man geven kan. Daar lag het op het bed en zag zijn vader met grote ogen aan, een welgeschapen, gezonde jongen. Een uur geleden had hij zijn Catharina nog welgemoed en vrolijk door de tuin zien wandelen, nu had God de Heere hun, zó plotseling, dat hij zijn geluk nauwelijks geloven kon, hun een zoon geschonken.

Het was op 2 juni 1526, des namiddags om 2 uur.

In overvloeierende vadervreugde nam Luther het dierbare pand van hun liefde in zijn armen en drukte het aan zijn hart; dan zag hij het weer eens in de ogen en kuste het opnieuw: "O mijn geliefde hemelse Vader!" sprak hij met luider stem, en de woorden vloeiden vanzelf uit zijn ziel: "waarom is de arme broeder Maarten toch zulk een zegen waardig? Zie, het is enkel onverdiende genade, die mij zo diep neerbuigt, dat ik er van zou kunnen schreien. En u, mijn lieve zoontje, ik heet u van harte welkom! Zie, nu al klopt mijn hart voor u in warme liefde, terwijl u toch nog niets hebt gedaan om die liefde te voorschijn te roepen. Dus mag ik nu wel recht begrijpen hoe de liefde van God jegens ons, arme schepselen, ook een tegemoetkomende liefde is, die niet wacht totdat wij Hem liefhebben en wij iets voor Hem doen, nee, die niet anders kan dan ons lief hebben en ons al van de beginne, met Zijn liefde omringt en tegenkomt.

Mijn zoontje, ge zult Johannes² heten, opdat ik, zo vaak ik je naam noem, gedenk aan de genade van de Heere, Die ons heden wedervaren is. Ook ter wille van je grootvader zul je deze naam dragen, want ik zie het reeds, hoe hij de tijding van je geboorte zijn oude, vermoeide ogen weer helder zullen zien en hoe zijn verdroogde lippen de Naam van de Heere zullen prijzen."

Daarna, zich tot zijn vrouw wendende, ging hij voort: "Jij goede, lieve Käthe, hoe rijk maakt je mij en welk een steeds inniger liefde doe je in mijn hart ontgloeien! Zie, graag zou ik mijn leven geven, indien het vereist werd, om het uwe te redden. Nu echter moet ik je verlaten om zo snel mogelijk de predikant te halen en de getuigen, om deze arme heiden in het Christendom te doen opnemen."

Had Luther zijn Käthe vroeger al liefgehad en geacht, nu behoorde zijn hart haar nog veel meer toe, en Kathe, die deze vermeerdering van zijn liefde wel gevoelde, nam dikwijls het kind op haar schoot en sprak met van aandoening vochtige ogen: "Mijn

² JEHOVAH is genadig.

lieve, kleine schat, je weet nog niets en kent nog niets, en toch moet je moeder je al danken, want je hebt een grote zegen mee in huis gebracht."

Luther sloeg zijn mantel om, zette zijn baret op en haastte zich van het ene huis naar het andere, onderweg allen die hij tegenkwam de blijde tijding mededelend.

Op grond van een droom had Melanchthon een dochter voorspeld. Maar de droomuitlegging en sterrenwichelarij van zijn lieve vriend vonden bij Luther in het algemeen weinig genade.

Reeds om 4 uur van dezelfde dag - zoals toen de gewoonte was - werd het gedoopt in de parochiekerk, door diaken George Rürer. Tot verbazing van de gespannen Wittenbergers, die een bijzondere, klinkende naam hadden verwacht, noemde men het Johannes. Luther was van oordeel, dat "de gebruikelijke namen de beste waren." Men noemde het zoontje zo naar Bugenhagen, die zijn peet was, en ook naar zijn eerbiedige grootvader, die vele jaren erover in zorg verkeerd had, dat zijn geslacht wel eens kon uitsterven. Verdere peten waren Jonas, Cranach, de vice-kanselier Baier (wegens afwezigheid van de kanselier Mijner), en een zekere Nicolaas Gerbel. Van de peetmoeders vernemen wij alleen de naam van de vrouw van burgemeester Hohndorf te Wittenberg.

Men kan zich de zo echt druk bezige vader voorstellen, wanneer hij b.v. een brief aan zijn zwager Joh. Rühel, aan wie hij op de dag na de geboorte als een trotse, gelukkige vader schrijft, afbreekt met de woorden: "Nu, terwijl ik deze letters schrijf, heeft de zieke Käthe mij nodig."

Terstond moest ook de goede Spalatinus van de grote gebeurtenis weten. Luther noemt zich in een brief aan hem "een gelukkige echtgenoot, daar ik van de beste echtgenote, van de liefste vrouw, door Gods zegen een zoontje Hansje Luther heb ontvangen, en door de wonderbare genade van God vader geworden ben."

Er gaat in de volgende maanden bijna geen brief de deur uit, die geen mededelingen bevat van de vorderingen van de kleine wereldburger. Hoe kostelijk is deze naïeve vaderlijke blijdschap bij de voormalige monnik, die zoveel om handen heeft, en die ons op een keer een blik gunt in zijn geestelijke werkplaats, wanneer hij schrijft: "Ik word dagelijks zó overladen met brieven, dat tafel, stoelen, banken, voetbankjes, vensterbanken, kisten, boekenplanken en alles vol ligt met brieven, aanvragen, rechtszaken, klachten, verzoekschriften, enz."

Wij vernemen, dat het kind, dat aanvankelijk de moedermelk niet verdraagt, spoedig flink groeit, en een "homo borax et bibax" (een flinke eter en drinker) wordt. Als omstreeks Nieuwjaar het eerste tandje zich laat zien, dan wordt ook dat meegedeeld. Evenzo de eerste pogingen om te staan en te lopen. En ook, dat kleine Hansje al gauw zijn eerste kunsten vertoonde, en de vier hoeken van de kamer met de sporen van zijn aanwezigheid vereerde. Dan komt Käthe alles opruimen, zij baadt de kleine en brengt hem naar bed. Maar dat heeft tengevolge, dat de kleine duizendkunstenaar zijn lieve vriend peet Jonas geen welterusten kan zeggen.

Doch over dat onbezorgd en blij geluk vielen al spoedig droeve schaduwen. Niet alleen werd de vader zelf in de zomer van 1527 ernstig ziek, maar ook het vrolijke knaapje lag in de herfst erbarmelijk ziek. Het deed de ouders in het diepst van hun hart pijn, als zij hem zagen liggen. Bovendien kwam de pest driemaal in het huis, toen Käthe opnieuw de geboorte van een kind tegemoet zag.

Wie echter doctor Maarten in de kinderkamer zag terwijl hij met zijn kleine Hans schertste en speelde, die vroeg zich af: "Hoe! Is dat de man, wiens woord de wereld uit haar voegen licht en wiens naam op aller lippen is, de held van Worms, de profeet van de Allerhoogste? Is dat de man voor wie koningen en vorsten zich buigen en wie de paus en alle bisschoppen meer vrezen dan de Turken? Hoe kan de grote man zo klein worden met de kleine! Hoe spreekt hij met het kind in echte kindertaal! Waarlijk, hij is met recht een taalgeleerde! Niet alleen de talen van de Israëlieten, Grieken en Romeinen verstaat hij, ook met de vogelen weet hij te spreken en de taal van de kinderen gaat hem zo goed af dat men niet kan nalaten toe te luisteren wanneer men haar hoort.

Men vraagt zich dan ook af: hoe hoeft hij, op wiens schouders een zwaarder juk rust dan op die van koning of paus, de tijd om met zijn zoontje te spelen en op te merken hoe het groeit en tanden krijgt, en dat in zijn brieven aan zijn vrienden vol blijdschap te berichten? U kent ze wel, velen die zich geleerden noemen, en wat is vaak hun leven? Zeker negen van de tien zitten op hun studeerkamer begraven onder hun boeken; de boeken zijn hun kinderen, wie hun gehele kracht, al hun tijd, hun hele hart behoort, al zit beneden in de huiskamer hun vrouw met haar kinderen van vlees en bloed en al bezwijkt zij onder de drukte die zij haar bezorgen, daarover bekommeren zij zich niet; het is hun te min zich met die kleinen te bemoeien en van de hoogte van hun geestelijk leven af te dalen tot het A.B.C. van de menselijke ontwikkeling; zij hebben daartoe immers niet de tijd en tonen, wanneer de nood hen er bepaald toe dringt, ook nog evenveel geschiktheid er toe als een bok heeft tot het bespelen van de luit, zodat vrouwlief, die wel eens ongeduldig was als de professor zich nooit op de kinderkamer vertoonde, na zijn vertrek bij zichzelf zegt: "Laat hem maar liever bij zijn boeken blijven, ik kan het nog beter alleen af!"

Maarten Luther was een geleerde, voor wie menigene die wel wat verbeelding van zichzelf heeft, de hoed mag afnemen, maar hij was nog meer dan dat, hij was een waarlijk grote geest, groot, ook daar waar hij klein werd met de kleinen.

Zijn kleine Hans moet ook wel een aanvallig kind zijn geweest, want de gehele wereld had het lief en menigmaal moest zijn vader bedanken voor fraai speelgoed of lekkernijen, die de kleine waren geschonken; ook kon hij zelf nooit van een reis terugkomen zonder voor zijn lieve zoontje iets mee te brengen.

HOOFDSTUK XIII

ALS STERVENDEN, EN ZIE, ZIJ LEVEN, 1527

Wat een bedrijvigheid ontstond er in het Zwarte Klooster! Hertog George verweet Luther eens een keer: "Ge hebt te Wittenberg een toevluchtsoord ingericht, zodat alle monniken en nonnen, wanneer men onze kloosters door nemen en stelen berooft, bij u een toevlucht en verblijfplaats vinden! Verdreven geestelijken en aangevochtenen, brodeloze armen en vorstelijke personen, deden voor korter of langer tijd een beroep op de gastvrijheid van het huis. Er kwamen buitenlandse vrienden, geleerden, indieners van allerlei verzoekschriften, voorname bezoekers van de stad, die de beroemde man wilden zien. De Wittenbergse vrienden lieten zich talloze malen zien. Toen zijn vriend Agricola, die door de Reformator in het jaar 1536 naar Wittenberg was beroepen, met zijn vrouw en negen kinderen niet terstond een passende woning vond, namen Luther en Kätthe het gehele gezin op. En zij waren niet de enigen, aan wie men zulk een gastvrijheid bewees.

Het Zwarte Klooster was niet alleen een toevluchtsoord en een herberg, het leek bij tijden ook wel een hospitaal. Toen in 1527 en 1538 de pest heerste, kwam het maar niet eens een enkele keer voor, dat Luther zieken, of moederloos geworden kinderen, bij zich in huis nam. In 1537 vertoefde het gehele gezin Bugenhagen in het huis. En de liefderijke Kätke, op wie toch telkens de zwaarste last neerkwam, stemde met deze tekenen van de grenzeloze goedhartigheid van haar man met blijdschap in. In de zomer en herfst van 1537 nam zij de zeer moeilijke verzorging op zich van de weduwe van de keurvorst, Elisabeth van Brandenburg, die ziek tot haar was gekomen. In een brief aan haar schoonzoon schrijft Luther: "Mijn Kätke zit aan haar bed en vertroost haar."

En er heerste in deze huishouding zulk een orde en gezelligheid, dat het een ieder goed deed.

Maar voor de leiding daarvan was een buitengewone ijver en evenzo veel beleid en wilskracht nodig. Deze eigenschappen bezat Kätke in de hoogste mate. Luther noemt haar eens de "morgenster van Wittenberg." In de vroege morgen was zij de eerste in huis. Men hoorde dikwijls al om 4 uur haar rappe voeten door de vertrekken gaan. Alleen al wat dagelijks voor de maaltijd nodig was, vorderde de onvermoeide voorbereidingen van de huisvrouw. En daaraan liet Kätke het vanaf de eerste dag niet ontbreken.

Het was en bleef echter een geluk voor het Zwarte Klooster, dat de "morgenster van Wittenberg" erover waakte. Ja, de degelijke huisvrouw was trouw op haar post. Verstandig en moedig, wilskrachtig en welwillende, heerste zij over haar rijk aan de zijde van een man, die van zichzelf moest zeggen: "Ik ben voor de huishouding helemaal niet geschikt en slordig. Ik kan mij in het huishouden niet thuis voelen, ik ga in mijn grote huishouding ten onder." Wanneer men dit geslacht, het vrouwvolk, niet had, dan viel de huishouding met alles wat erbij behoort, tegen de grond. Des te dankbaarder heeft Luther steeds de huishoudelijke deugden van zijn Kätke erkend: "In huis vertrouw ik u de leiding toe, onder voorbehoud van mijn recht." "Mijn vrouw kan mij ergens toe overhalen, zo vaak zij dat wil, want zij alleen heeft het beheer in haar hand, en ik geef ook graag de gehele huishouding aan haar over."

En Kätke had er verstand van om hem "over te halen." Toen de kloostertuin niet meer toereikend was om de aanspraken van de keuken te bevredigen, kocht Luther op haar bidden en smeken een ander tuintje voor 90 gulden. Daarbij kwam later een aanzienlijk stuk tuingrond voor 900 gulden, en ook horen wij van een hoptuin, aan de Specke, die Luther voor 375 gulden gekregen heeft.

Nog daarvóór kon hij een hartewens van zijn Kätke vervullen. Uit de erfenis van haar ouders had haar broer Hans van Bora het kleine landgoed Zulsdorf, dat een half uur van Lippendorf lag, moeten overnemen. Daar hij het niet kon houden, nam Luther het over voor 610 gulden, waarvan de keurvorst er 600 gulden had bijgelegd. Bij de blijdschap over het bezit van haar geboortegrond kwamen de liefelijke herinneringen aan de eerste jaren van haar kindsheid. Met rusteloze ijver bracht Kätke het verwaarloosde landgoed weer in orde.

Op wat de altijd bezige vrouw ondernam, rustte een bijzondere zegen van God. Zo alleen is het te verklaren, dat Kätke in dat drukke leven staande is gebleven. Een gift aan geld had zij in het huwelijk niet meegebracht. Afgezien van de verscheidene huwelijksgeschenken, beschikte het jonge paar over 100 gulden, die de keurvorst voor de eerste inrichting had geschonken. Het traktement van de professor, dat eveneens 100 gulden bedroeg, verdubbelde de keurvorst na de bruiloft, en Johan Frederik de

Grootmoedige verhoogde het tot 300 gulden. Later kwamen daarbij aanzienlijke leveranties in natura, aan hout, voeder, mout en koren uit de voorraadschuren van de keurvorst. Ook uit keukens en kelders van andere vorstelijke beschermers en vrienden kwam menig stuk in de huishouding van Käthe. Zo had de koning van Denemarken de aardige gewoonte om Luther en zijn vrienden Melanchthon, Bugenhagen en Jonas rijkelijk van haring en boter te voorzien.

Het gezin had deze mededeelzaamheid echt nodig. Telkens weer kwam Luther door borgstellingen in geldverlegenheid, zodat zijn vriend Cranach, die toen burgemeester was, ten gunste van Luther diens borgstellingen niet meer liet gelden. In 1527 was Luther zelfs zó arm, dat hij zijn oude vriend Brisger niet eens acht gulden kon lenen. Een andere keer horen wij, dat hij geld leende om broodkoren te kopen, om dat aan de armen te kunnen geven. In zulk een tijd, dat hij zelf gebrek lijdt, komt er een arme bij hem. Käthe ligt juist te bed. Het was na de geboorte van een kind. Dan moet het peetgeld van de jonggeborene maar worden aangesproken. "God is rijk, Hij zal het wel weer goed maken." Wie graag geeft, aan die wordt gegeven; dat houdt het huis in stand. Daarom, lieve Käthe, als wij geen geld meer hebben, dan moeten de bekers er maar aan geloven. Als wij wat willen bezitten, dan moet men geven."

Luther zei dit niet slechts, maar hij handelde er ook naar. Een aandeel in de mijnbouw, dat keurvorst Johan Frederik hem in zijn blijdschap over de Bijbelvertaling wil schenken, wijst hij met een dankbetuiging van de hand, "want de duivel, die zegt, dat alle schatten in de aarde van hem zijn, is mij vijandig gezind, en hij zou mij graag de erts wegnemen, en dan moesten de andere aandeelhouders schade lijden. Het past mij veel meer om een "Onze Vader" als bijdrage te geven, opdat de erts blijft bestaan en de opbrengst goed besteed wordt." Maar hij heeft ten behoeve van een arme, die noodlijdend Wittenberg moet verlaten, met het stadsbestuur een geschil over een bedrag voor zijn "vertering." "Omdat hij een vroom, geleerd man is, moet men hem helpen... en daarom verzoek ik U, of ge hem dertig gulden wilt geven. Als er zoveel niet is, geef er dan twintig, en ik zal er tien geven. Als ook dat niet kan, geef dan de helft en ik zal de andere helft geven." Méér lag toen niet in zijn vermogen.

In de vroege ochtend van een drukkend hete zomerdag, het was zaterdag 6 juli 1527, ijlde een vrouw door de straten van Wittenberg en klopte aan de deur van de predikant Bugenhagen. Met het ongeduld van een angstig hart drong zij de studeerkamer van de geestelijke binnen met de woorden: "Ach, heer doctor, ik smeeek u om Christus' wil dadelijk met mij mee te gaan, want mijn geliefde man ligt in zware benauwdheid ter neder en ik verkeer in grote angst over hem. Zie toch eens of het u wellicht beter gelukt dan mij hem met uw woorden tot kalmte te brengen."

Bugenhagen ontstelde en vroeg belangstellend naar de toestand van zijn vriend.

"Ach" antwoordde vrouwe Catharina, - want de zieke was geen ander dan doctor Maarten Luther, - "zijn hoofd is geheel in de war en de vreselijkste beelden zweven hem voortdurend voor ogen; of ik hem nu ook al met zachte woorden toespreek, hij meent maar dat de duivel in levenden lijve op hem aandringt en zijn gehele werk zal verwoesten, en hij zit daar en staart met starre ogen in een hoek, wil spijs noch drank gebruiken en weigert het sombere vertrek te verlaten om zich in de tuin eens even te vertreden. Al in januari van dit jaar heeft hij ook zulk een aanval gehad, maar een drank van heilzame kruiden heeft hem toen weldra doen herstellen, thans echter schijnen de medicijnen hun uitwerking te hebben verloren."

Met droefheid en belangstelling had Bugenhagen toegeluisterd. Thans legde hij troostend zijn hand op Catharina's arm. "Wees niet zo beangst, lieve vriendin," zei hij: "de oorzaak van zijn lijden is niet de duivel, maar veeleer het dikke bloed, dat hem

naar het hoofd stijgt en hem allerlei drogbeelden voor ogen maalt. Ik kan wel begrijpen vanwaar deze krankheid komt. Het wreekt zich thans aan hem wat hij eens in het klooster uit onwetendheid en vermeende vroomheid tegen zijn lichaam heeft gezondigd met zijn vasten en zelfkastijdingen, waken en koude lijden. Daarbij komt nog dat hij tegenwoordig veel te veel over zijn boeken gebogen zit en hij behoefte heeft aan beweging en frisse lucht; al zijn denken en studeren grijpt zijn hoofd veel te zeer aan; al de vijandschap van de wereld bereidt zijn gevoelig gemoed een veel te zwaar lijden. Eerst de onzalige Boerenoorlog en nu weer die strijd met de Zwitsers over de sacramenten, - het wordt hem alles te veel en het kost hem deze hevige stonden. Met Gods hulp zal het echter wel weer genadig herstellen en ik zal aanstonds met u gaan om te doen wat ik kan tot dat doeleinde."

Weldra waren beiden op weg naar het Augustijnerklooster, op welks binnenplaats enige dienstboden ontsteld bij elkaar stonden, die met enige angst Luthers biechtvader aan de zijde van vrouwe Catharina zagen naderen.

Bugenhagen vond de lijder met gebogen hoofd en slap neerhangende armen op zijn stoel zitten en tot antwoord op zijn belangstellende groet sprak Luther met een droevig lachje: "Wees welkom, mijn lieve vriend, want mijn hart verlangde er naar u te zien, opdat ik bij u mocht biechten en absolutie ontvangen. Zie, alles wat ik ooit of immer heb misdreven, hetzij in gedachten, woorden of daden, hoopt zich voor mij op. Ik voel het als een ondragelijke last op mij drukken en ik smeeek God voortdurend mij, arme zondaar, genadig te zijn om Christus' wil. Ach, Bugenhagen, breng mij thans de troost des Heeren, dat ik genade zal vinden bij de eeuwige Ontfermer"

Ten diepste ontroerd schonk Bugenhagen hem de absolutie en sprak toen over de aard van Luthers ziekte.

"Ach, mijn goede doktor," sprak Luther: "Zulke uren als ik thans doorleef mogen mij wel herinneren aan de apostel Paulus en zijn lijden, toen hij door de satansengel met vuisten geslagen werd, want een lijden als dit kan geen natuurlijke oorzaak hebben. O, daar ik in mijn uitwendige wandel meestal een vrolijke geest vertoon, denken velen dat mijn weg over louter rozen gaat, maar God weet hoe anders het vaak met mij gesteld is."

Bugenhagen begon dezelfde troostgronden te herhalen, die hij ook tegenover vrouwe Käthe had aangevoerd, maar hij bemerkte wel dat zij niet veel indruk maakten op de kranke.

Ondertussen was de tijd voor het vroege middagmaal genaderd en Bugenhagen herinnerde zijn vriend aan de uitnodiging die beiden hadden ontvangen om de dis die dag te gebruiken met de maarschalk van de keurvorst, Hans von Soldau. "Het gezelschap van die achtenswaardige mannen en de frisse lucht zullen u goed doen, Maarten. Ik raad u dus: span uw krachten eens in en ga met, mij er heen."

Ook Catharina, die intussen was binnengetreten voegde haar overredingskracht bij die van doctor Bugenhagen en aan hun verenigde drangredenen gaf Luther eindelijk toe.

In de herberg waar het samenzijn zou plaatsvinden, vonden zij een uitgelezen gezelschap en een keur van spijsen, maar Luther gebruikte weinig, hoewel hij met gedwongen vrolijkheid aan het gesprek deelnam.

Reeds tegen twaalf uur verwijderde hij zich en begaf zich naar zijn vriend, Justus Jonas, de proost van een van de stadsinrichtingen. Hij zocht een rustig plekje in diens tuin en stortte zijn hart voor hem uit, want ook deze vriend was hem vaak een vertrouwd raadgever en een toevlucht in moeilijkheden.

Ook hier echter vond hij ditmaal niet de rust die hij zocht: na een wijle stond hij op en nodigde zijn vriend tegen vijf uur de avondmaaltijd bij hem te komen gebruiken.

Toen Jonas op het afgesproken uur verscheen, vond hij de doctor op zijn bed liggen. Hij voelde zeer zwak, en klaagde over een hevig ruisen en gonzen in zijn linkeroor. Plotseling voelde hij een flauwte naderen en riep om water; Jonas haalde met grote haast het verlangde en besprengde er zijn gelaat en rug mee.

Dit scheen de lijder goed te doen, althans hij ging stil weer liggen en sloot de ogen. Doch weldra veranderde zijn gelaat zichtbaar, zijn ganse lichaam werd ijskoud en trilde van de koorts. Met moeite vouwde hij de handen en van zijn lippen klonk de vurige bede:

"Mijn God, indien U wilt dat dit mijn laatste uur op aarde zij, zo geschiede Uw wil. Maar ach Heere, straf mij niet in Uw toorn en kastijd mij niet in Uw grimmigheid. Wees mij genadig, Heere, want ik ben zeer verzwakt; genees mij Heere want mijn beenderen zijn verschrikt. Ja mijn ziel is zeer verschrikt, en U Heere, hoe lang! Keer weder, Heere red mijn ziel, verlos mij om Uwer goedertierenheid wil! Want in de dood is Uwer geen gedachtenis, wie zal U loven in het graf? Ik ben moede van mijn zuchten; ik doe mijn bed de hele nacht zwemmen, ik doornat mijn bedstede met mijn tranen. Mijn oog is doorknaagd van verdriet, is verouderd vanwege al mijn tegenpartijders. Wijkt van mij, alle gij werkers van de ongerechtigheid! want de Here heeft de stem mijns geweens gehoord. De Heere heeft mijn smeking gehoord, de Heere zal mijn gebed aannemen. Al mijn vijanden zullen zeer beschaamd en verbaasd worden, zij zullen terugkeren, zij zullen in een ogenblik beschaamd worden. Op U, o God, betrouw ik! Gij zijt mij een toevlucht van geslacht tot geslacht. Amen."

Terwijl hij zo zijn ziel uitstortte, was Catharina binnengetreden met de in allerijl gehaalde geneesheer, dokter Augustinus Schurf die dadelijk gebod het ijskoude lichaam met warme doeken en kussens zoveel mogelijk weer te verwarmen. Ook Bugenhagen verscheen en plaatste zich vol angst aan het voeteneinde van het bed.

Het scheen wel dat Luther niets bemerkte van allen die rondom hem stonden; zijn gedachten waren alleen op God gericht en zijn ogen bleven onafgewend ten hemel geslagen. Hoor, daar vangt hij opnieuw aan te bidden, maar thans niet met de woorden van de psalmist. Allen vouwen de handen. en luisteren eerbiedig toe, terwijl het van het bed op rustige toon klinkt:

"Dood, waar is uw prikkel? Hel, waar is uw overwinning? Gode zij dank, Die ons de overwinning heeft gegeven door Jezus Christus, onze Heere! Zie, ik leg mij neder en ik slaap in vrede, want de Heere is mijn Burcht en Schild. Heere Jezus, neem U mijn ziel. Op Uw wonden verlaat ik mij, op uw Gerechtigheid betrouw ik, U, onze enige Middelaar en Hogepriester, Die al onze zonden draagt. Ach Heere, Gij hebt Uw knecht niet de eer waardig gekeurd als martelaar zijn bloed voor U te mogen laten, maar ik wil getroost sterven evenals de Apostel Johannes, wie deze eer evenmin te beurt viel en die een nog veel krachtiger boek tegen de anti-christ heeft geschreven dan ik."

Daarop, zich plotseling tot de omstanders wendend, ging hij verder: "En u mijn vrienden, die ik zo lief heb, opdat de wereld na mijn dood niet de leugen zou kunnen verspreiden als had ik van te voren nog mijn leer herroepen, zo roep ik u op als getuigen van mijn belijdenis. Met een goed geweten verklaar ik u, dat ik steeds naar recht en waarheid heb gepredikt over het geloof, de liefde, het kruis, de sacramenten en andere artikelen uit Gods Woord; ik leerde het u volgens het bevel van God, Die mij Zelf in deze dingen heeft ingeleid en mij buiten mijn eigen wil daarin heeft doen voortgaan en opwassen.

Ook geef ik u de vrijheid hen te weerleggen, die mij verwijten dat ik te scherp en te kras heb geschreven tegen de papisten en dwaalleraars, of die beweren dat ik zelf daarover spijt gevoel, want ik weet nimmer iemands nadeel gezocht te hebben, veeleer het heil en het welzijn ook van mijn vijanden op het oog te hebben gehad. Ach, ik zou graag nog wat blijven leven, daar er tegen hen nog menig woordje te zeggen zal zijn; maar de wil van God geschiede: Christus is toch sterker dan Belial en Hij vermag Zich uit elke steen een dienaar te verwekken, die in Zijn Naam strijdt."

Hier vielen zijn blikken op zijn vrouw, die stil wenend een weinig ter zijde stond. Hij wenkte haar tot zich, vatte haar hand in de zijne en sprak: "Mijn dierbare Kätthe, ik smeeek je om indien God mij ditmaal tot Zich wil nemen, vrede te hebben met Zijn wil. Je bent mijn wettige vrouw, daarvoor moet je zich ook te allen tijde houden en niet daaraan twijfelen. Laat de blinde wereld er over zeggen wat, zij wil, richt je leven maar naar Gods Woord en klem daaraan vast, dan heb je een onfeilbare troost tegen alle duivelen en lasteraars."

Hij ging weer liggen en zijn adem ging met moeite, zodat het bijna klonk als het gerochel van een stervende. Nadat hij heeft gebeden, vraagt hij: "Waar is toch mijn allerliefste Hansje?"

Men brengt het kind bij hem, het lacht tegen zijn vader. Het kind werd binnen gebracht en lachte zijn zieke vader vriendelijk toe. Nu streelde de koude bleke hand de warme rode wangen van het knaapje en de witte lippen openden zich tot de vaderlijke zegen. *"Ach, mijn arme kindje, nu beveel ik mijn dierbaarste Kätthe en mijn dierbaarste weesje aan mijn geliefde, trouwe, machtige God. U bezit niets, want ik laat u geen aardse schatten na, maar God de Heere bezit genoeg. O mijn God, ik dank U van harte dat het Uw wil was mij op aarde arm te doen zijn en van Uw genade te doen leven. Daarom kan ik nu mijn vrouw en mijn kind huis noch akker, geld noch goed achterlaten. Gelijk U ze mij gegeven hebt, zo geef ik ze U ook terug. U rijke, getrouwe God, voed, leid en verzorg U hen, zoals U mij tot hiertoe genadig gevoed, geleid en verzorgd hebt, o Vader van de wezen en Man van de weduwen."*

Catharina's hart werd doorvlijmd door nameloze smart. Ach, welk een lijdensweg deed Gods ondoorgroondelijke raad haar betreden! Twee jaren slechts had zij het onuitsprekelijke geluk mogen smaken, de gade van deze man te zijn en in de schaduw van zijn grootheid weg te schuilen; en nu zou zij alleen staan, een weduwe met een hulpeloos kind op de arm en één onder het hart, arm en onverzorgd, overgelaten aan de weinig betrouwbare hulp van menselijke vriendschap, prijsgegeven aan de hoon en de haat van de vijand en, die nu wat zij de dode niet meer konden aandoen, zijn weduwe op het wreedst zouden doen gevoelen!

Als zij op zichzelf en haar kindje zag, was het haar alsof zij zou vergaan van smart, maar als zij dan weer haar geliefde echtgenoot aanzag en zijn woorden hoorde, dan daalde er weer kracht in haar ziel om stil te zijn, ja zelfs om de lijder nog te bemoedigen. Zij boog zich liefdevol over hem heen en sprak, ook al dreigde haar hart te breken: "Mijn dierbaarste; heer doctor! Indien het Gods wil is, dan wil ik u ook liever aan de Heere onze God overgeven, dan u bij mij te houden. Uw heengaan zou echter niet alleen voor mij een onherstelbaar verlies zijn, maar ook voor veel vrome Christelijke vrienden, die u nog zo nodig hebben. Bekommer u daarom, mijn teerge-liefde man, niet over mij. Ik beveel u aan Gods zorg en ik hoop en vertrouw dat God u. genadig wederom oprichten. zal."

Het was alsof deze woorden de omstanders ook moed instortten, want de arts, die al alle hoop had opgegeven, beval opnieuw het verstijfde lichaam door wrijven te verwarmen. In het zweet huns aanschijns arbeidden nu trouwe liefde en vriendschap tezamen om het dierbare leven nog te behouden en de ene zucht na de andere steeg ten hemel op.

En waarlijk, daar kwam het antwoord van de eeuwige Ontfermer: "Zie, hij zal niet sterven, maar leven." Het scheen de omstanders als een wonder, maar zij zagen op het doodsbleke gelaat langzamerhand weer de kleur terugkeren en toen eindelijk de eerst nauwelijks hoorbare ademhaling weer geregeld begon te gaan, was al hun angst geweken.

De geneesheer trad op Catharina toe: "Hij leeft!" "Hij leeft!" en als was de plotselinge overgang van doodsangst tot de hoogste vreugde haar te groot, zonk zij half bewusteloos neer aan de voeten van de man, die God het middel had doen vinden om haar geliefde gemaal tot het leven terug te voeren.

Ja, het lichaam was buiten gevaar, maar de ziel werd nog - gelijk hij het zelf uitdrukte - heen en weer geslingerd tussen Christus en Belial. Hij meende dat hij voortaan wel zijn gehele overige leven door zulke stromen van twijfeling zou moeten waden, maar indien zijn God er door verheerlijkt werd, wilde hij ook dit lijden gewillig dragen.

Toen zond God hem een engel van de vertroosting, die echter voor anderen, ja voor gans Wittenberg, een engel van de verschrikking was. Wat anderen neerwierp, deed doctor Maarten weer het hoofd opheffen. Wat in anderen het vertrouwen op God schokte, en hen in de nacht van de vertwijfeling stortte, dat richtte juist de diep beproefde strijder weer op en deed zijn heldenmoed en geloofskracht herleven.

De poorten van Wittenberg moesten zich openen om een ruiter op een vaal ros door te laten, en deze deed zijn intocht met een ontbloot zwaard in de hand waarvoor alle leven wijkt, de schrik van alle onverschrokkenen: de pest.

Alles is als verlamd van schrik en ontzetting. De wilskracht is verslapt, een Turks fatalisme maakt zich van de gemoederen meester. Het bevel van de keurvorst tot de gehele Hogeschool was: Vlucht allen, hoogleraars en studenten en zoekt een schuilplaats in Jena!"

En alles gehoorzaamt in der haast aan het gebod, allen op één na. Ginds in het Augustijnerklooster zit nog de voornaamste van de professoren, het licht van de Wittenbergse academie en antwoordt op de aanmaning van de keurvorst met heilige kalmte: "Ik blijf hier, ik mag van hier niet wijken!"

Opnieuw komt het bevel van zijn vorst tot hem, gekleed in de vorm van een dringende smeking: men kan hem in Jena niet missen; maar zijn antwoord blijft hetzelfde: "Ik blijf hier, ik mag niet van hier gaan!"

Allerwege heerst doodsangst, en juist die angst is de ergste handlanger van de vreselijke ramp. Luther echter kent geen vrees; in zijn oren weerklinkt het woord van de Heiland: Een goede herder stelt zijn leven voor de schapen, de huurling echter ziet de wolf komen en vliedt. En hij bevindt zich met Bugenhagen, en Rörer, de stadskapelaan, die eveneens gebleven zijn, overal waar een zieke hulpeloos om ontferming roept, bij elke stervende die de laatste troost begeert. In zijn armen blazen zo stervenden de adem uit en een reuke des doods omgeeft hem de ganse dag, maar niets kan hem deren, het is alsof hij onaantastbaar is juist door de trouw die hij betoont. En zie, hoe meer opofferingen hij van zijn lichaam vergt, des te rijkelijker welt in hem de kracht des geestes weer op; de schaduwen van de dood wijken, de

duivel heeft geen macht meer over hem. Heel helder staat de zon weer aan de hemel van zijn inwendig leven: Jezus Christus is weer zijn kracht en zijn licht.

En zie nu ook hoe God het hem toestaat de dood allerwege zijn buit te ontrukken; hoe hij hier met een krachtig woord de overdreven angst voor de pest weet te bezweren en tot vertrouwen op God opwekt; hoe hij ginds boze vermetelheid bestraft, die God wil verzoeken door de natuurlijke geneesmiddelen te verachten, en te spotten met het gevaar voor besmetting; hoe hij ergens anders het bijgeloof bestrijdt dat men zelf genezen zou zodra men een ander had aangestoken, en nog weer hoe hij elders in vreselijke toorn ontbrandt tegen de goddelozen die met Satanische boosheid in de nog onbesmette huizen dringen, daar zij niet kunnen velen dat ook daar de pestilentie nog niet heerst.

Dat hij zelf daarbij als een offer van Zijn liefde kon vallen, en of hij zijn kostbaar leven niet moest sparen voor de kerk, daaraan denkt hij in het geheel niet. Gelijk hij het altijd rustig aan de Heere had overgelaten of Hij hem nog langer wilde gebruiken op de aarde al dan niet, zo doet hij ook thans en hij treedt de plaatsen waar de dood heerst even kalm en rustig binnen als hij anders kansel of leerstoel besteeg.

Ja, ook thans stelt hij er zich niet mee tevreden de taak van zielzorger en geneesmeester voor het lichaam op zich te nemen, ook nu nog vindt hij de tijd zich nu en dan af te zonderen aan zijn schrijftafel en hij zendt de Christenen in Halle een vertroostende brief over de dood van Winkler, de prediker die door de dolk van de Rooms en om het leven kwam, hij werkt nog voort aan zijn verklaring van de profeet Zacharia en bereidt voor wat er gedaan moet worden tot een nodige kerkvisitatie.

Zo staat hij dan ook nu als een rots op zijn post, de profeet van de Allerhoogste, het licht van de Christenheid, de trouwe herder van de Wittenbergse gemeente, en schaamrood zien zijn vijanden zwijgend hoe hij Zijn leer bezegelt met zijn daden.

En aan zijn zijde staat een heldin, de vrouw die hem door de Heere gegeven is. Zij bepaalt er zich niet toe de van zijn zware taak vermoeide echtgenoot met zachte hand het zweet van het voorhoofd te wissen en met de grootste zorg over haar zelf te waken, nee zij deelt ook zijn arbeid: zij stelt bereidwillig haar wonderbaar verschoonde huis open en neemt bereidwillig en met dappere moed op, allen die tot haar vluchten. De woede van geneesheer Schultz, die met zijn hele gezin in haar huis zijn intrek nam, komt te liggen en de dreigende pestbuil vertoont zich aan hun voet. Niet lang duurt het of ooit jonkvrouw Margaretha von Zochau, die Luther eveneens in huis had genomen, ligt, door de engel van de dood aangeraakt, op haar leger uitgestrekt. Catharina beweegt zich, zichzelf geheel vergetend, van het ene ziekbed naar het andere en de kracht van de Allerhoogste ondersteunt haar bij haar liefdewerk..

Daar komt het bericht van het sterven van een geliefde vriendin, de vrouw van de kapelaan Röhrer, die tijdens haar bevalling door de pest aangetast, haar jonge leven, met dat van haar kindje, op de vreselijke wijze moet verliezen. Thans maakt een grote angst zich van Catharina meester, want zij bevindt zich in dezelfde omstandigheden en de moed dreigt haar te ontzinken.

Ook Luthers hart begint van ontsteltenis te versagen en een nieuwe storm van vertwijfeling schijnt over hem los te breken. Bugenhagen, die thans ook nog met zijn gezin Luthers woning binnentrekt, tracht tevergeefs de vriend te troosten en te bemoedigen, want deze ziet op zijn vrouw, die van dag tot dag zwakker wordt en op zijn zoontje Hans, dat ook al de sporen van de ziekte vertoont, en zijn hart dreigt te breken.

Maar zie, God heeft betere troost dan de menselijke. Zijn vrouw blijft gespaard en hij dankt voor het geredde leven van de moeder, en voor een nieuw geschonken leven nog daarbij, want hij hield zijn kleine Hans, die ook weer begon te herstellen, een pasgeboren kindje voor en sprak: "Hans, mijn zoon: daar heeft God je een lief klein zusje geschonken!"

De winter kwam met zijn sneeuw en ijs en verjoeg met zijn stormen de doodsengel. De overlevenden haalden dankbaar adem en zij die gevlucht waren keerden langzamerhand weer terug. Luther en zijn vrouw echter bogen hun knieën en baden tot hun God: "U bent de God Die wonderen doet, u hebt aan ons huis uw macht en goedheid betoond: in zo veel huizen is de kring kleiner geworden, de onze daarentegen telt een lid meer!"

En aan zijn vriend Justus Jonas schreef Luther: "De goede God heeft mij een dochtertje geschonken, de lieve kleine Elisabeth, en heeft tevens de angst, die ik koesterde voor het leven van mijn vrouw, heerlijk beschaamd. De pest was in mijn huis binnengetreden, maar de Heere heeft het gevaar van ons gewend en haar in mijn zwijnen doen varen, waarvan er vijf zijn gestorven. Hoe dankbaar en gelukkig ben ik, dat de doodsengel zich met zulk een tol vergenoegt! Zie, nu is de pest gestorven en begraven."

De teruggekeerde vrienden stroomden nu toe en wilden zich met eigen ogen overtuigen, dat de man Gods nog leefde en hij de zijnen nog om zich had. O, hoe verblijd waren zij toen zij hem weerzagen; als een gebroken, verslagen grijsaard hadden zij hem verlaten, als een verjongd en genezen man vonden zij hem terug. Zelf toch kwam hij hen met vrolijke groet tegemoet en zijn ogen straalden van heilige blijdschap als hij hun van de reddende hand van de Heere verhaalde.

HOOFDSTUK XIV

VERLIES EN VERGOEDING, 1528

Buiten de Oosterpoort, op enige afstand van Wittenberg, bevindt zich een bron, die men er tot op heden nog aanwijst. Zij heet de Lutherbron, want Luther is het geweest, die haar in het jaar 1520 heeft ontdekt en gegraven. De zoon van de mijnwerker bezat een sterk gevoel en een zekere blik voor de metalen en schatten die in het aardrijk verborgen lagen.

Daar de bron zo aangenaam gelegen was te midden van het groen en in de nabijheid van de Elbe, zodat men het kabbelen van haar golfjes daar kon horen, had doctor Maarten zich in 1526 bij die plek een tuinhuisje laten bouwen, dat door Käthe's vaardige band met allerlei sieraden was voorzien en met het nodige huisraad gemeubeld, zodat het een recht aangenaam verblijf was geworden en een druk bezoek van vrienden er de moeite van de inrichting beloonde. Luther maakte zelf graag van dit vreedzame plekje gebruik om er met Melanchton, Cruziger, en Auerbach te werken aan zijn vertaling van het Nieuwe Testament en hier was het ook dat hij in het bijzijn van enkele geleerde medeburgers het geheel vierde hoofdstuk van Johannes, over de bron te Sichar, bewerkte.

Het was een warme zonnige dag in de maand mei van het jaar 1528. De natuur prijkte in haar feestkleed, de bomen waren getooid met het frisse jonge groen; de wilde bloemen in de velden hielden een wedstrijd in het bloeien met hun zorgvuldig gekweekte zoetoren in de tuinen en beide boden vlinders en bijen een geurig onthaal. Tussen de takken floot en tsjilpte een geheel vogelenkoor een eerste concert en zelfs

de paarden die de ploeg voorttrokken, hinnikten lustig van dankbaar genot over de vroege zomerdag.

In het tuinhuisje bij de bron buiten de Fistelpoort aanschouwen wij door de openstaande deur een lieflijk tafereel. Daar zit doctor Maarten met zijn luit in de hand te musiceren. De schone lente heeft zijn hart vrolijk gestemd en waar alles daarbuiten zingt en jubelt, kan ook hij niet zwijgen.

Aan zijn zijde zit Catharina met haar dochtertje op de schoot in zoete dromen luisterend naar de tonen van de luit, terwijl haar ogen genieten van de heerlijkheid van het voor haar liggend landschap. Toen de doctor echter te midden van Zijn fantasieën op zijn speeltuig, een bekende wijs doet horen, die hij zelf voor zijn geliefd zoontje had vervaardigd, neuriede Käthe die onwillekeurig mee, en ook de kleine Hans, die met een door Wolfgang vervaardigd houten paardje op de grond zat te spelen, zag opmerkzaam op, want hij wist al dat dit zijn liedje was.

De knaap was nu juist twee jaren oud en een vlug kereltje was hij; hij kon zich al aardig met zijn paardje bezig houden en wist zich ook zeer goed zijn ouders te doen verstaan, al waren zijn woorden niet altijd voor iedereen begrijpelijk. Het houten paard was zijn liefste speelgoed en het was bepaald een lust om te zien hoe zijn kinderlijke verbeeldingskracht het dode hout als een levend dier beschouwde en het ook als zodanig behandelde. Het had zijn eigen stal, uit drie planken in een hoek gebouwd; het kreeg zijn voer en hooi voor de nacht, en als het eens ziek was moest het medicijnen innemen en aan troostvolle toespraak ontbrak het dan niet.

Met innig welgevalen rustten de blikken van de ouders op het verstandige spel van hun eerstgeborene en Käthe maakte de opmerking: "Onze Hans zal, als God het genadig toestaat, eenmaal de troost en de vreugde van onze ouderdom zijn."

Daarop echter, terwijl haar blik viel op de zuigeling op haar schoot, ging zij op bezorgde toon voort: als ik daarentegen onze lieve kleine Elisabeth aanzie, moet ik telkens denken aan het woord van de apostel over: "Bezitters, als niet bezittende!" Zij is een kind van zorgen, in zorg geboren en met zorg bewaakt tot nu toe. Zie toch eens, hoe bleek haar wangetjes zijn en welke donkere kringen zij om de ogen heeft!"

Luther boog zich over het kindje heen en streelde de kleine handjes.

"Mijne lieve vrouw, dit woord van de apostel heeft niet alleen betrekking op zwakke kindertjes, maar al onze kinderen moeten wij steeds bezitten als niet bezittende. De Heere heeft hen ons alleen toevertrouwd opdat wij hen zouden verzorgen en opvoeden en Hij vraagt ze terug wanneer Hij dat wil."

Over Catharina's gelaat vloog een diepe schaduw. "U hebt gelijk, lieve man," zei zij: "maar toch ziet men hen liever komen dan gaan en als men er één moet afstaan, is het dan niet alsof ons hart breekt? Ach, mijn lieve kleine Elisabeth, mijn dierbaar kind!" .. Zij drukte haar lippen op het kleine bleke voorhoofdje en hete tranen vloeiden over haar wangen.

Ook de doctor werd het droef te moede en hij was blij toen hij zijn vriend Melanchton, vergezeld van zijn vriend Reichenbach, zag naderen.

"Dat dachten wij wel!" riep vrouwe Elze al uit de verte: "dat wij bij u de bron zouden moeten zoeken, daar wij u niet thuis vonden. O, welk een heerlijke meimaand hebben wij toch!"

De vrienden zetten zich neder. Vrouwe Elze naast Käthe en de beide vrienden bij doctor Maarten.

"Zo, zo!" hief deze aan: "u hebt toch een fijne reuk, vrienden, dat u geroken hebt wat zijn hoogheid, de keurvorst, mij weer heeft vereerd! Ik mag mij zelf echter evenzeer de eer geven van een fijn gemoed, daar ik wel gevoeld heb dat vandaag enkelen van

mijn vrienden mij bij de bron zouden bezoeken. Ik heb daarom ook het keurvorstelijk geschenk maar hierheen laten brengen."

Met deze woorden wees hij op een hoek, waar een vaatje stond met een grote stenen kruik er naast. "Het moet fijne, Spaanse wijn zijn", zei de bode: "tot broeder Maartens versterking."

"Het is een goede heer, onze keurvorst," merkte Reichenbach: "en hij doet verstandige dingen. Daarom echter moest u, Heer doctor, nu ook die wijze raad opvolgen en wat tot uw versterking gegeven is, alleen opdrinken."

Luther stond al bij het vaatje en liet de kruik vol lopen: "Wat wilt u, mijn waarde Reichenbach? Hoe zou de wijn mij enig nut doen als ik hem alleen moest opdrinken! Nee, evenals gedeelde vreugd dubbele vreugd is, zo is ook gedeelde wijn dubbele wijn"

Met die woorden reikte hij de advocaat de kruik toe, en toen deze nochtans weigerde, zag Melanchton hem veelbetekenend aan en sprak: "Neem haar maar, Reichenbach, de doctor is nu al vijf en veertig jaar oud geworden met die stelling en wij zullen hem dus toch op dat punt niet meer kunnen genezen."

Zo deed de kruik dus de ronde en Luthers aangeboren vrolijkheid was in het gesprek dat nu volgde weer zo aanstekelijk, dat men zou menen, dat hij nooit treurig of zwaarmoedig kon zijn.

Tegen de avond kwamen nog enige andere kennissen, Wittenbergse burgers, die een avondwandeling buiten de poort maakten. Luther nodigde hen allen zijn gasten te zijn. Toen de nodige stoelen ontbraken, namen de vrienden eenvoudig plaats op jassen en mantels die op de grond werden uitgespreid en dat verhinderde toch niet dat onder de belangrijkste gesprekken over de aangelegenheden van de stad Wittenberg en van het rijk van God, de tijd omvloog en het laat werd eer men het wist. Het was dan ook maar goed, dat tegen dat het donker werd, de trouwe Wolfgang kwam aanstropelen met warme doeken voor vrouwe Catharina en de kinderen; en met de dringende raad aan zijn doctor om voor de nacht naar huis te keren.

Gehoorzaam volgde Luther het bevel van zijn dienaar op en gemeenschappelijk legde het gezelschap de weg naar de stad af.

Met ongewone schoonheid bloeiden die zomer de rozen uit Erfurt in Luthers tuin en verheugden niet alleen het hart van hem die ze daar geplant had, maar ook van allen die hij in de tuin nodigde om Gods wonderwerken met hem te loven, of wie de gulle man een ruiker thuis zond.

Maar nog meer dan wanneer hij in de tuin was, verheugde de doctor zich als hij de kinderkamer binnentrad en hij de zacht getinte roosjes gadesloeg, die op de wangen van de kleine Elisabeth bloeiden. Wel trachtte de huisarts, doktor Schurf, met een zacht woord nu en dan die vadervreugde te temperen, maar deze bemerkte zijn waarschuwingen niet en hoopte maar steeds het beste voor de gezondheid van de kleine.

Het was echter een bosje dat de dood aankondigde. Niet lang duurde het of het zachte rood verdween voor altijd en, na de gekoesterde hoop dubbel terneergeslagen, stonden de ouders aan het bedje van hun stervend kind en gevoelden al het bittere van haar kamp, die zo lang duimde en zwaar was om aan te zien. Aan bidden ontbrak het niet, hoewel het ten slotte nog slechts een onuitgesproken zuchten was, maar de Heere sprak: *"Geef mij het kindje weder!"*

Toen het nu in de laatste stuiptrekkingen lag, en Luther, al zijn krachten bijeenrapend, sprak: *"Heere, Uw wil geschiede!"* steeg uit Catharina's hart de bittere kreet: *"Ach lieve hemelse Vader! is het dan niet mogelijk dat deze drinkbeker van ons voorbij ga? Zie, hij is zo bitter en ik geloof dat ik hem niet drinken kan!"*

Toen Luther haar diepe smart zag, sprongen ook de grote man de tranen in de ogen en hij weende als een kind.

Deze aanblik had op Catharina een wonderbare uitwerking. Eerst had zij zelf zo grote behoefte gevoeld aan troost, maar nu zij de droefheid van haar man zag, klonk het als een stem van God binnen in haar, dat zij hem troosten kon. En zie, nadat zij hem met haar liefde kracht tot dragen had geschonken, was hij ook weer in staat zelf troost te geven en zo waren zij beiden elkander ten steun, vooral op het ogenblik toen het deksel van het kleine doodkistje werd dichtgemaakt en hun lieveling het huis werd uitgedragen. Toen liep de bedroefde, maar in Jezus gesterkte vader achter de lijk-kist, te midden van het toegestroomde, wenende volk, en sprak bij het graf woorden van troost voor hem zelf en tot stichting van allen. Toen ervoer hij eerst recht welk een schat het woord van God is, dat het levendigst en krachtigst werkt, wanneer de ziel in de nacht van de droefheid verkeert, evenals de diamant, die het helderst fonkelt als hij in de donkere aarde rust.

Wolfgang had een houten kruisje getimmerd; dat plaatste hij op de kleine grafheuvel en de vader schreef er op:

Hic dormit Elisabeth, filiola Martini Luther. Anno 1528,

Hier slaapt Elisabeth, het dochttertje van Maarten Luther. Anno 1528

Elizabeth stierf op 3 augustus 1528, tot groot verdriet van haar ouders, gestorven. "Elizabeth heeft van ons afscheid genomen en is door de dood heen naar Christus en het leven gegaan," schrijft Luther

Door deze christelijke troost beeft de smart van de vader, die twee dagen later aan zijn vriend Hausmann schrijft: "Mijn dochttertje Elizabeth is gestorven. Het is merkwaardig, hoe ziek, en dat bijna op vrouwelijke wijze, mijn hart is achtergebleven, zó zeer doet het mij. Ik had vroeger nooit kunnen geloven, dat een vaderhart zó bedroefd kon worden om een kind."

Op de dodenakker voor de Elsterpoort werd het kind begraven. De in de kerkhofmuur ingevoegde grafsteen met Latijns opschrift bevindt zich daar thans nog. (1920)

Catharina bezat een diep gemoed en de smart knaagde dus lang en bitter aan haar zieleleven. Maar ook zij leerde een zegen van de droefheid kennen, die zij tot hiertoe niet ervaren had, dat namelijk haar huisgenoten, haar dienstboden zowel als haar kostgangers, die in een afzonderlijke vleugel van het huis woonden, hun deelneming betoonden met groter hartelijkheid en dienstvaardigheid te bewijzen, als wilden zij trachten, elk naar zijn vermogen, de treurende moeder haar verlies te vergoeden. Catharina was hun ook van harte dankbaar en vergold hen hun liefde zoveel zij maar kon.

Beter echter nog dan de mensen wist de Heere God een vergoeding te schenken voor het bittere leed; want toen op Elisabeths graf de meibloemen bloeiden, gaf de Heere aan hen een tweede dochttertje, Magdalena, op 4 mei 1529. Toen steeg uit het gelukkige moederhart de juichtoon op: "de Heere heeft genomen, de Heere heeft gegeven, de Naam des Heeren zij geloofd!"

De uitnodiging aan Amsdorf om haar peet te worden, is nog bewaard gebleven. Daarin schrijft de vader:

"Achtbare, eerwaarde heer! God, de Vader van alle genade, heeft mij en mijn lieve Kätke in Zijn genade een jongedochter geschonken. Daarom verzoek ik uw eerwaarde of u, om Gods wil de christelijke taak op u wilt nemen om voor deze arme heidin een christenvader te zijn, en haar tot het heilig christendom te brengen door het hemelse, hoogwaardige sacrament van de Doop."

In een andere lezing wordt de brief een weinig anders verwoord:

"Genade en vrede in Christus! Mijn lieve vriend en broeder Amsdorf!

Daar de goede God in Zijn oneindige barmhartigheid op onze droefheid heeft neergezien en ons voor het dode dochttertje een levend heeft weergegeven, zo verzoek ik u, u tot ons te spoeden, opdat het niet lang een heidinnetje blijve, maar weldra door het heilig Sacrament in de hemel worde ingeschreven als een erfgename des eeuwigen levens!"

Nadat de heilige handeling voltrokken was, nam Luther zijn dochttertje in zijn armen en sprak: "O jij lieve kleine Magdalena, je bent hier tweedubbel welkom; eenmaal om je zelfs wil en eenmaal ter wille van je zusje dat ons verlaten heeft en dat in jouw weer voor ons herleeft; want als ik je aanzie, dan is het mij alsof ik mijn kleine Elisabeth terug heb."

Daarna wendde hij zich naar het bed van zijn vrouw en boog zich over haar heen. "Mijn teer beminde vrouw" fluisterde hij: "hoe zal ik je toch ooit genoeg danken, dat je mij opnieuw zulk een grote schat hebt geschonken! Wat zou doctor Maarten toch zijn zonder zijn Kätke! Sinds ik u heb, ben ik niet arm meer, maar bezit ik grote rijkdommen. *Indien U mij liefhebt, o mijn God, zo spaar, verleng en zegen dit dierbare leven voor mij!*"

Het is kenmerkend voor de geestelijke gemeenschap tussen de beide echtgenoten, zoals Luther zijn Kätke deelgenote maakt van het verloop der zaken te Marburg, waar hij met de Zwitsers over het Avondmaal handelde. In een briefje van 4 oktober 1529 draagt hij haar zelfs op, dat zij Bugenhagen in enkele Latijnse zinnen de voornaamste argumenten van Zwingli moest meedelen. Het Latijn was Kätke niet geheel vreemd, zoals ook over het algemeen haar goede opleiding op de kloosterschool hier en daar merkbaar was. Luther maakte haar ook vanuit Coburg deelgenote van zijn zorgen over de Rijksdag te Augsburg, en omdat hij weet, dat zij in zorg en vertrouwen met hem één van zin is, kan hij eraan toevoegen: "Bid goedsmoeds, want zulk een gebed is goed besteed en God zal helpen."

Menig treffende opmerking maakte Kätke in het gesprek, dat de geleerde heren gewoonlijk aan haar tafel voerden. Zij durfde dat te doen vanwege de hoogachting, die men voor haar had. Op theologische vraagstukken kon en wilde zij met natuurlijke vrouwelijkheid niet ingaan, maar hoe schoon spreekt de gevoelige vrouw in haar, wanneer zij bij de geschiedenis van de offerande van Izak de opmerking maakt: "Het wil er bij mij niet in, dat God zo iets gruwelijks van iemand zou verlangen, om zijn eigen kind te vermoorden." Luther helpt haar eruit: "Lieve Kätke, kun je dan geloven, dat God Zijn eniggeboren Zoon, onze Heere en Heiland Jezus Christus, voor ons wilde laten sterven, terwijl hij toch niets in de hemel en op de aarde heeft gehad dan deze geliefde Zoon?"

Luther voelde zich rijk. Hij was rijk in zijn God en achtte zich rijk met zijn Kätke en de kinderen die zij op de wereld bracht. Rijk in aardse goederen was hij niet, zocht hij

ook niet. Het werd Luther dikwijls te veel wat er zo aan geschenken in zijn huis werd gebracht.

Reeds op 17 augustus 1529 schrijft hij aan de keurvorst, die hem een lap stof en een toga had geschonken: "Ik krijg helaas meer, inzonderheid van Uw Keurvorstelijke Genade, dan ik met mijn geweten kan overeenbrengen. Ook past het mij als prediker niet, dat ik overvloed heb, en dat begeer ik ook niet. Daarom beschouw ik ook de al te milde en genadige gunst van U.K.G. zó, dat ik tegelijk vrees, want ik zou in dit leven niet graag bij hen gerekend worden, tot wie Christus zegt: 'Wee u, gij rijken, want gij hebt uw loon reeds'. Daarenboven zou ik ook niet graag, om naar de mens te spreken, U moeite veroorzaken, want ik weet, dat U.K.G. al zóveel moet geven, dat U in uw stand niets zoudt overhouden, want te veel doet de zak scheuren. Hoewel het leerkleurige laken, waarvoor ik U.K.G. echter dankbaar ben, reeds te veel geweest zou zijn, wil ik toch wel ter ere van U de zwarte toga dragen, ook al is die voor mij te kostbaar en al zou ik nooit zulk een toga hebben kunnen dragen, als zij niet een geschenk van U.K.G. was. Daarom verzoek ik U, of U.K.G. zou willen wachten, totdat ik zelf klaag en U een verzoek doe, opdat ik door zulk een voorkomendheid van U.K.G. niet zou aarzelen om iets te verzoeken voor anderen, die zulke gunsten veel meer waardig zijn. Want ook zonder dat doet U.K.G. voor mij al te veel. Christus moge en zal het U genadig en rijkelijk vergelden!"

Niets voor zichzelf, alles voor anderen! Dat is Luther in zijn ontroerende onbaatzuchtigheid. Wij bezitten ook een brief van 3 januari 1530. Daarin schrijft hij naar aanleiding van het bericht, dat de stad Zwickau hem een geschenk wilde aanbieden, aan de plaatselijke predikant, zijn vriend Hausmann, dat zulke geschenken hem bezwaarden, en hem onder verdenking zouden brengen van een hoge welstand, die hij, als hij die bezat, niet zou kunnen verdragen. "Mij is niemand iets schuldig behalve voedsel en kleding, maar ikzelf ben in alles voor anderen een schuldenaar."

Het zou voor Luther niet moeilijk zijn geweest om tot hoge welstand, ja, tot rijkdom te geraken. Voor zijn geschriften werd hem jaarlijks 400 gulden geboden. 400 jaar later bedraagt dit bedrag ca f. 75.000,- Hij nam er niets voor. Hij hield zijn voorlezingen kosteloos. Zonder betaling nam hij dikwijls voor langere tijd het herderlijk werk in de stad Wittenberg waar. "Ik zou geen honderd gulden willen aannemen", zo zegt hij eens, "en een preek willen houden om het geld." En andermaal: "Ik wil preken en schrijven zonder dat ik ervoor betaald word, met verachting van de wereld, opdat zij mag zien, dat iemand iets goeds kan doen niet uit hoogmoed, maar omdat hij een christen is."

Toen hij zijn vertaling van *de fabelen van Aesopus*, waarvan hij in 1530 was begonnen, had voltooid, bood iemand hem daarvoor 1000 gulden. Hij sloeg dit aanbod af. Door de koninklijke onafhankelijkheid van Luther van de afgod Mammon, die door zo menig "groot" man wordt gediend, kwamen de roomsen beschaamd uit. Iemand meende, dat men Luther door omkoperij tot zwijgen zou kunnen brengen. "Men moest hem enkele honderden guldens in de hand stoppen." "Er valt met hem niets te bereiken", zo zegt een ander: "Het Duitse beest stelt geen prijs op geld, en wanneer men het hem aanbiedt, dan wil hij het niet aannemen."

Met de volkomen onbaatzuchtigheid van Luther ging een grenzeloze vrijgevigheid hand in hand. Dikwijls zei hij tot zijn tafelgenoot Cordatus: "Als ge geen geld hebt, dan heb ik nog wel enkele zilveren bekertjes." Zijn leefregel was: "Geeft en u zal gegeven worden."

HOOFDSTUK XV

LUTHER IN COBURG, KÄTHE IN EENZAAMHEID, 1530

Het langdurig verblijf van Luther op de Coburg valt in de zomer (april - oktober) van 1530, toen de rijksdag van Augsburg vergaderde. Hij reisde met keurvorst Johan, diens kanselier Brück, Melanchthon en Jonas af van Wittenberg, begeleid door zijn bediende Veit Dietrich en zijn neef Cyriacus. Men meende, dat ook Luther naar Augsburg ging, en zich dus midden onder zijn vijanden begaf. De gedachte daaraan was voor Käthe zeer verontrustend.

In het achterkamertje, het beroemde vertrekje dicht bij de stadswal, vanwaar Luther het pausdom bestormde, zat vrouwe Catharina geheel alleen. Coburg, waarheen de keurvorst heeft medegenomen naar Coburg opdat hij, ofschoon hij de rijksdag te Augsburg niet kon bijwonen vanwege de op hem rustende rijksban, toch dicht genoeg in de buurt zou zijn om de belijders van het Evangelie, met zijn raad voor te lichten en met zijn geestkracht hun moed in te spreken.

Hoewel de Hervormer door zijn ambtsbezigheden dikwijls van huis was, kon Catharina zich toch nimmer aan haar eenzaamheid gewennen. Het was alsof aan haar leven alle kleur, alle zon ontbrak, wanneer haar geliefde gade afwezig was. Zij leefde niet zichzelf, zij leefde haar man, nog meer zij leefde door hem als het kind door zijn moeder. Alles wat haar leven waarde gaf, kwam tot haar door hem. Zij was pas begonnen te ervaren wat leven was sinds zij leefde in de schaduw van zijn grote persoonlijkheid. "In zijn schaduw" zeggen wij, want zij verlangde niet te schitteren en te pralen in de wereld als de gade van de beroemde man, nee zij wenste slechts zich te laten beschaduwen door zijn grootheid; te nemen en te ontvangen uit de volheid van zijn rijkdom, dat achtte zij haar grootste voorrecht, en zichzelf vergetend, hem te dienen als een getrouwe huisvrouw, ja als een dienstmaagd, dat was niet alleen haar grootste verdienste, zij beschouwde het ook als haar zalige plicht.

Haar echtgenoot was dan ook ten volle gelukkig in haar bezit, gelijk hij wel bewezen heeft in de vele wijzen waarop hij haar lof heeft bezongen. "Ik heb een lieve trouwe vrouw, op wie mijn hart zich kan verlaten, gelijk Salomo zegt: zij doet mij goed en geen kwaad, alle de dagen mijns levens. Zij let op mijn wensen en handelt daarnaar in alles, zozeer, meer dan ik had durven verwachten. Ik kon geen gehoorzamer vrouw hebben gehad, tenzij ik er één had laten houwen uit steen. Daarom ook heb ik mijn Käthe zo lief, ja, ik bemin haar tederder dan mij zelf, dat is een gewisse waarheid: liever zou ik zelf omkomen dan dat haar en de kinderen iets overkwam. Ik schat haar hoger dan het bezit van het koninkrijk Frankrijk of de heerlijkheid van Venetië en ik zou haar niet willen ruilen voor al de schatten van Croesus. Want dat is Gods hoogste gave en genadeblijk: een vrome, zachtmoedige, godvrezende en huishoudelijke vrouw te bezitten, met wie men in vrede leeft, wie men al zijn goed en al wat men bezit, ja zijn lijf en leven veilig kan toevertrouwen."

Zo waren dan de beide echtelieden één hart en één ziel, zij behoorden bij elkaar als de twee helften van één persoonlijkheid. Het kan dan ook niet vreemd heten, dat haar huis Catharina tijdens de afwezigheid van haar gemaal heel leeg en eenzaam toescheen, hoewel er door haar dienstboden en kostgangers anders leven en bedrijvigheid genoeg heersten. Ook de nabijheid van de gebroeders **Peter en Hieronymus Weller**, die Luther haar bij zijn vertrek tot haar bescherming en veiligheid in huis had achter gelaten, konden haar haar gemis niet vergoeden. Er was voor haar maar één Luther in de wereld, evenals er maar één zon aan onze hemel staat. Wanneer

deze is ondergegaan is het nacht, en hoe al de duizenden van sterren ook fonkelen en de maan haar helderste stralen over het aardrijk uitgiet, zij kunnen toch de glans van de zon niet vervangen.

Catharina was bezig met enig naaiwerk, een kledingstuk voor haar kleine Hans, maar haar gedachten waren ver van haar arbeid.

Eindelijk legde zij de naald ter zijde en begaf zich naar de kast, zocht blijkbaar wat tussen de papieren en bracht weldra een portefeuille van geel leder te voorschijn waarin de brieven lagen, die zij uit Coburg had ontvangen; hoewel zij die al van buiten kende, las zij ze toch nog eens over en op haar gelaat kwam een uitdrukking van stil geluk, want uit deze brieven sprak opnieuw een bevestiging van het zalige gevoel dat zij steeds met zich omdroeg: dat doctor Maarten zijn vrouw liefhad met een innige, trouwe, volkomen liefde en dat ook de achting van andere brave mannen haar niet werd onthouden.

Zij kon zich nauwelijks weerhouden te glimlachen, toen zij de eerste brief ter hand nam, want daarin sloeg de doctor een zo vrolijke, schertsende toon aan, dat uit elk woord bleek hoe welgemoed hij zich gevoelde op zijn hoge post, "in het vogelenrijk," zoals bij het zelf noemde. De brief luidde als volgt:

"Genade en vrede zij u van Christus Jezus!

Mijne lieve Käthe!

Wij zijn welbehouden op onze Sinaï aangekomen, maar wij willen er een Thabor uit maken en hier drie tenten bouwen, één voor de psalmdichter, één voor de profeet en één voor Aesopus.³ Vóór wij zover komen schrijft uw trouwe minnaar u echter nog eens hoe doctor Maarten tegenwoordig een koning is geworden, of ten minste een prins, en dat hij in een groot kasteel woont met dertig bedienden in bonte livrei als papegaaien, met nog twaalf wachters en twee hoornblazers op de tinnen. Buiten dat heb ik het hier zeer stil, en aangenaam om te studeren, zonder dat het leven en gedruis van de straat mij hinderen. Wij wonen hier echter zelf een rijksdag bij. Vlak onder ons venster is een bosje, waarin de raven en kraaien een rijksdag houden en er is gestadig zulk een drukte, zulk een heen en weer gevlieg, alsof zij alle opgewonden waren van het drinken en feestvieren. Jong en oud snapt en kakelt tegen elkander in, zo onophoudelijk, dat ik mij afvraag waar zij de adem vandaan halen. Ik zou wel eens willen weten of er in uw streken nog veel van die edelen en ridders gevonden worden, want het is alsof zij allen hier bijeenvergaderd zijn. Hun keizer heb ik nog niet ontdekt, maar hun grote heren wandelen statig voorbij onze vensters, niet in prachtige dos, maar in een eenvoudig uniform; allen dragen zwarte rokken, hebben dezelfde grijze ogen, en zingen hetzelfde lied, met verschillende stemmen, naarmate zij jong en oud, groot of klein zijn. Voor een paleis of een vergaderzaal behoeven zij niet te zorgen, want het blauwe hemelgewelf strekt hun tot dak, het gewone veld tot tapijt, en hun muren zijn de einden van de aarde. Strijdrossen en wapentuig behoeven zij evenmin; met hun gevederde wagens ontvlieden zij elk gevaar. Het zijn ongetwijfeld grote en machtige heren, maar uit hun beraadslagingen heb ik nog niet wijs kunnen worden.

Zoveel ik echter door een tolk heb verstaan, beramen zij een grote veldtocht tegen tarwe, rogge en andere graansoorten en zal in die oorlog menig ridder zijn sporen verdienen, en menig heldenfeit worden verricht.

Zo zitten wij dan met het grootste vermaak naar hen te luisteren, en zien hoe vrolijk en lustig hun vorsten en bevelhebbers er van leven. Vooral scheppen wij behagen in hun

³ Luther vertaalde *de fabelen van Aesopus*,

krijgshaftige houdingen, in de ijver waarmede zij hun snavels scherpen en hun harnassen in gereedheid brengen, om een roemrijke zege over tarwe en rogge te kunnen behalen.

Wij wensen hun gezondheid en voorspoed toe en dat zij een groene heg mogen vinden om uit te rusten na de strijd. Zij doen mij denken aan de drogredenaars van de paus, met al hun gepreek en geschrijf, en ik zou die ook wel eens voor mij willen zien, om hen te horen redekavelen, die nuttige leden van de maatschappij, die tot niets anders deugen dan om alles te verslinden wat de aarde voortbrengt, en daarna te kakelen, de Hemel weet tot wanneer!

Heden hoorden wij de eerste nachtegaal, die zich tot dusverre hier nog niet scheen te vertrouwen. Het weer is heerlijk, geen regen, behalve gisteren een weinig; bij u zal het misschien anders gesteld zijn. En hiermede beveel ik u Gode aan. Het ga u wel!

Gegeven bij de Rijksdag van de graan-Turken, de 28ste april, anno 1530.

MAARTEN LUTHER"

Catharina legde de brief zorgvuldig weer in de leren omslag en haalde een tweede tevoorschijn, blijkbaar door een andere hand geschreven.

"Wat doet het mij goed!" sprak zij zacht bij zichzelf: dat zijn vrienden mij ook zo hartelijk gedenken!" En zij las de brief die Melanchton na zijn aankomst te Augsburg aan haar had geschreven:

"De genade Gods en alles goeds! Eerbare, deugdzame vrouwe Luther!

Ik zond u bericht om u te doen weten dat wij nu Goddank te Augsburg zijn aangekomen en dat wij de heer doctor in Coburg hebben achtergelaten, gelijk hij u ook ongetwijfeld zelf zal hebben gemeld. Ik hoop echter binnenkort bij hem te zijn. Ik bid u, schrijf mij spoedig eens hoe het u gaat en hoe de koopman met het koren heeft gehandeld. Als ik u ergens mee kan dienen, ben ik daartoe zeer bereid, daar zulks mijn plicht is, gelijk ik gaarne beken. Beide kanseliers, doctor George Brück en doctor Christiaan Baier, die de Evangelische geloofsbelijdenis op de rijksdag zullen voorlezen, groeten u en wensen u alles goeds. God behoeft u!

Gedateerd Augsburg, op Woensdag na St. Walpurgis.

PHILIPPUS MELANCHTON"

Onder de brief stonden nog enige woorden:

"Lieve vriendin! Ook ik wens u, uw Hans en Magdaleentje, en tante Lena een gelukkige tijd. Geef een kus voor mij aan mijn liefste zoontje.

JUSTUS JONAS"

Op de buitenste rand stond nog te lezen:

"Ook ik, Johannes Agricola van Eisleben zend u mijn groeten, lieve vrouwe Luther."

Op het papier, dat evenals de andere brieven, al enigszins versleten was, vielen twee grote droppels, die niet dienden om het schrift duidelijker te maken.

"Hoe leidt toch alles wat ons verkeerd lijkt, ten goede!" fluisterde Käthe bij zichzelf.

"De scheiding van mijn echtgenoot is mij een grote smart, en toch geeft zij mij nu als een zoete vrucht weer zulke lieve brieven, waaruit ik zie dat men mij toch liefheeft en men van mijn in trouw gedenkt."

Opnieuw volgde een brief in het handschrift van Veit Dietrich, haar kostganger en huisgenoot, die evenals Luthers neef, Cyriakus Kaufmann, tot hulp en bijstand van de doctor was meegereisd, beantwoordde een brief, die vrouwe Catharina spoedig na Magdalena's verjaardag, vergezeld van de beeltenis van de kleine, naar Coburg had gezonden:

Coburg, 19 juni 1530

"De genade Gods zij met u, eerbare, geliefde vrouwe Doctorin!

U hebt een recht goed werk verricht, dat u de doctor het portret hebt gezonden, want het heeft hem uitermate veel genoegen gedaan. Hij heeft het aan de muur tegenover de tafel gehangen in de kamer van de keurvorst waar wij eten. Toen hij het voor het eerst zag, kon hij het volstrekt niet herkennen. "Ach," zei hij: "mijn kleine Lena is immers zwart!" Maar thans bevalt het hem goed en ziet hij hoe langer hoe meer dat het Lena is. Zij gelijkt uitermate veel op Hans, in mond, ogen en neus.

Lieve vrouw Luther, ik smeeek u, maak u niet ongerust over onzen heer doctor. Hij is, Goddank, weer fris en gezond, nadat hij veel heeft moeten lijden en verduren, niet alleen vanwege de zorgen die Augsburg hem geeft en de hernieuwde lichaamsspijnen, maar ook voornamelijk door het afsterven van zijn geliefde vader, waarna hij zich een hele dag lang met zijn geliefd Psalmboek heeft opgesloten en. luid heeft geweend. Dit alles heeft hij echter gedragen als een strijdbaar held en hij heeft overmocht.

Ach lieve vriendin, ik kan de standvastigheid en opgewektheid, het geloof en de onwankelbare hoop van uw man in deze moeilijke tijden niet. genoeg bewonderen. Hij voedt die echter ook voortdurend door een vlijtig onderzoek van Gods Woord. Er gaat geen dag om, waarop hij niet minstens drie volle uren en wel de beste, tot studie het meest geschikt, in het gebed doorbrengt. Eens is het mij te beurt gevallen hem te mogen horen bidden. En o, welk een geloof in zijn woorden! Hij bidt met zulk een kracht en zoveel vertrouwen, dat men zou menen hem met een vader of een. vriend te horen spreken. Ik weet, zei hij, dat U onze God en Vader bent, en daarom ben ik er ook zeker van dat u de vervolgers van uw kinderen te schande zult maken. Doet u het niet, dan staat uw eer zowel als de onze op het spel, want het is uw zaak, wij zijn haar begonnen omdat wij wisten. dat U haar zou verdedigen en tot een zeker eind brengen. Dit ongeveer hoorde ik, van verre staande, hem met heldere, duidelijke stem bidden. Ook mijn hart brandde in mij, daar hij zo vertrouwelijk, zo opgewekt, eerbiedig en kinderlijk tot God sprak en onder het gebed op de beloften van God in de Psalmen aandrong, zeker zijnde dat alles wat hij bad, hem geschonken zou worden. Zie, lieve vrouwe Catharina, zulk een groot man hebt u tot echtgenoot, waarlijk u mag er God voor loven.

Hoe maken mijn kleine Hans het en de lieve kleine Leentje? Geef hun een kusje voor mij. U echter beveel ik, evenals tante Lena, in Gods hoede en ik groet u mede uit naam van onzen heer doctor en uw neef Cyriacus.

VEIT DIETRICH"

Aan Käthe Luther

"Genade en vrede in Christus! mijn lieve Käthe!

De bode is zo gehaast om zijn reis voort te zetten, dat ik slechts enige weinige woorden kan schrijven. U kunt doctor Pommer en allen zeggen, dat ik weldra meer hoop te schrijven. Wij hebben nog niets gehoord uit Augsburg, maar wij wachten elke dag schriftelijk bericht. Uit losse geruchten is ons ter ore gekomen dat het antwoord onzer tegenpartij in het openbaar zal worden voorgelezen; men heeft er de onzen

echter geen afschrift van willen geven, opdat zij er op zouden kunnen antwoorden. Ik weet niet of dit waar is. Als zij het licht schuwen, zullen de onzen er niet lang blijven. Ik ben sinds St. Lorentiusdag zeer gezond geweest en heb geen last meer van suizen in het hoofd. Dit heeft mij grote opgewektheid gegeven om weer aan het schrijven te gaan, want tot hiertoe was het suizen mij een grote plaag. Groet allen en alles voor mij. Een ander maal meer. God Zij met u. Amen. Houd maar aan in het gebed, want, het gaat goed en God zal ons helpen.

Verzonden op Zondag na St. Lorentius, 14 Augustus 1530.

MAARTEN LUTHER"

Aan deze brief had Käthe met een draad een andere bevestigd, die zij tegelijk had ontvangen:

"Genade en vrede in Christus! mijn lieve Käthe!

Toen ik mijn brief had dichtgemaakt, ontving ik juist de brieven uit Augsburg, en ik heb dus de bode nog even wachten opdat hij ze nog mee zou nemen. U ziet daaruit wel hoe het te Augsburg met onze zaak staat, bijna zoals ik in mijn andere brief schreef. Laat ze u maar door Peter Weller voorlezen, of door doctor Pommer. God helpt ons verder, zoals Hij nu genadig is begonnen. Amen. Thans kan ik niet langer schrijven, daar de bode, geheel reisvaardig, ongeduldig zit te wachten. Groet al mijn geliefden, in het bijzonder Hans Luther en zijn onderwijzer, die ik ook spoedig eens hoop te schrijven. Groet tante Lena en allen. Wij eten reeds rijpe wijndruiven, hoewel het deze maand hier zeer nat is geweest. God zij met u allen. Amen.

Uit de woestijn, op Maria hemelvaart 15 Augustus 1530.

MAARTEN LUTHER"

Nu kwam nog het allerbeste, iets dat afzonderlijk in een rozenrood papier was opgevouwen, de brief van Luther aan zijn geliefd zoontje Hans.

Om Catharina's mond speelde een blijde glimlach en haar ogen werden vochtig toen zij deze kostbare brief weer herlas en uit haar ziel steeg een gebed ten hemel voor de grote man, die op zo kinderlijke wijze schrijven kon. Het is als een kleinood van opvoedkunde en een waardig staaltje van de vaardigheid van de grote man in de taal van de kinderen.

Brief aan Hans Luther

Genade en vrede in Christus, aan mijn hartelijk geliefd zoontje.

Ik hoor met genoegen dat je goed leert en ernstig bidt. Ga zo voort, mijn kind! Als ik terugkom zal ik je een mooi geschenk van de jaarmarkt meebrengen. Ik weet een fraaie tuin waar veel kindertjes in rondwandelen. Zij hebben gouden kleren aan en mogen van de grond zoveel rode appels, peren, kersen en pruimen oprapen, als zij maar willen. Zij dansen vrolijk of rijden op mooie paardjes met gouden teugels en zilveren zadels. Ik vroeg de eigenaar van de tuin wie die kinderen waren. Hij antwoordde: het zijn de kinderen die graag bidden, die hun lessen leren en zoet zijn. Toen zei ik: "lieve man, ik heb ook een zoon, hij heet Hansje Luther. Mag hij ook in de tuin komen, om appels en peren te eten, op een mooi paardje te rijden en met deze kleine kinderen te spelen?"

"Zeker," zei de man: "als hij graag bidt, zijn lessen leert en zoet is, mag hij komen en Lippus en Joost (de kinderen van Melanchton en Justus Jonas) ook, en als zij allen te

zamen zijn, krijgen zij fluiten, trommels, en allerlei muziekinstrumenten, dan mogen zij ook dansen en met kleine handboogjes schieten.

Toen bracht hij mij in een weide, die voor de dans was gereedgemaakt. Daar zag ik fluiten van zuiver goud, trommels en zilveren pijlen en bogen liggen, maar omdat het nog vroeg in de ochtend was, moesten de kinderen eerst ontbijten. Ik kon niet zeer lang wachten en zei tot de man: "och lieve heer, ik ga nu heen, en zal dadelijk aan mijn zoontje schrijven, dat hij trouw moet bidden en goed leren, ten einde ook in deze tuin te kunnen komen, maar hij heeft een lieve meui (tante) Lena genaamd; mag hij haar meebrengen?"

"Het zij zo," sprak de man: "ga dit aan uw zoontje schrijven."

Daarom, mijn kleine Hans, leer je lessen, en bid met een vrolijk hart en vertel dit alles aan Lippus en Joost, dat ze leren bidden. Dan zullen jullie met elkaar in de tuin komen. Wees hiermee de Almachtige God bevolen en groet tante Lena en geef haar een smak van mij.

Je lieve vader

MAARTEN LUTHER

Anno 1530

Brief aan Käthe, 24 september 1530

Aan vrouwe doctores Katherin Lutherin te Wittenberg in handen.

Genade en vrede in Christus!

M'n lieve Käthe! Gisteren heb ik je geschreven en een brief van mijn genadigste heer meegestuurd, waaruit je kunt opmaken dat de onzen te Augsburg aanstalten maken om te vertrekken. Dus hoop ik, met Gods genade, dat we binnen 14 dagen bij jullie thuis zijn. Ik vermoed dat onze zaak niet zonder doemvonissen zal blijven, dat maakt ook niets uit, ze willen alleen maar weer monniken en nonnen in de kloosters krijgen. Toch heeft Riedesel (Kamerdienaar van de keurvorst van Saksen) hierheen geschreven dat hij verwacht dat men in Augsburg uiteen zal gaan met vrede allerwegen. Dat geve God; het zou een grote genade zijn. We hebben het allemaal hard nodig, omdat de Turk ons te lijf wil. Meer zul je horen via Hornungen. Wees met allen Gode bevolen. Amen.

Zaterdag na St. Mattheus, 1530.

Martinus Luther

Het valt op dat er in een groot aantal brieven zijn, waarin Luther de kleinen bijzonder laat groeten. En hoe zullen zij alleen de vader, wanneer hij naar huis terugkeerde, met blijdschap tegemoet hebben gezien! In de diepe zakken zat immers meestal een wonderlijk geheim verborgen. Wanneer dat niet zo was, dan had de goede man van tevoren toch wel voor iets gezorgd. "Ik kan", zo schrijft hij in het jaar 1532 aan Käthe, "in deze stad, hoewel er nu een jaarmarkt is, niets vinden om voor de kinderen te kopen. Wanneer ik niets bijzonders zou meebrengen, zorg dan dat er voor mij iets in voorraad is."

Luther wil ook altijd vernemen, hoe het met de kinderen gaat. Vanuit de Koburg groet de vader, verblijd door de goede berichten van thuis, "Hans Luther en zijn onderwijzer."

En in een latere brief aan Käthe, brengen alle zware zorgen voor de Kerk hem er toch niet toe, dat hij vergeet om het vierjarig zoontje blij te maken met een geschenk, dat

hij zal meebrengen: "Ik heb een groot, prachtig boek van suiker voor Hans Luther, dat Cyriacus van Neurenberg heeft meegebracht uit de mooie tuin."

HOOFDSTUK XVI LUTHERS GEZIN ALS EEN GODSHUIS

Terwijl Catharina nog bezig was de brieven weer alle netjes bij elkaar te leggen en de portefeuille met een rood lint toe te binden, werd zij gestoord door het binnentreden van haar nicht Elze Kaufmann, de dochter van een zuster van Luther, die deze, tegelijk met haar zuster Lena en haar al meer genoemde broeder Cyriacus, als wezen in zijn huis had opgenomen, evenals hij ook nog de zoon van zijn andere zuster, de student in de Godgeleerdheid, Hans Polner, in de kost had genomen.

Elze kwam de boodschap brengen dat een vreemdeling buitenstond, die zich Urbanus Rhegius noemde en vrouwe Catharina wenste te spreken, zeggende dat hij rechtstreeks uit Coburg kwam.⁴

Vrolijk verrast op het horen van deze naam sprong Catharina op en ijlde naar de binnenplaats, waar op de bank onder de grote perenboom, het lievelingsplaatsje van de doctor, een eenvoudig maar net gekleed heer zat, die bij haar nadering vol eerbied opstond en, zijn baret afnemend, haar beleefd groette.

"God zegene u, hooggeachte vrouwe!" begon hij met een enigszins vreemde uitspraak, die haar herinnerde aan het dialect van Baumgärtner: "ik reken het een bijzonder geluk de echtgenote te leren kennen van hem, die ik enige tijd geleden voor het eerst van aangezicht tot aangezicht aanschouwd heb, en het verheugt mij ten zeerste dat ik hem een kleine dienst kan bewijzen, door u, op mijn reis door Wittenberg, zijn groeten te mogen overbrengen."

"Hoe maakt mijn geliefde man het?" vroeg Catharina, terwijl een blij verlangen haar wangen met een hoge bloos kleurde.

"Hij is zeer wel en vol goede moed; in zijn grote goedheid en minzaamheid heeft hij mij een hele dag van zijn kostbare tijd geschonken. Geloof mij: in mijn gehele leven heb ik geen gelukkiger dag doorleefd, want doctor Luther is zulk een geweldig theoloog als er nog nimmer geweest is. Ik heb hem altijd liefgehad, maar thans zijn mijn achting en liefde voor hem nog gestegen, want ik heb nu zelf gezien en gehoord wat men met geen pen van de afwezige kan beschrijven en met geen woorden ooit kan uitleggen. Zijn boeken, ja, ze tonen van wat geest hij is, maar als men hem zelf aanschouwt en men hem met apostolische zalving van goddelijke zaken hoort spreken, dan moet men het erkennen: Luther is te groot om zelfs door de knapste jurist weerlegd te worden. Hij is en blijft de eerste theoloog van de hele wereld, daarvan ben ik zeker."

In lieflijke verlegenheid luisterde vrouwe Käthe toe en wist niet wat te antwoorden. Rhegius liet onderwijl zijn blikken naar alle zijden gaan.

"Dus dit is de plaats waar u woont, *het Godshuis*, het toevluchtsoord voor allen, die omwille van het Evangelie worden vervolgd? Zeg mij echter toch eens, hooggeachte vrouwe, hoe u het aanlegt om met uw geringe middelen zo velen te voeden en te kleden? Ik kon mijn oren niet geloven toen ik van de heer doctor vernam dat zijn hele inkomen slechte tweehonderd gulden bedroeg."

4. Urbanus Henricus Rhegius or Urban Rieger (Mei 1489, Langenargen – 23 mei 1541, Celle) was een Lutherans hervormer, die werkzaam was in Noord- en Zuid- Duitsland.

Lachend wees Catharina, naar de stal waar het vee stond. "Hoort u dat loeien en blaten en kakelen ginds, waarde heer? Als keuken en kelder leeg zijn, dan moeten de stal en ons tuintje die maar weer vullen. Toch zou deze hulp niet altijd toereikend zijn voor de velen, die dagelijks aan onze dis aanzitten, indien niet de liefde van onze vrienden ons nog af en toe bijspiong. In het bijzonder is de hand van onze genadige keurvorst steeds zeer mild voor ons. Mijn echtgenoot heeft echter op dit punt zeer sterk zijn eigen begrippen: hij wijst veel geschenken af, daar hij vreest dat God hem met tijdelijke goederen zou willen zegenen, terwijl hij alleen de eeuwige schatten voor zich begeert. De keurvorst heeft hem eens twee mijnschachten willen schenken, maar hij heeft de rijke gift geweigerd, daar hij vreesde dat de duivel hem toch geen geluk in de mijnen zou gunnen en dat anderen het dan voor hem zouden moeten ontgelden. Daar men de doctor nu van zijde al genoegzaam kent, wendt men zich, als men hem met een geschenk wil dienen, liever tot mij, en ik weiger niet het aan te nemen, maar aanvaard veeleer met dankbare blijdschap wat ons de liefde biedt, daar het alles weer ten goede komt aan de armen. Want hoewel ik er al mijn krachten toe inspan, heb ik nog niet eens kunnen verhinderen, dat de doctor verscheidene honderden guldens schuld heeft gemaakt, meestal door borg te zijn voor anderen of door ontvangen kleinodiën te gelde te maken. Onze lieve vrienden Lukas Cranach en doctor Engenhagen willen dan ook uit welgeziene voorzorg de doctor niet meer tot borg dienen, daar van zijn bereidwilligheid dikwijls misbruik wordt gemaakt."

Rhegius had opmerkzaam toegeluisterd en wees thans naar de zijvleugel van het woonhuis: "Wat is dat voor een huis?" zei hij belangstellend.

"Daar wonen onze kostgangers," was Catharina's antwoord.

"Hoe, is het hele huis al vol?"

"Ja, het is een hele rij, die ik elke middag aan mijn dis ontvang. Enkelen die daartoe in staat zijn, geven mij een genoegzaam kostgeld, de meesten echter betalen met een "God lone het u!" en daarmee ben ik ook tevreden, daar wij tot hiertoe toch altijd nog genoeg te eten hebben gehad en wij nimmer gebrek hebben geleden. Indien ik het maar doen kon, zou ik graag allen zonder enig loon dienen."

"Gaat u daar weer iets nieuws bouwen? Ik zie daar in die hoek zulk een hoop dakpannen en stenen liggen."

"Ach, ons huis is groot en ruim genoeg, maar het is o zo oud en bouwvallig. Daarom heeft de raad van de stad ons dat bouw materiaal kosteloos doen thuisbrengen, hetgeen de doctor ook heeft aangenomen, daar het een billijk loon was voor de diensten die hij de stad heeft bewezen tijdens de pestziekte en daar hij voor zijn predikambt geen cent wil aannemen."

Met steeds toenemende verbazing en welgevallen rustten de blikken, van de vreemdeling op de spreekster en op zachte toon mompelde hij iets dat deze niet verstond.

Daarop zei Catharina, het gesprek op iets anders brengend: "Uw spraak klinkt zo vreemd, vanwaar komt u toch, als ik zo vrij mag zijn dit te vragen?"

"Ik ben een Zwaab van geboorte," antwoordde Rhegius: "afkomstig uit Langenargen aan de Bodensee, en zoals u wel aan mijn kleding ziet een theoloog, maar slechts een zeer eenvoudige en niets betekenende, niet waardig doctor Maarten de schoenriem te ontbinden, maar toch begerig om ook mijn deel van de arbeid te verrichten in de wijngaard van de Heere."

"Ga toch zitten, waarde heer Rhegius," zei Catharina vriendelijk: "terwijl ik enkelen van onze huisgenoten hier roep, wie u iets van de doctor kunt vertellen, dan zal ik onderwijl iets tot spijze voor u bereiden."

Met deze woorden spoedde Catharina zich over de binnenplaats naar het zijgebouw, waaruit zij na enige ogenblikken met de broeders Petrus en Hieronymus Weller, de onderwijzers van de kleine Hans, terugkeerde.

Terwijl deze zich met de vreemdeling onder de perenboom onderhielden en deze met levendige vragen bestormden, daalde Catharina af naar de kelder om een fles zelf gebrouwen bier te halen, en begaf zich toen met haast naar de keuken om op de haard enige eieren te bakken.

Zij was nog niet half daarmede gereed, toen Elze opnieuw binnentrad. "Ach, vrouwe Catharina, buiten staat een vrouw, die mij zó deed schrikken, ik weet niet of het is uit eerbied of uit medelijden. Zij ziet er uit als een vorstin, en toch zo ongelukkig, zo ongelukkig, dat men zou willen schreien als men haar aanziet. Zij vroeg mij of doctor Luther weer thuis was, en daar ik ontkennend antwoordde stond haar gelaat nog veel treuriger, maar weldra zag zij weer op en vroeg of u ook een medelijdend gemoed bezat voor de nood van vreemden. Toen ik haar verzekerde dat dit het geval was, smeekte zij mij dat ik haar tot u zou voeren."

Käthe gevoelde bij dit geheimzinnige verhaal een beklemming op de borst; zij liet Elze de verdere bereiding van haar eierkoek over en begaf zich daarop naar de grote deel.

Getroffen bleef zij op de drempel staan, want voor haar stond een vrouw, zoals zij nog nooit gezien had. Een hoge, edele gestalte, vol majesteit, met een gelaat waarop de zachtmoedigheid en een fier bewustzijn, van eigenwaarde om de voorrang stredden, het geheel als omsluiert met een waas van onuitsprekelijk lijden. Het ging vrouwe Catharina evenals Elze: toen de vreemde dame haar aanzag, schoten haar onwillekeurig de tranen in de ogen.

De onbekende scheen een toespraak, een welkomstgroet of een vraag te verwachten en liet smekend haar schone, zachte ogen op Käthe rusten.

"Wie bent u, lieve?" vroeg deze eindelijk op een toon van het innigste medelijden en bood tevens de vreemdelinge de hand.

Langzaam naderde deze en antwoordde in met een zachte, afgematte, maar zielvolle stem: "Mijn echtgenoot zit op een troon en draagt een keurvorstelijke hoed, maar ik heb niets waar ik het hoofd neerlegge."

Ontsteld week Catharina een paar passen achterwaarts.

"Ach!" riep zij: **"de ongelukkige gemalin van de keurvorst van Brandenburg!"**⁵

"Jaagt mijn tegenwoordigheid u angst aan?" vroeg de vreemdelinge met die schuwheid, die aan het ongeluk eigen is. "Dan zal ik weer verder trekken, hoewel ik met een diep bezwaard hart de hoop laat varen dat ik onder het dak van de grote Hervormer rust zou vinden, want om des Evangelies wille rust de toorn van mijn gemaal op mij, en daar ik de leer van doctor Maarten als Gods Woord aanneem, heeft hij mij met gevangenschap bedreigd."

Catharina's hart werd met innige deernis vervuld en zeker zou zij de ongelukkige vrouw aan haar hart hebben gedrukt, indien niet de natuurlijke eerbied voor de gemalin van een gekroond hoofd haar daarvan had weerhouden. Nu bepaalde zij er zich bij de hand van de vorstin hartelijk te drukken en op eerbiedige toon te stamelen: "Dit huis staat open voor allen die vermoeid en belast zijn, maar inzonderheid voor hen die lijden om des Evangelies wille."

⁵ Elisabeth of Brandenburg, gravin of Brunswick-Calenberg-Göttingen (1510–1558), dochter van Joachim I de Oude, Keurvorst van Brandenburg

Een glans van blijdschap vloog over het gelaat van de lijderes en met nauw ingehouden tranen antwoordde zij: "Daarvoor zegene u Hij, Die gezegd heeft: *zo wat u aan één van mijn minste broederen gedaan hebt, dat hebt u Mij gedaan.*"

Met een onstuimig kloppend hart voerde Catharina de keurvorstin, nadat zij een kort afscheid had genomen van Urbanus Rhegius, naar de stille binnenkamer, die op de tuin uitzag, en weldra had de innemende vriendelijkheid van de edele vrouw alle verlegenheid van de gastvrouw overwonnen, zodat zij als vriendinnen samen spraken. Nu vernam Catharina in een geregeld verhaal wat allerlei geruchten haar al broksge wijze hadden meegedeeld, dat namelijk de keurvorstin ter wille van haar Evangelisch geloof de toorn van haar pauselijk gezinde gemaal op zich had geladen; door haar heimelijk vieren van het Avondmaal onder beiderlei gestalte, dat de keurvorst was verraden, was hij daarop in zulk een woede ontstoken, dat bij gezworen had dat de afvallige ketterin zon noch maanlicht meer zou aanschouwen. Op het horen van die bedreiging was zij naar Torgau gevlucht, tot de keurvorst van Saksen, die haar een stil en afgelegen slot aan de Elbe, Lichtenburg, tot woning had afgestaan. Dankbaar had zij zulk een goedheid aangenomen, maar zij gevoelde in haar afzondering haar inwendig leven geheel verkwijnen en verdorren, daar zij alle geestelijke spijs moest ontberen. Zij was daarom in alle stilte naar Wittenberg gekomen om in Luthers huis uit de bron van het levend water te kunnen putten, opdat haar ziel verkwikking, kracht en troost mocht vinden.

Catharina betuigde haar spijt dat haar echtgenoot zolang in Coburg werd opgehouden, maar bad de keurvorstin dringend het zo lang bij haar voor lief te willen nemen, totdat de doctor zelf haar op betere wijze kon ontvangen.

De keurvorstin was innig dankbaar voor deze vriendelijke ontvangst en weldra waren de beide vrouwen, wier zielenadel hen zo nauw verwant deed zijn, in een lang, vertrouwelijk gesprek verdiept. Meer en meer erkende Catharina nu, hoe het gerucht haar niet te veel had gezegd van de zachtmoedigheid, de ootmoed, de edele zin en de innige vroomheid, van de keurvorstin Elisabeth van Brandenburg. Deze op haar beurt gevoelde zich zeer aangetrokken tot het eenvoudige, oprechte, door reine liefde geheiligde wezen van Catharina, die aan al haar eenvoud en zachtheid een zo sterke geest en mannelijke moed paarde. Toen haar verblijf langer duurde en zij de omvangrijke arbeid van de vrouw des huizes meer leerde kennen, was het haar zelfs weldra een genoegen haar daarin behulpzaam te mogen zijn. Voornamelijk de zorg voor de kinderen was haar een welkome afleiding. De goede tante Lena trok zich graag terug in de schaduw van de achtergrond en gevoelde een jaloersheid, zelfs wanneer de ondankbare Hans bij de nieuwe "tante Elisabeth" al de liefde kon vergeten die tante Lena hem al zo lang had bewezen.

Het gevoel van eenzaamheid was thans voor Catharina voorbij. De edele vrouw te mogen dienen, de zwaar beproefde te troosten, was nu haar levensdoel en dat gaf haar dagelijks meer belangstelling in haar bestaan. Zij gevoelde zich gedragen en geheiligd in dit werk van de liefde, en zij werd steeds gelukkiger in die arbeid, hoe meer zij uit de blikken en woorden van de lijderes bemerkte, dat deze in het "Godshuis" rust had gevonden voor haar ziel en langzaam uit de nacht van de vertwijfeling tot de dag van de hoop terugkeerde.

Na acht dagen kwam er uit Coburg een brief van Luther aan zijn "lieve Käthe," met de boodschap dat zijn terugkomst nu naderde en dat hij voor zijn kleine Hans een groot boek van suiker zou meebrengen, dat neef Cyriacus uit Neurenberg had meegebracht, uit die mooie tuin, waarover hij hem al vroeger had verteld. Met van blijdschap

stralende ogen zagen de beide vrouwen elkaar aan en beider harten klopten van verlangen naar de naderende tehuiskomst van de geliefde en vereerde man.

Tot grote blijdschap van het gezin, kwam vader Maarten voor het eind van het jaar terug bij zijn geliefden.

Kort daaropvolgend werd Käthe opnieuw zwanger. Aan de vooravond van de verjaardag van zijn vader, 9 november 1531, werd het geboren en daarom kreeg het de naam **Maarten**. De "gestrengte en eerbare" Johan Riedtevel, de schatbewaarder van de keurvorst, was zijn peet. Luther schrijft hem in december van het volgend jaar: "Uw petekind zal een arbeidzaam man worden, hij pakt aan en wil zijn zin hebben."

Het ziekelijke, en daarom wellicht ook wat verwende kind was, naar het schijnt, niet erg handelbaar. Luther vreest, dat Maarten wel eens een rechtsgeleerde zou kunnen worden. Over zo iemand waren hij en Käthe niet zo goed te spreken.

"Het laatste wat ik wil is", zo horen wij hem later eens zeggen, "dat geen van mijn zoons zich in deze faculteit laat inschrijven. Hans zal een theoloog worden; Maarten is een kleine guit, over wie ik bezorgd ben; Paul moet het opnemen tegen de Turken." Het is anders afgelopen dan de vader had gedacht.

HOOFDSTUK XVII

VREDE TUSSEN DE KEIZER EN EVANGELISCHE VORSTEN, 1532

"Breng de kruiken eens, Sibylla, het bier is klaar," riep vrouwe Catharina één van haar dienstmaagden toe, die met haar in de bierkelder was. "Het moet ditmaal eens bijzonder mooi uitvallen, opdat het het hart van de doctor moge verheugen, want het mout dat de keurvorst ons heeft gezonden is bijzonder fris en krachtig. Waar blijven toch Dorothea en Brigitta? Zij mogen zich wel haasten om te komen eer het laat wordt, want wij hebben nog genoeg te doen voor de dag van heden."

Slaapdrongen en geeuwend kwam op dit ogenblik Wolfgang aanstrompelen en op vrouwe Catharina's verzoek sloeg zelfs hij mee de handen aan 't werk, zodat de heldere, zwartachtig bruine drank in de kruiken stond toen de torenklok haar zes slagen deed horen.

Het was een stille, zwoele morgen in augustus van het **jaar 1532**. De hemel was bezet met grauwe wolken welke de gloed van de zon verminderden, die al verscheidene dagen met drukkende hitte de aarde had beschenen. Fido, het kleine huishondje, draaide zich slaperig om op zijn nachtleger en scheen geen lust te gevoelen dat die dag te verlaten. Ook de duiven op het dak lieten de vleugels hangen. en verroerden zich niet van hun plaats. Op de binnenplaats van Luthers woning heerste een vrolijke drukte, er werd zeker heden iets bijzonders verwacht.

Vrouwe Catharina begaf zich haastig uit de bierkelder naar de binnenplaats, waar het pluimgedierte rondliep en waar twee dienstmaagden bezig waren enige hoenders te slachten. Vandaar ging zij naar de keuken om te zien hoe ver Elze en Lena, haar nichten, waren gevorderd met de bereiding van de groenten.

Nadat zij zich overtuigd had dat alles overal in orde was en geregeld zijn gang ging, begaf zij zich, door Wolfgang en een bediende vergezeld, door de nog stille straten van de stad naar de boomgaard, die Luther nog bezat in de nabijheid van de Varkensmarkt.

In de schaduw van dichte wilgenbosjes lag hier stil en dromerig een kleine, smalle visvijver, op de inhoud waarvan het nu blijkbaar gemunt was, want de beide mannen

wierpen een net uit, dat de breedte van de vijver bezat en sleepten dat, beiden langs één van de oevers lopende, door het water heen.

Het duurde niet lang of Käthe, die onderwijl van een lage boom een mandje vol peren had geplukt, zag een tamelijk grote voorraad van allerlei vissen uit het water optrekken: snoeken, forellen, karper en aal.

"Zo'n maal zal de doctor eens goed doen," zei ze met een tevreden lachje, "want hij is een groot liefhebber van vis en voor het feest van vandaag moeten wij deze spijs eens met bijzondere zorg bereiden."

"Wat is er toch te doen?" viel de knecht in: "niemand heeft mij nog gezegd, welk feest er toch eigenlijk vandaag gevierd wordt."

"Weet u dan niet, Daniël," vroeg Catharina verwonderd: "dat er vrede is gesloten in Duitsland?"

En nu vertelde zij op de terugweg de knecht wat er de 23ste juli op de Rijksdag te Neurenberg was gebeurd; *dat de Evangelische vorsten een verdrag hadden gesloten met de Keizer en dat zij hadden beloofd deze te helpen tegen de Turken, op voorwaarde dat hij de voortgang van het Evangelie niet langer zou verhinderen, maar zijn recht van bestaan erkennen, totdat de zaak op een algemene kerkvergadering tot een einduitspraak zou zijn gebracht.*

In het voorjaar werd de Rijksdag in Neurenberg onderbroken door het bericht dat sultan Süleyman I Hongarije is binnengevallen. (De hulp van de vorsten was niet tevergeefs. In september kon Karel V de Turken uit Hongarije verdrijven.)

Ondertussen was men weer aan de poort van het klooster gekomen. Juist toen Catharina de binnenplaats betrad, kwam meester Peter, de barbier,⁶ die elke morgen verscheen om de doctor te scheren, het huis uit. Bij trad ijlings op vrouwe Catharina toe, groette haar beleefd, en vroeg of de doctor niet thuis was. Hij had hem tevergeefs in alle vertrekken gezocht.

Catharina zag hem verschrikt aan. "Bent u wel aan de deur van zijn studeerkamer geweest?" vroeg zij.

"Ik heb tot driemaal toe daar geklopt, maar ik kreeg geen antwoord en zonder dat durf ik nooit naar binnen gaan."

"Ach," viel Catharina in: "dan heeft hij zeker weer de hele nacht opgezeten, want gisteren aan tafel sprak hij ook al zo weinig en was hij zo in gedachten verzonken."

Zij ijld naar het slaapvertrek van haar echtgenoot, maar vond het bed onaangeroerd.

Nu snelde zij naar de studeerkamer en klopte, maar er kwam geen antwoord. Zij klopte nog eens - alles bleef stil.

Zij klopte ten derden male, en toen er ook nu geen antwoord kwam, stiet zij in angst de deur open en trad de kamer binnen, vanwaar haar een benauwde lucht tegenkwam. Daar zat de doctor over een boek gebogen, bewegingloos en zonder een woord te spreken. Naast hem op de tafel stond een stuk uitgedroogd roggebrood en een halve haring.

"Heer doctor!" riep Catharina met gedempte stem, terwijl zij bij de deur bleef staan.

Luther bewoog zich niet.

Nu trad zij op hem toe, raakte hem met haar hand aan en boog zich over hem heen met een blik vol angst en verwijten.

Thans eerst bemerkte Luther haar tegenwoordigheid en zag verwonderd op.

⁶ Luther droeg aan hem zijn publicatie op, *hoe men moet bidden*.

"Mijn lieve heer doctor!" klaagde Catharina met tranen in de ogen: "wat heb je ons weer doen schrikken en met zorgen vervuld! Waarom handel je toch zo?"

Deze vraag bracht de doctor pas geheel tot zichzelf. Over zijn voorhoofd gleed een schaduw en met zijn hand wees hij op de Hebreeuwse Bijbel, die voor hem lag.

"Waarom beschuldigt je mij zo, Catharina? Meent je dat ik iets slechts in de zin heb? Weet je dan niet dat ik moet werken zolang het dag is? Want de nacht komt, waarin niemand werken kan."

Hij had deze woorden gesproken op bijkans harde toon, maar uit de klank van zijn stem hoorde Catharina wel, dat zijn toorn niet ernstig gemeend was.

Liefdevol streelde zij de hand, die zo rusteloos werkzaam moest wezen voor de gehele Christenheid en die nooit genoeg deed naar haar eigen oordeel.

Daar viel haar blik op de half opgegeten haringen en met een weemoedig lachje, vroeg zij: "Hoe komt het toch, dat u bij het karige voedsel dat u gebruikt nog zulk een krachtig lichaam hebt, zodat meester Melanchton naast u als een kleine jongen lijkt? Vandaag echter moet u uw vrouw het voorrecht gunnen u te verzorgen en u na uw nachtelijke ontbering en inspanning te verkwikken met versterkende spijzen. Wij hebben immers heden de vrienden bij ons genodigd om met ons feest te vieren ter ere van de gesloten vrede."

Luther streek met zijn hand over zijn voorhoofd. "O, dat had ik bijna vergeten, lieve vrouw! Ik verheug mij echter zeer op een middagmaal in de kring van onze vertrouwde vrienden, vooral daar ook Spalatin beloofd heeft te komen."

Plotseling stond hij op, legde zacht zijn hand op de schouder van zijn vrouw en sprak op geheel veranderde toon: "Mijne lieve vrouw, wat ben je toch altijd bezorgd om mijnentwille! Wens mij toch eens geluk, dat God de Heere mij zulk een goede huisvrouw heeft geschonken, die zo liefderijk waakt over mijn welzijn, zich zo verstandig schikt naar mijn wensen, en mijn fouten en gebreken zo geduldig verdraagt! Het zou met doctor Maarten maar droevig gesteld zijn als hij zijn Kätke niet had. Daarom ook wil ik haar graag in huis en hof de heersersstaf overlaten, want ik ben maar een zeer onverstandig huisvader en in huiselijke zaken zijn de vrouwen toch maar heel wat meer waard dan de mannen."

Onder zoveel lof werd Catharina verlegen en zij gaf het gesprek een andere wending door te zeggen: "Buiten wacht meester Peter, de barbier, mag hij thans bij u binnen komen?"

Op Luthers toestemmend antwoord verwijderde Kätke zich en de baardschrapper, een klein, mager mannetje met nadenkende blik en beweeglijke tong trad binnen. Hij groette de dokter vol eerbied en begon toen aan zijn werk.

Terwijl hij zijn zeep in zijn bekken roerde, vroeg Luther: "Nu, meester, wat hebt u vandaag voor nieuws?"

De barbier zweeg een ogenblik, toen stamelde hij: "Ach, eerwaarde heer doctor, het nieuwste nieuws is dit, dat de arme meester Peter nog altijd niet weet hoe hij toch moet bidden en al zo lang had ik u graag eens gevraagd hoe men die kunst leert, want u als de meester zult toch een arm Christenmens in deze zaak wel willen onderrichten."

Een lachje speelde om Luthers mond. "Doe maar eerst uw werk, dan zal ik eens met u spreken," zei hij welgemoed.

De barbier haastte zich en wachtte verlangend naar wat Luther zeggen zou.

"Ga maar eens hier zitten, goede man," zei deze eindelijk, nadat hij met een schone doek zijn gelaat weer had afgeveegd. "Noemt u bidden een kunst? Wel, het is er

eigenlijk ook één en wel één, die zij in het pausdom nimmer recht kennen. En toch kan ieder oprecht Christen haar zeer gemakkelijk leren,

Zie, mijn vriend, als uw ziel geen opgewektheid bezit tot het gebed, wek er haar dan toe op, door u met uw psalmboek terug te trekken in uw binnenkamer, en lees totdat u uw hart warm in u voelt kloppen en u tot u zelf komt, wat het beste geschiedt als de dag juist begint of ter ruste neigt. Ook doet het wel eens goed de catechismus ter hand te nemen en de hoofddelen daarvan aandachtig te overdenken. Dat is ook een goede vuursteen om in uw hart een vuurtje te doen ontbranden. Ik, hoewel ik al een oude doctor in de godgeleerdheid ben, laaf mij toch nog altijd aan het Onze Vader en de geloofsartikelen. Die strekken vaak tot voedsel en lavenis van mijn ziel en nooit heb ik hun rijkdom uitgeput. Wanneer ge u op die wijze tot het gebed voelt gedrongen, zie dan wel toe, dat het geschiedt met een toegewijd en onverdeeld hart! Een goed barbier moet immers ook al zijn gedachten, zinnen en ogen op zijn scheermes richten en niet terwijl hij er mee bezig is over iets anders denken en rondkijken."

Meester Peter bedankte de doctor met een vloed van woorden voor zijn uitleg en wilde zich daarna verwijderen, maar Luther hield hem tegen: "Indien u de tijd hebt, mag u wel eens blijven en onze huiselijke godsdienstoefening bijwonen, het is juist de tijd waarop wij die elke morgen houden."

Hij nam de Bijbel en de catechismus van de tafel en ging de meester voor naar de deel, waar allen al verzameld waren en slechts op de heer des huizen wachtten.

Na een morgengroet gewisseld te hebben, schaarden allen zich in goede orde om de lange eikenhouten tafel, ieder op zijn gewone plaats; aan het hoofdeinde zat de doctor, naast hem aan zijn rechterhand vrouwe Catharina met tante Lena en de kinderen, aan de linker de gebroeders Peter en Hieronymus Weller, met Wolfgang en vier andere kostgangers die als leden van het gezin werden beschouwd; tegen over hen de zusters Elze en Lena Kaufmann en de dienstboden.

Met zijn welluidende zware stem zette nu de huisvader een lied in en uit aller hart en mond steeg nu de bede ten hemel:

*" Ach schonk ons Uw nabijheid
O Heer, ten allen tijd!
Geen wereld kan ons deren
Wanneer Gij voor ons strijdt.
Gij Zelf o Heer en Gij alleen
Zijt onze Burcht en anders geen."*

Nadat de huisvader daarop de 23ste psalm had gelezen, stond de kleine huisgemeente op van haar zitplaatsen en bad samen het morgengebed:

"Almachtig God, Vader, Zoon en Heilige Geest, Amen. Ik dank U, mijn geliefde hemelse Vader, door Jezus Christus, uw lieve Zoon, onze Heere, dat U ons deze nacht voor alle gevaren en rampen zo genadig en vaderlijk hebt behoed, en ik bid U mij ook deze dag te bewaren voor zonden en voor alle kwaad, opdat al mijn doen en mijn leven u welgevallig zij. Want ik beveel mij met lichaam en ziel in Uw handen. Dat Uw heilige engelen met ons mogen zijn, opdat de Boze geen macht of geweld over mij moge uitoefenen. Amen."

"Laat ons nu de catechismus horen!" ging Luther verder: "Jij, Wolfgang, mag vandaag beginnen."

Wolfgang stond op en met gevouwen handen zei hij het eerste gebod op, zijn buurman het tweede en zo ging het de rij langs, totdat de beurt aan de doctor kwam, die ook evenals een schooljongen zijn les opzei.

"Mijn lieve Hans," vroeg hij daarop aan zijn zesjarig oudste zoontje: "kunt je mij wel zeggen waar ik gisteren met mijn uitleg ben gebleven?"

Dadelijk klonk uit het kleine mondje het antwoord: "Bij het laatste van de tien geboden, vader."

"Hoor dan nu eens," hervatte Luther: "wat eigenlijk de hele wet betekent. Het schepsel mag op het horen van het woordje "wet" billijkerwijze angst en schrik gevoelen, daar het met straffen en rampen dreigt voor alle overtreders. En dit is ook de bedoeling van God, dat de wet de zondaar beangstige en verschrikke, want zij is een tuchtmeester, die in de rechterhand een roede draagt. Toch moet u het wel verstaan: de wet is niet alleen een tuchtmeester, die lust heeft tot straffen en dreigingen, maar zij is een tuchtmeester, die leidt tot Christus; want wat zou dat voor een tuchtmeester zijn, die niets deed dan zijn leerlingen plagen en kwellen, maar hun niets leerde? Zoals in vroeger jaren. de schoolmeesters waren, toen de scholen nog ware kerkerholen leken en de schoolmeesters stokbewaarders en tirannen, die de arme kinderen boven mate kastijdden en straffen, zodat zij, hoe ijverig zij ook leerden, er weinig nut van hadden, zulk een tuchtmeester is de wet niet, want haar enige doel is, hen, die zij moet kastijden, tot Christus te drijven. Zodra zij de mensen tot Christus heeft gevoerd, zodra is het uit met alle dreigingen en doet zij de mens niets meer. Wil Mozes met mij in het gericht treden, dan wijs ik hem terug en zeg: Ga weg achter mij, Mozes, hier staat Christus! en op de jongste dag zal Mozes mij aanzien en zeggen: "U hebt mij op de rechte wijze begrepen" en hij zal mij goedgunstig zijn. Want wie in Christus is, die is vrij van de wet, gelijk de Heilige Schrift zegt: Christus is de vervulling van de wet. Wie Christus toebehoren, die kan Mozes niet meer met de roede tuchtigen, want zij zijn geheiligd."

Plotseling zich tot zijn vrouw wendende, ging de doctor, voort: "Lieve Käthe, geloof je, dat je heilig bent?"

De aangesprokene werd door deze onverwachte vraag geheel van haar stuk gebracht en zij wist niet dadelijk, wat te antwoorden. Na een poosje zei zij: "Hoe zou ik kunnen geloven, dat ik heilig ben? Ik ben immers een grote zondares."

De doctor glimlachte: "Zie nu toch eens, hoe de paapse gruwelen de harten hebben verwond en al het inwendige leven zo hebben vernietigd, dat er niets overblijft dan de uitwendige en persoonlijke vroomheid en heiligheid, die slechts op schijn berust. Lieve Käthe, indien je gelooft, dat je gedoopt en een Christin bent, dan moet je ook geloven, dat je heilig bent. Want de Heilige Doop bezit de kracht om de macht van de zonde zodanig te breken, niet, dat zij niet meer bestaan of gevoeld wordt, maar dat zij niet meer veroordelen kan. De werking, kracht en macht van de doop is zo groot, dat zij alle aanvechting van de duivel vernietigt en krachteloos maakt."

Een lichte bloes vloog over Catharina's wangen en haar ogen dankten de doctor voor de ontvangen troost met een sprekende blik.

Thans stond, in navolging van de heer des huizes, de gehele kleine gemeente weer op, om de priesterlijke zegen te ontvangen.

De dienstmaagden haalden hierop uit de keuken de ochtendpap, die in stilte gebruikt werd en daarna toog ieder aan zijn eigen arbeid.

De doctor nam uit zijn studeerkamer zijn Hebreeuwse Bijbel en begaf zich, vergezeld van Peter Weller, naar de Hogeschool om daar een voordracht te houden over het

Boek Genesis. Hieronymus Weller nam kleine Hans mee naar zijn vertrekje en gaf hem onderwijs in de schrijfkunst.

De ochtenduren vlogen om en onder de perenboom op de binnenplaats werd een grote, lange tafel gedekt met helder wit linnen, want de doctor had de wens uitgesproken, dat de feestmaaltijd onder Gods vrije hemel zou worden genoten.

De lucht word echter steeds donkerder en weldra vielen er zware droppels: ook stak er een sterke wind op en dreef al de wolken samen, die zich eerst nog aan de horizon hadden schuilgehouden.

Verdrietig riep Kätthe haar dienstmaagden om alles weer naar binnen te brengen en klaagde de doctor, die juist naderde, haar nood, dat de regen zo haar vreugde kwam bederven.

Luther hief dreigend zijn vinger op. "Spreek zo niet, lieve Kätthe! Denk eens hoeveel honderdduizenden guldens waarde God ons hierin schenkt. Het regent thans tarwe, haver, gerst, gras, melk en alles wat wij nodig hebben: laat ons daarvoor liever God danken en niet morren. Wij hebben toch immers in huis ook plaats genoeg om te eten en te drinken.

Hoor eens: is dat niet het geluid van wielen, dat ik daar verneem? Ja, waarlijk, daar is Spalatin! Ik was al bang, dat hij niet zou komen. De anderen zijn zeker allen al binnen!"

Werkelijk reed op dit ogenblik een voertuig de binnenplaats op en enige minuten later drukte Luther onder de stromen van regen de geliefde vriend aan zijn hart. Ook de andere gasten traden naar buiten om de nieuw aangekomene te begroeten: Philippus Melanchton, Justus Jonas, Johannes Bugenhagen, George Röhrer, de kapelaan van de Mariakerk, Kaspar Cruziger, de hoogleraar en hofkapelaan te Wittenberg, en Lukas Cranach.

Ook Catharina, had heden twee van haar beste vriendinnen uitgenodigd, de vrouwen van Melanchton en Jonas, beiden haar naamgenoten, zodat wij thans drie Catharina's aan de dis bijeen vinden.

Met grote blijdschap zagen de vrienden doctor Maartens opgewektheid en in stilte dankten zij daarvoor de Heere, want geruime tijd hadden een geest van zwaarmoedigheid en vreselijke aanvechtingen van de satan op hem gedrukt als een loodzware last. Met bijzondere belangstelling vroeg Luther naar de gezondheid van de keurvorst, die al sinds februari sukkelend was en de goede berichten die Spalatin kon geven, deden de goede luim van de doctor nog toenemen.

Nadat het gesprek een poosje zeer levendig was geweest, verhief Luther zich van zijn zetel en in de rechterhand een bierkan vattende, zei hij:

"Lieve vrienden! Thans is de Christenheid gewoon voor de Turken drie kruisjes te maken en hun alles kwaads toe te wensen, als de vijanden van God en de verdervers van de Christenheid; thans echter rust de plicht op ons hen te danken en een dronk op hen uit te brengen."

De mannen lachten, want zij begrepen de scherts wel. Het was immers aan Sultan Soliman te danken, **dat de vrede tussen de keizer en de evangelische vorsten, die te Schmalkalden getroffen was**, tot stand was gekomen. Het gevaar dat het Duitse rijk dreigde door het naderen van het Turkse leger, had de keizer gedrongen door een zure appel heen te bijten en de eisen van de Evangelischen in te willigen, om zich te verzekeren van hun hulp tegen de algemene vijand.

Na een ogenblik ging Luther ernstiger voort: "Hoe moet toch elk schepsel in Gods hand een werktuig worden tot uitvoering: van Zijn heilige wil, dikwijls zonder dat het

er zelf iets van weet of vermoedt! Wie dan menen het kwade te doen, bewerken juist het goede en moeten, terwijl zij meenden het Godsrijk te verderven, medewerken aan deszelfs opbouw. Dat daarom ons vertrouwen niet verminderde, want God de Heere heeft veel middelen en wegen, ook als ons kleingeloof meent, dat het nu voor goed met ons gedaan is; zelfs de Turk moet het Evangelie dienen, als paus en keizer het niet willen. Ach, lieve vrienden! Hoe genadig heeft de Heere toch tot hiertoe onze zaak geholpen! Er is thans immers in alle Duitse landen een grote schare te vinden, die de waarheid aanhangt. Het gebouw is al onder dak, er behoeven geen fundamenteen meer gelegd te worden, het moet slechts worden vergroot en in stand gehouden. Een nieuw geslacht groeit op en niet meer op mij alleen rust de gehele last, maar velen zijn met mij de zuilen en dragers van het nieuwe leven, als aanvoerders in de strijd van het licht tegen de duisternis."

Spalatin zag de spreker met instemming aan: "Ja, broeder Maarten, ook mijn ogen zien met blijdschap de uitbreiding van de goede zaak, vooral sinds de keurvorst zulke goede tijdingen heeft meegebracht uit Neurenberg, tijdingen die wel mee de oorzaak zijn dat zijn gezondheid zo is vooruitgegaan."

"Wij hebben nu daareven een dronk uitgebracht op de Turken," zo nam thans de kapelaan Röhrer het woord: "maar met nog meer reden mogen wij thans klinken op de gezondheid van de man, wiens machtige geest de vrede tussen de keizer en het Schmalkaldisch verbond tot stand heeft gebracht, de man, die zo goed weet te onderscheiden wat van God en wat van de keizer is, beter dan Zwingli zulks doet, wie zijn vermenging van het geestelijke en het wereldse tot verderf is geworden. Wat zouden wij zijn zonder de man, die - -"

Luther, op wie bij deze woorden aller blikken zich richtten, maakte een afwerende beweging en zei met grote ernst: "Waarde Röhrer, u weet toch, dat ik zulke woorden niet graag hoor. Wat ik ben, ben ik door Gods genade, Hem komt alle eer toe."

Spalatin had zich ondertussen gewend tot Käthe, die naast hem zat en fluisterde haar toe: "De keurvorst zendt uw echtgenoot door mij een geschenk van honderd goudguldens. Dit was maar een kleine en geringe gave," zei hij "vergeleken bij al de troost en de bemoediging, die Luther hem bij zijn laatste bezoek op zijn ziekbed had geschonken, maar toen drong zijn hart hem om te doen wat hij kon, om hem zijn dankbaarheid te betonen. Ik wil mij echter met deze zaak niet tot hem wenden, maar tot u, lieve vriendin, daar ik wel vooruit weet, dat hij zelf die gave weigert. Wees daarom zo goed het geld aan te nemen, want u kunt het wel gebruiken en u doet er onze goede heer groot genoegen mede."

Catharina drukte de hofprediker onder de tafel de hand en dankte hem op zachte toon, er bijvoegend: "Op dit punt is het onmogelijk de doctor van mening te doen veranderen. Eergisteren nog hadden wij hierover een kleine woordenstrijd. Er kwam een student bij ons, die zijn studiën had voltooid en geen teergeld meer bezat om huiswaarts te keren. Mijn man tastte dadelijk met Zijn hand in zijn zak, maar hij vond er geen geld en in de kast evenmin. Daarop greep hij een zilveren beker van de schoorsteenmantel en reikte die de jongen man toe. Deze weigerde, dat aan te nemen en ook ik wenkte de doctor met mijn ogen. Maar het was, alsof hij niets zag of hoorde, integendeel drukte hij met zijn krachtige hand de beker in elkaar en drong hem de student op met de woorden: Ik heb geen zilveren beker nodig. Hier, vriend, neem hem, en ga er mee naar de goudsmid: wat hij er u dan voor geeft, mag u behouden!"

Spalatin's ogen werden vochtig en met een hoofdschuddend lachje zag hij naar Luther, die met zijn burens in een vrolijk gesprek gewikkeld was, en met een klank van bewondering in zijn stem zei hij:

"Dat is weer geheel en al Luther!"

Toen de groenteschalen leeg waren, stond Catharina op en bracht na enige ogenblikken de vis op; toen zij er mee bij haar echtgenoot kwam, klopte deze haar schertsend op de schouder en zei: "Käthe, u hebt meer genoeg met uw weinige vissen, dan menig edelman, wanneer hij ettelijke grote vijvers leegvist en enige honderden vissen ophaalt. Ach, begerigheid en eerezucht maken dikwijls dat wij Gods schepselen niet met de ware dankbaarheid kunnen genieten. Menige gierigaard die zich in overvloed kon baden, heeft daarvan niet het minste genot: het is wel waar, dat de goddelozen de heerlijkheid van God niet kunnen zien."

Melanchton had naar zijn gewoonte in een stil gepeins verzonken gezeten. Thans hief hij het hoofd op en zei, tot Luther gewend: "Wat zouden onze vijanden wel zeggen, als zij ons allen hier zo vrolijk bijeen zagen!"

"Laat hen zeggen wat zij willen," antwoordde Luther beslist: "als wij vasten, dan roepen zij: Zie, die farizeeërs en schijnheiligen! Vieren wij feest, dan noemen zij ons vraten en wijnzuipers. Welnu, zij hebben de Heiland in Zijn dagen op de aarde net zo behandeld; vraag dus liever: Wat zegt onze Vader in de hemel er van, dat wij zo hier neerzitten en Zijn goede gaven genieten? Hij heeft immers alles geschapen, opdat wij het gebruiken zouden en Hij vraagt niets van ons dan dat wij erkennen, dat het Zijn gaven zijn en dat wij er met een dankbaar hart gebruik van maken."

Zo verliep nog een uur onder allerlei vrolijke gesprekken, totdat de heer des huizes zijn gasten in een dankgebed voorging.

De mannen begaven zich daarop naar de tuin en verlustigden zich, daar na het ophouden van de regen de lucht heerlijk was opgefrist, niet de kegelbaan die Luther daar, met behulp van Wolfgang, voor zijn kostgangers had opgericht, terwijl de vrouwen een rustig plaatsje zochten onder de perenboom.

De vriendschapsband van deze drie vrouwen was niet minder innig dan die van de mannen; vooral de echtgenoten van Luther en van Justus Jonas waren trouwe vriendinnen. Zeker hebben zelden twee vrouwen elkander beter begrepen dan deze beiden; er was geen vreugde, die zij niet met elkaar deelden, geen leed, dat de één niet met de andere droeg. Menigmaal, als Luther, vervuld met allerlei sombere voor gevoelens, er aan dacht, hoe hij zijn vrouw als weduwe zou achterlaten, wees hij troostvol op vrouwe Catharina Jonas als haar steun, haar toevlucht, haar raadvrouw en haar troost. En de vriendschap van de moeders ging ook over op haar kinderen, die veel met elkaar speelden en ook samen onderricht ontvingen.

Nog niet lang hadden de drie vriendinnen zo samen gezeten, toen zij Luthers vrolijke, stem hoorden en opziende zagen zij een nieuwe gast naderen, de zanger uit Torgatt, Johannes Walter, die bij Luther zo hoog stond aangeschreven. Een vrolijke begroeting had plaats; alleen Wolfgang was niet ingenomen met de storing en bromde ontstemd: "Waarom moet die man ook nu juist hier komen! Nu is het natuurlijk weer gedaan met het kegelen en moet dat vervelende zingen weer beginnen."

De goede Wolfgang, die zijn zanglessen scheen te hebben genomen bij de kraaien en de eksters, hoorde liever het rollen van de kegels dan de schoonste muziek, vooral wanneer hij, zoals nu, zelf de kegels telkens weer mocht opzetten. Zijn vermoeden bleek juist, want weldra hadden allen zich om de zanger verzameld en hieven onder diens leiding het ene lied voor, het andere na aan: eerst de volksliederen, die Luther zo graag zong, daarna echter geestelijke lofzangen en koralen, die op Luthers verzoek en

onder toezicht van de zanger ten behoeve van de evangelische Godsdienstoefeningen in druk waren verschenen.

Onder het zingen werden de harten steeds opgewekter en dankbaarder gestemd en de geestdrift steeg ten top, toen Walter de strijd- en zegezing van de Wittenberger Godsmann aanhief: *"Een vaste Burcht is onze God."* De tonen er van werden op de vleugelen van het avondkoeltje gedragen tot ver in de stille straten van de stad en strekten zo ook anderen tot opbouw en bemoediging, want wonderbaar groot was de invloed, die dit heldenlied steeds op het hart van al zijn hoorders had. Zelfs Wolfgang kon de werking van dit lied niet weerstaan; ook hij trad in de kring en met eerbiedig ontbloot hoofd zong hij de geliefde woorden mee, zo goed en zo kwaad als het ging.

De avond daalde ongemerkt en nadat Catharina de vrienden nog een kleine verkwikking had bereid, verlieten allen, uitgezonderd Spalatin en Walter, het huis, dat, als het een opschrift had moeten dragen, wel *"Een woning van God onder de mensen"* had mogen heten.

Deze woning was een bijzonderheid in Wittenberg. In de tijd was Wittenberg maar een armoedige, kleine stad; de meeste huizen waren slechts hutten, van hout en leem gebouwd en voor het grootste gedeelte met strodaken gedekt, en de nauwe kronkelende straten hadden een plaveisel, dat met regenweer of stormwinden niet juist tot wandelen uitlokte. Slechts enkele gebouwen waren er, die enig meer aanzien hadden: de fraaie kerken, het keurvorstelijk slot, de Hogeschool, het Franciskaner- en Augustijnerklooster, met enkele particuliere woonhuizen toonden aan dat men zich in een stad bevond en niet op een dorp. Maar de schoonheid van het 'Zwarte Klooster' bestond hierin, dat het verlicht werd met het Licht van het Evangelie. Daardoor werd het als het ware een Witte Poort des hemels.

Het waren niet alleen mooie ontmoetingen die het gezin meemaakten, talrijke ontnuchteringen waren ook hun deel. Deze maakten Luther noch bitter, noch hard. Hoe mooi is de brief, die hij op reis, 27 februari 1532, aan Käthe schrijft ten gunste van zijn knecht Johannes Rischmann, die op het punt staat om het huis van Luther te verlaten:

"Nu Johannes heengaat, eisen nood en eer, dat ik hem eervol ontslag verleen. Want ge weet, dat hij ons trouw en ijverig heeft gediend, en zich waarlijk nederig naar het Evangelie heeft gedragen, en in alles zijn plicht heeft gedaan. Denk er eens aan, hoe dikwijls wij aan slechte lui en ondankbare scholieren wat gegeven hebben, aan wie het niet besteed was. Houd je dus nu eens goed, en laat zo'n vrome jongen dan ook niets tekort komen, want ge weet, dat het aan hem goed besteed en Gode welgevallig is. Ik weet wel, dat wij weinig bezitten, maar ik zou hem graag 10 gulden geven, als ik die had. Maar minder dan 5 gulden moet ge hem toch niet geven, want hij gaat maar sjofel gekleed. Wat ge méér kunt geven, doe dat dan, vraag ik je. Wel zou de kerkenkas terwille van mij deze mijn knecht wat mogen geven, aangezien ik mijn knechten op mijn eigen kosten ten dienste en ten nutte van hun kerk moet houden, maar het zij aan hun eigen believen overgelaten. Laat het aan jou niet liggen, want er is ook nog een beker. Laat je gedachten er eens over gaan, hoe je het klaar krijgt. God zal wel wat anders geven, dat weet ik. Wees hiermee Gode bevolen. Amen."

De voormalige monnik is de overtuiging toegedaan: "Als ge een arme man met een gulden aan voedsel helpt, dan doet ge meer dan wanneer ge voor alle heiligen een kerk van goud bouwt."

Prachtig en aanschouwelijk zegt Luther eens in een preek in de "Kirchenpostille": "Wie goed bezit, die zij een heer over dat goed... Maar als hij een heer is van dat goed, dan dient dat goed hem, maar hij dient niet dat goed. Derhalve helpt hij de armen met zijn goed en hij geeft hun, die niets bezitten. Als hij iemand ziet, die geen mantel heeft, dan zegt hij tot het geld: 'Kom op, jonker gulden! Daar is een arme, naakte man, die geen mantel heeft, hem moet ge dienen. Daar ligt iemand, die geen lafenis heeft: Kom voor de dag, jonker Annaberger - en Joachimsdaalder! Ge moet ernaar toe, help hem!' Zij, die zó met hun goed omgaan, zij zijn heer over hun goed, en dat doen zeker alle christenen. Maar zij, die veel geld opsparen, en er altijd op bedacht zijn hoe die hoop groter en niet kleiner kan worden, zij zijn knechten."

Woord en daad waren ook in dit opzicht bij Luther één. Käthe had gelijk; toen men aan tafel gewaagde "van een professor in Wittenberg, die streefde naar het aardse goed, die zich op gierigheid had toegelegd en veel verstand had van blinkende guldens", toen zei de vrouw van de Doctor: "Als mijn heer zo gezind was geweest, dan zou hij rijk geworden zijn."

Toch hield Luther van de Mammon: hij "heeft twee deugden; de eerste is, dat hij ons gerust stelt, als het goed gaat en wij zonder godsvrucht leven; de andere is, dat hij ons in een tijd van droefheid, wanneer het slecht gaat, leert om God te verzoeken, God te ontvluchten, en een vreemde god te zoeken." Overigens: "rijkdom is een gave van God, men moet die niet verwerpen, maar God ervoor danken en er een christelijk gebruik van maken."

Omdat Luther er zulke beginselen op nahield, was het een geluk, dat hij in zijn Käthe een spaarzame vrouw bezat. Graag prees hij haar daarvoor, blij, dat zij hem aanvulde. Toen hij eens zei: "De man moet verdienen, maar de vrouw moet sparen. Daarom kan de vrouw wel de man rijk maken, maar de man niet de vrouw, want de uitgespaarde penning is meerwaard dan de verdiende", dan was dat maar niet in het algemeen gezegd. Het was een getuigenis aangaande Käthe en hemzelf. Een genadige beschikking van God had aan deze man, die voor zichzelf geen behoeften had, bijna verkwistend vrijgevig was, en van wiens lichtgelovigheid veel misbruik werd gemaakt, een levensgezellin geschonken, die zuinig was en spaarde, zonder gierig te zijn. Toen Luther zich eens met geldzaken bemoeide, slaakte hij al spoedig de verzuchting: "Ik zou nooit kunnen rekenen, het stemt een mens onaangenaam, het gaat mij te hoog." Maar hij troost zich over zijn gebrekkige rekenkunst: "De Heere, onze God, moet de voogd van de dwazen zijn."

HOOFDSTUK XVIII

DE MOEDER EN HAAR KINDEREN, 1533, 1534

Paul geboren

De sierlijke rozentuin waarin het echtpaar Luther leefde, mocht zich weldra in een nieuwe plant verheugen. De jongste zoon, Paul, werd op 28 januari 1533 geboren. Zijn peten waren, behalve Hans Röer, erfmaarschalk van de keurvorst, hertog Johan Ernst, broer van de keurvorst, Jonas, Melanchthon, en mevrouw doctor Lindemann, de echtgenote van de lijfarts van de keurvorst. Over zijn naam zei Luther bij de doop, *dat deze was gekozen ter ere van de heilige apostel Paulus, aan wie hij zó veel te danken had, dat het billijk zou zijn, als hij twee zoons naar hem zou noemen.*

Met het oog op de flinke bouw van het knaapje, bestemde Luther hem al dadelijk voor de strijd tegen de Turken. Daarom koos hij ook een edelman, Hans von User, Erfmaarschalk en Landrentmeester, tot peetvader en nodigde die in onderstaande brief, in de nacht van 28 op 29 januari geschreven, uit bij de doop van de kleine tegenwoordig te zijn.

Brief aan Hans Laser

Genade en vrede in Christus. Gestrenge, edele, geliefde heer en vriend.

Gelijk ik onlangs verzocht heb, zo vraag ik u andermaal om Christus' wil of uw edelgestrenge zich verwaardigen wil God ter ere over te komen om een dienst te bewijzen aan mijn jongste zoon, die God mij deze nacht bij mijn geliefde Kätke geschonken heeft, opdat hij uit zijn oude Adams-natuur kome tot de nieuwe geboorte van Christus door middel van het heilige Sacrament van de Doops en een lid van de Christelijke gemeente moge worden. Misschien gelieft het God de Heere een nieuwe vijand van Paus of Turk van hem te laten groeien.

Gaarne zou ik hem in de Vespertijd laten dopen, opdat hij niet langer een heiden blijve en ik gerustgesteld worde. Moge uw edelgestrenge zonder bezwaar toestemmen en helpen zulk een offer, Gode tot lof, te brengen.

Ik ben gaarne bereid, waarmee ik kan, u een tegendienst te bewijzen.

Hiermee, u met de uwen Gode bevolen. Amen.

's Nachts om 1 uur. Woensdag na St. Pauli, de herdenkingsdag van Paulus' bekering 1533.

Uw edelgestrenge dienstwillige dienaar,
MAARTEN LUTHER.

Kinderspel: vogels vangen

De omgeving van Wittenberg was door de natuur tamelijk schraal bedeed. Luther schertste graag:

Landekijn

Gij zijt een zandekijn."

Rondom de stad zag men toen niets dan zand. Slechts in de onmiddellijke nabijheid, aan de oostzijde, waar de brede Elbe haar gele golfjes voortstuwt, zag men bomen en struiken, ja zelfs wijngaarden, en, door de rivier besproeid, bloeiden en groeiden daar vruchtbare tuinen, geliefde uitspanningsplaatsen van de burgers, vooral als de zomerhitte het hun in de stad te benauwd maakte.

Niet ver van de Elsterpoort bevond zich een tuin, die zich boven al de andere onderscheidde door de schoenen aanleg en de zorg waarmede hij blijkbaar werd onderhouden. Op een wijze die het oog aangenaam aandeed, wisselden de groentebedden, bloemperken en siergewassen er elkaar af. Een kleine vijver, door een bron gevoed, weerspiegelde in zijn heldere wateren het riet en de biezen aan zijn oever, en een wit gepleisterd zomerhuisje verhief er zich te midden van een dik met grind bestrooide speelplaats voor de kinderen.

Inderdaad vinden wij hier op een heerlijke *zomerdag van het jaar 1534* een vrolijk jeugdig gezelschap, dat nu eens in levendige kinderspelen in de rondte danst en dan weer kleine rooftochten onderneemt tussen de aardbeistruiken. De aanvoerder is een schone knaap van negen jaar, een toonbeeld van gezondheid, die in al het besef van zijn waardigheid als de oudste, hetwelk heden nog wordt vermeerderd door het vieren van zijn negende verjaardag, de jongeren regeert: een zesjarig, zacht, teer zusje en

twee broertjes van vier en twee jaar, waarvan het eerste even zwak en tenger was als het andere flink en blozend.

Door de wijd openstaande deur van het tuinhuisje bemerken wij eens vrouw met een zuigeling op haar schoot, die met een zalige blik van moedervreugde op het vrolijke, kinderspel toeziet en slechts nu en dan zich met een vermanend woordje in hun spel mengt, als de dartelheid de grenzen te buiten gaat of als de oudste zijn eerstgeboorterecht wat al te zeer doet gelden.

De gelukkige moeder is geen andere dan Catharina; zij heeft zich deze middag na huiselijke arbeid naar haar lievelingsplekje begeven om onder Gods vrije hemel, door haar kinderen omringd, de dag te herdenken waarop Gods genade haar voor negen jaar haar eerstgeboren zoon schonk.

Terwijl zij daar zo zat werd zij plotseling opgeschrikt door de vreugdekreten van de kinderen: "Tante Lena! Tante Lena!" en onder vrolijk gejuich springen zij het pad af en bestormen de oude vrouw, alsof het een vesting was, die moest worden ingenomen. Zij houden allen zoveel van haar, die goede tante, die altoos tijd voor hen heeft en een onuitputtelijk geduld bezit om op hun duizend en één vragen te antwoorden; die hun nooit iets afslaat, die hun in het schemeruur mooie sprookjes vertelt, bijna zo mooi als vader, die grote poppen aankleedt voor de kleine Lena en die van brood soldaten maakt die staan kunnen. Ja, zij houden allen o zo veel van haar en omringen haar op haar oude dag met onbaatzuchtige liefde.

Vandaag echter was hun hartelijke ontvangst zo volkomen onbaatzuchtig niet: tante moest moeder ontlasten van de kleine Margaretha, opdat zij de handen vrij zou krijgen en mee kon spelen. Immers, met moeder speelden zij zo heel graag, ofschoon dat niet zo dikwijls geschieden kon, want moeder had het altijd zo druk; of zou het wellicht juist om het zeldzame van het geval zijn, dat het tot zulk een dubbel feest maakte?

Tante Lena was een zeer scherpziende vrouw. De kinderen zeiden haar niets van hun wensen, maar toch ried zij ze en zeer bereidwillig voldeed zij er aan.

Door haar van haar jongste dochttertje ontheven werd moeder dadelijk meegetroond en nu moest zij delen in het genot van krijgertje en blindeman en de erwten te tellen in de groene peulen die zij tegen de zon ophielden, en dan ging er een vrolijk gelach op van de zijde van de jongens, als zij daarin knapper en vlugger waren dan hun moeder; alleen de kleine Lena vleide zich liefkozend tegen haar aan en streelde haar de hand, als wou zij haar troosten over de geleden smaad.

Zo ging het een poos voort en de kinderen schenen er niet genoeg van te krijgen en letten niet op de zweetdruppels, die hun moeder van het voorhoofd dropen. Zij wilde dan ook vandaag alles doen wat zij kon om hun genoeg te geven, want heden was het immers de verjaardag van haar lieve Hans, en haar kinderen waren allen zo welvarend, en haar man was ook gezond en arbeidde met zoveel lust aan zijn grote werk! Dat alles stemde haar vrolijk, en gaf haar kracht om mee te spelen en te zingen als een jong meisje.

Eindelijk echter werd het haar te veel, en het was haar een ware uitkomst toen Wolfgang, met een mandje aan de arm, de tuin binnentrad. Hij bracht de tijding dat de doctor waarschijnlijk pas tegen de avond naar buiten zou komen en schudde uit zijn mandje allerlei eetwaren op de tafel uit, waar de kinderen op aanvielen als sprinkhanen op een erwtenveld.

De kleine Johannes scheen nog een bijzondere reden te hebben om zich te verheugen over Wolfgangs komst, want zijn ogen straalden vrolijk en daar Wolfgang die taal van de ogen vandaag maar niet scheen te begrijpen, maakte hij van een onbewaakt

ogenblik gebruik om hem toe te fluisteren: "Kom, Wolfgang, ga nu mee naar de vogelbaan!"

Wolfgang was daartoe echter vandaag niet zo aanstonds bereid; hij dacht nog aan de vermaning die hem onlangs ten deel was gevallen, toen hij de doctor een geschenk had willen maken van een gevangen vinkje. De doctor had hem toen zeer streng toegesproken, hij had geen plezier in gevangen vogels, die de Schepper ook niet had geschapen opdat meester Wolfgang Sieberger hen in zijn net zou lokken. Maar Hans bleef zo dringend aanhouden, en het was immers vandaag zijn geboortedag, en dan moest men hem toch wel eens zijn zin geven!

Op geheimzinnige wijze slopen beiden weg. Maarten, het kleine vierjarige broertje echter, bemerkte het en achter de beide vluchtelingen aansluitende, poogde hij mee te gaan.

Maar dat staat Hans niet toe, hij maakt zich boos op het jongere broertje dat "altijd mee wil" en toch niets er van begrijpt, en altijd alles in de war stuurt daar hij zich niet zolang stil kan houden en hij dus de vogels weer verschrikt. Slechts met grote moeite en ten koste van allerlei beloften wordt Maarten overgehaald achter te blijven en kunnen de beide zondaars alleen verder gaan.

Niet ver van de tuin, in het bosje dat aan de Universiteit behoort, is een stil eenzaam plekje, dat weinig door mensen bezocht wordt; daar heeft Wolfgang zijn "vogelbaan", want hier bevinden zich een menigte van gevederde zangers.

Bij de aankomst van de beide helden vliegt een zwerm distelvinken op, en hun gezang en getsjilp klinkt als spot en hoongelach, als wilden zij de gevaarlijke vogelvanger, die altijd pas zijn net dicht trok als het te laat was en die na een veertiendaagse jacht al blij meest zijn als hij een domme goudvink of een brutale mus in de knip had, uitlachen.

Het is dan ook werkelijk zo: Wolfgang maakt als vogelaar altijd slechte zaken, maar hoe dat komt begrijpt hij zelf niet, want hij doet toch altijd alles volgens de regelen van de kunst en het plekje is er als het ware toe geschapen. Hij denkt voor het minste dat de bosnimfen hem niet goedgunstig zijn en altijd weer zijn vangst bederven.

Ook vandaag wil het hem maar niet gelukken, hoewel het toch zulk een feestdag is en eindelijk verliest hij dan ook zijn geduld, zodat hij boos opspringt en een verwensing uitstoot, die de echo hem honend weer naar het hoofd werpt.

Zeer ontstemd vingen de beide jagers de terugweg aan. Toen zij de tuin naderden bleef Wolfgang plotseling verschrikt stilstaan: "Mijnheer de doctor! O wee, dat zal een prettige thuiskomst zijn!"

En met lome schreden bewogen de beide zondaars zich voorwaarts.

Luther was vroeger buiten gekomen dan hij had durven hopen en op zijn vraag naar Hans had hij dadelijk vermoed wat deze weer in de zin had. Hij had toen in het tuinhuisje aan de tafel plaats genomen en een vel papier, dat hij altijd bij zich droeg, vol geschreven.

Hij ontving de beide terugkerenden met een ernstige, strenge uitdrukking op zijn gelaat, en het was niet eens nodig dat hij hun vroeg waar zij geweest waren, want de schuldbekentenis stond op beider aangezicht te lezen.

Wolfgang stotterde zo iets dat als een verontschuldiging klonk, maar Luther viel hem in de rede: "Ga eens hier zitten, Wolfgang, en u Hans ook, opdat u de aanklacht hoort die bij mij is ingekomen."

Toen allen, ook Catharina en tante Lena, gezeten waren, nam de doctor het papier ter hand en las het volgende:

"Aan onze goedgunstige Heer Doctor Maarten Luther, Hoogleraar en predikant te Wittenberg.

Wij, lijsters, merels, sijsjes, distelvinken en andere brave, eerbare, vogels, die deze zomer in Wittenberg vertoeven, brengen met verschuldigde eerbied te uwer kennis dat wij van geloofwaardige zijde hebben vernomen hoe een man, genaamd Wolfgang Sieberger, uw dienaar, een groot, afschuwelijk waagstuk heeft ondernomen en uit toorn en haat tegen ons geslacht enige oude, bedorven netten heeft opgekocht, om daarmee een vinkenbaan op te richten, en niet alleen tracht onze lieve vrienden de vinken, maar ons allen de vrijheid te benemen om in de lucht rond te vliegen, en op de aarde graantjes te pikken. Dat dezelve, zeggen wij, het op ons lijf en leven toelegt, terwijl wij ons toch tegenover hem van niet de minste schuld bewust zijn. Daar nu dit alles, gelijk u wel begrijpen kunt, voor ons, arme vogeltjes, grote bezwaren en onaangenaamheden heeft komen wij tot u met het nederige, maar dringend verzoek, uw dienaar deze handelingen te verbieden, of, indien dit u niet mogelijk is, hem althans te vermanen om de avond van te voren koren op de baan te strooien en dan des morgens niet voor acht uur op te staan om de baan te bezien: dan zullen wij tevreden zijn, ja zelfs hem danken.

Doet hij dit echter niet, en blijft hij ons op misdadige wijze naar het leven staan, dan zullen wij God smeken hem te straffen, zodat hij op een goede morgen als hij ontwaakt, kikvorsen, sprinkhanen en slakken in zijn netten vindt, in plaats van ons, en dat hij des nachts door muizen en muggen en allerlei ongedierte wordt geplaagd, opdat hij ons moge vergeten en onze vrijheid niet langer belemmere. Waarom toch trekt hij niet met gelijke ijver te velde tegen de mussen, eksters, kraaien, raven, muizen en ratten, die u toch veel moeite bezorgen, uw koren, haver, hop en gerst uit uw huizen weghalen, wat wij niet doen, daar wij alleen de weggeworpen brokjes en de uitgevallen graankorreltjes opzoeken en wij u daarenboven nog van vliegen, muggen, en zulk ongedierte bevrijden. Wij dragen deze zaak op aan uw rechtvaardig oordeel, opdat u mag onderzoeken of wij niet ten onrechte zo hard worden behandeld. Wij vertrouwen echter dat God ons zal geven zijn boze, valse netten genadig te ontkomen. Aldus opgesteld op onze koninklijke zetel onder de bomen en voorzien van ons bekend zegel en vederstreek."

Zonder een woord er bij te voegen of de beide beschuldigten ook maar met een blik te verwaardigen, vouwde Luther het papier op en stak het in zijn zak.

Wolfgang bleef zitten met het gevoel van een betrapte misdadiger, wiens vonnis wordt voorgelezen, en hij werd beurtelings bleek en rood; het liefst was hij al onder het lezen weggeslopen, als hij maar gedurfd had. Ook het gelaat van Hans stond zeer betrokken en het was een droevig eind aan zijn jachtvermaak. En dat op zijn verjaardag!

Hij wachtte verlangend dat zijn vader hem vermanen zou; hij had nog veel liever dat zijn vader hem een duchtige berisping gaf dan dat hij, zoals nu, zich volstrekt niet om hem scheen te bekommeren; dat hij zich nu met vriendelijke scherts tot de andere kinderen wendde, dat begon thans zijn kinderhart pijn te doen.

Een erger straf was er voor hem niet te denken en met angst dacht bij weer aan die vreselijke week toen hij eens, om een ondeugende streek, drie dagen lang niet voor het aangezicht van zijn vader had mogen verschijnen, toen al het smeken van zijn moeder en van een vriend tevergeefs was geweest en nog klonken hem zijns vaders vreselijke woorden in de oren: "Ik wil liever een dode zoon dan een ongehoorzame. De apostel Paulus heeft niet tevergeefs gezegd, dat een voorganger zijn huis wél moet regeren en gehoorzame kinderen moet hebben, opdat andere lieden, daardoor gesticht, daaraan een goed voorbeeld mogen hebben en niet geërgerd worden."

Hans had wel in tranen willen uitbarsten, maar de inwendige angst verstopte zijn traanbuis en ontzegde hem de weldaad om zijn smart in water te doen overgaan. Bij het avondeten kon hij geen hap naar binnen krijgen: zijn keel was als dichtgeschroeid en de vriendelijke woorden die zijn vader tot de anderen sprak, sneden als een tweesnijdend zwaard door zijn ziel.

Zusje Lena was ook stil en zij at weinig. Van tijd tot tijd wierp zij steelsgewijze een blik op haar ongelukkige broeder, zijn smart was ook haar smart. Haar vader had immers, en terecht, nog onlangs tot haar moeder gesproken: "Als men een levend voorbeeld wil zien van het woord van de Heiland: Verblijdt u met de blijden en weent niet de wenenden, dan behoeft men onze Leentje maar aan te zien. Zij heeft een tedere, fijnbesnaarde ziel, die evenals een aeolusharp haar tonen doet horen, zodra het minste koeltje haar snaren aanroert."

Toen het avondeten was afgelopen, vleide het kleine ding zich tegen haar vader aan, streekte liefkozend zijn hand en zag smekend tot hem op.

"Wat wil je, mijn Leentje?" vroeg de vader hartelijk, terwijl hij haar op zijn knie zette. Met een hoge bos fluisterde het kind: "Het is vandaag Hans zijn verjaardag," en twee grote tranen stonden in haar schone, zachte, blauwe ogen.

Zulk een smekende blik kon haar vader geen weerstand bieden, en het kleine meisje aan zijn hart klemmend, drukte hij een lange kus op haar blanke voorhoofd. Daarna wenkte hij Hans en zei: "Kom hier, jij zondaar, je middelaar en voorspraak heeft mijn hart zo vertederd, dat ik mij over je zal ontfermen."

Hans had wel luide willen juichen van vreugde, maar hij hield zich stil, en fluisterde alleen zijn zusje in het oor: "Leentje, je krijgt mijn molentje van mij."

Luther echter wendde zich tot zijn vrouw en tante Lena, "Hier kunt u nu eens zien welk een krachtige Middelaar en Voorspraak wij hebben in onze Heere Jezus Christus, Wie de Vader niets kan weigeren als Hij voor een zondaar bidt. Immers, indien mijn dochttertje daareven al zo mijn hart heeft vertederd, dat ik mijn toorn heb laten varen, hoeveel te meer zal Christus de Heere door Zijn Woord de toorn van de hemelse Vader te niet doen, zodat de zondaar zijn straf wordt kwijtgescholden. Zie, toen ik voor de eerste maal in de Heilige Schrift die troost had gevonden, dat wij niet om onze eigen deugden zullen zalig worden, maar alleen door de verdienste en voorspraak van Jezus Christus, toen is het nieuwe leven in mij geboren, en dat werd weldra zo krachtig, dat ik niet kon nalaten het aan de hele wereld te verkondigen. Ach, wat ben ik de Heere toch dankbaar dat ik nu die grote arbeid verricht heb en de ganse Heilige Schrift nu in het Duits door de Duitse landen verspreid is! Het heeft mij menige zweetdruppel gekost, maar toch heb ik er met veel lust en vreugde aan gearbeid, want nu kan het volk zelf zien en oordelen wat Gods Woord is en waartoe de Heiland in de wereld is gekomen. Dit werk acht ik het grootste dat ik ooit verricht heb, en als mijn God mij nu opriep om voor Hem te verschijnen, zou ik met blijdschap antwoorden: "Zie Heere, hier ben ik."

Onder zulke gesprekken daalde de avond meer en meer en Catharina maande weldra tot de terugkeer, want de dokter had Luther gewaarschuwd tegen de avondlucht, die hem altijd kwaad deed. Luther had nog niet veel lust om de bedompte straten van de stad weer op te zoeken, maar aan de woorden van zijn Käthe kon hij geen weerstand bieden en met een schalks lachje onderwierp hij zich aan het huisvrouwelijk bevel, terwijl hij zei: "Käthe, u laat mij alles doen wat u wilt."

Bijna 2 jaar na de geboorte van Paul verblijdden zich de ouders opnieuw: op 17 december 1534 werd een dochtertje geboren. Zij werd naar de in 1531 overleden moeder van Luther, **Margaretha** genoemd. Het weer was toen zo slecht, dat vorst Joachim van Anhalt, die "de christelijke taak van het geestelijk vaderschap" op zich had genomen, niet kon komen. Ook de andere peet, de predikant Jakob Probst uit Bremen, een voormalige kloosterbroeder van Luther, bleef weg. Aan hem heeft Luther het kind telkens weer warm aanbevolen, alsof hij er een voorgevoel van had, dat zijn vader oog alleen nog maar over de kinderjaren van Margaretha zou waken.

De kleine kinderen waren het geluk van de vader, en de liefste schat van de moeder. Het was uit het hart van beiden gesproken, toen Luther eens zei: "Kinderen zijn de liefste huwelijksbanden, die de band van de liefde aanleggen en in stand houden. Zij zijn de beste wol van het schaap." Wanneer Luther denkt aan het huiselijk geluk, dan komen hem de woorden over de lippen: "Ik heb mijn Käthe lief, ja, ik heb haar meer lief dan mijzelf, dat is beslist waar; ik zou liever zelf willen sterven dan dat zij en de kinderen moesten sterven."

Treffend is de opmerking in *een brief van Luther aan Jonas*, van 28 oktober 1535. Deze besluit met de woorden:

"U groet mijn heer Käthe, die het werk van een voorman doet, de akker bebouwt, weidt en vee koopt, bier brouwt, enz. Zij is er ook aan begonnen om daar tussen door de Bijbel te lezen, waarvoor ik haar 50 gulden heb beloofd, als zij daarmee voor Pasen gereed komt. Zij doet het met grote ernst. Zij is al bij, het vijfde boek van Mozes."

Dat is nu Käthe van top tot teen: "Krachtig en vlijtig aan de arbeid, en met geest en hart, voor zover de tijd het toelaat, de schatten opsporend, die Luther ook aan haar heeft geschonken. Hoe hoog zij het Bijbelboek achtte, dat bewijst een woord van blijde voldoening uit de mond van haar man: "Mijn Käthe begrijpt de Psalmen nu beter, dan eens alle pausgezinden met elkaar."

In een van zijn laatste brieven herinnert hij haar aan het Evangelie naar Johannes en aan de Catechismus, waarvan zij gezegd had: "Alles immers wordt in dit boek van mij gezegd."

Dat Käthe ook trouw gebeden heeft, dat vernemen wij niet alleen uit talrijke brieven van haar man, die er zich steeds weer van vergewist, dat zij hem in haar gebeden gedenkt. Nog op haar sterfbed draagt zij de grote belangen van de Kerk in haar voorbede op aan God. Ongetwijfeld stond het beeld van de biddende moeder diep in het hart van haar kinderen gegrift, anders zou haar grafsteen Käthe niet met een geopend gebedenboek laten zien.

Deze gemeenschap van de beide echtgenoten in het binnenste heiligdom van de ziel, gaf aan hun huwelijk de hoogste wijding en zette een stempel op de gehele huishouding. Maar al liet Luther ook graag en zonder zorg de honderdvoudige plichten in de huishouding aan zijn Käthe over, één huiselijke zorg stond hem onophoudelijk voor de geest, de taak van de huispriester, de christelijke onderwijzing van al zijn huisgenoten, de verzorging van de christelijke geest in zijn gezin, waarbij voor hem en Käthe ook het personeel behoorde. "Als priester en bisschop", in de meest volstreckte zin van het woord, verrichtte hij daar zijn ambt. Er verliep geen dag in het Zwarte Klooster zonder dat er een huisgodsdienst oefening werd gehouden.

Hoe verblijdde Luther zich in **zijn kleine kinderschaar**. Luther schreef eens in een nieuwjaarsbrief (1527) aan Spalatinus over de vorderingen van de kleine Hansje. Hij schrijft hoe hij begint "te babbelen en met leuke beledigingen iedereen uit te schelden", en wanneer hij met de gelukkige jonge moeder zijn vriend "bovenal een

Spalatinusje toewenst", om hem de vreugde te leren van het huwelijk, die de paus niet waard was, dan spreekt daaruit niet slechts de vreugde van de trotse vader over de stamhouder. Luther beschouwt de kinderen als een bijzondere zegen van God.

"O, welk een grote, rijke en heerlijke zegen van God ligt er in het huwelijk! Welk een vreugde wordt de mens in zijn nakomelingen geschonken, die na zijn dood naar hem genoemd zullen worden, wanneer hij begraven ligt en tot ontbinding overgaat! Dat is immers de schoonste en grootste vreugde." Dankbaar geluk en een zalige tevredenheid stralen uit het oog van Luther, als hij op zijn kinderschare ziet. Wat wil hij meer? Hij wil met geen koning ruilen. "Ik kan tevreden zijn", zegt hij na de geboorte van Maarten, "ik heb drie wettige kinderen, zoals geen pauselijk theoloog die bezit, en die drie kinderen zijn drie koninkrijken, die ik met meer recht erfelijk bezit dan Ferdinand Hongarije, Bohemen en het Romeinse koninkrijk."

Het staat hem tegen, dat men veel mensen vindt, die zeer ongaarne en wrevelig veel kinderen hebben, alsof de huwelijke staat alleen ter wille van vleselijke lusten was ingesteld, en niet terwille van het mooie en heerlijke werk, waarmee men God en mensen dient, doordat men de kinderen, die God ons geeft, verzorgt, opvoedt, en onderhoudt. Zulke lieden zien niet in wat het bekoorlijkste en het beste in het huwelijk is. Wat toch gaat de liefde tot de kinderen te boven?"

Luther staat verwonderd over het goddelijk geheim van de liefde: "O lieve Heere God, wat is het toch iets wonderlijks om vrouw en kinderen echt lief te hebben! Het moet een vrome man en een vrome vrouw zijn, die echtgenoot en kinderen echt liefheeft."

Welke wonderlijke tegenstellingen zijn er toch in deze Luther verenigd, ineengesmolten door de geheimzinnige macht, die wij geloof in God en liefde uit God noemen. De weerbarstige koppigheid van de geweldenaar, voor wiens voetstap de groten sidderen, voor wie zij beven als hij het voorhoofd fronst. Maar ook de zachtmoedige naïviteit en de hartelijke liefde voor de kleinen. Een reus tegenover de machtigen, een kind onder de kinderen. Is dit niet in de geest van Hem, die de tempel van Zijn Vader met geselslagen reinigt, maar ook met de hartinwinnende liefde van God de kinderen zegent?

Steeds heeft Luther tijd voor zijn kinderen. Het zijn zalige uren, die hij rustend van zijn arbeid in hun kring doorbrengt.

Omdat hij een door en door godsdienstige persoonlijkheid is, wiens leven en werk wij alleen kunnen begrijpen, wanneer wij alles zien in het licht van zijn geloof in God, dat enig is in zijn soort, daarom moet hij ook wel het kind en de kinderlijke geaardheid met het Rijk van God in verband brengen. Met oprecht genoegen kijkt hij naar het spel van de kinderen, en zoals dat kinderen eigen is, maken zij ruzie om het speelgoed, en in overeenstemming met de aard van een kind komt ook weer spoedig de verzoening tot stand. De wijze vader heeft er zich niet mee bemoeid.

Hij zegt: "Lieve Heere God, hoe welgevallig is voor U toch het leven en spelen van zulke kinderen. Immers zijn al hun zonden niet anders dan vergeving van zonden."

Op een keer speelt men bruiloft in de kinderkring. De vader komt erbij. Maarten heeft zijn pop versierd als een keurige bruid. Die moet vader maar eens goed bekijken. Hij doet alsof hij haar wegneemt.

Maar dat pakt verkeerd uit. De onschuldige vreugde van het kind over zijn "bruid" ontmoet de vader. "Zo moeten wij", merkt hij op, "in het paradijs geweest zijn, ongekunsteld, oprecht, eenvoudig, zonder enige boosheid en huichelarij. Voorgewende scherts en grappenmakerij door ouderen vallen niet in goede aarde. Daarom zijn de kinderen de liefste narretjes en speelvogels, die alles eenvoudig, van harte en natuurlijk zeggen en doen."

In het huis van Luther was ook een hond, zo'n echte "goeie lobbes", die lief was voor de kinderen. Die moest voor de kleine Maarten als rijpaard dienst doen. De vader ziet het. "Deze knaap", zo spreekt hij, "predikt het Woord van God met de daad en in zijn werk, omdat God zegt: 'Heers over de vissen in de zee en de dieren op aarde'. Want de hond verdraagt alles van het kind."

Hoe zullen de kamers van het klooster, waarin tevoren zulk een plechtige kloosterstille hing, dikwijls weergalmd hebben van het lawaai van de knapen, in het bijzonder wanneer daar ook nog de kleine Jonas en *de jongens van Melanchthon*, "Joost" en "Lippus" mee ronddartelden. Zal vader boos worden? Neen! "Zulke kinderen zijn graag in grote kamers en woningen, waarin zij de ruimte hebben."

Waarlijk, zoals wij Käthe moeten bewonderen om de blijmoedige manier, waarop zij aan de reusachtige eisen van haar huishouding voldeed, zo doen wij dat nog meer haar man, die in zijn onovertroffen goedgehartigheid niets van de beroemde nerveusheid van de geleerde over zich had.

Wanneer de kleinen gebaad werden, dan was de vader soms toeschouwer. Hij bewondert hun fijne ledematen, die nog rein en zuiver zijn als in het paradijs. Eén is er, die zich de luier niet wil laten aandoen, en schreeuwt uit alle macht. Luther heeft plezier in de kleine schreeuwer. "Schreeuw maar flink en verweer je, de paus had mij ook gebonden, maar ik heb me uit zijn banden bevrijd." En welk een goed opmerker is de grote man óók in de kinderkamer: "Wanneer jonge kinderen goed schreeuwen, dan groeien zij goed; want door het schreeuwen zetten zich hun ledematen en aderen uit, omdat zij zich anders niet oefenen in het bewegen."

Als de vader de kleine schreeuwer, de kleine Maarten op de arm neemt, dan laat het nog heel kleine mannetje zich zo echt als een kind even gaan, en bevuilt de grote doctor. Deze bezit genoeg humor om op te merken: "Dat is nu echt Luther in de kinderkamer! O, wat moet onze Heere God veel gemopper en stank van ons verdragen, heel anders dan een moeder van haar kind."

Met welgevallen rust het oog van de vader op de moeder, wanneer hij Käthe met de jongste ziet omgaan. En evenals Luther haar werk in de huishouding roemt in het algemeen, zo doet hij dat ook in het bijzonder en onvoorwaardelijk haar werk in de kinderkamer. "Een vrouw pakt een kind veel beter aan met haar pink dan een man met zijn beide vuisten. Met welke gepaste en gemakkelijke gebaren spelen en schertsen de moeders, wanneer zij een schreiend kind kalmeren of in de wieg leggen. Laat een man dit nu eens doen, dan zult ge moeten zeggen, dat hij erbij gaat staan als een kameel, die probeert te dansen, zo slecht past hem dit, ook al moet hij het kind maar met één vinger aanraken."

Voor kindermeisje was de geleerde doctor volstrekt niet geschikt. Immers: "Een vrouw moet geen mannenkleren, en een man geen vrouwenkleren dragen. Laat ieder bij zijn eigen taak blijven en zijn eigen plaats behouden, en zich binnen de grenzen van zijn werk houden, en de perken niet te buiten gaan."

Maar toch kwam het weleens voor, dat Käthe haar "lieve heer" tot kindermeisje aanstelde. Dan werd de studeerkamer een kinderkamer, maar ook het kind een leraar voor de vader. Zo zat Hansje eens als kleine jongen aan de voeten van de reformator, d.w.z. hij zat naast hem op de vloer te spelen. Het is mogelijk, dat dit voor de vader, die in zijn ernstige arbeid verdiept was, wat al te luidruchtig is toegegaan. Hij gebiedt de kleine indringer, dat hij rustig moet zijn. Het gevolg is, dat deze zacht voor zichzelf een liedje neuriet. Daarmee heeft hij het gewonnen. Zijn vader is er blij om en laat zich op deze wijze door zijn knaapje Psalm 2 vers 11 verklaren. Luther vertelt ons eens over dit lesuur bij zijn Hansje: "Dient de Heere met vreze, en verblijdt u met

beving. Laat iemand dat nu eens voor mij met elkaar in overeenstemming brengen: verheugd zijn èn vrezen! Mijn zoon Hansje kan dat doen tegenover mij, maar ik kan het niet doen tegenover God. Want wanneer ik zit te schrijven, of iets dergelijks doe, dan zingt hij een liedje voor mij. En wanneer hij het een beetje te luidruchtig gaat doen, en ik dan wat heftig tegen hem word, dan zingt hij toch door, maar hij doet het wat zachter, meer bezorgd en schroomvallig. Zo wil God, dat wij altijd vrolijk zullen zijn, maar met vrees en eerbied jegens God."

Het is vooral de kostelijke onbezorgdheid van de kinderen, bij al hun hulpbehoevendheid, en hun onschuld en heerlijk vertrouwen, waarvan Luther maar niet genoeg kan krijgen, en die hem telkens opnieuw ontroert. Van het kind, dat nog in de wieg ligt, zegt hij eens: "Mijn kleine Maarten is mijn liefste schat, zulke kinderen hebben de zorg en de liefde van de ouders hard nodig, om goed verzorgd te worden. Hansje en Leentje kunnen nu praten en hebben zulk een verzorging niet meer zo nodig. Daarom richt de liefde van de ouders zich steeds meer naar beneden dan naar boven, op hen, die het laatst geboren zijn." De vader heeft zich dan meer met de eerstgeborene bezig te houden. Eens zat Hans aan tafel en babbelde over het leven in de hemel. Hij zei, dat men in de hemel zo blij kon èten en dansen. Het grootste genoegen was daar, dat er in plaats van water enkel melk vloeide, en dat er broodjes aan de bomen groeiden. Hoe aangrijpend is deze kinderlijke eenvoud voor de vader! "Het leven van de kinderen is het allerzaligste en het beste, want zij hebben geen aardse zorgen, zij zien de gruwelijke, monsterachtige dwepers en partij-geesten in de Kerk niet, zij ondergaan noch voelen de verschikkingen van dood en hel, zij hebben slechts zuivere gedachten en blijmoedige overpeinzingen."

Luther vertelt de kleinen graag over de lieve God, en dat op een wijze, waarbij het aangename en de eerbied heerlijk samengaan en die de bijzondere man in de omgang met de kinderen eigen zijn. Of kleine Leentje ook graag naar de hemel zou gaan?

"Ja, want daar zou ik volop appels, suiker, peren en pruimen hebben."

Brengt het Kerstkind dit jaar ook wat voor het meisje?

Het antwoord moet de vrager zeer voldaan hebben. Hij zegt daarop: "De kinderen hebben zulke mooie gedachten over God, nl. dat Hij in de hemel en hun God en lieve Vader is."

"Indien gij u niet verandert, en wordt gelijk de kinderen", heeft de Heiland eens gezegd.

Luther heeft Hem begrepen. De "eenvoud en onschuld van de kinderen, waardoor zij meer onderwezen zijn in het geloof dan wij oude dwazen", zijn voor de grote man een voorbeeld. "De lieve kinderen leven in onschuld, weten van geen zonde, leven zonder afgunst, toorn, gierigheid en ongeloof, en daarom zijn zij vrolijk, hebben een goed geweten, vrezen voor geen gevaar, hetzij oorlog, pestilentie en dood, en zij kopen een appel voor een cent. En wat zij horen over Christus, over het toekomstige leven, dat geloven zij eenvoudig, zonder enige twijfel, en zij spreken erover met blijdschap."

Deze kleine leermeesters in het geloof leren ons ook de hoop verstaan. Zie eens, hoe begerig zij zijn naar de perziken, die op de tafel prijken. "Wie daarin een voorbeeld wil zien van iemand, die zich verblijdt in de hoop, heeft hierin een zuiver contrafact (portret). Och, dat wij de jongste dag met zulk een blijde hoop tegemoet konden zien." Hoezeer zijn de kleinen voor deze grote man gelukkige voorbeelden van het vertrouwen, dat zo nauw verbonden is met het christelijk geloof in het heil!

Is het geen zalig kindergeloof, dat Luther ons laat zien? De zekerheid, dat de kleinen in de hand van God zijn, is hem oneindig meer waard dan de grootste rijkdom, die hij

hun zou kunnen nalaten. Wanneer de goede pleegtante, meui Lena, hem het kleintje voor een nachtkus aanreikt, dan zegent de vader het: "Ga heen en wees vroom. Geld zal ik je niet nalaten, maar ik zal je wel een rijke God nalaten."

Moeder Käthe en haar man goede opvoeders.

Hoe gezellig was menig avonduur, wanneer de vader met vrouw en kinderen, alsook met enige huisgenoten en vrienden, om de tafel zat. Men heeft de muziek erbij gehaald. De vader heeft naar de luit gegrepen. Dan wordt menig vrolijk lied gezongen. Schel klonken de stemmen van de knapen, van wie Maarten en Paul de muzikale begaafdheid van hun vader hadden geërfd, helder en fijn die van de meisjes, in het bijzonder die van de zanglustige Margaretha, terwijl vader op de luit speelde en het gezang met gedempte tonen begeleidde. En welk een onvergetelijke Kerstfeestvieringen waren het, wanneer het "Kinderlied op het Kerstfeest van het kindje Jezus", en het lied "Van hogen hemel daal Ik neer" door de kinderen werden gezongen, terwijl de ouderen, telkens weer daardoor aangegrepen, aandachtig luisterden en toezagen. Het lied van Luther is het immers, dat hem niet alleen als een door God begenadigd dichter, maar ook als een teergevoelige, liefdevolle vader, eer aandoet.

Dit diep innerlijk geluk, dat zich zijn goddelijke oorsprong bewust is, breekt altijd weer door. Toen doctor Jonas, zo lezen wij in de tafelgesprekken, een prachtige tak met kersen boven de tafel gehangen had, ter gedachtenis aan de schepping, en de heerlijke zegen van God loofde, die in zulke vruchten lag, sprak doctor Maarten Luther: "Waarom bedenkt ge dat niet veel meer met betrekking tot uw kinderen, die als vruchten van uw lichaam voortreffelijker, schoner en heerlijker schepselen van God zijn dan alle boomvruchten? In hen ziet men de almacht, wijsheid en kunstvaardigheid van God, die hen uit niets gemaakt heeft. Hij heeft hun binnen één jaar het lichaam, het leven en alle ledematen, die zo aardig, fijn en mooi geschapen zijn, gegeven, en Hij wil hen voeden en in stand houden. Nochtans gaan wij daaraan voorbij, achten het gering, ja, wij worden door zulke gaven van God blind en gierig. Het gaat gewoonlijk zó, dat de mensen, wanneer zij kinderen krijgen, slechter en gieriger worden, zij wroeten, schrapen en rapen zo veel zij maar kunnen, opdat zij hun maar veel mogen nalaten. Zij weten niet, dat voor een kind, al voordat het in de wereld komt en geboren wordt, het hem toegedachte deel, wat en hoeveel het hebben moet en wat ervan worden zal, reeds gereed ligt, toegewezen en geschonken wordt, zoals de Schrift het zegt en ook het bekende spreekwoord luidt: *Hoe meer kinderen, hoe meer geluk.*"

Wij zouden ons echter van de kinderkamer in het huis van Luther een totaal verkeerde voorstelling vormen, als wij mogelijk zouden denken, dat de druk bezette vader daar slechts zo nu en dan een kwartiertje vertoefde om met de kinderen te spelen, daarbij zijn zorgen voor enige ogenblikken te vergeten, om dan verder de kinderen in hun doen en laten hun eigen gang te laten gaan. Nee, kinderen zijn in de ogen van Luther geen speelgoed, maar schepselen van God, die de hemelse Formeerder aan de ouders heeft toevertrouwd om over hen te waken en hen tot Zijn eer en tot zegen van de mensen op te voeden. Ouders zijn dus door God niet alleen aangesteld om vreugde van hun kinderen te beleven en grapjes met hen te maken, maar ook om hen in de tucht en de vreze des Heeren op te voeden.

Maar wel - en hier zien wij, dat Luther een zeer wijs opvoeder is - moet de vreugde in de opvoeding overheersen. "Voor jongelui is zulk een tirannieke, monnikachtige

dwang zeer schadelijk, en plezier en vermaak zijn voor hen net zo hoog nodig als eten en drinken, want zo blijven zij ook des te meer gezond."

Wanneer Luther zulke gedachten in daden omzette, dan kunnen menigmaal zijn eigen kinderjaren voor de geest gestaan hebben. Het is waar, dat de levensbeschrijvingen van Luther, zoals door de nieuwste onderzoekingen bewezen is, meestal wel wat te veel over de "strengheid" van de opvoeding in het ouderlijk huis van Luther spreken. De oude Hans Luther was een man, die ook nog over andere opvoedingsmiddelen beschikte dan alleen maar een stok. Er lag in zijn natuur ook een vriendelijke trek. En de geschiedenis van de noot, waarom de moeder de knaap zó sloeg, dat het bloed eruit liep, is misschien toch wel een grote uitzondering gebleven. Het blijft immers nog altijd waar, dat zij het in hun hart goed bedoelden. Aan ouders, die alleen maar slaan, is men niet met zoveel eerbied gehecht als Luther aan de zijne. De vader en moeder van Luther - men moet maar eens aandachtig die prachtige, karakteristieke koppen beschouwen - waren plichtsgetrouwe mensen. Om te spelen met de kinderen ontbrak hun tijd en lust. Zij worstelden met het leven, want het wilde toch wel wat zeggen, dat de oude Luther zich tot de eervolle positie van "vierheer" had opgewerkt. Men mag zich de oudelui niet als tirannen en ranselaars voorstellen. Maar hun gezin droeg toch wel het stempel van de middeleeuwen. Ook al was de duisternis van de middeleeuwen, zoals men zich dat dikwijls voorstelt, niet enkel een diepdonkere nacht. Vergeleken met het licht, dat uit het herwonnen Evangelie in de kloostercel van Luther begon te dagen, en dat zich daarna zo overwinnend blij en helder vanuit Wittenberg verspreidde, was die duisternis een nacht gelijk.

"Ik werd er vanaf mijn kinderjaren aan gewend, dat ik verbleken en schrikken moest, wanneer ik de naam van Christus maar hoorde noemen, want ik had niet anders geleerd dan dat ik Hem als strenge en toernige Rechter moest beschouwen", zei Luther eens. Daarmee mag dan maar één kant van de Christusprediking in de middeleeuwen gekenmerkt zijn, maar deze was wel de overheersende, en in elk geval was deze het kind "slechts" ingeprent. Al het bijgeloof van die tijd en de huiveringwekkende spookgeschiedenissen, die zijn kinderlijke ziel binnenslopen, gaven de kleine Luther het gevoel van angst, dat zich in de grappige geschiedenis weerspiegelt, die Luther later, toen hij ouder was, zeker met genoegen verteld heeft.

"Toen wij op een Kerstfeest, vierstemmig zingend van huis tot huis de dorpen rondgingen, gebeurde het eens, dat wij bij een boerenhofstee kwamen, die helemaal aan het einde van het dorp was gelegen. Toen de boer ons hoorde zingen, kwam hij naar buiten en vroeg ons op een barse, boerse toon, waar wij waren: "Waar zijn jullie, jongens?" en tegelijk bracht hij enkele worsten mee, die hij ons wilde geven. Maar wij schrokken zó hard van die woorden, dat wij allen bij elkaar vandaan en weglieden, hoewel wij niet de eigenlijke reden wisten, waarom wij zo waren geschrokken. Misschien wel, omdat ons hart bang was als gevolg van de dagelijkse bedreiging en tirannie, die de schoolmeesters in die tijd op de arme leerlingen uitoefenden. Terwijl wij wegvluchtten, riep de boer ons tenslotte terug. Wij legden onze vrees af en gingen toen naar hem toe en namen van hem de "parteken" in ontvangst, die hij ons toereikte."

De kinderkamer in het huis van Luther te Wittenberg droeg het stempel van licht en vreugde. Daar was het mogelijk om op een andere manier met de kinderen over de Heere Jezus te spreken. Dan kwam er een blijde glans in hun ogen, wanneer de vader de naam nog maar noemde van Hem, die de hemelse Vriend van de kinderen is. Opvoeders mogen nooit vergeten, dat Jezus aan de kleinen het Koninkrijk van God beloofd, hen omarmd en gezegend heeft. "Dit woord uit Marcus 10 moeten wij niet

met kalfsogen aanschouwen, of ernaar kijken, zoals een koe een nieuw hek bekijkt, maar ermee handelen, zoals men aan het Hof gewoon is te zeggen: "Brieven van vorsten moet men driemaal lezen."... Zo moeten wij ook aan dit woord nauwkeurig aandacht schenken, want het bevat de schone belofte, dat de kinderen het Koninkrijk der hemelen zullen ontvangen."

De kleinen moeten de blijde zekerheid bezitten, dat een *engelenwacht* hen omringt. Dat maakt hen blijmoedig en bewaart hen. "Wij predikers en ouders moeten de kinderen duidelijk maken, dat zij engelen hebben. Daarom zal ik al spoedig een kind van de jeugd af eraan wennen, dat ik zeg: Lief kind, je hebt een eigen engel. Wanneer je des morgens en des avonds bidt, dan zal die engel bij je zijn, hij zal bij je bedje zitten, hij heeft een wit kleed aan, hij zal voor je zorgen, je wiegen en behoeden, zodat de boze man, de duivel, niet bij je kan komen. Ook zal je engeltje, wanneer je graag je Benedicite en Gratias opzegt aan tafel, bij de tafel zijn, je dienen, beschermen en bewaken, opdat je geen kwaad overkomt, en het eten je goed bekomt. Wanneer men dit de kinderen zou voorhouden, dan zouden zij van hun jeugd af aan leren verstaan en eraan wennen, dat de engelen bij hen zijn. Dit dient niet alleen hiertoe, dat de kinderen op de bescherming van de lieve engelen gaan vertrouwen, maar ook, dat zij goed gaan oppassen, en dat zij, wanneer zij alleen zijn, het kwaad leren schuwen, en bedenken: ofschoon onze ouders niet bij ons zijn, de engelen zijn er wèl, en die geven acht op ons, opdat de boze geest ons niet verschalkt. Daartegenover moet men tot de kinderen ook spreken over de listen van de duivel en de boze geesten: Lief kind, moet men zeggen, als je niet vroom wilt zijn, dan zal je engeltje van je weglopen, en de boze geest (de zwarte boeman) bij je komen. Wees daarom vroom en bid, dan komt je engeltje weer bij je, en de boeman wijkt van je."

HOOFDSTUK XIX

UIT DE DOOD VERREZEN, 1537

De sneeuw viel nog steeds in dichte, zware vlokken neer, hoewel de aarde al een voet dik door een witte wintermantel gedekt was, en de koude was zo gestreng, dat de mensen door de bevroren vensterruiten bijna niet meer naar buiten konden zien en de voetstappen van de wandelaars kraakten alsof de straten vol glasscherven lagen. Ieder bleef dan ook graag bij zijn warme haard zitten, als geen plicht of noodzaak hem naar buiten dreef.

Vrouwe Catharina was bezig een koffer te pakken. Haar echtgenoot moest weer een reis ondernemen en ditmaal zelfs zou die zich verder uitstrekken dan anders. Het was echter niet die verre afstand, die haar ogen zo met tranen vulde, de gedachte aan het lichaamslijden van haar geliefde man sneed haar door de ziel, als zij dacht aan de bezwaren en moeilijkheden, die zich onderweg voor hem zouden opdoen. Hoe graag had zij hem gesmeekt tehuis te blijven, als de keurvorst hem niet zo dringend had aangezocht, toch te Schmalkalden te verschijnen op de dag die al de Evangelische vorsten en afgevaardigden daar verenigd zou zien. Hij zelf zou er dan de artikelen kunnen voorlezen, die hij op verlangen van de keurvorst had opgesteld, om op een kerkvergadering, door de paus te Mantua bijeengeroepen, voorgedragen te worden.

Catharina zag het noodzakelijke van deze reis in, daarom schikte zij zich stil in haar lot, maar haar tranen kon zij daarom toch niet inhouden, want haar beangst hart het zich niet tot rust brengen. Het was niet de eenzaamheid die zij dachtte na zijn vertrek, want Luther het tot haar veiligheid zijn vriend uit Eisleben, Johannes Agricola met diens vrouw en kind, wie hij gastvrij zijn huis had geopend totdat hij te Wittenberg een andere betrekking zou hebben gevonden, bij haar achter.

Slechts de angst, voor de gevolgen van de moeilijke reis in de winter was het, die haar de slaap uit de ogen hield, te meer daar zij ook duidelijk genoeg aan hemzelf bemerkte, dat het hem moeilijk viel haar te troosten, als geloofde hij zelf niet aan een goede reis en een gelukkige terugkeer.

Luther doodziek

Het was de *eerste februari van het jaar 1537*, toen Luther de wagen, die de keurvorst Johannes Frederik hem had gezonden, besteeg, en in dichte, warme klederen gehuld, de Elsterpoort uit reed.

Menig Wittenbergs burger zag hem na met een even angstige blik als Catharina, en was in zijn hart bijna een weinig boos op de keurvorst, die een offer vroeg van de half zieke man, dat mogelijk de hele Evangelische Christenheid in rouw zou dompelen.

In angstige spanning wachtte Catharina van de ene dag op de andere en telkens als er een brief kwam, en dat was geen ongewone zaak in het huis van de aanvoerder van de Evangelische partij, voer er een siddering door haar gehele lichaam. Luther had haar namelijk beloofd haar zo spoedig mogelijk tijding te zenden, vooral als hem iets kwaads was overkomen; maar week op week ging voorbij, de gehele maand februari was al verlopen, en nog was er geen brief van hem aangekomen.

Eindelijk, de tweede maart, reed een ijlbode de binnenplaats op met een schrijven van Luthers hand. Opnieuw overviel de oude beklemdheid Catharina's hart, en nauwelijks waren haar sidderende handen in staat de brief te openen. En waarlijk, daar stond het in duidelijke woorden te lezen, dat haar voorgevoel haar niet had bedrogen.

De brief was gedateerd van Gotha, de 27ste februari en hij luidde als volgt:

"Genade en vrede in Christus! u moet maar nieuwe paarden voor uw eigen gebruik huren, lieve Käthe, want de keurvorst wenst uw paarden te behouden en zal die met meester Philippus naar huis zenden, daar ik toch zelf, na ons vertrek van Schmalkalden op de wagen van mijn genadige heer zelf reis. De reden hiervan is deze: ik ben geen drie dagen lang gezond geweest, ik heb niet kunnen rusten of slapen, en geen eten of drinken kunnen inhouden. In 't kort: ik ben dood geweest en heb u en de kinderen aan God en de keurvorst bevolen alsof ik u nooit weer zou zien; ik had grote deernis met u, maar ik verwachtte niets dan mijn graf. Nu echter heeft men zo dringend tot God gebeden, dat God mij deze nacht genezing heeft geschonken en het mij is alsof ik tot een nieuw leven ben herboren. Dank daarom de Heere en laat ook onze lieve kinderen Hem loven, want zonder Hem hadden zij zeker hun aardse vader verloren. Onze geleide vormt heeft aan alle zijden om hulp gezonden en niets gespaard om mij verlichting te geven, maar niets mocht baten. Uw middelen hielpen mij ook niet, maar God heeft een wonder aan mij gedaan op het gebed van veel vromen.

Ik schrijf u dit daarom, omdat ik geloof dat mijn genadige heer de landvoogd heeft bevolen u tot mij te zenden, voor het geval dat ik onderweg stierf, opdat ik u nog eens zou mogen spreken en u mij kon zien; dit is nu echter niet nodig, zodat u wel thuis kunt blijven, daar God mij zo rijkelijk heeft uitgeholpen, dat ik verwacht gans vrolijk tot u terug te komen.

Wij zijn thans te Gotha. Ik heb u al viermaal geschreven, en het verwondert mij dat u niets ontvangen hebt.

Dinsdag na Reminiscere, 1537.

MAARTEN LUTHER

Catharina's handen beefden en haar ogen stonden vol tranen terwijl zij deze brief las, en tot tante Lena, die juist binnentrad, brak zij uit in luide klachten dat zij zo ver van haar geliefde echtgenoot had moeten vertoeven toen hij haar het meest nodig had. En nu was het haar een pijnlijke maar zoete smart, zich het lijden van haar gemaal voor te stellen en in haar verbeelding tekende zij zich dat beeld in nog donkerder kleuren dan de werkelijkheid bezat. Uit droefheid daarover, dat zij niets had kunnen doen voor de geliefden kranke, vergat zij dankbaar te zijn voor wat God voor hem gedaan had en tante Lena moest haar dat telkens weer in herinnering brengen.

"Vier brieven heb ik hem geschreven, die niet aangekomen zijn!" riep zij handenwringend: "wat zal hij zich hebben verontrust over zijn vrouw en zijn kinderen. Enkel vreemde aangezichten heeft hij om zijn legerstede gezien, vreemde handen hebben hem verzorgd! Ach, hoe goed zij het ook gemeend hebben, zijn vrienden konden hem toch Zijn vrouw niet vergoeden!"

Het werd haar in haar huis te benauwd, zij gevoelde zich als een gevangene en zij wenste naar vleugelen om te kunnen ijlen tot hem die zij zo lief had.

Alles wat tante Lena haar antwoordde klonk haar bijna als een verwijt, en toch sprak ook thans uit haar woorden niets anders dan het voorgevoel van haar liefdevol gemoed. Door de onnaspeurlijke band van de liefde stonden de harten van de beide echtelieden met elkaar in verbinding, zodat elk van hen het lot van de ander medegevoelde; en zo was ook thans Catharina's pijnlijke onrust niet anders dan het voorgevoel van de nieuwe ziekte, die haar echtgenoot ten anderen male aan de rand van het graf bracht. Het was haar alsof zij haar echtgenoot de handen smekend naar zich zag uitstrekken en als hoorde zij hem roepen: "Kom over en help mij!"

En zo was het ook. In Gotha ligt de nauwelijks genezen man weer ziek neer, zo ziek dat men aan zijn herstel wanhoopt. Voor zijn bed staat doctor Bugenhagen en reikt hem het laatste Avondmaal toe. Verheven en heerlijke woorden spreekt zijn mond, terwijl hij schijnbaar zijn laatste krachten inspant om verstaan te worden.

"Ik weet Goddank, dat ik goed gehandeld heb, toen ik het pausdom ben aangevallen met Gods Woord, want het is een lastering tegen God, Christus en het Evangelie. Vraagt mijn geliefden Philippus, Jonas, Cruziger en de anderen, dat zij mij alles vergeven wat ik tegen hen heb misdreven. vertroost mijn Käthe en zegt haar dat zij dit geduldig moet dragen voor de vreugde die zij twaalf jaren lang met mij doorleefd heeft. Zij heeft mij trouw gediend, niet slechts als een huisvrouw, maar als een dienstmaagd. God moge het haar vergelden! U zult wel voor haar en de kinderen zorgen zo goed u kunt; gelijk immers mijn geliefde meester, de goede keurvorst, te Schmalkalden tot mij gezegd heeft: maak u niet bezorgd, want uw vrouw zal mijn vrouw en uw kinderen zullen mijn kinderen zijn. Daarop verlaat ik mij volkomen want hij is een betrouwbaar man. Groet de bedienaars van onze Kerk van mij! Zij zullen in Gods Naam doen voor het Evangelie wat de Heilige Geest hun ingeeft; ik schrijf hun hun werk en plaats niet voor. De barmhartige God moge hen allen versterken opdat zij blijven bij de ware, zuivere leer en zij Hem steeds kunnen danken daarvoor, dat zij van de Antichrist verlost zijn. Ik heb hen in vurige gebeden. aan de Heere opgedragen en ik vertrouw dat Hij hen bewaren zal. Thans ben ik bereid om te sterven, indien God het wil. Ik beveel thans mijn ziel in de handen van de Vader en mijn Heere Jezus Christus, Die ik heb gepredikt en beleden hier op aarde."

Zo sprak de doodzieke man die elk ogenblik zijn einde verwachtte, te Gotha, en voor de vrouw die hem zo liefhad, was het alsof zijn woorden tot haar doordrongen, want het fijne oor van de liefde ving ze op.

Steeds angstiger werd het Catharina om het hart en zó werd zij door haar onrust gekweld, dat zij het eindelijk niet meer kon verdragen stil te blijven waar zij was; zij moest weg, zij moest tot hem gaan, wellicht zou hij niet sterven indien haar hand de zieke verzorgde!

En voort spoedt zij op een gehuurde wagen, voort naar Altenburg, tot zijn geliefde vriend Spalatin, en onderweg wijkt het gebed niet van haar lippen. En zie, met goede tijding treedt Spalatin haar tegemoet: "De doctor komt: zie hier hoe hij mij zijn komst bericht." En hij leest haar de versregels voor, die hij de vorige dag juist had ontvangen:

*"Christus de Heer, mijn Spalatin
Keert thans in Luther bij u in
En klopt bij u om herberg aan
Opdat hij moog' ter ruste gaan.
Wat gij aan Luther thans betoont
De Heer als aan Zichzelven loont,
Daar Hij ons uit Zijn Woord doet weten
Dat wij Zijns lichaams leden heten."*

"Wees getroost, lieve vriendin," voegde Spalatin er bij: "het gaat goed met hem, want Melanchton heeft er nog een enige versregels bijgevoegd, die van een vrolijke stemming spreken."

Catharina's geduld zou niet lang meer op de proef worden gesteld: al de volgende dag rustte zij in de armen van haar echtgenoot en hieven beiden om strijd het ene loflied na het andere aan. Wel was de ziekte nog niet geheel geweken, maar nu hij zo goed

verzorgd werd, moest de zieke wel spoedig geheel herstellen en een ongekende zaligheid doorstroomde Kätthe's ziel, als de dokter naar stil de hand drukte en zij in zijn ogen zijne dankbaarheid las voor haar trouwe zorg en de liefde, die zij hem buiten haar schuld zo lange tijd niet had kunnen betonen.

Van dag tot dag nam nu de herstelling zichtbaar toe en toen op de donderdag voor Pasen de kerkklokken weer tot de godsdienstoefening riepen, zagen de Wittenbergers op de kansel van de stadskerk weer de oude, teergeliefde gestalte verschijnen en hoorden zij opnieuw uit de mond van hun beminde leraar het woord des Levens.

Dood van tante Lena

Luther herstelde van zijn ziekte in het jaar 1537, maar de lieve tante Lena stierf.

Een zeer groot verlies voor Kätthe en gezin. De zorg van de kleinen bij de omvang van de grote huishouding, bracht geen geringe arbeid en moeite met zich mee. Haar man, die daarvoor volledig begrip had, wist dat te waarderen, wanneer hij, lettend op de zich aftobbende moeder als zijn mening uitspreekt, 'dat onze Heere God van Zijn kinderen meer voor lief moet nemen dan een moeder van de hare'. Met onvermoeibaar geduld, dat geen moeite ontzag, zorgde zij voor haar kinderen met een tedere moederliefde, die haar nog na de dood van haar man kwalijk genomen en verweten is. Hoe goed was het, dat zij daarbij een steun had, waar zij op aan kon: haar tante van vaders zijde 'meui Lena'.

Laten wij deze edele vrouw wat meer van nabij beschouwen, al is het waar, dat wij weinig bijzonderheden van deze *meui* weten. Het klooster Nimbschen, waar zij van 1502 tot 1508 'ziekenmeesteres' geweest was, heeft de non Magdalena von Bora vermoedelijk niet lang na haar nicht Kätthe verlaten. Waarheen zou zij anders gaan dan eveneens naar de dierbare man, wiens leer ook haar naar God smachtend hart de juiste weg gewezen had? Reeds in de eerste huwelijktijd van haar nicht vinden wij haar in het Zwarte Klooster, waar zij een 'kamertje en een slaapkamer' bewoonde. Zo kunnen wij ons geen volledig beeld vormen van het gezin van Luther, zonder daarbij de goede tante te betrekken, die zich nergens naar voren dringt, maar met haar rustige en trouwe verzorging, inzonderheid aan de ziekbedden en in de kinderkamer, een zegen voor het gezin was. De kleinen hingen haar aan met grote liefde. De vader wordt bijna jaloers op haar, omdat zij hem "de schoonste en grootste vreugde afneemt." Zij was de speelkameraad van de kinderen en bad met hen, verpleegde hen als zij ziek waren, en had deel, zeker niet tot verdriet van de kinderen, aan de eigenschap van zulke lieve tantes, dat zij de jongens en meisjes verwenste. Daarom heeft Hansje er zeker niet weinig genoegen in, dat hij meui Lena ook mee moet brengen in de mooie wondertuin, waarover zijn vader hem op de Coburg geschreven heeft. Tevens moest het kereltje "haar een smak" geven.

Ook Luther waardeerde deze *meui* zeer. Hij laat niet na om haar in zijn brieven te groeten, is blij met de zekerheid van haar voorbede, en schrijft in de moeilijke dagen van Schmalkalden (27 februari 1527) aan Kätthe: "Laat de lieve kindertjes met *meui* Lena de ware Vader danken, want ge zoudt deze vader bijna verloren hebben." En de *meui* was in het drukke werk bij haar nicht zo helemaal in haar element. Dit was immers voor de fikse Duitse vrouw heel wat anders dan het verblijf in het klooster. Hoeveel schoner klonk haar het rumoer van de kinderen in de oren dan het onophoudelijk geklingel van de kloosterklokjes. Hoeveel meer rust vond haar hart in de onrust van het geliefde, vrome gezin dan in de twijfelachtige vrede onder de "bruiden van Christus" in het klooster te Nimbschen. Daarom bracht ook de heer des huizes haar zeker in geen geringe verwarring, toen hij haar schertsend vroeg: "Meui Lena, wil je naar het klooster terug gaan en weer non worden?"

"Non, non" (neen, neen) barstte de gevraagde los, en dat in het Latijn.

In het vredige gezin van Luther werd de trouwe meui ook een zalig einde geschonken. Luther stond enige uren daarvoor nog aan haar bed. "Meui Lena, kent ge mij nog en hoort ge mij?" En omdat zij hem verstond en kende, vroeg hij haar: "Ge vertrouwt toch geheel en al op de Heere Christus?" En hij vervolgde: "Hij is de Opstanding en het Leven! Er zal u niets overkomen, ge zult niet sterven, maar als in een wieg inslapen, en wanneer het morgenrood zal rijzen, dan zult ge weer opstaan en eeuwig leven."

Zij zegt: "O ja!"

Dan vraagt Luther haar: "Wordt ge niet aangevochten?"

"Nee", is haar antwoord.

"Hoe is het? Hebt ge geen pijn?"

"Ja, mijn hart doet pijn."

Daarop zegt Luther: "De Heere zal u spoedig verlossen van alle kwaad. Ge zult niet sterven!"

Toen keerde hij zich tot hen, die erbij stonden, en sprak: "O, wat is het goed met haar! Want dit is geen dood, maar een slaap."

"En toen", zo deelt een ooggetuige verder mee, "ging hij terstond alleen naar het venster en bad. Zo ging hij weer van haar weg, des middags twaalf uur, maar des avonds zeven uur is zij zeer zacht in Christus ontslapen."

HOOFDSTUK XX

KÄTHE ERFT LANDGOED ZULSDORF, 1539, 1540

Twee mijlen ten zuiden van Leipzig, op de landweg naar Altenburg, het gebied van Borna, ligt te midden van groene weiden, golvende korenvelden en statige eiken een klein landgoed, Zulsdorf genaamd.

Stil en eenzaam ligt het daar, want de hutten van de arbeiders en onderhorigen die een buitengoed gewoonlijk omringen, ontbreken er. Het maakt dan ook als wij nader treden, met zijn vervallen daken de indruk van oud en bouwvallig te zijn, en overal vertoont het, als om hulp smekend, zijn gapende wonden.

De hulp is echter dichtbij. Op de ruime binnenplaats staan drie vrachtwagens met bouwmaterialen, door de keurvorst van Saksen gezonden, gereed om ontladen te worden, en timmerlieden, metselaars en arbeiders zijn ook al bij de hand om de schade te herstellen en in de eerste plaats het kleine met wingerd begroeide woonhuis weer in een bewoonbare toestand te brengen.

Met haastige stappen loopt een vrouw heen en weder en geeft met blijkbare zaakkennis en vaste wil haar bevelen, zodat de werklieden elkaar soms verbaasd aanzien en tot elkaar fluisteren: "jammer dat zij geen man is!"

Om de ijver van de werklieden wat aan te vuren heeft zij een vat bier laten komen, want weldra, zei zij, zou haar heer gemaal verschijnen en dan moest alles in orde zijn. Van het bouwterrein begeeft zij zich naar de stal en spreekt er met de boer, om op de hoogte te komen van de stand van zaken aldaar. Daarna gaat zij naar de tuin, wijst de dienstmaagden hun werk aan en wekt haar met een vriendelijk, vrolijk woordje tot een ijverig dienstbetoon. Vlak naast de tuin is een moeras vol biez en slingerplanten. Daar zijn vier boerenarbeiders bezig, het moeras in bouwland te herscheppen, door er aarde in te brengen. Ook tot hen begeeft zij zich en blijkbaar verheugt het haar, dat het werk al zo goed vordert.

Men ziet al bij de eerste oogopslag, dat wij hier geen gewone boerin voor ons hebben, maar evenzeer ook is het te bemerken, dat zij met grotere lust haar ongewone arbeid verricht en dat zij op haar gebied regeert als een vorst in zijn rijk. Haar gelaatskleur is wel wat bleek en doorschijnend, alsof zij pas sinds korte tijd uit een ziekte was hersteld, maar haar ogen stralen van gezonde levenslust en van het bevredigende gevoel hier in haar element te zijn.

Uit de boomgaard, die aan de moestuin grenst, weerklinkt het vrolijke gejuich van blijde kinderstemmen. Een meisje van twaalf jaar komt met een rode blos op de wangen aanlopen en roept al uit, de verte: "Moeder, komt toch eens hier! Paul. wil maar niet uit de perenboom komen, en hij scheurt zijn buis hoe langer zo verder, en Margaretha wil niet uitscheiden met bessen eten ofschoon zij er al veel te veel op heeft."

"Paul is een ondeugd," zei de moeder enigszins verstoord en volgde haar dochttertje naar de boomgaard, waar de beide jeugdige misdadigers hun straf ontvingen, die hun echter niet zeer ter harte ging, daar zij niet zo heel ernstig gemeend was.

"Komt, gaat eens mee naar binnen, kinderen," zei de moeder toen: "dan zal ik je eens voorlezen, wat je vader uit Eisenach heeft geschreven!"

En de kinderen volgden haar naar de huiskamer, die al enigszins bewoonbaar begon te worden.

De lezer heeft zeker allang geraden, dat de bedrijvige landgoedbezitster geen andere is dan vrouwe Catharina Luther, ook al verwondert hij er zich over, hoe zij in deze streek en tot deze waardigheid geraakt is.

Een neef van Luther, wie het landgoed Zulsdorf toebehoorde, was in schulden geraakt en had zijn bezitting te gelde moeten maken. Door zijn Kätke er toe aangezet, had Luther zich over hem ontfermd en voor 610 gulden, die de keurvorst hem had geleend; het landgoed gekocht.

Toen hij zijn vrouw de oorkonde bracht, die de koop wettigde, straalde haar gelaat van kinderlijke vreugde en met veel tedere woorden betuigde zij haar dankbaarheid. Het buitenleven was toch al lange tijd haar wens, want de landelijke bezigheden, die zij eerst door de nood gedreven had ter hand genomen, waren haar door hun goede gevolgen meer en meer tot een aangename uitspanning geworden.

Ook Luther zelf was zeer tevreden met zijn aankoop, want in zijn huisvaderlijke voorzorg zag hij in het stille landgoed een rustige, veilige verblijfplaats voor zijn geliefde vrouw, indien God wilde, dat hij haar eenmaal als zijn weduwe zou achterlaten.

Wel is waar scheen het eerst, alsof God andere gedachten had en als wilde Hij Catharina een andere rustplaats aanwijzen; daar, waar de stille doden slapen. Was Catharina zo dikwijls gewoon als verpleegster aan het bed van haar zo vaak lijdende echtviand te staan, thans werd het blaadje gekeerd en Luther knielde voor de legerstede van zijn vrouw, die hij vreesde te verliezen.

Kätke's ziekte

De pest, die in het jaar 1539 opnieuw met grote woede in Wittenberg om zich heengreep, was Luthers huis voorbijgegaan, maar in de maand februari 1540 werd Catharina, tengevolge van een miskraam, zo ziek, dat de geneesheer alle hoop opgaf en ook de omstanders al meenden, dat zij gestorven was. Eén middel echter was er nog, dat beter werkt, dan alle drankjes van de apotheker en dit middel verstond Luther meesterlijk aan te wenden. Hij lag op Zijn knieën en bad zijn vrouw terug uit de omarming van de dood. De derde maart kon hij aan een vriend schrijven: "Mijne

Käthe is op gans zeer wonderbare wijze van de dood weer opgestaan, zij begint weer met smaak wat voedsel te gebruiken en leert, terwijl zij zich met haar handen aan banken en tafels vasthoudt, weer lopen."

Thans scheen de inval om Zulsdorf te kopen hem als een ingeving van de Heere. Ginds, in de landelijke stilte en de frisse, gezonde lucht, was het juist de geschikte plaats om zijn lieve Käthe weer op krachten te doen komen.

Catharina nam zijn voorstel met dankbare vreugde aan, maar zij was niet te bewegen te vertrekken, voordat ook haar echtgenoot was genoodzaakt, zich naar Wittenberg te begeven om naar de wens van de keurvorst tegenwoordig te zijn op het convent te Hagenau. Hoezeer zij ook zelf de versterkende buitenlucht nodig had, toch wachtte zij met haar gewone onzelfzuchtigheid op haar gemaal, want voor haar was het leven niets dan één betoning van liefde voor de man, wie zij haar leven toewijdde.

Toen Luther vertrokken was, maakte ook Catharina zich reisvaardig en begaf zij zich met Magdalena, Paul en Gretchen naar het plekje, dat haar zo aanlachte. Johannes en Maarten moesten tot hun grote spijt om hun lessen nog achterblijven, maar troostten zich met de gedachte om, zodra vader van zijn reis terug was, met deze te volgen.

Catharina was nu al sinds enige weken te Zulsdorf en de gezonde lucht deed haar zo in krachten toenemen, dat zij haar man enkel goede tijdingen had te melden.

Melanchton doodziek en genezen

Maar ook Luthers brieven spraken van goede tijding. Van een andere zijde had Catharina vernomen, dat de grote gebedsheld een tweede grote daad had verricht, en dat hij zijn geliefde vriend Philippus Melanchton met zijn gebed uit de dood tot het leven had teruggeroepen. Melanchton was namelijk op de reis naar Hagenau plotseling ten dode toe krank geworden en had in Weimar moeten overblijven. De beroemde doctor Sturz, die Luther in Schmalkalden had behandeld, had radeloos bij zijn bed gestaan; toen was de geloofsheld, doctor Maarten Luther, binnen getreden.

Ook hij was, op het zien hoe zijn vriend al met gebroken ogen en ingevallen wangen ter neder lag, hevig geschrikt en hij had tot zijn reisgezellen gesproken: "God zij ons genadig, hoe heeft de duivel dit lichaam geschonden." Maar de schrik had zich slechts een enkel ogenblik van hem kunnen meester maken, weldra had hij zich naar het venster gewend en met heldere, steeds luider wordende stem gebeden en de Heere zó gesmeekt om het leven van zijn geliefde vriend, dat de schijnbaar stervende tot het leven wederkeerde.

Weldra nadat dit gerucht tot Zulsdorf was doorgedrongen, was er een brief uit Eisenach gekomen, gedateerd de 10^e juli, waarin onder anderen voorkwam:

"Meester Philippus staat weer uit de dood op tot het leven; hij ziet er nog zwak uit, maar schertst en lacht toch weer met ons en eet en drinkt weer aan tafel. God zij geloofd; dankt ook u de Hemelse Vader met ons."

Enige dagen later ontving Catharina weer een schrijven van haar echtgenoot, dat levendig sprak van zijn vrolijke stemming:

"Aan mijn vereerde gemalin Catharina Luther von Bora en van Zulsdorf, mijn liefste. Mijn lieve jonkvrouwe en vrouwe Käthe!

Uw doorluchtigheid moet weten, dat wij hier, Goddank, fris en gezond zijn, eten als Zigeuners, maar niet bovenmate, drinken als Duitsers, maar niet te veel, en dat wij zeer vrolijk te moede, zijn, want onze hooggeëerde heer en meester van Maagdenburg,

bisschop Amsdorf, is onze disgenoot. Het is hier zo warm en zo droog, dat het dag noch nacht uit te houden is.

Kom toch, o gij gezegende jongste dag! Amen!

Uw minnaar
MAARTEN LUTHER"

Eindelijk meldde hij in een derde schrijven zijn naderende terugkomst en dat was de brief, die de moeder nu aan haar kinderen voorlas.

"Aan de rijke vrouwe van Zulsdorf, vrouwe Catharina Luther, mijn liefste; in handen. Morgen, dinsdag, maken wij ons op, om van hier te gaan. De Rijksdag te Hagenau leidt tot niets, het is verloren moeite en arbeid en vergeefse onkosten; maar al hebben wij dan ook verder niets tot stand gebracht, wij hebben toch meester Philippus uit de hel teruggehaald en wij brengen hem vrolijk mee terug uit het graf, indien het Gods genade belieft. Amen.

Ik ben niet zeker, of deze brieven u te Wittenberg of te Zulsdorf zullen vinden, anders zou ik u over nog meer zaken hebben geschreven. Wees hiermede Gode bevolen.

Maandag na St. Jacobus, 1540.

Uw minnaar
MAARTEN LUTHER"

Met een vrolijk gejuich werd deze brief door de kinderen begroet; alleen Magdalena keek nadenkend voor zich en zei: "Vader weet niet, of wij nog hier zijn dan wel in Wittenberg, hij zal dus niet weten waarheen hij zich moet begeven, als hij terugkomt." En treurig liet het kind het hoofdje hangen.

De moeder troostte haar, zeggende: "Uw vader heeft een fijn gevoel, kindlief, hij zal de rechte weg wel vinden."

Drie dagen na dit gesprek, zagen de kinderen, die nu iedere dag herhaalde malen de heuvel achter het huis beklommen, op de landweg een stofwolk, waaruit weldra een voertuig zichtbaar werd. Dat moest vader zijn, juichten zij, en met onstuimige haast ijlden zij hem tegemoet, en lieten, onbarmhartig genoeg, de kleine Gretchen, die was gevallen, op de grond liggen.

Door haar schreien werd vrouwe Catharina in haar arbeid gestoord en toen zij nader snelde om de kleine te troosten, zag zij haar geliefde echtgenoot, door zijn drie kinderen omgeven, naderen. Welk een vreugde was dat! Nadat de eerste begroetingen na het wederzien gewisseld waren, leidde zij met grote trots en kinderlijke blijdschap haar man rond door haar nieuwe gebied, want zij brandde van verlangen, om hem al haar schatten te vertonen. Dat duurde een geruime tijd, want er viel veel uit te leggen en aan te prijzen.

Met groot geduld hoorde Luther alles aan, want de vreugde van zijn Kätke was ook vreugde voor hem zelf; en er sprak zelfs bewondering uit zijn stem, terwijl hij zei: "Nu, lieve Kätke, ik zie wel, dat je zich als koning in uw nieuwe gebied wèl weet te schikken en ik kan dan ook niet ontkennen, dat ik grote eerbied heb voor je wijze van regeren; ik breng u mijn aller-onderdanigste hulde op dat punt. Nog meer echter dan over het koninkrijk verheug ik mij over de koning zelf, die weer zulke volle, ronde wangen heeft en zeer vrolijk en welgemoed is."

In de huiskamer, die op de tuin uitzag, hadden de dienstmaagden intussen een maaltijd aangericht en Luther toonde nu, dat hij zich in zijn voorlaatste brief aan geen overdrijving had schuldig gemaakt, toen hij schreef; dat hij weer at als een zigeuner en

dronk als een Duitser. Hoewel hij volgens zijn gewoonte slechts weinig spijs en drank gebruikte, smaakte hem toch alles even goed en met stille vreugde luisterden zowel Catharina als de kinderen naar al de verhalen van zijn reis.

Plotseling zijn verhaal afbrekend, zei hij: "Een oude heiden in Rome, die ook buiten de stad zulk een Zulsdorf bezat, heeft daarover gezongen:

"Ille terrarum mihi praeter omnes
Angulas ridet."

of in goed Hollands:

*"Van alle plekjes op deze aarde
Houd ik dit in de grootste waarde."*

Datzelfde mag ik ook wel zingen en roemen. Wat is de Heere toch goed! Hij doet ons wél boven bidden en denken. Als wij Hem om een stuk brood bidden, schenkt Hij ons een hele akker. Toen je zo ziek terneerlag, lieve Käthe, smeekte ik God, dat Hij je in het leven zou laten, en nu schenkt Hij ons bovendien nog dit landgoed en geeft ons ook nog zulk een vruchtbaar gezegend jaar! Ach, hoe schoon is hier alles, hoe weinig voel ik mij hier te moede! Waarlijk, indien God mij nog eens een rustige levensavond schenkt, dan hoop ik die ver van Wittenberg, in Zulsdorf te mogen doorbrengen. Ik bemerk al duidelijk, dat mijn leven ten einde spoedt en dat mijn krachten mij ontzinken. Dan wil ik maar al te graag al mijn eigen gezag laten varen en mij scharen onder uw onderdanen, mijn lieve landgoedbezitster, en ik beloof u te gehoorzamen als een kind."

HOOFDSTUK XXI

EEN EREZUIL VOOR CATHARINA IN LUTHERS TESTAMENT, 1542

Hoezeer onze grote Hervormer zijn Käthe waardeerde komt regelmatig tot uiting in zijn brieven.

Een brief van 26 juli 1540 uit Eisenach is bestemd voor "de rijke vrouw van Zulsdorf, de doctorsvrouw Katharina Luther, met het lichaam woonachtig te Wittenberg, en in de geest vertoevend te Zulsdorf". Een andere keer noemt hij haar de "genadige vrouwe van Zulsdorf", of "von Bora en Zulsdorf".

Dan weer schrijft hij, met een zinspeling op haar ingenomenheid met de tuin aan de varkensmarkt, "aan mijn hartelijk geliefde huisvrouw de doctorsvrouw Katharina Luther van Zulsdorf, van de varkensmarkt, en wat zij nog meer is."

Ook komt de aanspraak voor: "Aan mijn vriendelijke, lieve huisvrouw Katharina Luther van Bora, predikster, brouwster, tuinierster, en wat zij nog meer zijn kan." Schertsend plaatst Luther zich ook naast haar in de rol van een huisslaaf, om haar met haar krachtig optreden te plagen.

Hij noemt haar "meesteres", "mijn Käthe" (meue Ketha), "mijn heer Käthe", ook verlatijnt hij de naam "Käthe" in "Catena" (keten) en noemt haar "mijn keten", en hij spreekt haar aan als "mijn heer en mijn Mozes", "mijn gebiedster", en ook als "keizerin." Zo nu en dan spot hij met haar welbespraaktheid, en bij een buitenlander, die in Wittenberg studeert, beveelt hij haar aan als spraaklerares.

Als ze weer eens haar boordevol gemoed gelucht heeft, vraagt hij aan de "predikster": "Lieve Käthe, heb je voor je preek wel een "Onze Vader" gebeden?"

Maar heerszuchtig was Käthe niet. Zij, die jarenlang in haar huis hebben vertoefd, behielden bijna zonder uitzondering aan haar een dankbare herinnering, en haar man geeft van haar in een doodernstig moment van zijn leven het getuigenis: "Zij heeft mij niet slechts als een echtgenote gediend, maar ook als een dienstmaagd."

Luther bleef werkzaam, ook bij het ouder worden. De rust, waarnaar de man, die meer gearbeid had dan alle anderen, zozeer had verlangd, zou hem hier beneden niet worden geschonken. Er bleef nog veel voor hem te doen; hij zou te midden van zijn arbeid worden weggenomen, en menige moeilijke gang zou hij nog te gaan hebben, eer zijn Heere tot hem sprak: "Wel, u goede en getrouwe dienstknecht, ga in de vreugde uws Heeren."

Toch was hij vaak moede, zeer moede, en zijn gedachten waren menigmaal op de dood gericht. Op de vele deelnemende vragen naar zijn welzijn luidde zijn antwoord altijd ongeveer hetzelfde: "De oude dag is gekomen met al zijn kwalen en gebreken. De kruik gaat zo lang te water, totdat zij berst. Ik heb lang genoeg geleefd; God schenke mij een zalig uurtje, waarin het versleten, onnutte lichaam onder de aarde worde gelegd en de wormen tot spijszode worde gegeven. Merkt wel op: ik heb het beste gezien, dat ik op de aarde aanschouwen kon. Het laat zich aanzien, dat er boze dagen in aantocht zijn. God helpe de Zijnen. Amen."

De keurvorst wist niet, wat te doen om hem zijn liefde te betonen en zond hem zijn eigen lijfarts. Toen Luther hem voor die vriendelijkheid bedankte, voegde hij echter er bij: "Ik zou wel graag gezien hebben, dat de Heere Jezus mij maar in Zijn genade had weggenomen, daar ik toch tot weinig nut meer ben op aarde."

Het was geen ziekelijke zwartgalligheid, die hem zulke boze tijden deed verwachten, maar veeleer de helderziende profetenblik, die eens moeilijke, donkere toekomst voorzag. Immers; was toch zelfs het heden niet onverkwikkelijk genoeg? Hoe hoog gingen de golven van de staatkundige woelingen, wat werd de verhouding tussen de Katholieke en Protestantse partij steeds meer gespannen, zodat het eens tot een uitbarsting zou moeten komen! Hoe was in Wittenberg zelf, de stad, die de zetel van het Evangelie geweest was, hoe was daar het zedelijk leven van de leerlingen van de Hogeschool droevig gedaald! Hoe had Luther zijn donderende stem moeten verheffen tegen het liederlijke leven van de studenten en hoe had hij zich gedwongen gevoeld te velde te trekken tegen de juristen wegens hun verdraaiing van alle rechtsbegrippen, zó zelfs, dat hem het gevleugelde woord ontviel: "Juristen, slechte Christenen."

En het antwoord op al zijn noodkreten in naam van de Christenheid en van het Protestants geweten, was slechts haat en vijandschap. In hun verblinding vergaten velen, wat de Christenheid aan doctor Maarten te danken had; men ontzag zich niet de man te krenken en te belasteren, tot wie ieder met ontbloot hoofd had behoren te naderen. Dit alles drukte de grote held terneer en maakte hem zo afgemat naar ziel en lichaam, dat gedachten des doods thans zijn lievelingsgedachten waren.

In zulk een stemming zat hij op zekere dag, in het jaar 1542, op zijn kamertje en schreef zijn laatste wil. Zijn ziel was geheel bereid voor de grote overgang, thans wilde hij nog enkele van zijn uitwendige aangelegenheden regelen en zijn huis beschikken.

Als vanzelf werd dit testament een erezuil voor zijn vrouw. Het schijnt ons toe, alsof de liefhebbende echtgenoot, die zijn leven voelde wegzinken, nog eens in duidelijke woorden op het papier wou stellen, wat hij al zo menigmaal had uitgesproken.

Het geschrift, dat tot op de huidige dag nog aanwezig is, heeft de volgende inhoud:

"Ik, doctor Maarten Luther, beken in dit mijn eigen handschrift, dat ik mijn lieve en trouwe huisvrouw, Catharina, in vruchtgebruik, (of hoe men het noemen moge) haar leven lang, opdat zij er naar haar wens en haar beste weten mee moge handelen, door de kracht van deze brief op de dag van heden schenk:

Ten eerste het landgoed Zulsdorf, gelijk ik het gekocht en veranderd heb, in één woord, zoals ik het tot dusverre in eigendom bezat.

Ten anderen het huis Bruno⁷, dat ik op naam van mijn Wolfgang heb gekocht, tot woning.

Ten derde de bekers en kleinodiën als: ringen, ketens, gedenkpenningen, gouden en zilveren, die ongeveer een waarde zullen bezitten van 1.000 guldens.

Dit doe ik hierom:

Ten eerste, omdat zij mij als een vrome, trouwe, Christelijke huisvrouw ten allen tijde zeer lief en dierbaar is geweest en zij mij door Gods rijke zegen vijf levende kinderen heeft geschonken en grootgebracht.

Ten anderen, opdat zij de schuld, die ik nog schuldig ben, (indien ik haar niet meer bij mijn leven afdoe) op zich moge nemen en betalen, welke ongeveer, voor zover mij bewust is, 450 gulden bedraagt; het is ook mogelijk, dat zij er nog meer zal vinden.

Ten derde en wel het allermeest daarom, dat ik wil, dat zij niet afhankelijk zij van de kinderen, maar de kinderen van haar, opdat deze haar mogen in ere houden en haar onderworpen zijn, gelijk God geboden heeft; want ik heb wel gezien en ondervonden, hoe de duivel de kinderen tegen dit gebod opzet en hen, als zij goed en onderworpen zijn, door boze nijdigaards doet verleiden, vooral wanneer de moeders weduwen zijn en de zoons en dochters in het huwelijk treden. Want het is mijn mening, dat de moeder de beste voogdes is van haar eigenkinderen en dat zij haar klein bezitting niet tot verlies of nadeel van haar kinderen, maar tot hun nut en bestwil zal gebruiken, daar zij haar eigen vlees en bloed zijn en zij hen onder het hart heeft gedragen.

En indien zij na mijn dood mocht worden overgehaald of op de één of andere wijze besluit (want ik kan God in Zijn werken en willen geen doel voorschrijven) nog eens van staat te veranderen, dan vertrouw ik toch, en hierin spreek ik dit vertrouwen uit, dat zij zich moederlijk zal blijven gedragen jegens ons beider kinderen en dat zij alles, persoonlijk eigendom of wat ook, naar recht en billijkheid eerlijk met hen delen zal.

Hierbij smee ik mijn gestrenghe heer, de keurvorst Johan Frederik, nederig, dat zijne Hoogheid mijn beschikking genadiglijk moge bevestigen en handhaven.

Ook smee ik al mijn geliefde vrienden, dat zij getuigen mogen zijn voor mijn geliefde Käthe en dat zij mogen helpen om haar te zuiveren van elke blaam, indien valse tongen haar willen belasteren of beweren, dat zij nog enig haar geld achterhoudt, dat zij dus de arme kinderen zou onthouden of te kort doen. Ik verklaar hierbij, dat er geen baar geld voorhanden is buiten de bekers en kleinodiën, hierboven vermeld. Juist daarom kan ik ieder zo openlijk rekening en verantwoording doen, omdat ieder weet, hoe veel inkomen ik heb genoten van mijn gestrenghe heer, en dat ik daarboven van niemand een penning genoten heb, buiten de geschenken, die ik vermeld heb en waarmee ten dele nog mijn schulden moeten worden afgedaan. En daar ik van dat inkomen zoveel heb gebouwd en aangekocht, en ik zulk een zwaar huishouden heb

⁷ Het huis Bruno, de zogenaamde *winkel* of het *kleine huis*, met een jaarlijks brouwsel bier, gelegen in de Collegestraat, had Luther in het jaar 1541 voor 430 gulden gekocht van de predikant te Dabin en het toen aan zijn trouwe secretaris Wolfgang Sieberger in huur afgestaan. Het behoorde oorspronkelijk aan het Augustijnerklooster en 't was al in 1534 aan Luther aangeboden, maar hij was daar toen niet op ingegaan. De Universiteit die het later kocht, brak het af en bouwde op dezelfde plaats het voorste gebouw van het Augusteum, waarin zich thans het Seminarium bevindt.

gehad, zo moeten anderen met mij het als een bijzondere zegen erkennen, dat ik heb kunnen rondkomen, en zal niemand zich verwonderen, dat er geen baar geld over is, maar veeleer dat er niet meer schulden zijn. Dit smeek ik daarom; want als de duivel mij niet meer kan aanranden, zal hij wel op allerlei wijzen trachten mijn Kätke lastig te vallen, omdat zij doctor Maartens huisvrouw geweest is, en God lof nog is. Dit is mijn ernstige en weldoordachte mening.

Gezien en gegeven op de zondag na Kerstmis, 1542.

MAARTEN LUTHER"

Nog op diezelfde dag liet de doctor zijn vrienden Melanchton, Graziger en Bugenhagen komen om als getuigen de oorkonde te ondertekenen en haar daardoor rechtsgeldigheid te verlenen. Zijn vrouw echter kreeg het geschrift nog niet te zien. De doctor wachtte zich wel haar te bedroeven door haar te doen weten, dat hij zoveel nadacht over een ophanden zijnde scheiding van zijn levensgezellin.

Hem was het echter, alsof hem een steen van het hart was genomen, nadat hij deze plicht als huisvader en als echtgenoot had verricht en met nog groter aandrang kon hij nu in zijn dagelijkse gebeden de woorden uiten: "Ik heb verlangen om ontbonden te worden en met Christus te zijn."

Luthers testament is een openhartig schriftelijk stuk van zijn hand, dat kostelijk is om te lezen. Luther zorgt daarin voor zijn Kätke en voor zijn kinderen, "want de mensen zijn ruw, en de wereld is ondankbaar." Van Kätke zegt hij: "Wat zij nu bezit, dat heeft zij zelf naast mij verworven."

Dan telt hij op wat hijzelf zoal heeft uitgericht. Dan volgt: "Nota. Een wonderlijke afrekening tussen Dr. Maarten Luther en Kätke. Anno 1535/1536. Dat waren twee halve jaren." De eerste elf posten, die hij optelt, lopen reeds op tot het aanzienlijke bedrag van 389 gulden. Dan telt hij nog eens 135 posten van uitgaven op, van de dokter tot likeur toe, en altijd was het "geef geld, geef geld." Dan wordt hij zich van deze "wonderlijke" zaak bewust, dat de uitgaven groter zijn dan de inkomsten, en in een vers, dat hij ertussen heeft geschreven, zegt hij:

*"Er is veel nodig in een huis,
maar als ge aan het reek'nen gaat,
dan moet er toch nog veel meer uit,
neem maar een voorbeeld aan mijn huis."*

Op een andere plaats slaakt hij de verzuchting:

*"Ik arme man, ik reken zó:
als ik mijn geld besteden moet,
heb ik er zeven plaatsen voor,
voor elk daarvan ontbreekt het mij."*

De zo praktisch aangelegde, ijverige en kranige Kätke gaf haar man, die deze eigenschappen met dankbare bewondering erkende, de gelegenheid tot menige schertsende aanspraak. Dat behoorde even zo bij de humor van Luther als de zekerheid, dat ook het spreekwoord waar is, dat meermalen in het leven geldt: "Die elkaar liefhebben, plagen elkaar."

Zo werd de verhouding van de beide echtgenoten overstraald door een hartelijkheid, een geluk en een tevredenheid, zoals die alleen wordt gevonden waar echtgenoten in de diepste grond één zijn. Wij zouden ons van Kätke een geheel verkeerd beeld vormen, wanneer wij meenden, dat zij met al haar gedachten en gevoelens door de

overstelpend drukke huishouding in beslag werd genomen. Verstandig en levendig van geest als zij was, nam ze opgewekt deel aan de roeping van haar man. Luther kan met haar niet alleen over de politieke toestand spreken en haar, "als een schrandere vrouw en doctores", haar mening over een komende verkiezing van een predikant laten zeggen, maar zij streed ook elke strijd van haar man in haar dappere ziel mee. Zij toonde een hartelijke belangstelling voor godsdienstige vraagstukken. Zo zag zij met een oprechte verering op tegen haar "lieve heer Doctor", haar "lieve heer", daar zij in hem het door de voorzienigheid uitverkoren werktuig zag, dat haar smachtende ziel uit de duisternis in het licht van de evangelische vrijheid had geleid.

Zij behoorde wel niet tot de "wijze" vrouwen, die Luther bedoelt, wanneer hij zegt:

"Er is geen rok noch kleed, dat een vrouw of een meisje slechter past, dan wanneer zij wijs wil zijn."

HOOFDSTUK XXII EEN LIJDENSWEG

Door veel lijden moeten wij het koninkrijk van God binnengaan en wie de Heere liefheeft, kastijdt Hij.

Zij waren al menigmaal door de diepe wateren van smart en angst gegaan, Maarten Luther en zijn Käthe, hij voorop, de held in de strijd met de boze geesten en zij hem volgende, in haar liefde alles medegevoelende, wat haar dierbare echtgenoot, haar tweede ik, in het hart greefde. Maar nog zouden de beproevingen en louteringen geen einde nemen: de diepste smart, die een vader en moederhart kan verwonden, moesten zij, naar Gods Raadsbesluit, nog ondervinden.

Zij zaten eens onder de perenboom bij elkaar, omgeven door hun kinderen, toen het gesprek kwam op de offerande van Izak. "Ach," zo sprak Luther: "hoe moet het Abrahams hart hebben gebroken, toen het bevel tot hem kwam zijn enige, teerbeminde zoon te moeten doden. Hoe zwaar zal die gang naar de berg Moria hem toch zijn gevallen, hij heeft er Sara zeker niets van kunnen zeggen van te voren. Ik zou, vrees ik, tegen God zijn opgestaan, als Hij van mij zo iets had geëist."

Met een diepe zucht antwoordde zijn vrouw: "Ik kan mij zelf ook maar niet dwingen te geloven dat God van iemand zoiets vreselijks zou vragen als zijn eigen kind zelf te verworpen."

Door zulk een antwoord kwam Luther echter weer tot bezinning en ernstig sprak hij: "Lieve Käthe, kunt u dan wel geloven, dat God Zijn eniggeboren Zoon, onze Heere en Heiland Jezus Christus voor ons heeft willen laten sterven? Terwijl Hij toch niets dierbaarders bezat in de hemel noch op aarde, dan deze geliefde Zoon, laat Hij Hem nochtans voor ons kruisigen en een smadelijke dood sterven. Kon dan ook hier het menselijke vernuft niet oordelen en zeggen, dat God zich veel vaderlijker en liefderijker heeft gedragen jegens Kájafas, Pilatus, Herodus en anderen, dan jegens Zijn eniggeboren Zoon? Abraham heeft moeten geloven, dat God zijn kind desnoods weer uit de doden zou opwekken, als hij zijn lieveling had geofferd, omtrent wie hem immers de belofte was gegeven, dat uit Hem de Messias zou worden geboren, gelijk ons in de Brief aan de Hebreeën geleerd wordt."

Catharina moest de doctor gelijk geven en toch rustte haar blik met angst en droefheid op haar kinderen en haar hart kromp ineen bij de gedachte dat God haar ook wel één van hen kon afeisen, al was het ook niet op zo vreselijke wijze.

Dit gesprek echter werd na verloop van enige tijd weer vergeten en de bloeiende gezondheid van de kinderen, die slechts zelden door lichte ongesteldheden werd verstoord, verdreef uit het moederhart weer elke angst.

Paradijs van de kinderjaren! Welke fijne en reine gedachten hebben de kinderen, zoals zij, zonder ook maar even te twifelen, de hemel en de dood beschouwen. Menigmaal overviel ook de in de storm beproefde strijder een ogenblik van weemoedige ontroering. Käthe legt de kleine Maarten in zijn arm: "Ik wou, dat ik in mijn kinderjaren gestorven was, daarvoor zou ik alle eer willen geven, die in de wereld mijn deel is of die ik nog ontvangen zal."

"Een kind onder de 7 jaar sterft het meest opgewekt en het gemakkelijkst, zonder vrees voor de dood, maar niet zodra groeien wij op en worden wij groot en oud, of wij beginnen de dood en de hel te voelen en ervoor te vrezen."

Tweemaal hebben de teergevoelige ouders de verschrikking van de dood in de kring van hun kinderen moeten ondervinden. Van de dood van de kleine **Elizabeth** hebben wij al gehoord, en hoe pijnlijk dit was voor het hart van de vader en de moeder. Ook al bleef het waar: "Welk een weldaad is het voor kinderen, als zij op zulk een leeftijd sterven", bij de gedachte daaraan gaat Luther toch als volgt verder: "Niettemin was het voor mij een groot zielsverdriet, want er stierf een deel van mijn lichaam en een deel van dat van de moeder." Zulk een sterven zouden Luther en Käthe nogmaals op de aller-bitterste wijze moeten meemaken. De engel des doods zal weldra de vredige woning binnentreden en dat wel om de teerste en zo mogelijk de meest-geliefde van haar kleine schare met zich mee te voeren.

Sterven van Magdalena, het kleine Leentje

Het was in september van het jaar 1542, toen de kleine Magdalena, terwijl zij met haar naaiwerk naast haar moeder zat, plotseling verbleekte en over hevige pijn op de borst begon te klagen. De geneesheer die weldra werd geroepen, onderzocht de kleine zieke nauwkeurig, maar kon de oorzaak van de pijn niet aanstonds ontdekken. Hij schreef een drankje voor, maar nog slechts om te beproeven van welke aard de ziekte zijn kon.

Het bleek niet het rechte middel en de kwaal nam met schrikbarende snelheid toe.

Vader noch moeder weken van de legerstede van hun dochtertje en zochten zij ook al bij ogenblikken bij elkaar hun steun, samen wendden zij zich in hun hulpeloosheid tot de Enige Die redden kan van de dood, - de vader met luide, krachtige gebeden, de moeder met onuitgesproken verzuchtingen.

De kleine leed veel zowel van pijnen als benauwdheden, maar zij droeg alles geduldig, geen klacht kwam over haar lippen en alleen het trillen van haar neusvleugels verried af en toe wat zij had door te staan.

Hoe diep leden dan de ouders mee met hun kind, hoe grievend gevoelden zij zelf de smart, die zij niet vermochten te verminderen!

Menigmaal, als Catharina niet in staat was haar tranen in te houden, wendde de kleine Lena het hoofd om en sprak, met haar vriendelijke, liefdevolle ogen haar moeder smekend aanziende: "Schrei toch niet moeder!"

Toen zo enige dagen voorbij waren gegaan, richtte zij zich eens met moeite in haar bedje op en zei: "Vader, ik verlang zo om mijn broertje Johannes te zien, want ik heb hem zo lief. Zou u niet een boodschap naar Torgau willen zenden en meester Crodell verzoeken hem enige dagen vrijaf te geven? Hij is toch zo ijverig, hij zal wel weer inhalen wat hij nu verzuimt."

Liefkozend streelde Luther het bleke naar hem opgeheven gezichtje en beloofde haar haar verzoek in te willigen.

Uit de brief, die Luther aan Krodel schrijft, spreekt de angstige bezorgdheid van de vader, maar, zo schrijft hij, "ik doe wat ik kan, opdat mijn geweten mij later niet van nalatigheid zal beschuldigen."

Twee dagen later was Hans er reeds. Hij vermoedde niets van de oorzaak van zijn plotselinge vakantie, want Luther had in zijn brief aan Meester Crodel deze ten strengste aanbevolen zijn Hans niets van Magdalena's ernstige ziekte mee te delen. De schrik en droefheid van de arme knaap toen hij thuis kwam, was dan ook groot, en nog heviger word zijn ontsteltenis, toen hij, de ziekenkamer binnentredende, zijn zusje met zo vermagerd gezichtje in haar bed zag liggen.

Het was zo aangrijpend de begroeting tussen broeder en zuster aan te zien, dat Catharina zich niet in staat gevoelde het bij te wonen. Het was haar alsof haar hart zou breken, en zelfs Luther, de sterke man, moest zich afwenden en keek uit het venster om zijn tranen te verbergen.

De dagen gingen langzaam voorbij en de harten werden heen en weer geslingerd tussen hoop en vrees. Met angstige blikken trachtte de moeder de uitdrukking op het gelaat van de arts te lezen, maar zij waagde het niet hem iets te vragen, want zij vreesde een verpletterend antwoord.

De deelneming van haar vrienden, ja van heel Wittenberg, deed haar weldadig aan en toch moest zij iedere belangstellende opnieuw het verhaal doen van het verloop van de ziekte en bracht dus elk bezoek een herlevendiging van de smart.

Reeds twee weken lang had zij niet in haar bed geslapen. De liefde gaf haar kracht, de liefde, die zichzelf vergeet. Eindelijk echter deed de natuur haar rechten gelden; het moede lichaam zonk in een in een diepe slaap.

In die nacht van 19 op 20 september 1542 had Käthe een merkwaardige droom. "Twee schone, jeugdige en fraai uitgedoste gezellen waren gekomen en hadden haar dochter ter bruiloft willen leiden."

Zij vertelde die droom de volgende morgen aan haar man en voegde er bij: "Bij God is geen ding onmogelijk: ik neem deze droom aan als een goed voorteken."

Melanchton, die des morgens naar het zieke kind komt kijken, glimlachte pijnlijk en zei, toen Catharina weg was, tot zijn vriend: "Legt u de droom ook zo uit, lieve Maarten? Uw vrouw wilde ik niet tegenspreken, maar aan u moet ik zeggen, wat de droom betekent, want ik weet, dat u het lieve kind aan de Heere hebt overgegeven. De twee jonge mannen zijn de engelen, die zullen komen om het meisje tot haar Bruidegom in de hemel te voeren."

Luther knikte zwijgend en vouwde zijn handen. Een ogenblik later zei hij: "Ik heb haar innig lief en ik zou haar graag behouden, als God haar bij mij wil laten, maar is het Uw wil, o Heere, haar weg te nemen, dan zal ik tevreden zijn, haar bij U te weten. Haar kan niets beters ten deel vallen."

Nadat Melanchton vertrokken was, begaf Luther zich naar de ziekenkamer en ging bij het bed zitten. De ogen van het kind braken al en haar huid werd meer en meer doorschijnend, alsof er al een afschijnsel van hemelse heerlijkheid op haar rustte.

"Magdalena, mijn dochttertje," sprak de vader met bevende stem, "u zou graag hier bij vader blijven, maar nu gaat u ook graag naar uw Vader daarboven, niet waar?"

"Ja lieve vader, zoals God wil," klonk het heel zachtjes uit het bed.

De moeder knielde in de tegenovergestelde hoek neder en verborg haar gelaat in de handen terwijl zij luid weende - zij kon het kind niet zien sterven.

Luther beproefde haar te troosten, zeggende: "Lieve Käthe, bedenk toch, waar zij heen gaat. Zij komt immers waar het goed is"

Maar ook zijn kracht begaf hem bij het aanschouwen van de doodsstrijd, die nu volgde: hij zonk bij het bed neer en weende bitter. Terwijl riep hij echter herhaalde malen: "o, Heere heb medelijden en maak een eind aan haar smart."

Eensklaps zweefde een engel door het vertrek, kuste het stervende kind en het voorhoofd en nam haar mee naar huis.

De andere kinderen zaten op de deel; zij hielden elkaars handjes vast en durfden geen woord spreken. Daar komt één van de dienstmaagden met roodgescheide ogen hun zeggen: "Ach, nu heb je geen zusje Lena meer!"

De kinderen schrikken op en strekken hun handen uit naar de brengster van de treurmare; zij kijken haar aan, alsof zij verwachten, dat zij het woord weer zal terugnemen. Paul staat op, schudt het hoofd en zegt op ongeloovige toon: "Het is niet waar, zij is niet dood."

"Het is niet waar, zij is niet dood," herhaalt de kleine Greta, die naar haar zusje wil gaan kijken. Zij komt echter haar moeder tegen, op wier gezicht het kind ziet, dat het toch waar is.

O, wat was het stil in huis! Niemand was aan 't werk, iedereen liep zachtjes, alsof Leentje slechts sliep en men bang was, haar wakker te maken. En niet alleen in Luthers huis, maar in geheel Wittenberg treurde men.

Met bevende hand schreef de diepbedroefde vader aan zijn vriend Justus Jonas, die een jaar geleden als superintendent naar Halle was gegaan:

"Mijn hartelijk geliefde Jonas! u moet weten, dat mijn lieve dochter Magdalena is wedergeboren om eeuwig in het Rijk van Christus te wonen. Nu behoorden mijn vrouw en ik niets te doen dan te danken en ons te verheugen over zulk een gelukkig naar huis gaan en zulk een zalig einde, waardoor zij ontkomen is aan de macht van het vlees, van de wereld, van de Turken en van de duivel; maar de kracht van de natuurlijke liefde is zo groot, dat wij dit niet kunnen doen zonder wenen en zuchten en hartverscheurende smart. Want wij beminnen onze stille, gehoorzame dochter, die ons nooit verdriet heeft aangedaan, te teder, en haar blikken, haar wonden, haar gehele zijn, zowel in leven als in sterven, zijn te diep in ons hart gegrift, dan dat zelfs Christus' dood dat kan uitwissen; en zo behoorde het toch te wezen. U weet, dat zij een lief zacht gemoed bezat en dat iedereen van haar hield.

Geloofd zij onze Heere Jezus Christus, Die haar geroepen, uitverkoren en verheerlijkt heeft! O, dat ik en al de mijnen zo mochten leven en sterven! Dat is het enige, wat ik van God, de milde Gever van troost en barmhartigheid, afsmeek."

MAARTEN LUTHER"

De man Gods wierp zich daarna op de knieën en bad om kracht voor wat er nog met het geliefde lijkje te doen was. Doch, toen hij in de sterfkamer kwam, zag hij de moeder al geknield liggen bij het dode kind. Zij had het in 't wit gekleed, het haar glad gestreken en stak het juist een roosje in de hand.

O, wat lag zij daar kalm en vredig, die lieve Magdalena, alsof de dood geen macht had om haar te beschadigen; alsof voor haar de jongste dag al was aangebroken, wanneer het graf zijn buit zal moeten teruggeven, Opdat hetgeen in verderfelijkheid gezaaid is, in onverderfelijkheid kan opstaan.

Op de derde dag lag Magdalena, met veel bloemen versierd, in een open doodkist, die men onder een pereboom in de tuin had geplaatst, daar er zoveel mensen kwamen, om haar nog eens te zien. Luther trad nu vooruit en gaf haar de laatste kus. "Lieve Lena, wat bent u gelukkig! u zult opstaan en schitteren als een ster, ja als de zon. In de geest verheug ik mij, maar naar de vlees ben ik zeer bedroefd. Het vlees is zwak en het scheiden doet bovenmate veel pijn. Het is een wonderlijk iets, te weten, dat zij het goed heeft, en toch bedroefd te zijn."

Het volk drong dichterbij en toonde veel medegevoel. Luther bedankte de goede mensen hartelijk en voegde er bij: "U moet blij zijn, want er is een heilige naar de hemel gegaan, een ware heilige. O, hadden wij allen zulk een dood! zo zou ik op dit ogenblik wel willen sterven!"

Ja, heer doctor," zei iemand uit het volk, "dat is wel waar, maar iedereen behoudt toch graag de zijnen."

Luther antwoordde: "Vlees is vlees, en bloed is bloed! Ik ben blij, dat zij in de hemel is; slechts het vlees is bedroefd."

Toen kwam Catharina, geleid door haar vriendin, de vrouw van Melanchton, om het lieve kind voor het laatst vaarwel te zeggen. Op dit gezicht begon het volk luid te wenen en te jammeren; en Wolfgang, die ook had willen komen, keerde zich weer om - hij kon de smart van de moeder, niet aanzien.

De doodkist werd eindelijk gesloten en weggebracht. Buiten op het kerkhof was Magdalena's graf naast dat van haar zusje Elisabeth gegraven. Ten tweede male moest Wolfgang zijn bevende handen dwingen, een kruis te maken, waarop Luther de volgende woorden schreef:

*Hier slaap ik, Magdaleentje,
Des doctor Luthers dochterken,
En rust met alle heiligen
Hier in dit kleine kamerken.
In zonden was ik geboren,
Voor eeuwig waar' ik verloren,
Toch leef ik nu en heb het goed
Verlost o Jezus, door Uw bloed.⁸*

Toen Luther van de begrafenis terugkwam, zei hij: "Mijn dochttertje is nu naar lichaam en ziel bezorgd. Wij Christenen hebben niet te klagen, wij weten, dat het zo moet wezen. Wij zijn het zekerste van het eeuwige leven, want God, Die het ons door Zijn lieve Zoon heeft beloofd, kan niet liegen."

"Ach, u bent een sterke man" zuchtte Catharina, "maar een moeder kan haar smart niet zo spoedig bedwingen, want het hart van een vrouw is zwak, God moet geduld met mij hebben - ik zal stil zijn."

"Ja, schrei maar, mijn liefste Käthe", troostte Luther, "want daarvoor zijn de tranen ons gegeven, en God de Heere weet ook, welk een zwak maaksel wij zijn. Hij heeft geduld met ons en wil ook Zijn kracht in onze zwakheid volbrengen. Bedenk echter wel: de tijd gaat gauw; nog een kleine tijd en wij zullen elkaar wederzien, ons hart zal zich verheugen en niemand kan ons onze vreugde ontnemen."

Catharina vouwde haar handen en wendde de betraande ogen ten hemel, zeggende: "Kom spoedig, Heere Jezus."

⁸ Woordelijk vervuld.

Als grafschrift heeft Luther voor zijn Leentje in het Latijn een vers vervaardigd, dat vertaald aldus luidt:

*"Hier slaap ik, Leentje, doctor Luther's dochterke,
met alle heil'gen rust ik in mijn beddeke.
Ik, die in zonden was geboren,
moest wel voor eeuwig zijn verloren,
maar 'k leef nu en ik heb het goed,
verlost, Heer Christus, door Uw bloed!"*

De grafsteen van Elizabeth bestaat nog. (ca 1966) Het eenvoudig gedenkteken, dat het sterfelijk omhulsel van Leentje dekte, was verloren gegaan, maar is in 1966 weer ontdekt op het oude kerkhof te Wittenberg.

BRIEF VAN LUTHER AAN ZIJN ZOON HANS

Nadat Magdalena begraven was, keerde haar broer Hans wederom naar het kostschool van Markus Krodel in Torgau terug. Bij het afreizen had Käthe de bedroefde knaap toegefluisterd: "Kom maar weer thuis als het je daar te zwaar wordt".

Luther echter meent dat zijn jongen, die al ruim zestien jaar is, zich moet vermannen en zijn best moet doen het leed te dragen. Hiertoe spoort de vader zijn zoon aan in het volgend schrijven, gedateerd 27 december 1542.

Aan mijn geliefde zoon Hans Luther in Torgau,
Genade en vrede in de Heere.

Ik, je moeder en alle huisgenoten zijn gezond. Doe je best als een man je tranen te bedwingen, opdat je niet het verdriet en de zorg van je moeder nog vergroot, terwijl ze reeds zo geneigd is tot zorg en angst. Gehoorzaam God, die je door middel van ons bevolen heeft daarginds te werken; dan zul je deze droefenis te boven komen.

Moeder kan niet schrijven en oordeelt dit ook niet nodig; maar ze zegt, alles wat ze je toegefluisterd heeft - n.l. dat je maar thuis moest komen als je het te kwaad kreeg - daarmee heeft ze ziekte bedoeld; daarvan moet je, als het zover mocht komen, terstond bericht zenden. Overigens wil ze dat je je treurigheid laat varen en opgeruimd en rustig verder studeert. Hiermede leef wel in de Heere.

Op de dag van St. Johannes, de evangelist in het jaar 1542.

Je vader MAARTEN LUTHER.

HOOFDSTUK XXIII

VAN WITTENBERG NAAR ZULSDORF

Drie jaren waren voorbijgegaan. Op het verlies van het kind was nog een harde slag gevolgd, die de harten brak: kort na Lena was ook vrouwe Catharina, de echtgenote van Justus Jonas, en Käthe's beste vriendin, overleden. Het was een edele vrouw, en Luther had gehoopt, dat zij eenmaal de toevlucht, troost en steun van zijn weduwe zou zijn. Deze nieuwe slag bij de nog open wond had de treurenden nog meer terneergedrukt, zodat er veel gezocht werd en Luthers huis met recht een klaaghuis was. Nu waren de wonden echter genezen, en de onstuimige smart was in stille weemoed veranderd.

Hiertoe hadden de kalmte en de landelijke rust van Zulsdorf veel bijgedragen, want daarheen hadden de beide echtgenoten zich in deze tijd herhaalde malen teruggetrokken.

Hoe klein en bescheiden dit verblijf ook was voor de grote man met zijn geringe eisen was het een paradijs en voor de bescheiden Catharina een koninkrijk. Wel had zij dikwijls te strijden tegen oneerlijkheid van keurvorstelijke beambten, die hun eigen voordeel wisten te behartigen bij het leveren van bouwmaterialen, maar al deze onaangenaamheden werden rijkelijk vergoed door het genot, dat het buitenleven haar verschafte.

Ook heden vinden we haar in haar 'rijk', met de kleine Greta. Zij legt juist de laatste hand aan een krans voor de tuinleur; terwijl haar dochttertje bezig is, de weg met wit en geel zand te bestrooien.

Het is een prachtige julimorgen. De natuur lacht in haar bekoorlijke pracht; het klaverveld vervult de omtrek met zoete geuren, de lucht weerklinkt van al het zingen van de vogels en krekels; kortom de gehele wereld ademt vrij in het volle gevoel van leven.

"Nu wilde ik, dat zij kwamen," roept Catharina tot Greta, terwijl haar ogen verlangend in de verte staren.

Maar uur op uur verliep, en het wachten bleef tevergeefs.

Pas 's middags, toen Catharina juist in de tuin bezig was met kruisbessen plukken, hoorde men iets aankomen, en spoedig daarop reed een rijtuig de plaats op; vol vreugde hielp Catharina haar man en Johannes uitstappen.

"God zij geloofd," zei Luther met een zucht van verlichting, toen de eerste welkomstgroeten waren gewisseld. "God zij geloofd, dat wij hier zijn. Het is mij te moede als een visser, die uit de onstuimige zee in de stille veilige haven is binnengelopen. Ik dank U, mijn lieve Hemelse Vader, dat U ook voor mij een haven hebt bereid. Uw genade blijft tot aan het einde bij mij."

Hij keek recht droevig, de goede doctor, en zijn gelaat was bleek en ontroerd.

Nadat hij zich versterkt had met een glas verse melk en een stuk roggebrood, nodigde hij zijn vrouw naast hem te komen zitten op de rustbank, die getimmerd was van drie ruwe planken. Op raad van de dokter had hij die voor zich laten maken. "Gaat nu een beetje weg, kinderen," zei hij tot Johannes en Margaretha, "want ik heb behoefte aan stilte."

Toen deze zich arm in arm verwijderd hadden, nam Luther Käthe's hand in de zijne, keek haar lang en betekenisvol aan, zodat het deze beklemd om 't hart werd. "Mijn lieve, goede vrouw," begon hij na een pauze, "ik heb je veel te zeggen. En om een besluit mee te delen, waarover je wel verwonderd zult zijn. Ik blijf niet langer in Wittenberg, ik ga de stad verlaten, waar ik bijna zeven en dertig jaar heb gearbeid."

"Heer doctor!" riep Catharina verbaasd uit.

Luther vervolgde: "Deze beslissing is mij zeer zwaar gevallen, maar het moet zo zijn. Mijn hart zegt mij, dat ik niet langer mag blijven in een stad, waar het hoe langer hoe ongeregelder toegaat, en men niet meer naar mijn stem luistert. De theologen staan niet meer vast en er dreigt een scheiding te komen. Het jongere geslacht begint weer een liederlijk leven te leiden, lichte vrouwen stromen bij hopen toe, en zelfs eerbare meisjes kleden zich opzichtig en ontbloten hun borst op onzedelijke wijze. En dit alles wordt in de band gewerkt door de rechters, die de geheime verbintenissen begunstigen. Ik wou dus graag, dat je huis, tuin en alles, wat wij in Wittenberg bezitten, verkoopt. Voor jou zou het 't beste zijn, hier in Zulusdorf te blijven, want terwijl ik er nog ben, kan ik u helpen met mijn traktement om 't landgoed te verbeteren. Ik hoop tenminste, dat de hertog mij dat zal blijven geven tot ik sterf. Na mijn dood zullen velen in Wittenberg je toch niet goed kunnen lijden. 't Is daarom beter, bij mijn leven te doen, wat geschieden moet. Ach, op mijn reis hierheen heb ik meer gehoord dan in Wittenberg zelf; ik ben de stad dan ook moe en zo God wil, zal ik er niet weer heengaan.

Overmorgen ga ik naar Meeseburg, naar vorst George van Anhalt, die tegenwoordig het bisdom bestuurt. Hij is bovenmate trouw in zijn ambt; want niet alleen behartigt hij de uitwendige behoeften van zijn vorstendom, maar 's zondags beklimt hij zelfs de kansel om te preken. Ik wil dus liever rondzwerven en mijn brood bedelen, dan mijn laatste dagen te verbitteren en te verontreinigen door de onordelijkheden in Wittenberg, waar al mijn zure arbeid verloren is. In de stad weten zij nog niets van mijn besluit, want pas onderweg heb ik 't genomen. Ik zal dus aan Bugenhagen en aan Philippus schrijven, dat zij het de stad en de universiteit laten weten."

Catharina was gedurende deze mededeling telkens dichter naar haar man geschoven, terwijl zij hem met stralende ogen aankeek. Nu drukte zij zijn hand aan haar borst "Innig geliefde heer doctor, welk een, vreugde bereidt u mij! Al lange tijd koester ik de heimelijke wens, dat wij hier zouden blijven wonen, waar Gods vrede heerst. Maar ik verheug mij met vrezen en beven, want ik ben bang, dat men u niet met rust zal laten en men u weer terug zal halen in de moeite en de strijd."

"Maak u niet ongerust, lieve vrouw," antwoordde Luther. "Het zal gaan, zoals God wil. En nu ga ik gauw schrijven."

Hij liet zich papier, inkt en pen brengen en na een uur, kon de voerman twee brieven mee terug nemen.

Er volgden nu drie stille, gelukkige dagen, waarin de afzondering van het buiten zijn op Luthers vermoeid lichaam weldadig werkte. Met belangstelling luisterde hij naar de verbeteringsplannen, die Käthe in haar "rijk" wilde ten uitvoer brengen. Hij at met smaak van de vruchten, die zij zelf oogstten en hij werd weer zo vrolijk, dat hij zelfs begon te schertsen en gekheid te maken met "baas" Käthe. Ook veel vermaak schepte hij in de rechtschapenheid en vertrouwelijkheid van de arbeiders, met wie hij in hun eigen taal sprak: deze verloren daardoor al hun verlegenheid en waren zeer vereerd, want zij wisten dat Luther met koningen en vorsten omging.

Na enige dagen gevoelde hij zich zo gesterkt, dat hij goedsmoeds op het wagentje ging zitten, dat vorst George van Meeseburg hem had gestuurd. Met vreugde ging hij zelfs de 2^e augustus mee met de vorstelijke opzichter naar Halle, waar deze door hem moest geordend worden. Hij preekte toen ook in de domkerk voor een groot gehoor en begaf zich toen naar Leipzig, waar men met verlangen naar hem uitzag, om uit zijn mond het evangelie te horen.

Toen hij daarop naar Zulusdorf terugkeerde, vond hij zijn Käthe in tranen. Haar voor gevoel had haar niet bedrogen. Zij trad haar echtgenoot tegemoet met de woorden: "Ach, lieve heer doctor, onze blijdschap is voorbij: gisteren is er een schrijven van de keurvorst gekomen, waaruit u alles zult vernemen."

Luther doorliep de brief snel; hij las er in, hoe verschrikt en bedroefd de keurvorst was over zijn besluit van Wittenberg te verlaten. Hij gaf de heiligste beloften, er met zijn macht en zijn aanzien voor in te staan, dat de oorzaak van Luthers klachten, met welke hij volkomen instemde, zou worden weggenomen. Hij bezwoer de vluchteling met de dringendste bewoordingen, om van zijn plan af te zien, daar dit nog andere slechte gevolgen na zich zou slepen, want Melanchton had zich uitgelaten, dat hij zonder zijn Maarten niet alleen in Wittenberg kon blijven.

Luther had de brief nauwelijks gelezen, of men hoorde leven op de plaats, en toen hij wilde gaan kijken, traden Melanchton en de burgemeester van Wittenberg, Ambrosius Reuter, binnen. Deze gaven het vervolg op de brief van de keurvorst en drongen hem nog veel meer door smeken en bidden.

Nu kon Luther niet langer tegenstand bieden. "Zoals God wil", zei hij gelaten en wenkte zijn vrouw, die met tranen in de ogen voor 't venster stond, zich bedaard te houden.

Terug in Wittenberg

Het leek een zegetocht, toen Luther de 16^e augustus 1545 met zijn vrouw en zijn oudste zoon de Elsterpoort van Wittenberg binnenreed op een rijk met bloemen en kransen versierde wagen van de raad. De besten juichten de geliefde leraar toe; van de afgedwaalden keerden velen berouwvol terug en scherpe verordeningen van de universiteit zowel als van de raad werden tegen de onverbeterlijken uitgevaardigd.

Met innerlijke tevredenheid zag Luther de verandering ten goede en om zulk een reden gaf hij zijn eigen rust graag prijs.

Dit was dan ook zijn gehele leven door de wet van zijn denken en handelen: zichzelf te vergeten en zich voor het algemeen nut op te offeren.

HOOFDSTUK XXIV LUTHERS ZALIG EINDE

"Als ik weer terug kom zal ik mij neerleggen in mijn doodskist zodat de wormen zich tegoed kunnen doen aan een vetgemeste doctor. Ik ben de wereld zat. En afscheid nemen van dit leven zoals een voldane gast zijn kroeggezelschap verlaat, lijkt me wel wat." Dit zei Luther omtrent z'n laatste verjaardag 10 november 1545. Luther werd losgemaakt van deze wereld.

In haar kamertje zat Catharina met haar jongste kind, Margaretha, bij zich. Zij zag er bleek en vermoeid uit. Zeker had zij menige slapeloze nacht gehad, want de zorgen drukten haar als een steen. Het waren zorgen over haar geliefde echtgenoot, die in het drukke leven had moeten wederkeren, opnieuw daartoe gedrongen door zijn vorst. De arme, oude, zieke man! Op deze aarde zou hij geen rust meer vinden.

Reeds in oktober en december van het vorige jaar was hij, op verzoek van de graaf van Mansfeld, in zijn geboorteland geweest om als scheidsrechter en vredestichter een nieuwe parel te hechten aan de kroon van zijn verdiensten. Nu had men hem ten

derden male gehaald en het afscheid was hem zwaar gevallen, hoe weinig hij daarvan ook liet merken. Luther vertrok op 23 januari 1546 naar Eisleben met Johann Aurifaber, zijn drie zoontjes en hun huisleraar Ambr. Ruthfeldt. Dr. Justus Jonas zou zich te Halle bij het gezelschap aansluiten.

Käthe wel reden om zich bezorgd te maken. Luther, die o.a. leed aan een open been, gevoelde zich oud en zwak en had vóór de reis gezegd: "In Eisleben zal ik mij wel in de doodkist leggen, want ik ben de wereld moe en verlaat haar gaarne, gelijk een reiziger een slechte herberg".

De tocht naar het graafschap Mansfeld leverde vele moeilijkheden op, de overgang van de Saale bij Halle was door de zware ijsgang en het noodweer levensgevaarlijk. Catharina laat dan ook niet na in brief op brief Luther goede raad te geven, hem artsenij toe te zenden en hem op het hart te drukken zich in acht te nemen.

Luther schrijft menige brief naar Wittenberg terug.

Dagen van smart en zorg waren op zijn vertrek gevolgd. Catharina had nergens rust. Zij zocht de eenzaamheid op, om ongestoord in gedachten bij haar geliefde echtgenoot te zijn, en in de geest met hem te verkeren, maar de eenzaamheid benauwde haar en zij zocht het gezelschap van haar kind op. Als zij haar eigen angst echter in de blikken van Margaretha afgespiegeld zag, dan verlangde zij er weer naar alleen te zijn.

Wel wist zij haar dierbare man onder de hoede van zijn drie zonen en hun onderwijzer, Ambrosius Rudtfeldt, maar – konden deze hem beschermen tegen de strenge koude en hem zijn smarten ontnemen, die hij had meegenomen op reis? Zij zuchtte en smeekte: "O, Heere, laat het toch voorjaar worden, om uws knechts wil!"

Gelukkig, het werd voorjaar. De wind draaide plotseling, het ijs brak, en de sneeuw smolt weg onder de warme wind, die van Welschland kwam.

Met een verruimd hart ademde Catharina, de zoele lucht in, en het gezang van een leeuwerik boven haar hoofd klonk haar als de stem van een engel in de oren, als Gods antwoord op haar zuchten; en stamelde: "U bent de God, Die wonderen doet."

De volgende dag moest zij aan haar gebed toevoegen: "U geeft boven bidden en denken." Want zie, er was een brief gekomen uit Halle, een brief, die haar deed opspringen van vreugde. Ja, dat waren weer de oude, lieve, schertsende woorden; Luther kon weer vrolijk zijn! Gretha werd gauw geroepen, zij moest de brief horen.

Aan mijn lieve, vriendelijke Käthe Luther in Wittenberg.

Genade en vrede in de Heere. Lieve Käthe! Wij zijn heden om acht uur in Halle aangekomen, maar zijn niet naar Eisleben gegaan, want onderweg kwamen we een grote wederdoopster tegen met waterstromen en ijsschotsen, die het land bedekten; deze dreigde ons met de wederdoop. De Saale belette ons, terug te gaan, en dus moesten wij te Halle tussen de wateren in stil blijven liggen. Niet, omdat wij zo'n lust hadden, er van te drinken, want we namen goed Torgaus bier en lekkere Rijnwijn in de plaats, waarmee we ons laafden en verkwikten totdat de Saale uitgeraasd zou zijn. Want, daar de mensen, de voerlui en wij zelf ook angstig waren, hebben wij ons niet te water willen begeven om God te verzoeken; want de duivel, die ons haat, woont in het water, en daar zit hij goed; daar behoeven wij hem niet uit te halen. En 't is ook niet nodig, dat wij de paus met zijn kameraden van plezier in de banden doen klappen. Ik had niet gedacht, dat de Saale zulk een geweld kon maken, en dat zij de weg kon overstromen. Ik houd het er voor, dat als u hier geweest was, u ons dit ook geraden had en we zouden uw raad ook eens opgevolgd hebben. Wees Gode bevolen! Amen. Halle, op de dag van Paulus' bekering 1546.

DR. MAARTEN LUTHER

De vreugde over deze brief was nog niet verdwenen, toen er al een tweede kwam, uit Eisleben gezonden.

"Aan mijn hartelijk geliefde vrouw Catharina Luther, burgeresse van Zulsdorf, varkenshoudster, en wat zij meer zijn moge.

Genade en vrede in Christus en mijn oude, arme en, naar het schijnt, zwakke liefde, als te voren.

Lieve Käthe! Ik ben onwel geworden op de weg dicht bij Eisleben; dat was mijn eigen schuld. Maar als jij erbij geweest was, dan had je gezegd, het is de schuld van de Joden of van hun God. Wij moesten namelijk door een dorp dicht bij Eisleben. Op dit moment wonen er in de stad Eisleben meer dan 50 Joden. En het is waar, toen ik in de buurt van het dorp reed, blies een dermate harde wind naar binnen over mijn hoofd, en door mijn baret heen, alsof die ijs van mijn baret wilde maken. Dat heeft stellig tot mijn duizeligheid bijgedragen. Maar nu ben ik Gode lof, weer in orde. Behalve dan dat ik niet bezorgd hoef te zijn tot onkuisheid te vervallen, zo weinig winden mij de mooie vrouwen op.

Wanneer de hoofdzaken afgehandeld zijn, moet ik mij wijden aan het verdrijven van de Joden. Graaf Albrecht is hun vijandig, hij heeft hen al vogelvrij verklaard. Maar niemand die hen nog iets in de weg legt. Zo God wil; zal ik de graaf op de kansel helpen door hen ook vogelvrij te verklaren.

Ik drink Neumburgs bier dat mij bijna evengoed smaakte, zoals jij mij dat van Mansfeld hebt gegeven. Het smaakt mij zo goed, dat ik er 's morgens in 3 uur wel 3 pintjes⁹ van drink. Het bevalt mij goed en geeft, mij verlichting. Ook drink ik de halve kruik die de stad mij bij iedere maaltijd vereert, nu en dan met mijn vrienden.

Je zoontjes zijn eergisteren naar Mansfeld gereden, daar Hans van Jena hen zo dringend had gevraagd; ik weet niet, wat zij er doen. Als 't koud was, konden ze mee kou lijden. Nu 't warm is, mochten zij wel iets anders doen of lijden, zoals 't hun behaagt. Wees zelf en je huis hiermede Gode bevolen, en groet je disgenoten.

1 Februari 1546.

MAARTEN LUTHER"

Ook de volgende brieven van de zesde, zevende en tiende, brachten gunstige berichten en wendden de laatste zorgen van Catharina's hart af. Luther dankt op schertsender toon "de heilige, zorgende vrouw Catharina Luther in Wittenberg voor haar grote zorg voor hem, die haar het slapen heeft belet, en hij vertelt haar dat, sinds zij zo bezorgd was geweest voor hem, er vlak voor zijn deur een brand was ontstaan, die hem wilde verteren. En in zijn kamer was haast een grote steen op zijn hoofd gevallen, waardoor hij verpletterd zou zijn geworden als een muis in een muizenval.

⁹ Een pint is ca. een halve liter. Luthers aversie tegen de Joden is besproken en weerlegd in de brochure: *Aspecten uit het leven en de leer van Dr. Maarten Luther*, hoofdstuk 9; op de site [www.theologienet](http://www.theologienet.nl)

Een van de laatste brieven van Luther luidt als volgt:

AAN DE HEILIGE BEZORGDE VROUW KATHE LUTHERIN, DOCTORES, BEZITSTER VAN ZULSDORF, TE WITTENBERG, AAN MIJN GENADIGE LIEVE HUISVROUW.

GENADE EN VREDE IN CHRISTUS.

ALLERHEILIGSTE VROUW, DOCTORES¹⁰

Wij zijn u wel dankbaar voor uw grote bezorgdheid, waardoor u niet slapen kunt, want sinds u bezorgd voor ons bent zou het vuur ons bijna verteerd hebben in ons logement, juist voor de deur van mijn kamer. En gisteren - ongetwijfeld alweer tengevolge van uw bezorgdheid - was er bijna een steen op ons hoofd gevallen en had ons bijna verpletterd als in een muizenval. Want in het toilet regende het wel twee dagen lang kalk en cement op ons hoofd, totdat we er werklieden bijhaalden, die de steen met twee vingers aanraakten en zie, daar viel hij, zo groot als een lang kussen en meer dan twee hand breed. Die was van plan op uw verzoek eens voor ons te zorgen, als de lieve engelen het niet hadden verhoed.

Ik ben bang dat, als u niet ophoudt met bezorgd te zijn, de aarde ons nog zal verdelgen en alle elementen zich tegen ons zullen keren.

Leest u aldus uw catechismus en de geloofsartikelen? Bid u en laat God zorgen. Er staat geschreven: *Werp al uw zorgen op den Heere, Hij zorgt voor u* (Psalm 55) en op meer plaatsen.

God lof zijn wij gezond en welgemoed, zonder dat de zaken hier ons ontstemmen. Dr. Jonas wilde ook graag een zeer been hebben; daarom heeft hij zich, zonder gevaar, gestoten aan een koffer. Zo groot is de afgunst onder de mensen, dat hij mij het niet eens gunt alléén een zeer been te hebben. Hiermede Gode bevolen. Wij zullen hier spoedig klaar zijn en thuis komen, zo het God behaagt, Amen.

10 februari 1546.

Uw heilige, dienstwillige dienaar

MAARTEN LUTHER

En o, welk eens blijdschap bracht de volgende brief van de 14e februari in Luthers huis te Wittenberg: "Vader komt! Vader komt!" riep Margaretha, terwijl zij haar moeder om hals vloog.

Zijn werk is gedaan, hij heeft de graven verzoend. Hij zendt een maal forellen, een dankoffer van Gravin Albrecht. Zijn lichamelijke smart is ook gestild; hij wordt overal met eerbewijzen overladen, zodat hij "uit louter geluk de zijnen in Wittenberg haast vergeten had," maar hij verlangt toch naar huis en hoopt dezelfde week daar nog te zijn.

"Vader komt! Vader komt!"

En hij kwam ook, maar anders, ach zo geheel anders dan zijn vrouw en dochter gehoopt hadden.

¹⁰ (In 1540 was Käthe door aankoop eigenares geworden van het kleine landgoed Zulsdorf, het erfgoed van de von Bora's, twee dagreizen van Wittenberg gelegen. Luther plaagt haar vaak met haar grondbezit en noemt haar soms spottend "Zulsdorferin".)

Luthers einde

Luthers dood kwam voor hem niet onverwacht, hij wachtte er al jaren op. Voor de omstanders kwam de dood plotseling, maar niet helemaal onverwacht. Luther had hen erop voorbereid. Maarten Luther sterft in de nacht van 17 op 18 februari 1546.

Volgens de overlevering heeft hij onder meer de onderstaande woorden nog gesproken.

O, mijn hemelse Vader, God en Vader van onze Heere Jezus Christus. Gij God van alle vertroosting, ik dank U, dat U mij Uw lieve Zoon Jezus Christus hebt geopenbaard. In Wie ik geloof, die ik gepredikt en beleden heb. Die ik bemind en geloofd heb. Die de ellendige Paus en alle goddelozen onteren, vervolgen en lasteren. Ik bid u, Heere Jezus Christus, laat aan U mijn ziel bevolen zijn. O hemelse Vader, al moet ik ook dit lichaam verlaten en uit dit leven weggerukt worden, zo weet ik toch zeker, dat ik bij U eeuwig blijven zal. En dat niemand mij uit Uw handen rukken kan.

Luther heeft ook nog gezegd: ***wij hebben een God die helpt. De Heere Heere, die van de dood kan redden. Driemaal heeft hij gezegd: 'In Uw handen beveel ik mijn geest. Gij hebt mij verlost, Heere, Gij getrouwe God.'*** Psalm 31:6.

En uit het evangelie van Johannes, hoofdstuk 3: ***'Want also lief heeft God de wereld gehad, dat Hij Zijn eniggeboren zoon gegeven heeft opdat allen die in Hem geloven niet verloren gaan, maar het eeuwige leven hebben.'***

Zo heeft hij zijn handen gevallen en in stilte zijn geest aan Christus overgegeven. Sämtliche Schriften, Walch. 1880

Waarom weerklinkt het luiden van de klokken zo klagend door het land! Wat betekent dat bittere gewezen in de Duitse streken? En waarom staat ginds voor Luthers deur in Wittenberg de ijlode van de Keurvorst zo bevend en aarzelend? Waarom durft hij niet naar binnen gaan met de brief van zijn heer, dien hij aan de vrouw van de doctor moet brengen? Ach, zijn hart zal breken als hij haar moet zeggen, dat zij gisteren weduwe en haar kinderen arme wezen zijn geworden!

Luther begraven

Daar komt een lange treurende stoet van Eisleben; daar brengen zij de man Gods, die slechts naar zijn vaderstad gereisd was, opdat de plaats van zijn geboorte hem ook zou zien sterven, ten grave.

Achter de uit tin gegoten doodkist volgt een stroom van weeklagende mensen, die gelijk een lawine aangroeit, want het is alsof zij een geliefde vader hadden verloren en nu allen wezen waren. Van alle torens roept de stalen mond een afscheidsgroet toe aan het dierbare lijk. In de dorpen laten de boeren hun werk liggen, doen hun feestgewaad aan en ontvangen treurend de naderende stoet; aan de stadspoorten komen geestelijkheid, raad, volk en scholen hem met klaagpsalmen tegemoet.

Meer en meer nadert men Wittenberg, waar de straten zeer stil en leeg zijn, want het meeste volk is op weg naar Pratau.

Binnen in haar kamertje zit echter een weduwe, de handen slap in de schoot, met rood geweende ogen; zij is moe, o zo moe! haar ziel is uitgeput, zij kan nauwelijks een gedachte vasthouden, en als een weldaad van God heeft een soort verdoving haar bevangen. Ach, zij moest ver van hem verwijderd zijn, toen hij haar het meeste nodig had! Indien het Gods weg was, dat zij hem moest verliezen, waarom gunde de Heere

haar dan de zoete smart niet, hem de laatste liefdediensten te bewijzen en zijn ogen toe te drukken?

Zo zit zij en weet niet, wat er om haar heen omgaat; haar gedachten verzinken in de grote, eindeloze smart.

Hoor! wordt daar niet geluid? En beweegt het volk zich niet in dichte massa's op straat?

Zij springt op en houdt met beide handen haar hoofd vast.

De trouwe Wolfgang komt binnen met een bleek gelaat, en knikkende knieën. Hij reikt haar de hand, terwijl hij zijn snikken met moeite verbergt: "De doctor komt, laten wij hem tegemoet gaan!"

Catharina het zich willoos door de trouwe dienaar leiden, zij lette niet op de menigte volks, zij zag niets meer van de gehele wereld. Slechts een doodkist zag zij naderbij komen en daarachter een. onafzienbaar gevolg van graven, edellieden te paard, professoren, studenten en raadsheren; daaromheen een talloze menigte mannen, vrouwen en kinderen, die weenden en jammerden.

Zij het zich naar 't wagentje brengen, dat voor haar achter de doodkist reed. Daarop volgde zij haar lieve man, wiens aangezicht zij op deze aarde niet mocht wederzien.

De stoet ging naar de slotkerk door de deur, tegen welke negen en twintig jaar geleden de thans verstijfde hand die 'hamerslagen had gehamerd,' die door de gehele Christenheid vernomen waren.

Justus Jonas, die al in Eisleben gesproken had bij de open kist, hield ook hier de lijkrede, over 1 Thess. 4: 13-18, welke echter wegens het luide snikken en wenen van het volk slechts gedeeltelijk verstaan werd. Melanchton hield daarna nog een Latijnse rede in naam van de universiteit. Daarna zonk het aards omhulsel dat van de Godsman over was voor het altaar in de kerk in de aarde.

Zonder tranen zag Catharina dit alles geschieden, haar hart was leeg, zij had geen tranen meer.

Melanchton, de trouwe vriend, nam haar bij de hand, en voerde ze naar haar huis. Hij beproefde te troosten, maar zijn toespraak leek hem hulpeloos en onmachtig tegenover zulk een verlies. In huis wachtten haar de kinderen, boden. en kostgangers, die toen zij haar zagen, in nieuw gejammer uitbarstten.

Toen kwam er een wonderbare hulp van God; bij 't zien van dit algemeen klagen en jammeren richtte zij het hoofd op in nieuw vertrouwen op de Heere en met hemelwaarts geheven armen en schitterende ogen zei zij: *"Hoe ook ziel en lichaam. versmachten, toch blijf ik bij U!"*

III. DERDE BOEK. DE WEDUWE

HOOFDSTUK XXV DE STEUN VAN DE VERLATENEN

INLEIDING

Moeder Käthe bleef als weduwe achter, vol verdriet, maar niet ongetroost en niet eenzaam. Tijdens het laatste levensjaar van Luther was de ellende van de Schmalkaldische oorlog begonnen. Deze Oorlog duurde van 1546 tot 1547. Deze werd gevoerd tussen Keizer Karel V en de Schmalkaldische Bond, een alliantie van protestantse vorsten en steden in het Heilige Roomse Rijk.

Karel V werd gesteund door zijn broer Ferdinand en hertog Maurits van Saksen. De belangrijkste leden van de Bond waren Landgraaf Philip van Hessen en keurvorst Johan Frederik van Saksen.

Toen op 9 november 1546 voor de tegen Wittenberg oprukkende hertog Maurits hele scharen inwoners de stad ontvluchtten, trok Käthe met haar kinderen naar Maagdenburg. Nadat de oorlogskansen zich enige tijd keerden ten gunste van de keurvorst, keerde zij terug. Eind april 1547 rukte de keizer zelf op. De trouwe vorst werd gewond en door de keizer gevangen genomen. Weer was de vlucht het lot van de 'arme vrouw', zoals zij door de vrienden van Luther genoemd werd. Reeds wilde zij zich naar Denemarken, naar de koninklijke vriend van haar man, begeven, toen het gerucht ging, dat in Wittenberg rust en veiligheid waren teruggekeerd. Dat deed haar besluiten om haar woonplaats weer op te zoeken.

Maar zij verheugde zich slechts kort in die rust. Gebrek en armoede waren spoedig haar lot. Van de nieuwe landvoogd, de verrader Maurits, wilde zij geen hulp aannemen. De koning van de Denen daarentegen betoonde haar op vorstelijke wijze zijn goedheid. Maar overigens stond men onverschillig, ja vijandig tegenover de weduwe van de grootste Duitser. Zulk ervaringen knaagden aan haar leven.

Toen kwam in de zomer van 1552 weer opnieuw de welbekende, maar daarom niet minder verschrikkelijke zwarte dood over Wittenberg. Nadat de pest ook naar het 'Zwarte Klooster' haar weg gevonden had, vertrok Käthe terwille van haar kinderen naar Torgau. Onderweg werden de paarden schichtig. Door moederliefde gedrongen sprong Käthe van de wagen af, kreeg daarbij een ernstig ongeluk, en stortte bovendien in een sloot met koud water. De gevolgen waren inwendige verwondingen en een verlamming. Een zware ziekte van drie maanden was haar deel. Maar helder straalde in die donkere tijden het geloofslicht.

Het Woord van God vertroostte haar. Innig bad zij voor haar kinderen en beval hen en de zuivere leer van het Evangelie aan bij de Vader in de hemel, en toonde zich ook op haar sterfbed haar geliefde man waardig, met wiens dood de levensvreugde uit haar bestaan geweken was.

In de Mariakerk te Torgau vond Käthe haar laatste rustplaats. Daar staat in het koor haar grafsteen, die het opschrift draagt: *"Anno 1552, op de 20ste December, is in God zalig ontslapen, alhier te Torgau, de door de heer doctor Maarten Luther zaliger, achtergelaten weduwe Katharina van Bora."*

Käthe is weduwe

"De weduwstaat is een verlaten staat" en "Ondank is 's werelds loon." De waarheid van deze gezegden heeft ook die vrouw in overlopende en geschudde maat moeten ervaren, van wie men zou menen, dat zij ter wille van haar echtgenoot, een

uitzondering moest maken op de algemenen regel. Maar de beproevingen van de weduwstaat zijn ook begrepen onder de algemene wet van God: "Wij moeten door veel lijden in de heerlijkheid ingaan." Van dit gezichtspunt uit beschouwd, verstomt op onze lippen de vraag: "Heere, waarom hebt u de arme Catharina dat laten lijden?" Aan de deur van de kanselier, doctor Brück, in Wittenberg, klopte een secretaris van de keurvorst, die na veel omslachtige plichtplegingen binnengelaten werd.

Mijnheer Gregorius van Brück was een groot, statig man, met een slim, geestig uiterlijk. Zijn hoog, breed voorhoofd getuigde van veel denkkraft en zijn levendig sprekende ogen verrieden grote geestes vlugheid. Hij was het geweest, die in naam van zijn keurvorst op de rijksdag te Augsburg met zijn collega, doctor Baier, op de Keizer toegetreden was, om deze de geloofsbelijdenis van de evangelischen te overhandigen, en van die dag af was zijn aanzien bij de wereld nog veel gestegen. Luther had hem ook zijn liefde geschonken en hem dikwijls in zijn huis gezien. Dat de kanselier zich altijd op een afstand hield van Käthe, hinderde doctor Maarten wel, maar 't belette hem niet 's mans deugden en verdiensten te waarderen. Hij kwam er nooit toe, hem naar de oorzaak van zijn afkeer tegen Käthe te vragen; had hij dat gedaan, dan had de kanselier misschien een betere mening gekregen van de levensgezellin van de grote doctor. Haar mannelijke, besliste houding behaagde hem niet.

"Wat verlangt u?" vroegde Brück aan de secretaris.

Deze antwoordde met grote eerbied: "Zijne Hoogheid, de Keurvorst, zendt mijnheer de kanselier haar welgemeende groeten en verzoekt u om uw voorspraak in de zaak van de weduwe Luther, daar de Keurvorst vertrouwt, dat u, als Luthers vriend, zijn weduwe zult beschermen en ondersteunen."

Brück fronste de wenkbrauwen, terwijl zijn fijne witte hand met een pen speelde, die op tafel lag.

De secretaris scheen op antwoord, te wachten; daar dit echter niet kwam, voer hij voort: "Het is u zeker niet onbekend, mijnheer, dat de weduwe een verzoekschrift heeft gezonden aan Zijne Hoogheid."

"Een verzoekschrift?" viel de kanselier in de rede, en hij keek de Secretaris nieuwsgierig aan. "Ik heb er wel iets van geboord, maar de weduwe heeft mij hierin haar vertrouwen niet geschonken."

"Kent u de inhoud?"

"Zeker," antwoordde de secretaris, "en 't is om uw mening daarover te horen, dat de Keurvorst mij tot u gezonden heeft."

"Zeg het mij dan," drong de kanselier aan, terwijl hij zich recht in zijn stoel zette.

"U zult wel weten," begon de secretaris: "dat Zijne Hoogheid Doctor Maarten nog bij zijn leven duizend gulden gegeven heeft, wat hij verscheiden jaren genoten heeft. Bij dat kapitaal wil de Keurvorst, uit medelijden u dankbaarheid voor de groots diensten van de afgestorvene, nog duizend gulden voegen, opdat er enigszins voorzien worde in de behoeften van de weduwe. Daarom heeft deze in haar smeekschrift gevraagd om vergunning, voor de beloofde twee duizend gulden grond te mogen kopen, daar zich daarvoor een gunstige gelegenheid aanbod. Haar man had ook al 't oog geslagen op 't naburige landgoed Wachsdorf, voor welks aankoop de twee duizend gulden wel toereikend zouden zijn."

De kanselier schoof onrustig op zijn stoel heen en weer: hij maakte een afwerende beweging met de hand. "Het smeekschrift begint slecht" zei hij ontstemd: "Waagt de vrouw het, de Keurvorst om waarheden te vertellen? En wil zij 't op haar man schuiven, alsof hij naar dat landgoed verlangd had? Nu komt het uit, wie de drijver is geweest. Heeft zij nog niet genoeg aan Zulsdorf, om te heersen en te bevelen, maar

wil zij telkens een groter rijk hebben? Indien de Keurvorst haar verzoek inwilligt, zal zij evenveel gaan bouwen in Wachsdorf als zij in Zulsdorf gedaan heeft en waarmee zoveel onnut geld is uitgegeven. Daarenboven is Wachsdorf zo vochtig, dat zij er geen kelder zou kunnen metselen, zonder op water te stuiten. Men weet immers, dat de Elbe wanneer zij in 't voorjaar overstroomt, de meeste akkers onder water zet."

De secretaris schudde twijfelend het hoofd: "Met uw verlof, mijnheer de kanselier, ik ken het landgoed Wachsdorf ook, want in mijn jeugd ben ik er dikwijls geweest, maar van wat u daar vertelt, is mij niets bekend. Ik vind ook, dat als het goed voor twee duizend gulden gekregen wordt, het ver onder de werkelijke prijs verkocht wordt, want het is wel drie duizend waard. Ook daarom mag de weduwe wel op de aankoop gesteld zijn, omdat zij dan, wegens de geringe afstand van de stad, haar kinderen bij zich kan houden."

De kanselier werd rood van verontwaardiging. Hij viel de secretaris driftig in de rede: "De kinderen, - ja het is juist ter wille van de kinderen, dat ik tegen de koop ben. Want, wat zal gebeuren? De jongens zullen liever buiten in Wachsdorf blijven, en paardrijden, vogels vangen en wilde spelen doen, dan over de boeken te zitten en te studeren. Want vrouwe Catharina is te zwak voor haar kinderen en kan hun niets weigeren. 't Zou daarom goed zijn, al de jongens van haar af te nemen en bij goede onderwijzers te doen, want bij hunne moeder zal er niets van hen terecht komen. Maar zij is stijfhoofdig, zij wil dat niet. Zo heeft zij ook mijn welgemeend aanbod, om Hans in de kanselarij van de keurvorst te nemen, eigenzinnig afgeslagen, voorgevend, dat hij een verlegen, onnozel kind was, dat men voor de gek zou houden. Om deze stijfhoofdigheid zei men ook moeilijk enen voogd vinden, want ieder zal bang zijn, het tegenover de moeder niet uit te kunnen houden. Ook heb ik nog een ander bezwaar, namelijk, dat haar heers- en hebzucht te zeer op eigen voordeel zal bedacht zijn en de kinderen te kort doen, vooral wanneer zij, wat wel te denken is, over korte of langere tijd, een nieuw huwelijk aangaat."

"Maar, mijnheer," riep de secretaris verontwaardigd uit, "hoe kunt u de arme weduwe, omtrent wie ik zo geheel anders ingelicht ben, zo verdenken?"

De kanselier wenkte met de hand stilte. "Nu, maakt u niet warm - wat u van haar weet, hebt u van horen zeggen, maar ik ken haar sinds lange jaren door de omgang met wijlen haar echtgenoot en ik doorzie haar beter."

De secretaris schudde nogmaals het hoofd. "Ik ken haar niet alleen van horen zeggen, want ik heb het testament gezien, dat de Doctor in 1542 heeft laten maken, daar dit in de kanselarij geweest is om door de keurvorst bekrachtigd te worden. Uit dit testament blijkt, dat Luther, die zijn Käthe toch wel 't best gekend zal hebben, haar beter vertrouwd heeft dan u doet, mijnheer de kanselier. 't Lijkt mij daarom, dat de keurvorst mij niet tot de rechte man gezonden heeft, want u bent niet de verzorger van de arme weduwe, maar haar aanklager. Het zal Zijne Hoogheid zeer verbazen, want zij had dat niet van u gedacht. Liefst zou ik haar uw bescheid ook niet overbrengen."

Brück stond met veel beweging van zijn stoel op en doorschreed met grote stappen het vertrek, tot dat hij plotseling voor de secretaris bleef staan en op ietwat zachtere toon zei: "U begrijpt mijn woorden verkeerd en beoordeelt mij onrechtvaardig, alsof ik vrouwe Käthe niet genegen was. Dat is niet het geval. Ik geef u veeleer de verzekering, dat ik alleen haar belang op het oog heb en dat ik denk aan haar toekomst, ook al valt mijn wijze van handelen niet in haar smaak. Ik wil u daarenboven ook wel van uw verdere zorgen ontslaan en zelf aan de keurvorst schrijven."

De secretaris slaakte een zucht van verlichting. "Ontvang daarvoor mijn dank, mijnheer de kanselier! God schenke u de nodige wijsheid om de rechte toon aan te slaan en geve u een hart vol medelijden voor de arme weduwe, wier lot waarlijk beklagenswaardig is boven dat van velen. Denk daarom ook aan de oude spreuk: "de tranen van een weduwe branden op het hart van hem, die ze te voorschijn roept."

De kanselier, wiens goede luim spoedig verstoord was, zag de secretaris vragend aan zonder iets te antwoorden en gaf hem daarop met een nauw merkbaar hoofdknikje het sein om te vertrekken.

Dadelijk daarna echter ging hij zitten en schreef een lange brief aan de keurvorst.

Terwijl dit voorviel, vertoefde de gezant van de keurvorst onderwijl hij de weduwe van de Hervormer om zich met eigen oog van haar lot en toestand te overtuigen. Hij trof er juist meester Philippus Melanchton en bleef er bijna drie uren. Uit de hartelijkheid, waarmee hij van vrouwe Catharina afscheid nam, kunnen wij afleiden, dat hij een goede indruk omtrent haar ontvangen had.

Twee dagen later werd de secretaris bij de keurvorst ontboden. Hij vond hem in zijn kabinet voor zijn schrijftafel gezeten, met een grote brief in de hand.

"Ik heb u gisteren reeds verwacht, mijn goede Veit," sprak de Keurvorst tot de binnentredende; "om uit uw mond het antwoord te horen, dat de kanselier Brück moest geven op het smeekschrift van de weduwe van doctor Luther. Intussen echter is dit schrijven ingekomen, waaruit ik zie, dat de kanselier van plan is zijn mening schriftelijk en zeer omstandig te uiten. Dit schrijven heeft ten hoogste mijn bevreemding gewekt, daar het zich op heel niet gunstige wijze over de weduwe uitlaat. Daar hij de vrouw nu van zo nabij kent, moet ik zijn woorden wel geloof schenken, ofschoon mij dat veel leed doet, want ik had mij van de echtgenote van onze geliefde doctor een heel andere voorstelling gevormd."

De secretaris trad enige schreden nader en vroeg op eerbiedige toon: "Wil uwe Hoogheid mij toestaan hierop te antwoorden?"

"Zeer zeker, mijn goede Veit; zeg, wat u op het hart hebt," zei de keurvorst vriendelijk.

De secretaris kuchte eens en begon: "Mijnheer de kanselier is een geleerd man van grote verdiensten, dat zal niemand ontkennen; hij heeft een helder oog en doorziet veel zaken onmiddellijk. Hier echter heeft zijn scherpziendheid hem bedrogen en hij doet de weduwe van wijlen onze geliefde doctor Maarten onrecht, door minder goed van haar te denken, dan zij verdient. Ik ben zelf tot haar gegaan om haar persoonlijk te leren kennen en wat ik nu zowel van haar, als van Melanchton heb vernomen, is mij een voldoende bewijs, dat de kanselier op dat punt dwaalt. Ik smeeke uwe hoogheid daarom eerbiedig, dat hij aan de woorden van de kanselier geen al te groot gewicht hecht, maar dat hij van de arme weduwe haar verzoekschrift genadig moge toestaan."

De keurvorst reikte de secretaris de hand: "Ik dank u van harte!" sprak hij: "u hebt mij een grote dienst bewezen."

Daarop gaf hij hem een wenk, dat hij zich kon verwijderen.

Toen de keurvorst alleen was, nam hij de brief van de kanselier nogmaals ter hand en doorliep hem nog eens vluchtig. Daarna, opziend tot het portret van Luther, dat aan de wand hing, riep hij plotseling: "Nee, deze smaad wil ik niet op mij laden, dat het nageslacht mij beschuldige van woord- en trouwbreuk. Maarten, mijn nu zalige vriend: ik heb u met hand en mond beloofd, uw vrouw zal mijn vrouw en uw kinderen zullen mijn kinderen zijn! En deze belofte zal ik houden. Al mocht uw vrouw het dan

ook niet verdienen, ik zal toch haar helper zijn in de nood. Wie toch zou u naar waarde kunnen vergelden, wat u voor ons allen gedaan hebt, u weldoener van de mensheid, u bronwel van leven en zegen voor geslacht op geslacht!"

Redding in nood

In het huis van Luther te Wittenberg, die plaats van diepe treurigheid, zat vrouwe Catharina met haar kinderen en dankte met hen de Heere, die haar in haar droefheid had bezocht, en die in de donkerste nacht een heldere ster voor haar had doen opgaan.

"U bent de Vader van de wezen, en de Man van de weduwen," zo spraken haar bleke lippen: "U hebt ons niet verlaten, maar ons welgedaan boven bidden en denken."

Van drie zijden tegelijk toch was hulp komen opdagen.

Ten eerste had de keurvorst van Saksen, Johan Frederik de Grootmoedige, niet alleen Luthers testament van 1542 bekrachtigd, maar haar ook nog twee duizend gulden geschonken, waarvoor de weduwe volgens haar wens het landgoed Wachsdorf kon aankopen en dat wel op naam van de vier kinderen, die elk een gelijk aandeel er van zouden krijgen.

De volgende dag was er een schrijven ingekomen van de graaf van Mansveld, waarin de weduwe eveneens een kapitaal van twee duizend gulden werd toegezegd, dat wel niet aanstonds zou worden uitbetaald, maar waarvan haar jaarlijks honderd gulden zou worden geschonken. En ten laatste had nu de koning van Denemarken, Christiaan de Derde, haar nog vijftig thaler in haar geld gezonden met de bijvoeging, dat het jaarlijks inkomen, hetwelk Luther en nog twee andere professoren in Wittenberg altijd van hem hadden ontvangen, ook aan de weduwe zou worden toegekend.

Dat was dus met recht onverwachte hulp. Wel lag het voor de hand, met het oog op de vier onverzorgde kinderen te spreken: "Wat is dit onder zoveel?" Maar Catharina sprak niet zo, zij had in Luthers school een andere taal geleerd en haar bezielde thans slechts één gevoel: Dankbaarheid jegens de Heere, die de harten zó geleid had en vertrouwen op de Redder uit alle nood.

Ook daarin zag zij de gonade van God, dat zulke trouwe en achtenswaardige mannen als voogden en beschermers van haar en haar kinderen waren opgetreden: de overste Asmus Spiegel en haar broeder Hans von Bora hadden zich bereid verklaard de weduwe als raadgevers te dienen, terwijl de voogdij over de kinderen door de burgemeester Ambrosius Reuter, de lijfarts van de keurvorst, Melchior Ratzenberger en de broeder van de afgestorvene, Jakob Luther, werd aanvaard. Ook boden de professoren Melanchton en Cruziger zich aan als toeziende voogden om mee te waken, dat de kinderen van hun geliefde vriend in Godsvrucht, eer en deugd werden opgevoed.

De oudste, Johannes, thans een jongen van twintig jaar, die liever wilde doorstuderen dan in de kanselarij van de keurvorst te worden opgeleid, werd zijn wens gegund; de beide jongeren, de veertienjarige Maarten en de dertienjarige Paul, werden op het verlangen van hun moeder en van henzelf nog bij haar gelaten, daar hun onderwijzer Ambrosius Rudtfeld zich tot dusver als een getrouw en ijverig man had doen kennen. Het elfjarige dochttertje, Gretchen, bleef natuurlijk eveneens bij de moeder.

Zo was dan Catharina's vertrouwen op haar God niet beschaamd gevonden. Wel is waar doorleefde zij nog wel eens moeilijke tijden en hing dikwijls de broodkorf zeer hoog, maar zij was niet vruchteloos twintig jaren lang bij haar man ter school, gegaan en had niet voor niets steeds zijn voorbeeld voor ogen gehad. Thans kwam de verkregen wijsheid haar goed van pas en genoot zij de rente van het met moeite verworven kapitaal.

Er staat echter geschreven: *Hoe ondoorzoekelijk zijn Zijne oordelen, en hoe onnaspeurlijk Zijn wegen!*

Blijf waken en strijden, Catharina, uw zorgen zijn nog niet ten einde: uw hart zal nog door nieuwe beproevingen moeten gaan, eer het uur van de rust voor u is geslagen!

HOOFDSTUK XXVI

SCHMALKALDISCH VERBOND GEBROKEN, 1547

"Boze tijden zijn in aantocht", had de 'profeet' menigmaal gezegd, toen hij nog in het land van de levenden verkeerde en nauwelijks had de grote man zijn ogen gesloten, of de storm brak los.

Men had al lang bemerkt, dat keizer Karel V 't er op toelagde het door Luther uitgestrooide zaad met zijn zwaard uit te roeien.

Bekend met dit gevaar hadden de Evangelische Vorsten en Afgevaardigden zich in het Schmalkaldisch Verbond dicht aaneengesloten en deze tegenstand wekte te meer de hevige toorn van de Keizer op. Karel de Vijfde speelde een gevaarlijk, oneerlijk spel. Men kon uit zijn hele gedrag zien, dat er Spaans bloed in zijn aderen vloeyde. Hij was oneerlijk, zowel tegenover de paus als tegenover de Protestanten, daar hij alleen zijn eigen macht zocht te vergroten in het rijk, waarvan hij de taal niet eens verstond.

Nadat hij de paus door allerlei spiegelgevechten voor zich gewonnen had, zocht hij in Duitsland zelf hulp voor de verdelgingsoorlog, die hij besloten had te voeren. De Rooms-Katholieke Hertog van Beieren, wie hij de Paltz beloofde, was terstond tot hulp bereid, de kleinere vorsten werden al met een geringer loon gelokt. Nog schandelijker was het, dat de keizer zelfs uit het leger van de onderling verdeelde Evangelische vorsten, bondgenoten wierf.

Markgraf Johann von Brandenburg-Küstrin en Hertog Erik van Brunswijk-Calenberg ontzagen zich niet, de Keizerlijke kleuren te dragen.

Met deze veroveringen niet tevreden, strekte de keizer zijn armen nog verder uit, en wel naar de jonge, vurige, krachtvolle, maar mateloos eervuchtige hertog Maurits van Saksen. Om die te winnen stookte, de keizer de verdeeldheid tussen hem en zijn neef, de keurvorst Johan Frederik van Saksen aan, en dat niet te vergeefs. Voor het Judasloon van de beloofde hertogelijke waardigheid verried Hertog Maurits de zaak van het Evangelie.

Thans, nu hij zulke bondgenoten bezat, maakte de keizer geen geheim meer van zijn toebereidselen tot de oorlog en antwoordde hij de Schmalkaldische vorsten, als zij hem vroegen, wat dat te betekenen had, met bittere hoon: het gold enkele ongehoorzame Duitse vorsten, die onder de schijn van godsdienst de eer van de keizer te kort deden, en die de keizer dus nu eens met de roede zou kastijden.

Het kwam er dus nu maar op aan om zich in alle haast eveneens gereed te maken, en de toegedachte kastijding liever op de rug van de keizer zelf te doen nederdalen.

Het begon er dan ook naar uit te zien, alsof dit gebeuren zou. Onder aanvoering van de dappere Schärtlin stond weldra in Zuid-Duitsland een leger onder de wapenen, dat na vereniging met de Saksen en Hessen aangroeide tot 47000 man, en het zou nu gemakkelijk gegaan zijn de keizer, die met zijn 9000 man binnen Regensburg zat, daar als een muis in de val te verpletteren. Dit was dan ook Schärtlins plan, maar een te kwader ure gevoelde schroom en voorzichtigheid ten opzichte van de hertog van Beieren, die zich onzijdig had gehouden, vrijdelden dat plan. Terwijl de verbonden hun tijd verloren lieten gaan onder nutteloos talmen, won de keizer de tijd om zijn

leger te versterken en moed om de rijksban uit te spreken over de keurvorst van Saksen en de landgraaf van Hessen.

Thans word het ernst. Verenigd met Schärtlin rukten de beide door de ban getroffen vorsten de keizer tegen. Reeds was er veel voordeel verzuimd, maar toch had de keizer nog ongetwijfeld het onderspit moeten delven als hij niet opnieuw een helper had gevonden in de besluiteloosheid en het talmen van de Protestantse partij. Men liet het niet alleen winter worden, maar gaf ook Maurits de tijd om Saksen binnen te rukken en zich als keurvorst te doen huldigen. Thans bleef de voormalige keurvorst **Johan Frederik** niets overig dan zich van Schärtlin te scheiden en eerst zijn land weer te veroveren.

Schärtlin had voor zijn leger niet te eten en bezat daarenboven geen winterkwartieren. De steden verloren de moed, de één na de andere boog voor het kruis, en tegen het einde van het jaar 1547 was de keizer Heere van geheel Zuid Duitsland. Spoedig daarop gingen ook de Rijnstreken voor het Protestantisme verloren.

Toen echter werd het blaadje gekeerd.

Wat klinkt daar voor een gejuich en gejubel in de Saksische landen? Waarom stroomt het volk in zo grote hopen samen? Waartoe die donderende kanonschoten van de wallen? Vanwaar die geestdrift die als een lopend vuur stad op stad en dorp na dorp doordringt?

Daar komt hij, de met de rijksban beladene, die nog onlangs van zijn keurvorstendom beroofd was, maar die door zijn volk zo zeer wordt bemind, - thans, zo mogelijk, vuriger bemind dan ooit! Daar keert hij terug in zijn land, dat in handen was gevallen van de keizer, en de liefde van zijn volk is de triomfwagen waarop hij zijn intocht houdt, - is het zwaard, dat de binnengedrongen vijand verjaagt, en de banier waaronder hij niet alleen zijn eigen land weer inneemt, maar ook zelfs een groot gedeelte van het gebied van zijn verraderlijke neef verovert.

Keurvorst Johan Frederik, die de ondergang nabij scheen, bezit groter macht dan ooit te voren. De keizer siddert op zijn troon en de gedachte dat zijn onwaardige, schandelijke omkoping van hertog Maurits door geheel Duitsland bekend zal worden, beneemt hem voor een ogenblik alle moed.

Het scheen hem toe dat zijn zaak verloren was, en het scheelde niet veel of hij verloor ook de bezinning. Immers heette het al: "ook de Bohemers vallen de keurvorst bij," en was dit het geval, dan was voor de keizer alle kans verloren.

Tot zijn geluk echter, en tot het ongeluk van de keurvorst, bleven de Bohemers onbegrijpelijkerwijze geheel werkeloos, lieten zij zich alle voordelen weer ontnemen en verhinderden zij het keizerlijk leger niet om door hun land heen op Saksen los te trekken.

Met slechts 9000 man lag de keurvorst aan de Elbe, geheel onbezorgd en niets kwaads vermoedende, want de afgebrande brug over de Elbe hield hij voor een genoegzame beschutting.

Maar wat baten afgebrande bruggen, indien het verraad de vijand een plaats toont, waar men zonder brug de rivier kan oversteken? De naam van de molenaar Strauch is ten eeuwig en dage gebrandmerkt en met smaad overdekt. Uit wraak omdat enige soldaten uit het leger van de keurvorst zijn paarden uit zijn stal hadden gestolen, verried de laaghartige man zijn vorst en offerde de toekomst van diens geslacht aan zijn wraakzucht op.

Het is een stille, vreedzame zondagochtend, de 24^e april 1547. Met vrome aandacht zit de keurvorst in de kerk en luistert naar de prediking van het Evangelie. Plotseling

wordt een gedruis vernomen, dat steeds nader komt en alle aandacht verstoort. Wee, wee, dat is de vijand!

Alles rent in woeste wanorde door elkaar. Geen commando's worden gehoord, het is niet mogelijk enige orde in het leger te brengen. Het is een wilde, ondoordachte vlucht, gericht naar de Lochauer heide. Wel gelukt het aan de donderende stem van de keurvorst, nog onder het vluchten enige rijen tot staan te brengen en tot dekking van de terugtocht de ruitery te ordenen. Maar voor zulk een overmacht als waarmede thans de vijand nadert, is ook de dapperste niet bestand. Het keurvorstelijk leger wordt gedeeltelijk neergehouwen, gedeeltelijk verstrooid, en de keurvorst zelf, die zich heldhaftig verdedigt, krijgt met een Hongaarse sabel zulk een houw over zijn wang, dat bloedverlies hem alle verdere tegenstand onmogelijk maakt. Hij geeft zich gevangen, en vertwijfeling spreekt uit zijn doffe, starende ogen.

Daar weerklinkt van de hemel een donderslag en aller hart krimpt ineen op het horen van dit plotselinge en door het vroege jaargetijde dubbel zeldzame onweer. Over het gelaat van de keurvorst glijdt een flauwe glans van herleving en met trillende stem roept hij uit: *"Ach ja, Gij trouwe, sterke God, U laat ons horen dat U nog leeft, U zult het alles wèl maken!"*

Maar honend slepen de Hongaarse ruiters hem tot voor de keizer, die hem ontvangt met een blik waarin blijdschap, trots, toorn en spot om de voorrang strijden.

De keurvorst was de gevangene van de man, die bedreigd had het Evangelie met wortel en tak uit te roeien, en zijn keurvorstendom was voor hem en zijn geslacht onherroepelijk verloren.

In Wittenberg liep het volk in wilde verwarring door elkaar: "Ieder vlucht, die kan; - de keizer komt!" En al voordat hij kwam ging het gerucht hem voor, dat hij de stad van de aartsketter het volle gewicht van zijn toorn zou laten voelen; Wittenberg zou van de aardbodem worden weggeveegd, daar het niet waardig was door de zon beschenen te worden.

Wie wel het allermeeft dacht te moeten vluchten, was de weduwe van de "aartsketter." Ach, zij was nog nauwelijks tot rust gekomen in Wittenberg, want al eenmaal had zij met veel andere burgers moeten vluchten, toen in december van het afgelopen jaar hertog Maurits tot Wittenberg doordrong en de vesting belegerde.

Käthe had toen met de anderen een schuilplaats gevonden in Maagdenburg, totdat de keurvorst zijn stad had gered en de gevluchte burgers terugriep. Thans was het opnieuw zaak om te vluchten, en afscheid te nemen van de eigen woning, - en nu ongetwijfeld voor altijd, want wat bleef er na de gevangenneming van de keurvorst en die bedreiging van de keizer voor Wittenberg nog te hopen?

De vlucht had veel moeite en bezwaren in zich, want in de algemene nood dacht ieder slechts aan zichzelf en aan zijn eigen redding. Na veel vergeefs bidden en smeken had eindelijk een boer zich bereid getoond de weduwe en haar vier kinderen op zijn wagen te nemen.

Thans ging het in vliegende vaart over alles heen, zodat de op de kar zittenden horen en zien verging. Met woedende slagen daalde de zweep neer op de rug van de arme paarden, wie de adem bijna begaf en waaraan toch geen minuut rust werd gegund om eens uit te blazen. Het was alsof de vijand hen al op de hielen zat.

Vier volle uren was het zo gegaan en de avond begon al te vallen. De weg voerde thans over een heuvel, die tamelijk steil was en vol stenen lag. De paarden weigerden voort te gaan; al hun kracht was uitgeput. De voerman wilde hen door nieuwe zweepslagen tot voortgaan dwingen, maar thans deed het ene een korte, droevige kreet horen, en stortte levenloos op de grond, terwijl het bloed hem uit de mond liep.

De voerman was buiten zichzelf van boosheid en schold nu eens op het arme ongelukkige dier, dan weer op de keizer, en ten laatste op hen, die in de wagen zaten en die met hun gewicht de paarden te veel bezwaard hadden.

Catharina daalde met haar kinderen van de kar af en de voerman had niets daartegen. Radeloos stonden de verlatenen nu onder de vrije hemel: achter hen een kist met alles wat zij nog hadden gedacht te redden, - vóór hen de donkere nacht. Wat nu te doen? Rondom hen heerst slechts stilte, geen menselijk wezen is ergens te bespeuren. Daarbij hangt de hemel vol zware wolken en al begint er wat vocht te vallen, het is dus een onmogelijkheid in de open lucht te overnachten.

De besluiteloosheid duurt niet lang. Catharina overlegt met haar zonen en deze helpen haar de kist openbreken. Thans laadt ieder op zoveel als hij dragen kan en in vertrouwen op God gaan zij verder. "Overal zijn wij in Gods hoede, Hij zal ons niet verlaten."

Rustig lopen zij voorwaarts en na een half uur toont een klein lichtje, dat zich in de verte opdoet, hun de weg naar een menselijk woning.

Weldra was een dorp bereikt en al de eerste deur waar zij aanklopten, opende zich en bood een vriendelijk welkom.

"Wat zie ik daar! Vrouwe Catharina!" riep een stem van de achtergrond, die door het kleine lampje slechts spaarzaam was verlicht, de binnentredenden tegen.

"Meester Philippus!" klonk het even verwonderd uit de mond van Catharina en haar kinderen. En de verlaten weduwe had de man gevonden, die de trouwste vriend van haar geliefde gemaal was geweest: Philippus Melanchton.

Een soortgelijk ongeluk toch, had deze in ditzelfde dorp doen terecht komen: zijn voertuig onderweg in een sloot gevallen en gebroken.

De vriendelijke boeren, die thans van Melanchton hoorden, wie de vrouw en haar kinderen waren, wisten niet, wat zij doen zouden om hun liefde te betonen en brachten aan, wat keuken en kelder maar verschaffen konden tot verkwikking van de uitgeputte reizigers. Alsof dit nog niet genoeg was, spraken zij op allerlei wijze moed in, toen zij over de voortzetting van de reis zuchtten, en stonden hun zelfs voor die nacht hun eigen bedden af, terwijl zij zichzelf een legerstede bereidden in het hooi in de stal. De gasten wilden van zulk een offer in het eerst niets horen, maar zij moesten wel zwichten voor de vriendelijke drang van deze eenvoudige lieden.

De volgende morgen, nog voordat de zon was opgegaan, spande de boer zijn enige paard voor zijn wagen en bracht zijn beschermelingen gelukkig veilig en wel naar Maagdenburg.

"*De burcht van onze Heere God,*" zei Melanchton, toen zij door de sombere, dikke vestingmuren stad binnenreden: "Zo heeft uw echtgenoot bij zijn leven de stad vaak genoemd. Wie zou dat gedacht hebben, dat ook wij haar nog eens zouden moeten opzoeken als toevluchtsoord van de vluchtelingen! God zij echter gedankt, dat er in deze benarde tijd zulk een burcht van de Heere God bestaat!"

Catharina vond in de stad een groot aantal kennissen uit Wittenberg, onder andere ook de professor in de theologie, George Major, een geliefde vriend van haar gestorven echtgenoot, aan wie zij zich nu te nauwer verbond, daar Melanchton door allerlei zorgen voor de vele andere vluchtelingen zich weinig aan haar kon laten gelegen liggen.

Ook hier in Maagdenburg nam de liefde de weduwe van Luther en haar kinderen met open armen op en bereidde om harentwil ook haar verzorger en begeleider een gastvrij

onderkomen. Eén van de raadsheren deed al wat hij kon, om te beletten dat zij zouden gevoelen hier bij vreemden te zijn, en niet in hun eigen huis. Met roerende vriendelijkheid boden zijn vrouw en hij de weduwe zijn eigen huis voor altijd tot woning aan, daar er toch plaats genoeg was voor hen allen. Wie toch wist of zij nog ooit naar Wittenberg terug zouden keren; en het was Catharina niet mogelijk het vriendelijke en zo hartelijk gemeente aanbod te weerstaan.

Nauwelijks echter had zij haar toestemming te kennen gegeven, of professor Major, terugkerend na een korte afwezigheid, bracht het schrikwekkend bericht mede, dat de keizer de stad Maagdenburg, wegens haar opnemen van de vluchtelingen, met de rijksban bedreigde.

Aller hart kromp ineen en zij, wie zoëven nog de grootste vreugde doortilde, zonken terug in nog veel dieper treurigheid.

De gehele volgende nacht bracht Catharina door in slapeloosheid. Alles was duisternis binnen in haar: waarheen zich thans te wenden? Waar zou zij op Gods wijde aardbodem een plaatsje vinden, waar de weduwe van de Hervormer haar hoofd kon nederleggen?

De volgende morgen nog in de vroegte, begaf zij zich tot professor Major, die haar geheel verslagen ontving.

"Mijn lieve vriend," zei Catharina, hem de hand reikende: "ik ben deze nacht tot een besluit gekomen, tot de uitvoering waarvan ik uw hulp behoef. Het lijdt geen twijfel, dat wij niet in Maagdenburg kunnen blijven."

De professor viel haar in de rede. "Ja, het is God geklaagd," zei hij op bezorgde toon: "wij moeten weg uit deze goede stad en van deze vriendelijke mensen. Maar waarheen zullen wij ons nu wenden?"

"Hoor maar eens," ging Catharina, voort: "In dit land, waar keizer Karel regeert, zullen wij toch nergens rust vinden! Zijn ban zal ons overal vervolgen, mij en mijn kinderen in 't bijzonder. mijn mening is dan ook, dat wij moeten vluchten naar een plaats, waar zijn arm ons niet kan bereiken."

"Wat meent u?" vroeg de hoogleraar verwonderd.

"Het is een verre reis, die ik in de zin heb," vervolgde Catharina; "maar daardoor laat ik mij niet afschrikken, want de moeite zal rijkelijk beloond worden. Mijn verlangen strekt zich uit naar het noorden, waar, onder de regering van Koning Christiaan, aan alle belijders van het Evangelie een veilige woonplaats is bereid. Ik wens te vluchten tot de voorvechter van het Evangelisch geloof, die aan doctor Maarten steeds trouwe heeft gehouden, en die zich zeker ook wel zal ontfermen over zijn weduwe."

De professor had met steeds klimmende verwondering toegehoord en drukte nu vrouwe Catharina met ontroering de hand: "Ik keur uw verlangen volkomen goed, lieve vriendin, en ik wens u veel geluk op de reis."

Met een verlegen lachje zag Catharina de professor aan: "Een ding moet ik er nog bijvoegen, dat bevorderlijk is tot volvoering van mijn plan. Daar mij gebleken is hoe bezwaarlijk het is voor een vrouw zulk een verre reis alleen te maken, verzoek ik u dringend uw vriendschap te betonen door mij het offer te brengen mijn begeleider en beschermer te zijn."

Een ogenblik zag de professor nadenkend voor zich; toen zei hij op vastberaden toon: "Welaan, het geschiede zoals u het wenst, vrouwe Catharina!"

De volgende morgen hield een klein voertuigje, met zeildoek bespannen, stil voor het huis van de raadsheer, en dit voerde de vluchtelingen weg uit de stad, die hun niet langer een schuilplaats kon verlenen.

Tot Brunswijk ging de tocht zonder hindernissen voort. Daar deed zich een kleine moeilijkheid op en dat wel in de vriendelijkheid en bewijzen van hoogachting van de leden van de Raad zelf, die, toen zij hoorden wie de doortrekkenden waren, Catharina wilden afraden haar reis voort te zetten. Men wilde haar troosten met de hoop op betere tijden, maar zij bleef standvastig volharden bij haar eenmaal genomen besluit, en drong haar metgezellen om verder te trekken.

Met een gehuurd voertuig werd de reis voortgezet. Van tijd tot tijd kwam men enige compagnieën soldaten tegen en de professor trok een bedenkelijk gezicht, toen hij de keizerlijke kleuren bemerkte. Ook Catharina werd het angstig om het hart en zij zette de koetsier aan tot spoed, opdat men toch althans het dorpje Gilhorn, dat in de verte zichtbaar werd, mocht bereiken.

Daarmee werd de zaak echter niet beter, want hoe dichter men het dorp naderde, hoe meer krijgsvolk zich opdeed, en in het dorp zelf was zulk een gewoel van soldaten en hun bagage, dat de reizigers zich slechts met moeite een weg konden banen.

Nog onmogelijker was het een onderkomen te vinden en met een bezwaard hart zag Catharina hoe de goede professor zich om harentwille voortdurend vergeefse moeite gaf en zich afmatte, zonder iets te verkrijgen. Het was haar alsof het doel van de reis, dat zij al zo dichtbij had gewaand, in een nevelachtige, onbereikbare toekomst steeds verder af week, en na een zware strijd met zichzelf uitte zij dan ook nog op de avond van diezelfde dag de woorden: "Ik kan het niet langer aanzien, professor, dat u zich om onzentwil zoveel moeite geeft. Laat ons maar terugkeren, want het gevaar wordt steeds groter en het schijnt toch onmogelijk om Denemarken thans te bereiken."

Professor Major zuchtte. "Wat ik doe, doe ik graag om Godswil, maar ook ik zie in dat het geraten is terug te keren."

De volgende morgen ving men dus de terugtocht aan, zonder nog te weten waarheen men zich zou wenden en waar men blijven zou.

Tegen de middag hield men stil bij een dorpsherberg om daar wat te gebruiken en het paard wat rust te gunnen. In de gelagkamer zat een oudachtig man, wiens uiterlijk hem deed kennen als een reizend koopman.

Terwijl men samen in hetzelfde vertrek vertoefde, kwam men onwillekeurig tot een gesprek en na bleek het dat de koopman uit Torgau kwam: van hem kon men dus tijding inwinnen omtrent het lot van de stad Wittenberg.

"Het is beter gegaan, dan iemand had durven verwachten," zo ving de man aan: "De keizer had vooruit te kennen gegeven, dat hij dat "broeinest van de ketterij," zoals hij het noemde, met de grond gelijk zou maken. Hij is echter zeer genadig geweest en heeft zich echt keizerlijk gedragen. Hij zou dan ook een ware schurk zijn geweest, indien hij anders gehandeld had, want zijn woord dient men toch te houden, ook al is men keizer."

"Hoe bedoelt u dat, goede man?" vroeg de professor verwonderd.

"Kent u misschien de schilder **Lukas Cranach**?" was de wedervraag: "de hofschilder van de keurvorst?"

"Zouden wij die niet kennen?" zeiden de professor en Catharina als uit één mond. "Ja zeker, zeer goed."

"Welnu: die man is de redder geweest van Wittenberg. Hij heeft de moed gehad in het keizerlijke leger door te dringen, ja zelfs zich te begeven naar de keizerlijke tent en daar de adjudanten te dwingen hem tot de keizer toe te laten. Daarop is hij eerbiedig, maar toch met een vast vertrouwen zijne Keizerlijke Majesteit genaderd en heeft hem vermaand, een belofte te houden, die hij eens aan hem, de schilder, had gegeven. Wat

die belofte was, weet ik niet, maar de uitwerking van zijn woord is geweest, dat de keizer de stad gespaard heeft en haar zeer genadig heeft behandeld."

"Ha, dat begrijp ik!" riep de professor met levendigheid: "Cranach heeft mij eens verteld hoe hij lange jaren geleden, toen Keizer Karel nog een knaap was, met deze een samentreffen heeft gehad. Als ik mij niet vergis, dan was Cranach destijds, door de toenmalige keurvorst Frederik de Wijze, als gezant naar de stad Mechelen in de Nederlanden gezonden, waar keizer Maximiliaan toen zijn hof had.

Van deze gelegenheid maakte de keizer gebruik om door de beroemde schilder zijn portret te laten maken. De jeugdige prins Karel, wie destijds al de keizerlijke kroon was toegedacht, verlangde toen zeer om ook uitgeschilderd te worden: hij smeekte Cranach herhaaldelijk zijn portret te willen maken en beloofde daarbij zeer stil te zullen zitten. Die belofte hield de jonge wildzang echter slecht, want zijn geduld was weldra uitgeput en hij deed de kunstenaar veel moeite. Toch gelukte het de meester een zeer welgelijkend portret te maken, en in zijn kinderlijke verrukking sprak de prins, Cranach de hand drukkend: "Meester Lukas, als ik eens een vorst ben zoals nu mijn oom, en u hebt een wens, vraag hem mij dan maar en u zult hem ontvangen. Hier hebt u mijn hand daarop!" zo heeft Cranach het mij zelf verteld. Ach, nu is na vele, vele jaren dus de dag gekomen, waarop hij de vorst aan zijn vorstelijk woord kon herinneren. Cranach, gij edele, grote ziel, u hebt dus niets voor u zelf gevraagd, niet aan u zelf gedacht: enkel anderen is uw voorbede ten goede gekomen! Daarin gelijkt u wel op hem, die u onder zijn beste vrienden telde: doctor Maarten Luther!"

Diep ontroerd wiste de koopman zich een traan uit het oog en zei: "Ja, dat moet een edel en groot man zijn, die aldus zichzelf vergeet en zich opoffert voor zijn vaderstad. En toch is dat nog niet het enige dat hij gedaan heeft. Er wordt nog bij verteld, dat de keizer hem zeer genadig heeft ontvangen en hem de schoonste aanbiedingen heeft gedaan als hij zich wilde verbinden als zijn hofschilder; maar Cranach heeft al die aanbiedingen met vriendelijke dank afgeslagen, en in plaats daarvan een gunst begeerd: dat namelijk zijne Keizerlijke Majesteit genadig mocht handelen met zijn gevangen heer, de keurvorst Johan Frederik van Saksen, en dat hij zich als overwinnaar grootmoedig mocht betonen; hij, Cranach, had hem zoveel goeds te danken, dat hij thans wilde doen al wat hij kon om zijn ongelukkig lot te verzachten."

Catharina had met tranen in de ogen toegeluisterd en ook de professor was diep ontroerd. Een lange stilte volgde dan ook op het verhaal van de koopman, totdat Catharina die eindelijk verbrak, door te zeggen: "De stad is gespaard; één zorg bezwaart nu mijn ziel nog: welk lot heeft het gebeente van mijn geliefden"

Zij eindigde haar volzin niet; met angstige spanning verwachtte zij het antwoord van de ouden man.

"Wees niet bezorgd, mevrouw," zo troostte deze: "wel heeft hertog Alva, de man met het perkamenten gezicht en het stenen hart, er met heftigheid bij de keizer op aangedrongen toch de overblijfselen van "de aartsketter" naar alle windstreken te verstrooien, maar de keizer heeft hem op strenge toon ten antwoord gegeven: "ik voer krijg tegen de levenden, maar niet tegen de doden"; hij heeft zelfs zijn soldaten verboden de Lutherse eredienst te verstoren en Bugenhagen heeft, zonder dat hij er om lastig gevallen werd, in tegenwoordigheid van veel Spaanse soldaten, ja zelfs eenmaal in die van de Keizer zelf, het Evangelie gepredikt."

Een zucht van verlichting ontsnapte aan Catharina's hart en vol dankbaarheid drukte zij de overbrenger van deze goede tijdingen de beide handen.

Drie dagen later knielden een vrouw en haar vier kinderen in de slotkapel te Wittenberg bij het graf van Luther en schreiden daar hete tranen van dankbaarheid. Dat was hun eerste gang geweest nadat zij de stad weer betreden hadden. Thans eerst, nadat zij zich hadden overtuigd dat, die plaats, die hen zo heilig was, ongeschonden was gebleven, thans eerst begaven zij zich naar hun woning, het oude Augustijnerklooster.

Hier wachtte hun helaas een droevig tafereel. Tot Luthers woning had het verbod van de keizer zich niet uitgestrekt, en zo was dan de plaats waar de "aartsketter" gewoond had, de schouwplaats geweest van de woeste, lage vernielzucht van de soldaten. Het huisraad was voor het grootste gedeelte vernield, de kelders vonden zij beroofd van hun voorraad en de muren verontreinigd door allerlei gemene rijmen en verzen.

Catharina klaagde echter niet; een ogenblik zag zij met droevige blik om zich heen, toen begon zij met vast opeengeklemd lippen, op de puinhopen van het oude, een nieuw thuis voor haar en haar kinderen te bouwen.

HOOFDSTUK XXVII

DOOR NIEUWE ANGST EN ZORGEN

Nog eens moeten wij het uitspreken: wij hebben een God, Wiens Naam Wonderlijk is, en heel wonderlijk zijn soms Zijn wegen. "Ach Heere, hoe lang nog?" zuchtte de arme weduwe vaak. Maar Gods antwoord luidde: Mijn ure is nog niet gekomen, u zult nog wederom door een dal van de schaduwen des doods moeten gaan, maar ook daar zal Ik uw stok en uw staf zijn.

Er behoorde waarlijk een grote mate van vertrouwen op God toe, om bij het bewonen van zulk een ruïne de moed niet te laten zakken. En ware het verwoeste huis nog maar het enige geweest! Daarvoor zou wel weer herstel mogelijk zijn. Maar waarheen de weduwe haar blik ook richtte, overal zag zij slechts verbroken steunsels.

De oorlog had overal, zo ver zij zien kon, alles verwoest en een geheel leger van helse geesten van verder medegebracht. Zwaar drukten thans op het uitgezogen en verwoeste land, de belastingen en oorlogskosten, en zuchtend beploegde de boer zijn akker, daar hij vooruit wist dat een ander de vrucht van zijn arbeid genieten zou. Met weemoed dacht Catharina thans aan haar geliefd Zulsdorf. De schone droom, die zij eenmaal daar had gedroomd, was geheel verstoord. Haar geliefde echtgenoot had een andere rustplaats gevonden; het was haar niet vergund hem, in de stilte van dat bekoorlijk plekje, gedurende zijn laatste dagen met haar liefdevolle zorgen te mogen omringen. Ook als weduwe mocht Zulsdorf haar toevluchtsoord niet zijn: haar kinderen hielden haar aan Wachsdorf geketend, hoe zou zij anders voor hun opvoeding kunnen zorgen? Ook deze wens had zij met stille gelatenheid opgegeven, en gehoopt dat Zulsdorf nu althans toch een bron van inkomsten voor haar zou zijn; maar ook deze hoop lag nu in duigen – door de oorlog. De bodem die door paardenhoeven was vertreden, was waardeloos geworden, en de geringe opbrengst, die hij nog leverde, vorderde de vorst voor zich om de krijgskosten te dekken. In plaats van van Zulsdorf iets te genieten, moest zij er nog op bijbetalen.

En nu Wachsdorf ook nog! O hoe berouwde het haar thans, eenmaal op de aankoop van dat nu eveneens waardeloze landgoed te hebben aangedrongen! De kanselier Brück die haar destijds zo hard en gevoelloos had geschenen, bleek nu toch wel gelijk te hebben gehad en haar zonder dat hij het zelf wist, een goede raad te hebben gegeven.

Melanchton toonde zich ook thans weer een getrouw vriend en helper. Hij liet het niet ontbreken aan smeekschriften tot hertog Maurits, om deze te bewegen voor de arme weduwe de belasting te verminderen; ja hij bood zich zelf aan met haar naar het keizerlijke hoofdkwartier te trekken om zijn verzoek persoonlijk voor te dragen - beiden kwamen echter onverrichter zaken terug.

Zo scheen de toekomst steeds donkerder te worden.

Waarheen Catharina ook de ogen wendde, zij zag nergens hulp. Zij verwachtte van Mansfeld de renten van het haar toegezegde kapitaal, maar zij kwamen niet; ook hier had de oorlog de geldmiddelen uitgeput en haar weldoeners de mogelijkheid ontnomen om hun woord te houden. En als de weduwe zag op Torgau, ach, in Torgau zat een ander op de troon: *een andere Farao regeerde in Egypte, die Jozef niet gekend had*. Johan Frederik echter, de edele, de Grootmoedige, op wie al haar hoop gevestigd was, zuchtte nog steeds in de kerker, en de keizer hield al de pen in de hand om het doodvonnis te ondertekenen!

Nog één toevlucht bleef haar over: daar, ver in het Noorden, troonde immers nog de Deense Koning, die haar al eenmaal uit de nood had geholpen! Het was de weduwe niet gelukt zich persoonlijk onder zijn bescherming te stellen; thans bood Melanchton, behulpzaam als altijd, zich aan om voor haar bij de koning aan te kloppen.

Hij schreef een brief aan zijne Majesteit, waarin hij in roerende woorden de nood van Luthers weduwe schilderde.

In bange verwachting zat deze thans neer en verwachtte in iedere vreemde die bij haar binnentrad, een bode van de koninklijke redder te zien. Maar het antwoord bleef uit.

Had de brief zijn bestemming niet bereikt? Of was de koning zo veranderd?

De nood klimt steeds hoger. Steeds pijnlijker doen zich gebrek en ontbering gevoelen in het huis, dat altijd zo vele armen en ongelukkigen troost en uitkomst heeft geschonken. Wat reikt het geheugen van de wereld toch kort! Hoezeer is ondank toch 's wereld loon! Wel bestond er nog trouw en vriendschap, maar niet bij hen, die hulp hadden kunnen, bieden. De trouwe vrienden waren zelf arm, en het waren slechts penningkens, die zij konden mededelen.

Bugenhagen hoorde met droefheid, dat de koning van Denemarken geen antwoord had gegeven op Melanchtons smeekschift en, zonder er de weduwe iets van te zeggen, zond hij nog een tweede, - maar hoe hij ook hoopt en wacht, de maanden gaan voorbij en ook hij krijgt taal noch teken tot antwoord.

Ondertussen raapt de weduwe haar laatste krachten samen. Zij moet iets doen, want zij kan het niet langer aanzien dat haar kinderen, verstoken van onderwijzers, wier lessen zij niet langer kan betalen, de opvoeding missen die zij hun zo graag zou geven. Het gelukt haar door het verpanden van haar laatste kostbaarheden, enkele honderden guldens bij elkaar te krijgen. Daarmede laat zij althans aan de vleugel van haar huis de noodzakelijkste reparaties aanbrengen en neemt weer kostgangers aan haar tafel. God leidt het genadig dat zij daarin slaagt en dat er onder hen zelfs enkelen zijn, die, met het lot van de arme weduwe begaan, meer betalen dan zij eist.

Enige maanden later neemt zij Johannes, haar oudste zoon, met zich in haar stille kamer, valt met hem op de knieën en beveelt hem met moederlijke voorbede aan de Heere.

De volgende morgen trekt de jongeling uit; zijn moeder heeft zijn ransel gevuld en er nog enige goudstukken ingedaan, de vrucht van haar rusteloze arbeid; daarmede verlaat hij de stad en trekt voort, steeds voort, totdat hij Koningsbergen bereikt heeft.

Daar, waar hij uitzicht heeft op de onderstad van de Hertog, legt hij de reisstaf neer en laat zijn naam inschrijven in het register van de universiteit.

De zegen van zijn moeder had hem op zijn reis begeleid, hij rustte ook op hem tijdens zijn studietijd, zodat Zijn krachten niet bezweken en zijn moed hem niet ontzonk. - Na volbrachte studiën deed hij, eerst in dienst van de keurvorst van Saksen, later in die van de hertog van Pruisen, de naam van zijn vader eer aan.

Van één drukkende zorg althans was de moeder nu ontheven. De brieven van Johannes uit Koningsbergen toch behelsden enkel goede en bemoedigende tijdingen. Aan haar andere kinderen beleefde Catharina eveneens veel vreugde en zo werd haar leven nog eens door zonneschijn verhelderd.

Daar echter beschikte Gods wijze raad een nieuwe beproeving over haar; haar handen, haar rusteloos bezige handen, werden tot rusten gedwongen, daar een slepende ziekte haar op het ziekbed wierp.

De geneesheer wist niet recht hoe hij haar zou behandelen. Hij meende dat de kwaal meer in het zieleleven zetelde dan in het lichaam.

Zouden de kostgangers in huis blijven, dan moest er vreemde hulp worden genomen. een dienstmaagd werd gezocht om de tafel te bezorgen, maar haar trouw was slechts gehuicheld en haar schijnbaar zo grote onbaatzuchtigheid bleek in werkelijkheid slechts een aaneenschakeling van diefstallen. Lange tijd liet Catharina, die altijd het beste dacht van iedereen, zich door deze volleerde huichelaarster bedriegen, totdat de ontgoocheling, die eindelijk volgde, haar kwaal nog deed verergeren.

Thans volgden dagen, waarin moeder en kinderen moesten gevoelen hoe pijnlijk het knagen van de honger is. Wel bezaten zij nog altijd hun trouwe vrienden, Melanchton, Bugenhagen en Cruziger, maar het viel Catharina zwaar telkens met nieuwe klachten te komen tot hen, die toch al zoveel zorgen van anderen te dragen hadden. Het ene stuk na het andere werd verpand, hoe hard het ook viel om afscheid te nemen van de laatste overblijfselen van vroeger geluk.

Brief aan de Koning van Denemarken

Steeds hoger klom de nood, voortdurend hopelozener werd het uitzicht, op de toekomst.

Daar zien wij op zekere dag de weduwe zitten op een haar ongewone plaats: aan de schrijftafel. Al hebben dan Melanchtons en Bugenhagens woorden geen uitwerking gehad op de koning van Denemarken, toch wil zij nog een laatste poging wagen of dan het smeekschrift van een weduwe zelf het vorstelijk hart niet tot genade zullen bewegen. De brief kost haar veel moeite; schrijven is haar een ongewone bezigheid en met zorg vormt zij haar letters, terwijl de tranen telkens haar ogen verduisteren.

Eindelijk na een arbeid van bijna twee uur, is de brief gereed:

"De genade Gods, door Zijn eniggeboren Zoon, Jezus Christus, onze Heiland en waarachtige Helper, zij met u.

Doorluchtige, grootmachtige Koning en Heer!

Uwe Koninklijke Majesteit smee ik met onderdanigheid mijn schrijven genadig aan te nemen met de gedachte, dat ik een weduwe ben en dat mijn geliefde echtgenoot, doctor Maarten Luther zaliger, de Christenheid getrouwelijk gediend heeft en zich inzonderheid op de genade van uw Koninklijke Majesteit heeft verlaten. Nu heeft uw Koninklijke Majesteit mijn geliefde echtgenoot de laatste tijd van zijn leven jaarlijks een genadige toezegging gedaan van vijftig thaler, waarvoor ik uw Koninklijke Majesteit onderdaniglijk dankzeg en voor uw Koninklijke Majesteit tot God bid. Daar nu ik en mijn kinderen thans alle hulp derven en de onrust van deze tijden ons in veel

moeilijkheden brengt, zo smee ik uw Koninklijke Majesteit mij deze onderstand ook thans genadig te verlenen. Want ik twijfel niet of uw Koninklijke Majesteit heeft het grote, werk van mijn geliefde echtgenoot nog niet vergeten. Uwe Koninklijke Majesteit toch is de enige vorst op aarde, tot wie wij, arme Christenen, onze toevlucht kunnen nemen. En God zal ongetwijfeld wegens de weldaden, die de behoeftige predikanten en hun arme weduwen en wezen worden betoond, uwe Majesteit Zijn bijzondere gaven en Zijn zegen niet onthouden, waarom ik Hem ook met ernst en aandrang zal bidden. De almachtige God behoeft uw Koninklijke Majesteit en haar gemalin, met de jeugdige prinsen, genadig.

Gedateerd te Wittenberg de 6^e oktober, anno Domini 1550.

Uwer Koninklijke Majesteits
onderdanige CATHARINA,

de achtergebleven weduwe van doctor Maarten Luther."

"Die met tranen zaaien, zullen met gejuich maaien," fluisterde Catharina met een weemoedig lachje bij zichzelf, terwijl zij de brief sloot.

Ja Catharina, dat staat in Gods Woord, en Gods Woord kan niet liegen. maar er staat eveneens geschreven: "Zijt geduldig in de verdrukking en wacht totdat de Heere komt."

Wat weent u Catharina? Is uw smeekschrift opnieuw tevergeefs geweest? Ach ja, maand op maand gaat voorbij en nog komt er geen antwoord op haar brief.

HOOFDSTUK XXVIII ZONNESTRALEN

Indien het een troost is, lotgenoten in het lijden te hebben, dan zou Luthers weduwe deze troost althans niet ontbreken.

Nog altijd zuchtte de verdreven *keurvorst Johan Frederik* in de gevangenschap. Hij was zijn onderdanen ontnomen en kon hen niet meer regeren en toch heerste zijn geest nog in zijn land en de zegen van de gevangene rustte op allen, die trouw hielden aan het Evangelisch geloof. Zijn voorbeeld van geduldig lijden, heldhaftige standvastigheid en ootmoedige gelatenheid, gaf duizenden bij duizenden kracht om getrouw te blijven aan de waarheid en Christus te belijden, terwijl het aan de andere zijde afvalligen en verharden in het hart greep en hun geweten luid deed spreken.

Luther had eens van zijn vriend Hausman gezegd: "Wat wij prediken, dat beleeft hij." Als hij thans nog op aarde geweest was, zou hij dit woord ook op de keurvorst hebben toegepast. Wie een keurvorstendom er voor opgeeft, die is de navolging van Christus toch wel iets meer waard dan iemand die niet veel te verliezen heeft op de wereld. Te heerlijker staat dan ook deze vorstelijke lijder voor ons. Een grote in Israel schijnt hij ons toe, als wij zien op zijn heldenmoed en de kinderlijke overgegevenheid van zijn hart. Hij weet van geen wankelen, van geen hinken op twee gedachten; zijn hart staat vast in de genade en nu kan de keizer hem lokken met de schoonste beloften, of wel hem dreigen met de vreselijkste straffen, zijn hart blijft vast, onveranderlijk vast.

Zijn doodvonnis wordt hem aangekondigd, terwijl hij aan het schaakspel zit; gelaten speelt hij zijn partij eerst uit en zegt dan: "Ik had gedacht dat zijne Keizerlijke Majesteit mij wat genadiger zou behandelen; indien dit echter niet het geval is, zo verzoek ik, dat men mij de dag van mijn dood van te voren aankondige, opdat ik met mijn gemalin en mijn kinderen het noodzakelijke moge bespreken." De dood kan hem

niet verschrikken - uit zijn ogen leest men het: *het leven is mij Christus, en het sterven is mij gewin.*

De keizer, wiens ontrust geweten hem dit doodvonnis deed intrekken, belooft hem het einde van zijn gevangenschap en een rijkelijke schadeloosstelling voor alles wat hij geleden heeft, indien hij het zogenaamde Augsburgse Interim wil erkennen; dat schelmstuk van Roomse list, dat onder een schijn van goedgezindheid het Protestantisme de doodsteek wilde geven. Thans meent hij zeker van zijn zaak te zijn, want hij waant het onmogelijk, dat iemand ter wereld zulk een verleiding zou weerstaan en voor het Woord van God zijn troon, eer en vrijheid zou opofferen: zo iets kon hij zich niet voorstellen. Toch maakt het diepe indruk op hem en een blos van schaamte bedekt zijn wangen als hij uit de mond van de keurvorst het antwoord hoort: "Hier sta ik voor uwe Keizerlijke Majesteit als een arm, gevangen man; ik erken dat ik de waarheid belijd en dat ik daarom have en geld, vrouw en kind, land en volk, kortom alles wat God mij in deze wereld geschonken heeft, heb verloren en dat ik niets meer bezit dan dit gevangen lichaam, dat bovendien niet in mijn, maar in Uwe Keizerlijke Majesteits macht is; en daar ik nu niets meer op deze hele aarde bezit, zou ik thans de eeuwige schatten ook nog verliezen door mijn afval? Daarvoor behoeft mij God! Mijn grootste troost toch is, te weten dat, indien ik met dit arme lichaam ook nog het leven moet verliezen, God mij toch iets beters daarvoor in de plaats zal geven. Het zou mij daarbij nog zeer bedroeven indien ik door mijn misdadige verloochening van de goede zaak, vele duizenden anderen tot grote aanstoot zou zijn. Derhalve, uwe Keizerlijke Majesteit heeft mij thans in haar macht, en zij kan met mij handelen als met een gevangene. Bij de waarheid zal ik steeds volharden en, anderen tot voorbeeld, voor haar lijden wat God en uw Keizerlijke Majesteit mij opleggen."

Bij deze woorden moet de keizer zich afwenden; hij gevoelt dat de rollen verwisselen en dat de veroordeelde zijn rechter verplettert: dat hij hier staat voor een macht, die voor geen aards geweld buigt. God de Heere zendt hier een roepstem tot keizer Karels hart, maar dit hart blijft zich verharderen, de gevangenschap van de keurvorst wordt nog harder, ja de keizer ontziet zich niet de gebonden vijand ter vertoning met zich door geheel Duitsland rond te voeren, en staat zelfs toe dat de Spaanse soldaten, die hem bewaken, hem voor geld aan de nieuwsgierige menigte laten zien.

De grootste troost van de gevangene vindt hij in zijn Bijbel en in de geschriften van Luther, waarvan hij eens getuigde, dat een bladzijde hem meer kracht en versterking gaf, dan gehele vellen van andere schrijvers. Om hem op de gevoeligste plaats te treffen, ontnemt de keizer hem ook deze schat. Ook zijn hofprediker, meester Christoffel Hofmann, die hem eerst nog Gods Woord had mogen prediken, komt op zekere dag met tranen in de ogen tot hem en kondigt zijn afscheid aan, volgens keizerlijk bevel.

De keurvorst blijft gelaten en onversaagd. "Al ontnemen zij mij ook mijn boeken, dat wat die mij hebben geleerd, kunnen zij mij toch niet uit het hart rukken. En zo u al heengaat, mijn goede Hofmann, de Heere God blijft toch ten allen tijde bij mij."

Daar de keizer met de keurvorst maar niets kan uitrichten, zo probeert hij het nu met diens beide zonen, en tracht hen over te halen het Interim aan te nemen. Deze willen echter niets doen zonder hun vader en eisen daarom eerst diens oordeel te weten. Dit luidt: "indien Gods genade en de zegen huns vaders hun lief was, dan moesten zij bij zijn vorige verklaring en belijdenis volharden en zich door niets doen afschrikken of overhalen. Al werden hun dan ook al hun overige bezittingen nog ontnomen en grotere gevaren hun aangekondigd, de almachtige God zon hen toch niet vergeten, maar zou hen genadig behoeden en beschermen."

Grote scharen van Protestantse geestelijken, die het interim niet willen erkennen, moeten in ballingschap gaan, - ook velen uit Augsburg zelf. Deze willen echter niet heengaan zonder de zegen van de keurvorstelijke martelaar, die juist met Zijn bewakers in hun stad moet vertoeven.

Johan Frederik was diep ontroerd toen hij hen zag binnentreden en wendde zich een ogenblik naar het venster om zijn tranen te verbergen; weldra echter had hij Zijn kalmte herwonnen en trad op de predikanten toe met de vraag: "Hoe, heeft de keizer u ook de hemel ontzegd?"

"Nee!" was het krachtige, eenstemmige antwoord.

"Welnu!" zo riep de keurvorst met vrolijk moedige stem: "Mijn vrienden, wat deert u dan nog? Houdt maar moed: de hemel blijft ons toch! En God zal u ook nog wel op de aarde een land aanwijzen, waar u Zijn Woord mag prediken."

Daarop greep hij met de hand in zijn zak. "Hier heb ik alles wat ik nog op de wereld bezit; hiervan wil ik u toch nog een reispensing schenken. Deelt die met uw broeders-kruisdragers. Ik ben wel is waar ook een gevangene, maar mijn God zal mij toch ook wel weer Zijn goede gaven verlenen."

De medegevangenen van de keurvorst, hertog *Ernst van Brunswijk-Luneberg*, ontzinkt ten slotte alle hoop en levensmoed. Maar ook voor hem heeft Johan Frederik nog een troostwoord: "Wees niet bezorgd! Indien wij al zijn overwonnen in de oorlog, zo willen wij ons thans wapenen met standvastigheid, opdat wij nog eenmaal zelf de overwinning mogen wegdragen. Laat ons door daden bewijzen, dat wij het ongeluk verachten, dan rukken wij onze vijand de zege weer uit de hand, en worden overwinnaars, in plaats van overwonnenen. Dit is de rechte wijze, om ons in onze gevangenschap op onze vijand te wreken."

Het ene jaar na het andere gaat voorbij, en de hoop op verlossing wordt steeds geringer. Johan Frederik blijft altijd dezelfde, een strijdbaar held, een overwinnaar in de goede strijd des geloofs, als Paulus.

En zie, de beproeving doet hem grijpen naar de harp van David, en uit zijn kerker weerklinkt een Psalm, die tot op heden tot alle bedroefde en beangste harten spreekt van troost, van overgave en lijdenskracht, een Psalm, die wij niet beter kunnen weergeven dan in de woorden van ons Evangelisch Gezang:

*Wat God doet, dat is welgedaan;
Zijn wil is wijs en heilig.
'k Zal aan Zijn hand vertrouwend gaan,
Die hand geleidt mij veilig.
In nood is mij
Zijn trouw nabij;
Ja Hij, de Heer der Heeren,
Blijft eeuwig wijs regeren.*

*Wat God doet, dat is welgedaan;
Zijn woord eist mijn vertrouwen.
Hij leidt mij op de rechte baan,
'k Mag daar Zijn liefde aanschouwen.
Hij geeft mij kracht,
Zijn hulp, Zijn macht,
Redt mij uit smart en banden;
Mijn lot rust in Zijn handen.*

*Wat God doet dat is welgedaan.
 Hij luistert naar mijn klachten.
 Zou mij Zijn liefde gadeslaan
 En ik Zijn hulp niet wachten ?
 God kent mijn hart:
 Geen ramp, geen smart,
 Is ooit voor Hem verborgen,
 Hij zal als Vader zorgen.*

*Wat God doet, dat is welgedaan;
 Dat blijft de vreugd mijns levens.
 God plant wel doornen op mijn paan,
 Maar strooit daar rozen nevens.
 Met smart paart God
 Vaak rein genot;
 Zijn vaderlijke ontferming
 Blijft eeuwig mijn bescherming.*

*Wat God doet, dat is welgedaan;
 Nooit zal de moed m' ontzinken,
 Biedt Hij de lijdenskelk mij aan,
 'k Zal dien gewillig drinken.
 God, wijs en goed,
 Mengt zuur en zoet,
 Naarmate wij 't behoeven.
 Hij troost, ook in 't bedroeven.*

*Wat God doet, dat is welgedaan;
 Zijn trouw blijft mij ten hoede;
 Zijn leven doet geen kwaad ontstaan.
 't Werkt alles mee ten goede;
 Als God mij leidt
 Zal 'k wel bereid
 Mijn hoogst en reinst verlangen
 In d' eeuwigheid ontvangen.*

Gelijk eenmaal Luthers stellingen, als door de engelen zelf gedragen, in korte tijd door geheel Duitsland waren doorgedrongen, zo ging het thans ook met het lied van de gevangen keurvorst. Hoe, wist niemand, maar het was uit de kerker ontsnapt en weerklonk nu door de gehele wereld en in de ziel van duizenden leefde het. In de kerken zong men het bij de godsdienstoefening, in menig kamertje werd het door angstige en verslagen harten gebeden en voor menige afvallige was het een stem van God, die tot het geweten sprak.

Ook aan het ziekbed van Luthers weduwe bracht het grote troost. Zij had het voor zichzelf laten overschrijven en het boven haar bed opgehangen en elke morgen bij het ontwaken was het haar een verkwikking het te herlezen. En elke morgen weer dankte zij in haar hart de goede keurvorst, die haar daarin nog groter gave schonk, dan hij haar in de dagen van zijn voorspoed ooit had kunnen geven.

Ja, geld en brood kon hij haar niet meer schenken en nochtans bleef hij haar weldoener. Het verslagen hart toch is zo licht geneigd, als het in droefheid verkeert, enkel op zichzelf te zien en zijn eigen lijden zwaarder te achten dan dat van alle andere mensen. Leert de kruisdrager dan om zich heen zien en bevindt hij dat anderen

een nog droeviger lot hebben, dan wordt het stil in zijn hart en hij krijgt de kracht om geduldig voort te gaan op de lijdensweg.

De arme Catharina was het ook dikwijls te moede alsof zij het lijden van de hele wereld droeg. Dacht zij dan echter aan haar geliefde keurvorst en aan diens ridderlijke standvastigheid, dan was het haar alsof haar eigen kruis haar lichter scheen en met een bos van schaamte op de wangen wendde zij zich tot de Heere en vroeg om nieuwe kracht om haar lot geduldig te dragen.

Dat was één heldere zonnestraal op haar donkere lijdensweg. Nog een tweede zou eindelijk haar pad eveneens voor enige tijd verhelderen.

Het was op de Nieuwjaarsdag van het jaar 1552. Juist had Catharina met vochtige ogen de gelukwensen van haar kinderen aangehoord, toen de predikant Bugenhagen binnentrad en haar op zijn eigen hartelijke wijze moed en troost insprak voor het nieuw ingetreden levensjaar.

Nadat Catharina hem uit de grond van haar hart had gedankt voor al zijn vriendschap, ging Bugenhagen voort: "Het heeft mij al lange tijd bevreemd, wat toch de oorzaak kon wezen dat de koning van Denemarken onze herhaalde smeekschriften ten uwen behoeve zo geheel onbeantwoord heeft gelaten, want ik ken zijn vroomheid en barmhartigheid. Te meer verwonderde het mij, daar hij meester Melanchton en mij toch jaarlijks onze toelagen zo getrouwelijk uitbetaalt. Nu is echter gisteren een jonge schrijver bij mij geweest, die veel in de wereld heeft rondgezworven en het laatst een tijd lang heeft gewerkt in de kanselarij van de koning van Denemarken, waarheen hij ook weer denkt terug te keren. Toen ik nu mijn bevreemding te kennen gaf, dat de koning zijn gewone onderstand aan u zo plotseling had ingehouden, was hij zeer verbaasd en meende hij de zaak niet anders te kunnen verklaren dan doordat onze brieven bepaald niet te Kopenhagen zijn aangekomen. Op zekere dag toch was aan het Deense hof over u gesproken en iemand had gezegd: "Het moet de weduwe van Luther tegenwoordig wel beter gaan dan vroeger, daar zij nooit meer iets van zich laat horen." Daaruit maak ik dus op, dat de koning niets van uw nood weet, en ik raad u aan nog eens een brief te schrijven en die aan deze jonge man, die binnen weinige dagen de terugreis aanvaart, mee te geven; die zal naar ik hoop niet onbeantwoord blijven."

Catharina dankte haar vriend voor zijn goede raad en volgde die op zodra zij kon, zodat werkelijk al enige dagen later haar tweede smeekschrift met de thans zo vertrouwbaren bode naar Kopenhagen vertrok en nu werkelijk de koning ter hand werd gesteld.

En haar verwachting werd thans niet beschaamd. Vroeger dan zij had durven hopen, al de 20^e maart, trad een bode uit Denemarken haar woning binnen, die haar 's konings groeten overbracht en een geschenk van vijftig blinkende thalers, dat jaarlijks zou worden herhaald.

Dat was de tweede zonnestraal, die het pad van de weduwe verlichtte en een vernieuwd bewijs dat haar trouwe God nog leefde. Toch zou Hij in Zijn genade weldra nog betere hulp zenden. Schoon nog onzichtbaar, zo naderde toch al Zijn engel, die de lijderes zou toeroepen: *Zalig zijn zij die treuren, want zij zullen vertroost worden!*

HOOFDSTUK XXIX

VERLOSSING UIT DE GROTE VERDRUKKING, 1552

De stad Wittenberg heeft geen gezonde ligging. De dampen, die uit de brede, moerassige Elbevlakte opstijgen, zijn wellicht bevorderlijk voor de groei van het gras in de uitgestrekte weiden, en schaden niet aan de roerdompen, - voor de mensen echter zijn ze verre van onschadelijk. Het stilstaande water in de gracht die om de stad loopt, brengt er ook het zijne toe bij om de lucht te bederven, - en dat vroeger natuurlijk nog veel meer dan tegenwoordig.

Verscheidene malen was reeds, terwijl Luther er nog woonde, met veel andere besmettelijke ziekten, ook de pest er uitgebroken en had er op vreselijke wijze gewoed. In de zomer van het jaar 1552 verscheen de pest er nogmaals en velde met haar dodelijke wapenen honderden neder.

Evenals altijd had de doodsengel ook thans twee voorlopers en wegbereiders: de schrik en de angst. De mensen waren nog niets wijzer geworden, de ervaring had hun nog niets geleerd. Men had nu toch kunnen weten, dat schrik en angst de beste helpers van de ziekte waren en dat men daarvoor het meest beveiligd was door een rustig, kalm gemoedsleven. Weinigen echter bezaten die kalmte van geest, zodat de pest ook nu weer tal van offers eiste. Ook haar vreselijke gevolgen bleven weer niet uit: in de algemene nood verdween de liefde en vertoonde de zelfzucht zich in haar afzichtelijkste vormen. Kinderen lieten hun aangetaste ouders alleen sterven; doodgravers gingen een lijk voorbij en lieten het boven de aarde staan; het bijgeloof met zijn zinloze toverdranken eiste ook zijn offers, en de nijd droeg met duivelse laagheid de smetstof van de ziekte in de nog vrijgebleven huizen.

Veel burgers zochten hun heil in de vlucht, en het verkeer begon verstoord te raken. Ook de academie was gesloten, want de keurvorst had last gegeven haar tijdelijk te verplaatsen naar Torgau.

Catharina had nog tijdens het leven van haar geliefde echtgenoot geleerd zichzelf met rustig vertrouwen aan de Heere op te dragen en verder te helpen zoveel in haar vermogen was. God stelde haar nu in de gelegenheid vurige kolen te hopen op het hoofd van velen, die niets voor haar hadden overgehad, toen het hun gemakkelijk zou zijn gevallen haar te helpen.

Vijf weken al had de doodsengel om haar heen gewoed, maar haar huis was steeds gespaard gebleven. Eindelijk trad hij ook bij haar binnen en velde twee van haar kostgangers neder. Ook nu nog kende zij geen vrees, althans niet voor zichzelf, wat haar betreft: *haar begeerte was ontbonden te wezen en met Christus te zijn*. Voor haar kinderen echter dachtte zij het gevaar en, om aan haar plichten jegens hen niet te kort te doen, nam zij eindelijk het besluit de stad te verlaten en zich eveneens naar Torgau te begeven.

De reis naar Torgau

Zoals altijd bij haar bedrijvige aard, volgde hij haar de uitvoering ras op het eens genomen besluit, en al de volgende morgen hield een grote, met linnen overdekte wagon voor haar huis stil, die de weduwe en haar drie kinderen (Johannes studeerde nog steeds in Koningsbergen) met het nodigeste van hun huisraad, naar Torgau zou vervoeren.

Met weemoed rustten Catharina's ogen op de plek, waar zij aan de zijde van haar gemaal zoveel geluk, en na zijn heengaan zoveel droefheid had doorleefd. De mens toch is met duizend snoeren verbonden aan de plaats waar hij lange tijd vertoeft, en

niet alleen de vreugde, ook het lijden dat hij er doormaakte, oefent die magnetische kracht, die hem het scheiden er van zo zwaar doet vallen.

Het was Catharina echter ditmaal buitengewoon droevig te moede. Het was haar alsof zij blijven moest, alsof zij de plaats niet mocht verlaten, waar zij thuis behoorde, alsof zij zich nergens anders meer zou kunnen vestigen. Hete tranen vloeiden haar langs de wangen en lang bleef zij in de open huisdeur staan, totdat de voerman ongeduldig werd en eindelijk met bijna ruwe bewoordingen tot vertrekken aanmaande, daar de paarden onrustig werden en ongeduldig stampvoetten.

De weg voerde door de Elsterpoort, langs de tuin waarvan het groene struikgewas de weduwe herinnerde aan zo menig gelukkig uurtje, dat zij daar in de kring van de haren had doorleefd.

Een ogenblik later kwam zij langs het tuinhuisje bij de bron, waar haar man zo graag met zijn vrienden had vertoefd en zo menigmaal in ernstige arbeid verdiept had gezeten. Het was haar alsof zij voor altijd afscheid nam van alles wat haar nog aan haar geluk herinnerde, toen ook dit uit het gezicht was verdwenen.

Zij verzonk in een dof gepeins en haar kinderen, die haar droevige gedachten op haar gelaat lazen, wilden haar niet storen, ook al viel het stilzwijgen hun nog zo pijnlijk. Alleen de koetsier had geen gevoel voor haar smart en vloekte op ruwe wijze tegen de paarden, die ditmaal volstrekt niet naar de teugels wilden luisteren. Menigmaal stootte de wagen dan ook onverhoeds tegen een steen, zodat allen die er in zaten, beangst opschrikten.

Zelfs Catharina ontwaakte daardoor eindelijk uit haar doffe lusteloosheid en wierp een angstige blik op de steeds wilder wordende paarden.

Toen de wagen een dorp naderde, liep een hond hem tegemoet en blafte de paarden aan. Nu was de koetsier niet meer bij machte hen in te houden. Zij werden schuw en vlogen plotseling als een pijl uit de boog over de weg.

Een dodelijke angst maakte zich van Catharina meester. Zij wist zelf niet wat zij deed toen zij plotseling opstond en - van de wagen afsprong. Dit geschiedde nog wel op de ongelukkigste plaats die zij had kunnen kiezen: juist bij een diepe sloot, die zeer steile oevers had. In het neerkomen stiet zij tegen een steen en gleed langs de helling in het water.

Met behulp van een toegesnelde boer gelukte het de voerman eindelijk zijn paarden tot staan te brengen en nu werd de ongelukkige vrouw uit het water gehaald, want door de verdoving die op haar val volgde, was het haar niet mogelijk geweest zichzelf op te richten.

Druipnat als zij was, werd zij op de wagen gelegd en haar kinderen bedekten haar met hun eigen klederen om haar te verwarmen.

Na twee uren kwam men eindelijk te Torgau aan. In een herberg niet ver van de Kloosterkerk, zouden zij hun intrek nemen. De waard was een vriend van Luther en een achtenswaardig man, Kaspar Grünwald genaamd. Van hen kan men zeggen wat de Heere eens getuigde omtrent Magdalena: Hij heeft gedaan wat hij kon. Het was hem als een schuld van de dankbaarheid, die hij de heengegane vriend betaalde, nu diens weduwe in zijn huis een onderkomen te kunnen geven en in een trouwe verpleging met haar kinderen te wedijveren.

Catharina moest dadelijk te bed gebracht werden: de schrik en de gevatte kou hadden haar een hete koorts op het lijf gejaagd.

De geneesheer, die onmiddellijk geroepen werd, schudde bedenkelijk het hoofd; ook hij deed alles om de bijkans uitgedoofde levensgeesten weer op te wekken. Het was

alsof ieder wedijverde om de zolang verzuimde zorg voor de weduwe van de grote man thans nog te betonen, en de bewezen ondank te vergoeden.

En dit deed de zieke nog goed. Haar mond vloeide over van innige dankbetuigingen, en, waar haar toenemende zwakte haar het spreken bijna onmogelijk maakte, daar spraken nog de ogen met hun stille tranen tot de hand met haar dankbare druk.

Uit haar ogen straalde een ongewone glans en over haar ganse wezen lag zulk een waas van vrede en van bijna hemelse heerlijkheid uitgespreid, dat men zich in haar nabijheid gevoelde alsof de atmosfeer van de hogere wereld haar reeds omzweefde. Haar gedachten waren ook reeds meer bij de dingen van de hemel dan bij die van de aarde. Zij sprak veel over haar nu zalige echtgenoot, en dat niet alleen in wakende toestand, maar ook in haar droom; ja vaak was het zelfs alsof zij hem bij zich zag en sprak zij duidelijk verstaanbaar tot hem.

Enige tijd nog leefde zij zo voort. De winter naderde met zijn sneeuwvlokken en ijsbloemen, met zijn lange nachten en de stille adventstijd, die zo rijk is aan gedachten. *"Kom nu, o Heer der Heeren,"* werd in de kerken gezongen, en op de straten, onder de vensters van de burgers, werd het door de schoolknapen herhaald.

Ook de zieke hoort de welbekende, lieflijke klanken en haar wangen worden bedekt met een verraderlijk blosje; uit haar ogen straalt een hemelse glans. Ook zij herhaalt het zachtjes:

"Kom nu, o Heer der Heeren!"

Daarop vouwt zij de handen en als met hernieuwde kracht bidt haar mond:

"Heere mijn Heiland, U staat aan de deur en U klopt. Kom binnen, U welkome Gast, naar Wie mijn hart met verlangen uitzielt! Want ik heb begeerte ontbonden te worden en met Christus te zijn, hetgeen ook verreweg het beste is. Ach schenk mij nu slechts een zalig uiteinde en maak mij het heengaan uit dit tranendal licht! Neem ook mijn arme kinderen in genade aan, opdat geen van hen verloren moge gaan, maar zij allen eens voor Uw troon mogen verschijnen, om met ons verenigd uw naam te loven.

Ach Heere, zie ook in genade neer op Uw arme kerk, waartegen de paus en alle goddelozen zo woeden, daar zij het licht van Uw Evangelie, dat door Uw dienst-knecht, Maarten Luther, op de kandelaar geplaatst, weer willen uitblussen. Ontferm u over allen, die ter wille van het Evangelie smaadheid en vervolging lijden en versterk hen, zodat zij de moed hebben bij de goede belijdenis te volharden, opdat Uw Naam door hen word verheerlijkt.

Ik loof en dank U ook, dat u de ellende van onze geliefde, vrome keurvorst hebt aangezien en dat u zijn gevangenschap hebt doen eindigen, zodat men reeds hier op aarde zien kan hoe u hen verhoogt, die om Uw naam smaadheid hebben geleden, en die U beleden hebben voor de mensen. Ik bid U hem een gelukkige, rustige ouderdom te schenken en hem eenmaal tot U te nemen in uw zalige hemel.

Ach mijn lieve Heiland, ik dank U thans ook voor alle lijden en droefheid, waarmede U mij hebt bezocht en waardoor U mij hebt willen voorbereiden tot Uw heerlijkheid. U hebt mij nimmer begeven noch verlaten, u hebt ten allen tijde Uw aanschijn over mij doen lichten, en als ik tot U riep, zo hebt U mij geantwoord uit Uw heiligdom. Zie, ook thans wil ik Uw hand vasthouden en als Jakob tot U spreken: Heere, ik laat U niet gaan, tenzij dat U mij zegent! Ik zal mijn Heere Jezus vasthouden tot in mijn stervensuur. Amen. Ach help mij, Heere God, Amen!"

Zij had deze woorden geuit met lange tussenpozen, telkens naar adem hijgend. Thans bleef zij geheel stil liggen, met gevouwen handen en de ogen naar boven geslagen, alsof zij de komst van de Heere verwachtte.

De omstanders waagden niet zich te bewegen; op aller lippen zweefde onwillekeurig een stille bede voor de stervende.

Zo verliepen enige uren, totdat de avond begon te vallen.

Er werd licht aangestoken en het vuur werd eens opgerakeld, want het was een bitter koude dag, de 20ste december van het jaar 1552.

Toen de grote klok negen slagen deed horen, wendde de moeder zich om naar haar kinderen, wier aangezicht vervallen was door al het waken en de verzorging van de geliefde kranke. "Zou je niet wat gaan rusten?" vroeg zij met zwakke, nauwelijks meer verstaanbare stem. Ik ben ook zo moe."

Met die woorden keerde zij, door haar dochttertje Margaretha ondersteund, haar hoofd naar de muur, sloot de ogen en haalde rustig adem als een slapende.

Zwijgend zaten haar kinderen om haar legerstede en koesterden nog eenmaal de hoop dat het een slaap van de genezing kon zijn. Zo verliep omstreeks een uur.

Toen stond Margaretha van haar zitplaats aan het hoofdeinde van het bed op en boog zich over haar moeder heen.

Zij luisterde en luisterde, geen ademhaling werd meer vernomen: *de geduldige lijderes was al voor altijd bij haar Heere.*

HOOFDSTUK XXX

HET NAGESLACHT

Luther vormde zich, zoals een vader dat doet, een idee over wat er eenmaal van zijn kinderen worden zou. Bij de oudste dacht hij, zoals wij al hebben vernomen, aan een theoloog, bij de jongste aan een soldaat. Bij de doop van de jongste, Paul, zei hij, dat hij graag aan elk van zijn jongens de beste leermeester zou geven. Wie soldaat wil worden, hem mag de erfmaarschalk (de peet van Paul) tot zich nemen, en wie gaat studeren, die kan naar Jonas of Melanchthon gaan, en wie zich aan de landbouw wil wijden, die zal aan een boer worden toevertrouwd.

Wel heeft hij ook eens gezegd: "Men moet echter goed voor de kinderen zorgen, en in het bijzonder voor de arme meisjes; wij mogen de zorg voor haar niet van anderen verwachten."

Hij weet ook, dat vooral de dochters de verzorging van de ouders nodig hebben: "Ik ben over de jongens niet bezorgd, een jongen komt wel aan de kost, in welk land hij ook terecht komt, als hij maar werken wil. Maar als hij liever lui is, dan blijft hij een slungel. De arme meisjes echter moeten een staf in de hand hebben."

Maar overigens heeft Luther met het oog op de toekomst van zijn kinderen een blijmoedig vertrouwen op God. Het was voor hem van het grootste belang, dat ze eerst maar eens goed leerden. Als zijn tijd hem dat toeliet, dan bemoeide Luther zich daarmee ook zelf, om de vorderingen van zijn kinderen in het leren na te gaan. Maar in hoofdzaak moest hij echter het onderricht van zijn kinderen aan huisonderwijzers overlaten.

Hans heeft, zoals wij hierboven hebben gezien, de vrome en bekwame Hieronymus Weller een tijdlang als onderwijzer gehad. Een herhaald verblijf buiten Wittenberg van soms meer dan een maand (reeds einde 1536 en begin 1537) kwam zijn studie ten goede. Wij vernemen, dat hij in 1539 te Wittenberg een openbare rede hield in het Latijn. Maar de verdere ontwikkeling van de jongen, van wiens later verblijf in Torgau wij reeds gehoord hebben, schijnt niet geheel aan de verwachtingen voldaan te hebben. Het bleek steeds duidelijker, dat hij voor de studie geen bijzondere aanleg had. Luther, die van het zeer verstandig beginsel uitging, dat kinderen niet tot een beroep gedwongen moeten worden, wanneer zij niet in voldoende mate over de natuurlijke aanleg daarvoor beschikken, zou zijn zoon nog wel voor een andere beroep bestemd hebben, als zijn dood hem daarin niet verhinderd had.

Zo ging Hans in de rechten studeren, en met dat doel begaf hij zich naar Koningsberg. Daar mocht hij zich verheugen in de goede verzorging van hertog Albrecht van Pruisen, waarna hij griffier werd van hertog Johan Frederik te Weimar.

In 1553, een jaar na de dood van zijn moeder trad hij in het huwelijk met Elisabeth, de dochter van de proost van de Stadskerk, en hoogleraar in de theologie te Wittenberg, Dr. Kaspar Cruziger; trad als secretaris in dienst in de kanselarij van Hertog Johan Frederik van Saksen de Tweede, later in die van Hertog Albrecht van Pruisen en stierf de 22^e oktober 1575, in de ouderdom van bijna 50 jaar. In de Altstadterkerk te Koningsbergen, waar hij met grote eer begraven werd, rust zijn gebeente nog tot op de dag van de opstanding. Hoeveel kinderen hij heeft nagelaten is tot heden (1920) toe niet juist op te geven. Met zekerheid weet men slechts van een dochter, Catharina, die 1629 als echtgenote van de predikant Böhme, te Eilenburg, stierf.

Maarten de tweede zoon, vervulde een hartewens van zijn vader, door zich aan de studie van de theologie te wijden. Zijn schitterende gaven, die de schoonste

verwachtingen omtrent hem deden koesteren, werden echter door zijn lichaamszwakte en voortdurende ziekelijkheid zo verlamd, dat hij nooit een openbaar ambt heeft kunnen bekleden. Zonder een ambt aanvaard te hebben, leerde hij als particulier burger te Wittenberg.

Maarten trad in het huwelijk met Anna Heiling, een dochter van burgemeester Thomas Heiling te Wittenberg, een huwelijk, dat eveneens kinderloos bleef.

Hij stierf op 34-jarige leeftijd te Wittenberg.

De jongste, **Paul**, van wie zijn vader eens gezegd had; "Paulus moet tegen de Turken strijden", was bij de dood van zijn vader een ziekelijk kind van 13 jaar. Later ontwikkelde hij zich zeer goed, studeerde in de medicijnen, was een tijdlang docent aan de Universiteit te Jena. Paul trouwde reeds op 22-jarige leeftijd. Zijn echtgenote was Anna van Warbeck, een dochter van vice-kanselier Veit Warbeck van Keur-Saksen in Torgau. Het huwelijk werd gezegend met vier zonen en twee dochters.

Paul werd lijfarts aan het hof van de hertog te Gotha, daarna achtereenvolgens bij keurvorst Joachim II van Brandenburg, bij keurvorst August te Dresden, en ook nog bij diens opvolger. De woelingen van het Calvinisme noodzaakten hem zijn ontslag te nemen en zich te begeven naar Leipzig. In al die functies zeer geacht, stierf hij, 59 jaar oud, te Leipzig, waar bij de 8^e maart 1593 stierf en in de Pauluskerk plechtig werd bijgezet.

Men meende dat de mannelijke linie van dit huwelijk in het jaar 1759 is uitgestorven, maar nieuw onderzoekers ontkennen dit. In de vrouwelijke linie leeft de familie nog in een bloeiende nakomelingschap voort: in de families von Wegener, von Sauchen-Julienfeld, en Von Tippelskirch.

Margaretha, de enige in het leven gebleven dochter, over wie Luther in 1538 eens schreef aan de predikant Jakob Probst: "ontvang de groeten van mijn lieve vrouw Käthe en van uw petekindje, mijn dochttertje Margaretha, wie u na mijn dood een goede, vrome man moet bezorgen," vond die in George von Kunheim, erfelijk bezitter van het landgoed Knauten bij Mühlhausen, en raadsheer van de hertog van Pruisen. Door bemiddeling van Melanchthon gelukte het echter, dat het huwelijk toch tot stand kwam. Het werd de 5^e augustus 1555 te Wittenberg met grote plechtigheid voltrokken in bijzijn van veel graven en edellieden. Zij stierf nadat zij haar echtgenoot negen kinderen had geschonken, op het landgoed Knauten, vier mijlen van Koningsbergen, in het jaar 1570, en ligt aldaar in de kerk begraven, omringd van de afbeeldsels van haar ouders.

De vrouwelijke linie van haar dochter Margaretha van Kunheim heeft zich eveneens voortgezet.

Terwijl Käthe waarschijnlijk haar schoondochter Anna van Warbeck nog heeft leren kennen, werd aan Luther de vreugde ontzegd om een van zijn kinderen de vaderlijke huwelijkszegen te schenken. En toch, welk een gebeurtenis zou dat voor hem geweest zijn!

Stamboom Dr. Martin Luther

Ouders: Hans Luther geb. 1459, afkomstig van Möhra, of Mörke
en Margretha Lindemann. Geb. 1463, Neustadt a/d Saale; overl. 30-6-1531 te
Mansfeld

Martin geboren te Eisleben 1483-1546.

Gehuwd te Wittenberg met Catharina von Bora, geboren 29 januari 1499 te
Lippendorf

Overleden 20 december 1552 te Torgau

6 kinderen van Martin en Käthe

Johannes	Elizabeth	Magdalena	Martin	Paul	Margaretha
1526-1575.	1527.	1529.	1531.	1533	1534.

Kinderen van Johannes

Nikolaus	Katharina
100 jaar oud.	1554.

Zonen van Nikolaus Sr.

Petrus.	Nikolaus
?	1624-1683.

Zonen van Nikolaus Jr

Jeremias.	Simon	Hieronimus
?	1646-1677.	1647.

Kinderen van Simon

Jacobus	Clara Elisabetha	Martijn	Laurentius	Laurentius Theophilus
1668.	1671.	1672.	1675.	1677-1738.

Kinderen van Laurentius

Elisabetha	Maria	Bernhard	Charitas	Johann
Adelgonde	Dorothea	Marianus Fl.	Constantia M.	Melchior
1708.	1718.	1722.	1724.	1727-1788.

Kinderen van Johann Melchior

Christoph	Bernard	Anna	Maria	Katharina	Joseph	Maria	Johann M.	Barbara
1752.	1754.	1756.	1757.	1758	1760.	1762	1763.	1769.

Kinderen van Johann Michaël

Margaretha	Philipp	Joseph Karl	Heinrich	Barbara
1790	1791.	1794-1834.	1798.	1800.

Kinderen van Joseph Karl

Maria	Maria	Anna	Anton	Elizabeth	Johannes	Theresia
1816,	1819.	1819	1821.	1824.	1826.	1831

In alle tot heden toe bekende genealogieën van Dr. M. LUTHER staat wel van zijn oudste zoon JOHANNES als afstammeling, slechts één dochter, KATHARINA, die van 1554-1603 leefde, en welker huwelijk met de Diakonus Böhme kinderloos zou gebleven zijn. Maar volgens de nog bestaande Lijkrede door de Rector der Hogeschool te Koningsberg waar JOHANNES, op de 29e oktober 1575, overleden is, gehouden, moet hij ten minste twee kinderen hebben nagelaten, want daar staat uitdrukkelijk: *Gott der Herr wolle (hujus Clarissimi viri liberos) die Kinder dieses hoch ansehnlichen Mannes trosten und sick empfohlen seyn lassen.*

Volgens de Erfurter Stamboom, die in de vorige eeuw geschreven is, wordt niet slechts de waarheid van dit bericht bevestigd, maar ook de grond aangewezen, waarom deze nakomelingen geheel vergeten konden worden.

Van zijn zoon JOHANNES heet het aldaar:

NIKOLAUS LUTHER, die geen lust in het studeren had, heeft zich reeds in zijn eerste jeugd van zijn ouders verwijderd. In de oorlogstijden is hij te Erfurt gekomen, aldaar burger en toen brouwer geworden, en heeft drie vrouwen gehad, 1. MARIA; de 2^e ELIZABETH; de 3^e MARGARETHA. Bij de eerste vrouw kreeg hij twee zoons die in de Reglerkerk zijn gedoopt. Hij stierf, 100 jaren en 2 maanden oud.

Alzo heeft de stamvader van de Erfurter tak zijn naam geen eer aangedaan, en is in de stormen van de dertigjarige oorlog geheel uit het geheugen verloren geraakt.

De verdere berichten, betreffende de kinderen en kindskinderen: van Nikolaus, of van de ERFURTER nakomelingen van Dr. M. LUTHER, zijn woordelijk de volgende :

4) Pronepotes.

1) PETRUS LUTHER is jong gestorven.

2) NIKOLAUS LUTHER is in Erfurt geboren, Ao. 1624, de 28^e juli, was burger en timmerman te Erfurt, is gehuwd met KATHARINA, heeft geteeld drie zoons, zoals volgt, en is gestorven aan de pest, 1685.

5) abnepotes.

1) JEREMIAS LUTHER is jong gestorven.

2) SIMON LUTHER is in Erfurt geboren, 1646, de 26e Januari, heeft zich in zijn jeugd aan de studie gewijd en de Hogeschool betrokken, totdat hij weer te Erfurt is gekomen, en Onderwijzer is geworden aan de Barrevoeter School, is gehuwd met MARTHA MARIA HERSCHLEBIN, uit welk huwelijk zijn voortgekomen vier zoons en één dochter. Hij is gestorven Ao. 1677, de 8e aug.

3) HIERONYMUS LUTHER is aan de pest met al de zijnen gestorven.

6) Adnepotes.

1) JACOBUS LUTHER is geboren te Erfurt, Ao 1668, de 30e Juli, in zijn jeugd aan de pest overleden.

2) CLARA ELISABETHA LUTHERIN, geboren te Erfurt, Ao. 1671, de 15e Januari is zeer jong aan de mazelen overleden.

3) MARTIJN LUTHER, geboren te Erfurt, Ao. 1672, de 27^e December, aan de pest overleden.

4) LAURENTIUS LUTHER, geboren te Erfurt, Ao. 1675, de 25^e Mei, op de dag na zijn doop overleden.

5) LAURENTIUS THEOPHILUS LUTHER, geboren te Erfurt, Ao, 1677, de 24^e Mei, en nog in leven (tijdens de samenstelling van de Stamboom), en bij de hier bestaande Medische Faculteit, Assessor en Professor Publ. Ordin., tevens oudste Burgemeester bij de Hoogedele en Hoogwijze Raad; ten jare 1707 gehuwd met

ANNA DOROTHEA STERLIN, uit welk huwelijk zijn twee zoons en drie dochters, als:

7) Trinepotes.

- 1) ELISABETHA ADELGONDE LUTHERIN, geboren de 16^e Maart, 1708.
- 2) MARIA DOROTHEA LUTHERIN, geboren de 8^e Maart, 1718,
- 3) BERNHARD MARIANUS FLORIANUS LUTHER, geboren de 19^e Juni, 1722.
- 4) CHARITAS CONSTANTIA MARGARETHA LUTHERIN, geb. de 6^e Juli 1724.
- 5) JOHANN MELCHIOR LUTHER, geboren de 28^e Februari 1727.

Alle nog levend en ongehuwd.

Voorts behelst MOTSCHMANN'S *Erfordia Literata continuata*, dritte Fortsetzung, Erfurt Leipzig, 1735, 8°., S. 349, § 51, het volgende:

De derde Assessor Ordinarius en Professor Chemiae is de Heer Dr. LAURENTIUS THEOPHILUS LUTHER, welke tevens is de oudste Burgemeester en Stads Geneesheer. Zijne geboortestad is ons Erfurt, alwaar hij op de 24^e Mei, 1677, het licht zag; zijn vader was SIMON LUTHER, en zijn moeder MARTHA MARIA HERSCHLEBIN. Deze SIMON LUTHER was een achterkleinkind van de voormalige Weimarsche Hofraad JOHANNES LUTHER, die de oudste zoon was van Dr. MARTIJN LUTHER. Onze Heer Professor heeft de grond zijner studiën gelegd, voornamelijk aan de School der Barrevoeters en op de 9^{den} Mei 1707, openlijk de Doctorshoed ontvangen.

Door nasporingen, zowel van de horlogemaker CHRISTIAN ULRICH (overleden 1835), als van de Kanzlei-Direktor GEORG PHILIPP BLECKERT, gehuwd met de jongste dochter van JOHANN MELCHIOR LUTHER, alsook door berichten van JOSEPH KARL LUTHER, te Stöcken, in Bohemen, en eindelijk uit de Katholieke Kerkregisters Beatae Mariae Virginis, te Erfurt, heeft de Heer KARL VON REINTHALER het navolgende bij de reeds bestaande Stamtafel gevoegd :

6) Adnepotes.

- 5) LAURENTIUS THEOPHILUS LUTHER, overleden 1738.

7) Trinepotes.

- 2) MARIA DOROTHEA LUTHER, de 22^e Juni 1787, ongehuwd overleden.
- 5) BERNHARD MARIANUS FLORIANUS LUTHER, Prof. et Doct. Med., in 1784 gehuwd met ROSINA RITTER, en zonder kinderen overleden de 21^e Juni 1793; de weduwe is in 1794 hertrouwd met de horlogemaker CHRISTIAN ULRICH, en overleden in 1820.
- 5) JOHANN MELCHIOR LUTHER, Doct. Phil. Et Med., heeft met zijn vrouw, MARGARETHA WAGNER negen kinderen geteeld, en is overleden de 10^e november, 1788.

8) Kinderen van JOHANN MELCHIOR LUTHER:

- 1) CHRISTOPH ROBERT, geboren de 24^e Maart, 1752, ongehuwd als Geneesheer te Petersburg overleden.
- 2) BERNHARD MARIANUS, geboren de 28^e Februari, 1754, naar Amerika gegaan en verdwenen.
- 5) ANNA KATHARINA JOSEPHA, geboren 1756, overleden 1757.
- 4) MARIA ANNA, geboren 1757, overleden 1759.
- 5) KATHARINA ELEONORE, geboren 1758, overleden 1759.
- 6) JOSEPH, geboren 1760, overleden 1761i.
- 7) MARIA MARGARETHA ELISABETILA, geboren 1762,
- 8) JOHANNES MICHAËL geboren 1763, de 29^e Augustus, eerst Kadet bij het Chur-Mainzische Regiment, toen Dr. Med. in het Erfurtsche dorpje Witterden, trok in 1792

naar Lindau, in het Hanoverse, kwam in 1795 weder te Erfurt, leefde gescheiden van zijn vrouw en zeer liederlijk, en liet haar eindelijk, in 1801, met drie kinderen zitten. Niemand heeft sedert die tijd iets van hem gehoord. Zijn vrouw, DOROTHEA MARIA GRUBNER te Erfurt geboren in 1768, heeft hem vijf kinderen gebaard, en is te Erfurt, de 21^e Januari, 1802 gestorven.

9) BARBARA MARGARETHA geboren de 25^e April, 1769, gestorven de 21^e September, 1815, gehuwd met de heer BLECKERT, had acht kinderen, van welke zes nog leven.

9) Kinderen van JOHANNES MICHAËL LUTHER

1) MARGARETHA, geboren 1790, in 1835 gehuwd met ROBERT BOCHMANN, Capitaine d'Armes.

2) PHILIPP, geboren 1791, te Lindau, en aldaar gestorven.

3) JOSEPH KARL, geboren te Lindau, de 11de November, 1794, opgevoed met zijn oudste zuster, MARGARETHA, door JOHANN BAUTBOLOMEUS SATTLER, te Erfurt, in 1811 naar Bohemen getrokken, is op de 15de Januari, 1816, gehuwd met MARIA ANNA BOSSBÜCHAL, geboren 1796, en heeft, buiten zeven doodgeborenen, nog zeven levende kinderen geteeld. Hij is op de 20^e October, 1834, onverwacht, te Stöcken, overleden.

4) HEINRICH ALEXANDER, geboren te Erfurt 1798, overleden 1801.

5) BARBARA MARGARETHA, geboren te Erfurt de 23^e Maart, 1800, aldaar overleden.

10) Kinderen van JOSEPH KARL LUTHER, te Stöcken, in Bohemen:

1) MARIA, geboren 1816, overleden 1818.

Tweelingen, geboren de 2e Maart, 1819, opgenomen in het Martijns-Stift de 17de Juli 1835.

2) MARIA,

3) ANNA,

4) ANTON, geboren 1821, de 13^e Januari, opgenomen in het Martijns-Stift de 16^e Mei, 1830.

5) ELIZABETH, geboren 1824, de 25^e Maart, gestorven 1825.

6) JOHANNES, geboren 1826, de 20e Mei, opgenomen in het Martijns-Stift de 17de juli 1835.

7) THERESIA, geboren 1851, opgenomen in het Martijns-Stift de 17de Juli 1855.

Het later nageslacht van Maarten Luther

Naar 'Idea' (1985) meldt, heeft een historicus een rechtstreeks mannelijke nakomeling ontdekt van de Duitse Hervormer, die 502 jaar geleden werd geboren. Het is Friedrich Lutter uit Probsthagen.

Lange tijd is het Luther-onderzoek ervan uitgegaan dat de laatste mannelijke drager van de naam reeds vóór 1760 moet zijn gestorven. (In de vrouwelijke linie leeft de familie nog in een bloeiende nakomelingschap voort).

Volgens de laatste onderzoekingen trouwde **een kleinzoon** van Maarten Luther in 1581 met een boerenvrouw uit Probsthagen. Hun nakomelingen leven nog steeds op dezelfde hofstede.

Friedrich Lutter zit in het kerkbestuur van zijn gemeente en is lid van het muziekkorps. Hij heeft 17.5 H.A. land en houdt 15 koeien en 30 varkens. Van zijn kerk vindt hij: „de kerk is mij vaak te politiek. Dat komt bij de vele jonge predikanten

vandaan, die teveel willen veranderen. Als men ze laat geworden, is het fundament van de Kerk spoedig verloren."

Martin Luther en Friedrich Lutter
(Foto Idee)

INDEX 10 BOEKEN OVER DR MAARTEN LUTHER EN ZIJN REFORMATIE

Deel 1. BIJZONDERHEDEN UIT LUTHERS LEVEN

VOORWOORD

1. Chronologisch overzicht van Luthers leven
2. Overzicht van Luthers leven en werk volgens Chr. Encyclopedie
3. Kort overzicht van de Reformatie in Duitsland, 1517-1555
Dr. G.P. van Itterzon
4. LUTHERS WERK EN DE LANDKERKEN VANAF 1531;
door Vitus Lodewijk von Seckendorf
5. LUTHERS ZALIG EINDE
6. DE LANDSKERKEN NA LUTHERS DOOD

Deel 2. CATHARINA VON BORA. LUTHER, ZIJN VROUW EN GEZIN

- I. EERSTE BOEK. De jonkvrouw
- II. TWEEDE BOEK. De huisvrouw
- III. DERDE BOEK. De weduwe

Deel 3. LUTHERS VERBLIJF OP DE COBURG TIJDENS DE RIJKSDAG TE AUGSBURG

Historie naar aanleiding van brieven geschreven door
Maarten Luther vanaf de Coburg, 1530

INHOUD

- II. Overzicht van de [Rijksdag te Augsburg](#) 1530
- III. Luthers verblijf in het kasteel Coburg
- IV. Opdracht van de Keurvorst Johann van Saksen aan de godgeleerden
- V. 48 Brieven van Luther
- Onderhandeling van de theologen over de Confessie
- 25 juni Voorlezen van de Confessie op de Rijksdag
- Melanchtons twijfel en toegeeflijkheid tijdens onderhandeling
- Vervolg onderhandeling Rijksdag
- Luthers inzicht over de onderhandeling
- Vastgelopen onderhandelingen
- Bedrog van de tegenpartij
- VI. De Rijksdag gesloten
- VII. Luthers preek over de Rijksdag: De opwekking van de jongeling te Naïn
- VIII. Kort overzicht van de Protestantse partijen op de Rijksdag 1530
- IX. Vier-stedenbelijdenis 1530
- X. Zwingli's belijdenis 1530
- XI. Resultaat van de Rijksdag

Deel 4. BRIEVEN VAN DR. MAARTEN LUTHER AAN FAMILIE EN VRIENDEN

INHOUD

TOELICHTING

1. BRIEF VAN LUTHER AAN JOHANN BRAUN, 22 april 1507
2. AAN AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ 31 okt. 1517
3. AAN KEURVORST FREDERIK VAN SAKSEN, november 1517
4. AAN JOHANN VON STAUPITZ, 30 mei 1518

5. AAN PAUS LEO X najaar van 1518
6. AAN JOHANN VON STAUPITZ, Wittenberg, 9 februari 1521
7. AAN DE KEURVORSTEN, VORSTEN EN STENDEN VAN HET RIJK
8. AAN MELANCHTON, Wartburg, 12 mei 1521
9. AAN ZIJN VADER HANS LUTHER, Wartburg, 21 november 1521.
10. AAN AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ, Wartburg, 1 dec. 1521
11. DE CHRISTENEN IN HOLLAND, BRABANT EN VLAANDEREN, 1523

BRIEVEN VANUIT DE COBURG:

12. AAN PHILIPPUS MELANCHTON, juni 1530
13. AAN LAZARUS SPENGLER, 8 juli 1530
14. AAN DR. GREGORIUS BRÜCK, 5 augustus 1530
15. LUTHERS TROOSTBRIEF AAN ZIJN VADER, 15 februari 1530
16. BRIEF VAN LUTHER AAN ZIJN MOEDER juni 1531
17. AAN MELANCHTHON, 5 juni 1530, ivm. overlijden Hans Luther

18. AAN JUSTUS JONAS, 19 MEI 1530, overlijden van zijn zoontje
19. AAN JUSTUS JONAS, 29 JUNI 1530, God onze Toevlucht
20. AAN JUSTUS JONAS, 9 JULI 1530, over Psalm 110
21. AAN JUSTUS JONAS, 27 JULI 1530
22. AAN JUSTUS JONAS, 3 AUGUSTUS 1530
23. AAN JUSTUS JONAS, 20 SEPTEMBER 1530
24. AAN JUSTUS JONAS, na de dood van luthers dochtertje Magdalena, 1542.

25. AAN JOHANN BRENZ, 30 JUNI 1530
26. BRENZ AAN LUTHER, 8 JULI 1530
27. AAN ABT FRIEDRICH, 1 JULI 1530

28. AAN HIERONYMUS WELLER, EIND JULI 1530
29. AAN HIERONYMUS WELLER, 15 AUGUSTUS 1530

30. AAN LUDWIG SENFL, 4 OKTOBER 1530

31. BRIEF VAN LUTHER AAN FRIEDRICH MYCONIUS, 9 JANUARI 1541
32. EERSTE BRIEF VAN MYCONIUS AAN MR. GEORGE RORER, 1546
33. TWEDE BRIEF VAN MYCONIUS AAN MR. GEORGE RORER, 1546

Deel 5. INVLOED VAN LUTHER IN DE NEDERLANDEN

Luthers geschriften in Vlaanderen, Brabant en Zeeland

INHOUD

Citaten uit:

DE EERSTE PROTESTANTEN IN DE LAGE LANDEN

Johan Decavele

1. BRABANT EN VLAANDEREN IN DE BAN VAN LUTHER
 2. LUTHERAANHANGERS IN BRUSSEL
 3. BRIEVEN VAN LUTHER AAN DE CHRISTENEN IN NEDERLAND
- #### **DE HERVORMING IN ZEELAND**

Dr. C. Rooze – Stouthamer

- Introductie van de Hervorming in Zeeland (ca. 1520- 1532)
- De Dopers (1532 - ca. 1540)
- Reformatorische ontwikkelingen tot ca. 1545

Deel 6. 95 STELLINGEN

LUTHERS BRIEVEN EN PROTESTEN 1517-1520

- Tekst no 1. LUTHER AAN DE AARTSBISSCHOP ALBRECHT VAN MAINZ, 1517
- Tekst no 2. LUTHERS BEROEP OP DE OPENBARE MENING, 1518
- Tekst no 3. LUTHER AAN DE BISSCHOP VAN BRANDENBURG, 1518
- Tekst no 4. LUTHER AAN JOHANN VON STAUPITZ, 1518
- Tekst no 5. LUTHER AAN PAUS LEO X, 1518
- Tekst no 6. PROTESTATIO, 1518

Inleiding op tekst 7-10

- Tekst no 7. LUTHERS BEROEP OP HET CONCILIE, 1518
- Tekst no 8. LUTHER AAN PAUS LEO X, Ontwerp, 1519
- Tekst no 9. LUTHER AAN FREDERIK KEURVORST VAN SAKSEN, 1519

Tekst no 10. LUTHER AAN PAUS LEO X, 1520

DEEL II

FACETTEN IN DE HERVORMING VAN LUTHER, 1517-1521

1. DE AFLAATHANDEL IN LUTHERS TIJD, Door Prof. Dr. A. Eekhof
2. DE VIJF-EN-NEGENTIG STELLINGEN VAN MAARTEN LUTHER, Door Dr. A. W. Bronsveld
3. BIJZONDERE DROOM VAN KEURVORST FREDERIK VOORAFGAAND AAN LUTHERS OPTREDEN OP 31 OKTOBVER 1517
4. GEVOLGEN VAN DE 95 STELLINGEN: LUTHER IN DE BAN
5. LUTHER OP DE RIJKSDAG TE WORMS, Door F. Pijper
6. MARTELAREN DIE GEDOOD WERDEN VANWEGE LUTHERS LEER, Adrianus Haemstedius

Deel 7. ASPECTEN UIT HET LEVEN EN DE LEER VAN DR. MAARTEN LUTHER

INHOUD

VOORWOORD

1. VREUGDE EN BLIJMOEDIGHEID, Paul Scheurlen
 - (1) Luthers vreugde in de natuur
 - (2) Luther als vriend
 - (3) Luthers 'Tafelgesprekken' en humor
 - (4) Luthers zinspreuken en muziek
 - (5) Luther als opvoeder
2. ONDERRICHT HOE DE CHRISTENEN MET MOZES DIENEN OM TE GAAN, door Dr. M. Luther
3. LUTHERS VISIE OP WET EN EVANGELIE, Dr. J. van Genderen
4. LUTHER, Drs. K. Exalto
5. CALVIJN EN LUTHER, dr. W. Balke
6. LUTHERS LEER VAN WOORD EN GEEST, dr. C. Graafland
7. EEN BELANGRIJKE BEKENTENIS VAN LUTHER
H.A.J. Lütge, Herv. Predikant te Amsterdam
8. DE STICHTER VAN DE EVANGELISCHE LANDSKERKEN, Gerard Ritter
9. 'DE JODEN EN HUN LEUGENS' TOEGELICHT, Dr. T.H.M. Akerboom
10. UITTREKSEL PREEK 8, uit het Evangelie op St. Stefanusdag (26 december) Mattheüs 23: 34 - 39. Door de samensteller

Deel 8. DR. MAARTEN LUTHER ALS ZIELSZORGER

Door PAUL SCHEURLLEN

- HOOFDSTUK I. LUTHER ALS KRUISDRAGER
 HOOFDSTUK II. LUTHER ALS TROOSTER
 HOOFDSTUK III. LUTHER ALS BIDDER EN VOORBIDDER
 HOOFDSTUK IV. LUTHER ALS VOORBEELD IN AMBT EN BEROEP
 HOOFDSTUK V. LUTHER ALS BEMOEDIGER DOOR GEDICHTEN

Deel 9. AUGSBURGSE CONFESSIE, 1530

door DR. MAARTEN LUTHER en DR. PHILIPPUS MELANCHTON

1. MARTELAREN
2. DE HERVORMING NA DE RIJKSDAG VAN WORMS 1521 TOT DE TWEEDE RIJKSDAG TE SPIERS, 1529
3. HET PROTEST OP DE TWEEDE RIJKSDAG TE SPIERS, 1529
4. KORTE TOELICHTING OVER DE AUGSBURGSE CONFESSIE
5. DE AUGSBURGSE CONFESSIE, 1530
 - A. INLEIDING OP DE CONFESSIE VAN AUGSBURG
 - B. ONVERANDERD of VERANDERD
6. DE AUGSBURGSE CONFESSIE
 - a. DE VOORREDE VOOR DE AUGSBURGSE GELOOFSBELIJDENIS
 - b. DE VOORNAAMSTE GELOOFS ARTIKELEN

- 7. OVER DE ONTWERPEN EN VOORREDE VAN DE CONFESSIO AUGUSTANA
- 8. MELANCHTHONS VOORREDE VOOR DE SAKSISCHE GELOOFSBELIJDENIS
- 9. DE VIER-STEDENBELIJDENIS, 1530
- 10. ZWINGLI AAN KEIZER KAREL V; 1530
- 11. VOORREDE VAN ZWINGLI VOOR DE FIDEI RATIO, 1530
- 12. VOORREDE VOOR DE FIDEL EXPOSITIO AAN DE CHRISTELIJKE KONING

Deel 10. MELANCHTON 'DE HOOGLERAAR VAN DUITSLAND'

VOORWOORD

INLEIDING

- 1. OVERZICHT VAN MELANCHTONS LEVEN
- 2. MELANCHTON EN DE POGING VAN AARTSBISSCHOP HERMAN VAN WIED TOT REFORMATIE TE KEULEN,
Prof. Dr. J.N. Bakhuizen van den Brink
- 3. HET ANTWOORD VAN PHILIPPUS MELANCHTON OP HET GESCHRIFT VAN DE COMMISSIE UIT DE LAGERE CLERUS VAN KEULEN, 1543
- 4. HET CORPUS DOCTRINAE CHRISTIANAE, 1560 EN MELANCHTONS VOORREDE
- 5. BUCER EN ZIJN 'SUMMARY', 1523
- 6. MELANCHTON, LUTHER – ZWINGLI – ZÜRICH, Dr. C. A. Tukker
- 7. MELANCHTON EN REFORMATIE IN STRAATSBURG,
Prof. Dr. W. van 't Spijker
- 8. DE LUTHERSE KERKEN NA DE REFORMATIE, Dr. J.S. Locher
- 9. DE LUTHERSE KERK EN ONDERLINGE TWISTEN, Dr. J.H. Kurtz
- 10. CALVINISME EN LUTERANISME, Prof. Dr. W. van 't Spijker
- 11. CALVIJNS VOORREDE IN DE LOCI COMMUNES VAN MELANCHTON
- 12. CALVIJN EN LUTHER / MELANCHTON, Eberhard Busch
- 13. MELANCHTONS WIJSHEID EN INVLOED, Dr. H.J. Selderhuis
- 14. MELANCHTON EN DE KERKELIJKE VISITATIE, Red.
 - A. Gebruik en misbruik van Melanchton
 - B. De Bruggenbouwer
 - C. Gebrek bij Melanchton